

Ванчо Ѓорѓиев
АНДОН ЈАНЕВ – ЌОСЕТО

Издавач:

Филозофски факултет – Скопје

За издавачот:

Горан Ајдински

Уредник:

Ратко Дуев

Рецензент:

д-р Никола Минов

Лектура:

Здравко Ќорвезировски

Дизајн на корица:

Кочо Фиданоски

Компјутерска подготовка:

Никола Минов

Печати:

Мар – Саж Ташко ДООЕЛ Скопје

Тираж:

250

Изданието е објавено со финансиска поддршка на
Министерството за образование и наука на Република Македонија

CIP-каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

929ЛАЗОВ,А.Ј.

ЃОРЃИЕВ, Ванчо

Андон Јанев–Косето / Ванчо Ѓорѓиев. – Скопје : Филозофски
факултет, 2016. – 269 стр. : илустр. ; 24 см

Фусноти кон текстот. – Библиографија: стр. [261]–269. – Регистар

ISBN 978-608-238-105-3

І. Косето-Јанев, Андон 1885–1953 – Биографии види Лазов-Јанев,
Андон 1885–1953 – Биографии

а) Лазов-Јанев, Андон (1885–1953) – Биографии

COBISS.MK-ID 101258250

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ – СКОПЈЕ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ – СКОПЈЕ

Ванчо Ѓорѓиев

АНДОН ЈАНЕВ
ЌОСЕТО

Скопје, 2016

СОДРЖИНА

11	Предговор
23	Од Голозинци до Солун
39	Постулати на Македонската револуционерна организација
51	Андон Ќосето – член на тајната полиција на Македонската револуционерна организа- ција
77	Пристапување кон четите – од таен полицаец до војвода
113	Андон Ќосето за време на аферата Мис Стон и врховистичката наезда (1901–1902)
159	Ќосето во востаничката 1903 година
177	Андон Ќосето 1904–1908
217	Андон Ќосето во Балканските војни
225	Пустите мечти на Ќосето
243	Индекс
261	Преглед на консултирани извори и литература

„Браќа и сестри!

Како скроман борец на Внатрешната македоно—одринска револуционерна организација, бев сведок и учесник во она велико дело што го изврши Македонецот пред триесет години, на Илинден 1903.

Сега сум сведок на оваа свеченост на која се овековечи споменот на македонскиот четник и им оддавам почит на живите борци.

Имам уште една – трета желба, а таа е – да доживеам да го видам развеано знамето на Слободна и Независна Македонија над сините води во Солун, и да екне македонска песна.

Само тогаш сметам дека мојот земски живот ќе биде завршен, а мојот дух ќе се успокои за да заминам кај моите другари кои ги склопија очите уште пред триесет години од куршумите на непријателите.

Го полагам венецот и извикувам: Нека им биде вечна славата!

Андон Косето

Горна Цумаја, 1933

ПРЕДГОВОР

Претставата за Македонското револуционерно движење од крајот на XIX и почетокот на XX век, не би била комплетна, доколку тоа се разгледува само низ неговата општа историја, или пак, преку биографиите на експонираните лидери кои ги креираа општите насоки. Од разбирливи причини, во таквите дела има малку место за актерите од понизок ранг во хиерархијата, кои сепак играле интензивна, а понекогаш и клучна улога на микро план. Без нив, без нивната активност и учество во конкретни настани, одредени епизоди од македонската револуционерна борба би имала поинаков тек. Зависно од специфичноста на улогите и сложеноста на задачите што им биле доверувани, од влијанието на теренот што го стекнале, но, пред сè, од нивната експонираност на локално ниво (намерна, или, ненамерна), некои дејци, уште за време на својот живот, или пак, набрзо по нивното загиѓување, стекнале статус на легенди и херои во колективната свест на населението, а други, останале речиси анонимни. Меѓутоа, оваа условна „анонимност“ на поедини дејци, ниту го намалува, ниту пак го оспорува нивниот придонес во македонската борба за слобода од Илинденската епоха. Ако тие, останеле „анонимни“ за пошироката јавност, воопшто не биле такви за нивните претпоставени, и тоа, за оние од највисок ранг во движењето, како и за истражувачите кои што конкретно се занимаваат со оваа проблематика, иако не им посветиле соодветно внимание.

Еден од малку познатите дејци за македонска јавност е Андон Лазов Јанев – Ќосето. Неговото име, поширока афирмација доби во 2014 година, кога му беше подигнат споменик во Скопје. Тогаш, низ печатените и електронските медиуми се отвори дискусија во врска со локацијата на која беше поставен споменикот. Притоа, некои „аналитичари“, извлекувајќи од контекст одредени непроверени и непотврдени информации од спомените на Андон Ќосето, се нафрлија врз неговата личност и улога во Македонското револуционерно движење, едноставно претставувајќи го како масовен убиец без причина. Истовремено, не беа поштедени ниту неговите претпоставени и наредбодавци, ниту пак Организацијата и идејата во чие име дејствувал. Така медиумската „дискусија“ око-

лу локацијата на споменикот на Ќосето, прерасна во нестручна полемика околу неговата улога во Македонското револуционерно движење. Интересно е што учесниците во „полемиката“, освен на спомените на Ќосето, не можеа да се повикаат, ниту на една книшка, ниту на една статија, во која тој и неговата активност се предмет на анализа врз научна основа, од едноставна причина, што такви не постојат.¹ Непостоењето на каков било научен прилог за А. Ќосето и обидот за девалвирање на неговата, а со тоа и на македонската борба за автономија, само врз основа на неколку информации кои беа извлечени од контекст, иако не придонесоа за појаснување на неговата улога во револуционерното движење, од една страна го подигнаа интересот на јавноста кон оваа личност, а од друга, ја зацврстија нашата убеденост дека Ќосето заслужува да биде предмет на еден сеопфатен труд.

Општопознато е дека ниту еден настан, ниту еден процес во историјата (сè едно од глобално, или локално значење), ниедна личност (од елитата и лидерството, или од понизок ранг) која што на своевиден начин учествувала и влијаела врз настаните и процесите, не ќе бидат разбрани, доколку се анализираат надвор од поширокиот контекст на општествените збиднувања и тенденции. Во тој контекст, треба да се разгледува и вреднува улогата на Андон Ќосето во Македонското револуционерно движење.

Веднаш на почетокот ќе кажеме дека Андон Ќосето не припаѓа ниту кон интелектуалната елита, кон лидерите, ниту пак кон раководителите (од регионално, или локално ниво) на Македонското револуционерно движење, туку дека тој се пројавува како директен извршител во низа настани што биле инспирирани токму од елитата, од лидерите, а биле во функција на ослободителното дело. Од друга страна, Ќосето не припаѓа ниту кон мноштвото обични редници, кои поради идејата за слобода биле повлечени од силата на стихијата во редовите на Македонската револуционерна организација, под знамето за автономна Македонија.

Андон Ќосето во почетокот бил припадник на тајната милиција на МРО, (чии активисти неофицијално се наречени терористи) при што извршувал разни нелегални активности на теренот, а по создавањето на првите редовни вооружени формации,

¹ Сепак името на Андон Ќосето се среќава во повеќе трудови кои се занимаваат со историјата на Македонското револуционерно движење, при што тој се споменува попатно како учесник во разни акции, но тоа, не дава можност да се согледа и оценува неговата севкупна активност.

т.е. четите, бил војвода во повеќе региони. Тој е човек кој дејствува од длабока илегална, под директни инструкции од највисокиот раководен орган на движењето (Централниот комитет) и неговите најекспонирани лидери. Преку активноста на Ќосето, дел од идеите на елитата и на лидерите се преточуваат во пракса, при што ослободителната идејата се трансформира во реалност, која честопати е сурова, нехумана, иако тоа се прави во името на можеби најхуманата идеја – Слобода. Не ќе кажам ништо ново, ако констатирам дека во историјата на XIX и XX век, особено на Балканот, остварувањето, или обидот за освојување на било кој начин на суспендираната политичка слобода и создавањето на државите, не се случило преку културни револуции, туку преку востанија и војни, што значи преку насилни методи, во кои длабоко биле инволвирани и европските сили. Оттука, македонскиот обид за слобода и сопствена држава не претставува исклучок.

Активноста на Андон Ќосето во Македонското ослободително движење, поради карактерот на задачите што му биле доверувани, е поврзана со примена на насилство. Меѓутоа, кога тоа ќе се спореди со насилните методи што ги применувале други дејци од негов ранг, вклучително и некои раководни кадри што припаѓале кон интелектуалните раководни структури во Организацијата, постапките на Ќосето не се поразлични од тоа што го практикувале Јордан Пиперката, Апостол Петков, Ѓорѓи Сугарев, Христо Куслев, Христо Узунов и други. Можеби разликата е во тоа што дел од нив дејствувале на конкретен и ограничен простор и заради одредени подвизи во име на каузата, или поради херојска смрт, стекнале слава и станале дел од народниот фолклор. За разлика од мнозина, Ќосето дејствувал на поширок простор: Од Драмско до Ениџевардарско и Мариовско, и од Солунско до Горноџумајско. Беласица и Кожуф, Огражден и Малешевските Планини, Пирин и Али Ботуш, Ќосето ги познава речиси како сопствениот џеб. Тој е човек кој одлично го познава теренот, почнувајќи од секоја патека, па до секоја овчарска колиба, пештера, или извор со вода. Неговата активност не е врзана за конкретна околина, како што е случај со некои војводи што се однесувале како венчани за својот регион, кои што и по цена на казна не сакале да го напуштат него, иако за тоа имало изречни наредби од повисоките раководни органи. Напротив, Ќосето без приговор оди секаде кај што ќе биде испратен, секаде каде што имало потреба од неговата активност. Кога неговата биографија и револуционерни патешествија ќе се споредат со дејците од негов ранг, се добива

впечаток дека тој е можеби единствениот што секогаш бил на „слободно“ располагање на ЦК МРО, а особено на Гоце Делчев, главен креатор и инспектор на четите на Организацијата.

Поради таинственоста на задачите со кои бил задолжуван, како и поради постојаното движење од една во друга околина, името на Ќосето, како и неговото потекло, барем во првите години од неговата активност, останале тајна не само за локалното население, туку и за повеќето раководители на Организацијата. Впрочем, според спомените на Ќосето, неговото место на раѓање, од безбедносни причини, долго време, освен на Даме Груев,² не им било познато на другите истакнатите раководители на Организација, иако честопати бил во нивна придружба. Од друга страна, Ќосето е човек, кој за разлика од некои војводи, не пројавил претензии за војводскиот трон во својот роден крај (Велешко). Според него, причините за тоа лежеле во тоа што човек тешко може да се стекне, или пак да го користи стекнатиот респект во својот крај каде што има роднини и пријатели, но и лични непријатели, кои што може да го предизвикаат на саморасправија, а тоа би било штетно за ослободителното дело.³ Оттука, кога во ед-

² Во врска со тоа Ќосето во своите спомени вели: „За моето родно место знаеше само Дамјан Груев. Јас му бев кажал на Даме – 'Ако сакаш да си останеме пријатели, не треба никому да кажуваш каде сум роден, инаку ќе те убијам.' Кога го слушна ова, Даме се засмеа и ме запраша: 'Дали би посегнал врз мене, Андоне?' Јас му одговорив, дека тоа би го извршил! А Даме ја зачува докрај тајната на моето село, докрај – до својата смрт“. Македонија в пламъци. Андон Ќосето, Анастас Лозанчев, Григор Попев, Аргир Манасиев, Христо Пасков, Мите Хаджимишев, Кръсто Лазаров, Екатерина Паница. Освободителните борби на българите от Македонија в спомен на дейци на Вътрешната македоно-одринска революционна организация, записал: Боян Мирчев, съставителство: Ива Бурилкова и Цочо Билярски, София 2003, 20-21. (Натаму: Спомени на А. Ќосето...,).

³ Во врска со тоа Ќосето во своите спомени вели: „Гоце ми предложи да заминам за Велешко ... Му одговорив, ќе отидам таму каде што ќе ми наложите, дур, ако сакате во Цариград, но во Велешко не одам! Вие можеби ќе ми наредите да отидам таму, и јас ќе заминам, но не ќе принесам корист. Причините се овие: роден сум во едно од велешките села, близу до гр. Велес (моето родно место Гоце не го знаеше, а пак, тоа не му го бев кажал никому, освен на Даме Груев), па кога ќе отидам таму, јас имам пријатели и непријатели, луѓе кои ни наштетиле. Татко ми, своевремено, една седмица по излегувањето од затвор почина. Ако отидам таму, ќе треба да ги избијам тие луѓе. Потоа, човек во своето родно село ретко се ползува во респектот кој го има, или го стекнал на друго место. Јас таму нема да им проштевам ниту на роднини, ниту на познати. А, луѓето ќе речат 'Не го знаеме ли каков човек беше ... овчар ... А, јас, кога ќе го слушнам тоа земјата ќе ја изгорам'. Делчев, ко-

на пригода, Гоце Делчев, му предложил да замине за војвода во Велешко, Ќосето ја одбил понудата.⁴ Можеби зад таквиот ригиден став на Ќосето се крие грижа на совеста, поради неговата ладнокрвна согласност за ликвидацијата на својот брат, кој станал турски поткажувач,⁵ па оттука не сакал да падне во слични искушенија. Наспроти Ќосето, историјата на Македонското револуционерно движење познава примери кога одредени лица интервенирале лично кај Делчев, или кај други релевантни фактори, за да бидат назначени за војводи токму по своите родни краишта, или пак, кога не сакале да се оддалечат од нив.

Андон Ќосето е човек без формално образование, поради што високата политика во Организацијата за него е далечна категорија, која што реално и не ја разбирал. Тој воопшто не се притеснува за себе да рече дека е „прост човек“, или колку што разбира „мојата проста глава“. Како човек од теренот, во 1905 година за прв пат имал прилика да присуствува на окружниот конгрес на Серскиот револуционерен округ. Во врска со тоа, Ќосето во своите спомени вели дека со својот „прост ум“ не успеал потполно да ги разбере делегатите, бидејќи наводно зборувале „многу литературно“, а пак кога тој зел збор, и тие (делегатите) не го разбрале него, поради што се навредил и се тргнал на страна за да не ги слуша заседанијата.⁶

Андон Ќосето е наполно свесен за своето место во Организацијата, но и за местото и улогата на нејзините врвни раководители. Оттука, тој себеси се смета за еден од десетиците и стотиците редници во Македонското револуционерно движење, но затоа пак, со пиетет се однесува кон нејзините раководители. Притоа, особен респект, но и слабост, покажува кон Гоце Делчев. Така, во триесеттите години на XX век, кога ги раскажувал своите спомени, Ќосето при спомнувањето на Делчев често пати се расплакувал, а тоа педантно го забележал запишувачот на спомените – Б. Мирчев. Присетувајќи се за Делчев, Ќосето меѓу другото ќе рече: „Како нас можат да се родат десетици, стотици. Но Македонија тешко дека ќе роди втор Делчев“.⁷

га ги слуша моите приговори, најде дека сум прав“ (Спомени на А. Ќосето ..., 35).

⁴ Исто, 35, 95.

⁵ За овој настан ќе стане збор понатаму во трудот.

⁶ Спомени на А. Ќосето..., 84.

⁷ Исто, 87.

Андон Ќосето е крајно лојален кон претпоставените, одговорен, ревносен и безмилосен при извршувањето на поставените задачи. Како припадник на тајната милиција, т.е. како терорист, а потоа и како војвода, Ќосето учествува во првите егзекуции на разни непријатели, или противници на македонското ослободително дело; во првите насилни акции и киднапирања за изнудување на средства, или добивање на откуп за потребите на Организацијата; при ликвидациите на одделни насилници, или разбојнички банди, кои што вршеле терор врз незащитеното население; како и во повеќе судири со османлиските потери и војски. Поради ревноста во извршувањето на задачите и довербата што ја стекнал, нему му се доделуваат задачи со висок ризик, не само по неговиот и животот на другите, туку и со ризик за престижот на Организација. Така, на пример, додека бил во Солун, дејствувал по инструкции на Даме Груев (член на ЦК). Притоа, извесно време бил личен пајтонџија, или подобро кажано телохранител на претседателот на ЦК МРО, д-р Христо Татарчев. Ќосето честопати бил придружник на Гоце Делчев при изведувачето на повеќе ризични акции, или при неговите обиколки на одредени региони. Во периодот при создавањето на четите на Организацијата, Ќосето извесно време бил подвојвода на Михаил Апостолов Попето – првиот инструктор на четничка школа во Солунскиот вилает и воопшто во Македонија. На Ќосето му било доверено ослободувањето од заложништво на американската мисионерка Мис Елен Стоун, откако Организацијата за неа инкасира 14.500 турски лири. На почетокот на 1903 година, А. Ќосето ја спровел четата на Борис Сарафов од бугарско-турската граница до Малешевјата. Истата година, во екот на востаничките дејствија, при најголема раздвиженост на османлиските сили, Ќосето, успешно ја спровел големата востаничка чета на Ѓорче Петров од бугарско-турската граница до Прилепско. Овие нафрлени информации, не само што зборуваат за довербата што ја имале другите во Ќосето, туку и за неговата одговорност и успешност при извршувањето на задачите.

Според кажаното, очигледно е дека проучувањето на револуционерната активност на Андон Ќосето, не претставува проследување само на една биографија, туку и дополнување и збогатување на сознанијата на историјата на Македонското револуционерно движење. Покрај другото, низ приказната за Ќосето, може да се согледа секојдневниот живот и начинот на преживување на еден борец, а тоа е живот исполнет со разни опасности, искуше-

нија, предизвици и лишувања. Можеби, токму поради тоа што преживеал разни премрежија и опасности, Андон Ќосето во своите спомени зборува со ладнокрвност и спокојство за сите предизвици за време на револуционерната активност.

Овде сметаме за нужно кратко да се осврнеме на спомени-те на Андон Ќосето и нивниот третман како извор при реконструкцијата на неговата биографија. Секоја личност е приказна за себе, но и приказна за другите. Андон Ќосето, не само што е приказна за себе, туку, тој е дел од приказната за Македонското револуционерно движење. Приказната продолжува да живее, откако таа ќе биде раскажана, кога ќе биде запишана, а особено откако ќе биде објавена. Раскажаните, односно запишаните приказни во форма на спомени за минатото, според општата класификација, претставуваат секундарен извор за реконструкција на минатото. Меѓутоа, за настаните за кои не постои првостепена изворна документација, а за многу таква реално и не можела да настане, спомените на поедини учесници, честопати добиваат статус на единствени и примарни извори. Само со бегол поглед врз историјата на МРО, особено во предилинденскиот период, веднаш се забележува дека поради недостаток на изворна документација, значаен дел од сознанијата се засновани врз мемоарската литература. При нашите истражувања за темата не откривме ниту еден фонд, ниту една збирка од архивски материјали за Андон Ќосето. Впрочем, тоа и не треба да изненадува, од едноставна причина што Ќосето не припаѓа кон интелектуалната, или раководната елита во револуционерното движење што учествувала во создавањето на материјалите кои денес се користат како пишани извори при реконструкцијата на историјата. Сепак, неговото име се среќава во повеќе фондови, збирки и објавени архивски материјали што се однесуваат на споменатава проблематика.

За разлика од изворната документација, значително повеќе информации за Андон Ќосето среќаваме во мемоарската литература од учесниците во движењето, но пред сè, во неговите спомени. Општопознато е дека мемоарската литература поради своите недоследности често е неотпорна на критика, меѓутоа, таа има и свои предности, бидејќи содржи информации кои не може да ги замени ниту еден друг извор. Бидејќи човековото паметење не е совршено, многу информации во мемоарската литература се недоследни, конфузни, контрадикторни, па и неточни, особено во поглед на хронологијата. Покрај тоа, бидејќи раскажувачот на спомените најчесто се става себеси во центарот на настаните, ме-

моарската литература во висок степен е субјективна, а на моменти и пристрасна. Зависно од временската дистанца помеѓу настаните кои се опишуваат и времето на запишувањето на спомените, во нив се имплантирани политички и идеолошки конотации, кои што не се својствени за времето за кое станува збор. Поради субјективниот пристап на раскажувачот и неговите лични односи со другите, во спомените честопати е маргинализирана, или, пак, идеализирана улогата на поедини личности.

И покрај посочените недостатоци, спомените во многу ситуации претставуваат единствени извори. Тие ги дополнуваат, потврдуваат, или оспоруваат сознанијата за многу настани, процеси и личности. Спомените најпластично ги опишуваат атмосферата и духот на времето, романтизмот на раскажувачот, неговите идеали, или заблуди, разни шпекулации околу одредени настани, разни особини како што се моралот, храброста, страв и слично. Спомените се единствен извор за многу конкретни нелегални активности на теренот, (ликвидации, киднапирања, битки, средби со одредени лица и сл.), кои не можеле да бидат документираны на друг начин. Од друга страна, спомените изобилуваат со информации за начинот на преживување на теренот при севозможни временски услови, при недостаток на храна, под прогон од потери и слично. Сепак, при користењето на мемоарската литература нужно е да се имаат предвид сите нејзини слабости и предности, а информациите да се проверуваат и компарираат низ паралелни извори. Во тој контекст треба да се користат и спомените на Андон Ќосето.

Спомените на Андон Ќосето ги запишал Бојан Мирчев во септември 1931 година во Горна Џумаја (денешен Благоевград во Бугарија), каде што раскажувачот живеел.⁸ Б. Мирчев со А. Ќосето стапил во контакт преку „авторитетно лице“ од Македонскиот национален комитет во Софија.⁹ Спомените на А. Ќосето, Б. Мирчев ги запишал при непрекинатата тридневна работа, со паузи само за ручек. Одделни фрагменти од спомените на Ќосето, Б. Мирчев објавил веднаш по нивното запишување во 1931/1932 го-

⁸ Исто, 12. Бојан Мирчев, во предговорот кон спомените, вели дека спомените на А. Ќосето ги запишал во 1930 година (Исто, 8). Меѓутоа, веќе во предговорот кон спомените на Ќосето зборува дека истите ги запишал во 1931 година, при што го бележи и датумот на нивната прва средба кога почнал да запишува, а тоа е 22 септември 1931 година (Исто, 12).

⁹ Исто, 8.

дина во списанието Родина.¹⁰ Следната 1933 година, по повод триесетгодишнината од смртта на Гоце Делчев, Б. Мирчев во „Гоцев Лист“ го објавил фрагментот од спомените на Ќосето што се однесува за киднапирањето на Назл’м–бег.¹¹ По повод 65 годишнината од Илинденското востание, во 1968 година, во Софија е објавен делот од спомените на Ќосето во кој што тој зборува за патувањето со четата на Ѓорче Петров од Бугарија до Прилепско.¹² Друг фрагмент од спомените на Андон Ќосето е објавен во 1981 година.¹³ Интегралниот текст на спомените на Андон Ќосето во Бугарија е објавен во 2003 година, по повод 100 годишнината од Илинденското востание, во книгата под наслов „Македонија во пламени“.¹⁴ Во 2014 година, спомените на Андон Ќосето се објавени и во Република Македонија.¹⁵

Спомените на Андон Ќосето се прилично забавано четиво, како за лаиците, така и за историчарите. Тие се запишани три децении по настаните за кои тој зборува, во време кога османлиска Македонија била поделена, во време кога поларизацијата и конфронтацијата помеѓу некогашните, а особено помеѓу актуелните дејци на македонското движење била изразена до највисок степен, а обидот за реконструкција на минатото и истакнувањето на сопствената улога во него, било тренд на деценијата. Сето кажано има свое влијание врз спомените на Ќосето. Како последица на поминатото време, во спомените на Ќосето се присутни разни недоследности, противречности, непрецизност во хронологијата и последователност во излагањето. Така на пример, Ќосето многу сцени од својата активност, погрешно ги спакувал во други епизоди, а тоа пак, сигурно многумина ќе ги однесе во погрешен филм. Покрај тоа треба да се нагласи, дека кај А. Ќосето како и кај мнозина раскажувачи на спомени, силно е присутна желбата за истакнување на сопствената улога и храброст во одредени настани, при што, оваа тенденција понекогаш преминува во сенза-

¹⁰ Исто, 11.

¹¹ Види: Гоце Делчев, Спомени, документи, материали, София 1978, 110-112.

¹² Види: Илинденско-Преображенското востание 1903-1968, София 1968, 274-282.

¹³ Борбите в Македония и Одринско 1878-1912. Спомени, София 1981, 522-536.

¹⁴ Македонија в пламъци..., 11-96. Покрај спомените на А. Ќосето во истата книга уште се објавени и спомените на Анастас Лозанчев, Григор Попев, Аргир Манасиев, Христо Пасков, Мите Хаџи Мишев, Крсто Лазаров и Екатерина Паница.

¹⁵ Андон Ќосето – Спомени, (кон изданието: проф. д-р Ванчо Ѓорѓиев), Скопје 2014, VIII, белешка 1.

ционализам. Од друга страна, во спомените на Ќосето, може да се прочитаат описи на настани кои не се потврдени во други извори. Така, на пример, кога зборува за својата активност во Гевгелиско при настојувањето за заштита на прекумерната експлоатација на шумите од страна на поедини бегови, Ќосето вели дека со својата чета ликвидирал 30–40 души кумурџии, заедно со нивниот добиток.¹⁶

Меѓутоа, таков настан воопшто не е регистриран од современите во мемоарската литература, ниту од органите на прогонот, ниту пак во извештаите на дипломатските претставништва. Ако имаме предвид дека во дипломатските извешти се регистрирани многу поситни инциденти, тогаш, едноставно е невозможно да биде пропуштен таков „масакр“, кој ако не друго, неизбежно би предизвикал жестока реакција и масовна истрага од страна на власта, а тоа не можело да остане незабележано. Според тоа, изгледа дека Ќосето претерал во приказната. Неоспорно е дека Организацијата преземала одредени мерки за заштита на општите добра (во случајот шумите) од прекумерна експлоатација, и дека во таа смисла Ќосето имал извесна активност на Кожуф. Меѓутоа, веројатно наводната егзекуција на 30–40 дрвари, Ќосето ја извршил во 1931 година на масата пред Б. Мирчев, за да ги импресионира читателите. Токму оваа наводна егзекуција, во 2014 година беше некритички искористена од некои „аналитичари“ при обидот за медиумска егзекуција на Ќосето. Таквите пикантерии од мемоарската литература ни напонуваат со каква претпазливост треба да се користат информациите од неа. Независно од недоследностите, субјективността и сензационалистичкиот момент, спомените на Ќосето содржат интересни и драгоцен информации, не само за неговата активност, туку и за многу личности и настани од македонската револуционерна борба.

¹⁶ Во врска со тоа Ќосето раскажува: „Дознавме дека во Гевгелија се собрале Турци и Цигани и се подготвувале да заминат за Кожуф планина, за да берат дрва. Се беа собрале голем калабалак, за да се вардат. Меѓутоа, јас им земав мерка. Јавив во Гевгелија за да ме известат благовремено за нивното излегување. Јас и моите другари дојдовме до влашкото село Хума, каде што во една гора поставив заседа. Групата Цигани и Турци требаше да мине од тука за Кожуф планина, зашто друг пат немаше. Едно утро при изгревот на сонцето, ете групата се појави од далеку. Ги опколивме, ги фативме и им теглевме еден сатар. Беа околу 30–40 души. Коњи, кучиња, магариња, мулиња, се мина под сатар. Ние бевме околу 10–12 души. Имаше и 2–3 кучиња и нив ги истепавме. Тргнаа многу потери – глава не можеше да се јави“ (Спомени на А. Ќосето..., 32).

Како и да е, животописот на Андон Ќосето е дел од историјата на Македонското револуционерно движење. Тоа е животопис на еден борец, кој во името на македонската слобода се подложил на разни лишувања, при што преживеал многу премрежија и опасности. Неговите постапки и севкупната активност се подредени на идејата и Организацијата во која верувал.

У
Андреа Димов Дџурчев

Горноджумайски војвода, спомен на Антон Лазов Јанев

Ќосето

Записал Божан Мирчев

Ќогато бях в Солун бях терорист и тайна полиция на Организацията. Тогава имаше един Дан Тиквешанец, който държеше склад за вино, ракия и продаваше на едро и дребно. Там нямаше маси, столове, а всичко ставаше на крак. Андреа бе негов чирак. Тогава той беше дете на 12-13 години. Стоеше на тезгяфа и слугуваше. Аз отивах там; имаше скришна стая, където четехме вестници и брошури. Тогава ние се криехме от Андреа. След година-две аз станав нелегален и изчезнах от Солун. Бяха изминали три години от минаването ми в нелегалност, когато към четвъртата година при мен дойде Андреа, който беше вече на 17-18 години. Бях го оставил дете. Намирах се в Кукушко. Там има едно голямо село казва се Женско. Съобщих ми Централния комитет от Солун, че там имало две момчета, които е трябвало аз да прибера. Справих се с курьерите обаче аз не казвам, че ще вървя за Женско. Доведоха при мен Андреа заедно с друго момче името на което съм забравил. Като погледнах Андреа - пълен на лице, а по ръст слаб. Запитох Андреа какъв е направил, и той разказа: Ти го знаеш бай Андоно, имаше един Лука Арнаутина; той бе турски таен полицай, детектив. Искях още по-рано да го убия. Андреа стрелаш по него, но не е можал да го убие. Избягал и ето го сега при мен. Дадох му пушка и го наредих хубаво. Пушката, която му дадох бе гръцка и той ходи с мен около 20 дни. Беше млад и не съм му поверявал нищо. Тогава моят секретар бе Ташко Кицов от Штипинци, Гевгелийско. Забелязах, че у Андреа има бъдеще. Това установих като ни удариха при Калиново. Тук в сражението ранява Андреа и Карабасил. След сражението се изтеглихме в Перойско и като не можех да ги цера изпратихме ги в България. Андреа се цери в Дупница и след като не са могли да му извадят куршума той дойде пак при мен. След убийството на Ташко моят секретар стана

Факсимил од спомените на А. Ќосето во машинопис

Од Голозинци до Солун

1. Андон Ќосето потекнува од селото Голозинци, кое се наоѓа на дваесеттина километри југозападно од Велес, кое денес во административна смисла припаѓа кон општина Чашка. Голозинци лежи во рамнината на десниот брек на реката Тополка, а на запад од него започнуваат планинските падини. Со оглед на тоа што селото се наоѓа во долниот слив на Тополка, Голозинци се вбројува кон т.н. Долни села. Освен Голозинци, кон оваа групација на села се вбројуваат: Лисиче, Еловец, Чашка, Раковец, Отиштино, Бањица, Сливник, Клуковец, Раштани, Горно Оризари, Превалец и други.¹ Голозинци првпат во османлиските извори се споменува во втората половина на XV век. Според податоците од 1476/77 година, селото имало 55 куќи, а во 1481/82 година се евидентирани 49 куќи.²

Според некои информации, во дамнешни времиња Голозинци се наоѓало од другата (левата) страна на реката Тополка, во подножјето на ридот Илиица. На оваа локација постои средновековна црква, која во 1890 година била обновена, при што храмот бил посветен на „Св. Спас“. Поради преголемата влажност на теренот, селаните се преселиле од десната страна на реката Тополка, на местото каде што и сега се наоѓа селото.³

Кога ќе се споредат податоците од крајот на XIX со оние од XV век, неизбежно се наметнува заклучок дека бројот на населението во Голозинци, наместо да бележи пораст, значително опаднал. Така, според податоците во „Етнографија на Одринскиот, Битолскиот и Солунскиот вилает“ која е објавена во 1878 година во Истанбул, а составена врз основа на османлискиот даночен регистер (бедели аскери) од 1873 година, во Голозинци се евидентирани 23 домаќинства со 98 жители.⁴ Со оглед на фактот што

¹ Jovan F. Trifunoski, *Oblast Babune i Topolke, Zbornik za narodni život i običaje*, knj. 47, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1977, 129-130.

² Методија Соколовски, Градот Велес во периодот од околу 1460-1544, Гласник на Институтот за национална историја (ГИНИ), III/2, Скопје 1959, 155-160.

³ J. Trifunoski, *Oblast Babune i Topolke...*, 273.

⁴ *Ethnographie des vilayets d' Andrinopole, de Monastir et de Salonique, Extrait du Courrier d' Orient*, Constantinople 1878, 58.

Велешката епархија, уште од формирањето на Бугарската егзархија, се нашла под нејзина јуриздикција, жителите на Голозинци, според милет системот, се евидентирани како „Бугари“. Според статистиката на Спиридон Гопчевиќ од 1889 година, Голозинци имало 30 домаќинства со 108 жители, сите Срби – христијани.⁵ Двете статистики, иако не се разликуваат многу во бројот на населението, се крајно противречни во поглед на неговата припадност. Всушност, противречностите околу припадноста на населението во ова мало село, не преставуваат никаков исклучок, ниту пак феномен, туку тие се последица на политичките противречности и тенденции на балканските земји околу припадноста на Македонија.

Бугарскиот етнограф и статистичар, Васил К’нчов, во својата статистика за Велешката каза, бележи дека Голозинци кон крајот на XIX век имало 25 куќи, без да го наведе бројот на жителите.⁶ Меѓутоа, истиот во својата општа статистика, без да го наведе бројот на куќите, внел податок дека Голозинци имало 220 жители, сите христијани – Бугари.⁷ Според статистиката на Димитар Мишев (секретар на Егзархијата) од 1905 година, во Голозинци се евидентирани 128 жители, сите Бугари – егзархисти.⁸ Притоа, Д. Мишев бележи дека во селото немало училиште. Очигледно, Егзархијата, која освен за верскиот била надлежна и за просветниот живот на своите верници, поради малиот број на жители, не пројавила интерес за отворање на училиште во ова село. Врз основа на податоците од посочените статистики може да се каже дека во последните две–три децении од османлиското владеење, бројот на населението во Голозинци се движел помеѓу 100 и 130 жители. Во тој поглед значително отстапување има во статистиката на Васил К’нчов, според кој бројот на жителите во Голозинци е претставен речиси двојно повеќе. Се разбира, кај овој автор не станува збор за некаква грешка, туку за тенденциозно зголемување на бројот на „бугарското“ население во поширокиот регион за сметка на другите заедници.

По Голозинското поле, кое се протега крај реката Тополка, поради составот на земјиштата и можноста за наводнување, доминирале оризовите посеви, но покрај тоа, биле застапени и други градинарски култури. Од друга страна, планинската позадина

⁵ Spiridon Gopčević, *Makedonija und Alt-Serbien*, Wien 1889, 374.

⁶ Васил К’нчов, *Избрани произведения*, том II, София 1970, 193.

⁷ Васил К’нчов, *Македонија, Етнографија и статистика*, София 1900, 157.

⁸ D.M. Brancoff, *La Macédoine et sa Population Chrétienne*, Paris 1905, 118–119.

на селото, овозможувала одгледување на стока. Бонитетот на земјиштето и планинската позадина би требало да им овозможат пристојна егзистенција на голозинчани, меѓутоа реалноста била поинаква, бидејќи сопственоста врз земјиштето била во рацете на неколку земјопоседници (чифликсајбии). Кон крајот на османлиското владеење, помеѓу неколкуте чифликсајбии на Голозинци, запаметени се имињата на: Исмаил ефенди, Аџи ефенди, Асан Парталко, Беќир и Шукри, сите од Велес.⁹

Историографијата бележи дека кон крајот на XIX век, околу 80% од населението во османлиска Македонија се занимавало со земјоделство,¹⁰ при што дури 70% од земјоделското население не поседувало сопствена земја.¹¹ Наспроти тоа, рајатските (слободни) села кои биле надвор од чифлигарскиот систем опфаќале само 25% од обработливите површини.¹²

Во чифлигарскиот систем постоеле три видови на чифлигари: ќесимџии (арендатори), јараци (наполичари) и момоци (ајлакџии). Во најповолна положба биле ќесимџиите, кои за одреден надомест закупувале земја од чифликсајбијата и ја обработувале во сопствена режија. Најбројни биле исполичарите. Припадниците од оваа категорија од чифликсајбијата добивале земја, семе и место за некако примитивно живеалиште. На исполичарите им следувале половина од приходите, откако претходно од вкупното производство се издвојувал делот за семе и за десетокот. Така, чифлигарот реално добивал само третина од вкупното производството, кое било остварено со неговата пот. Чифлигарот имал обврска со својот добиток на чифликсајбијата да му достави извесна количина на огревно дрво, да му работи неколку денови бесплатно, да се грижи за спроведување на водите до водениците

⁹ J. Trifunoski, *Oblast Babune i Topolke...*, 274.

¹⁰ Ванчо Ѓорѓиев, Слобода или смрт. Македонското револуционерно националноослободително движење во Солунскиот вилает (1893-1903), Скопје 2003, 66.

¹¹ Манол Пандевски, Положбата на Македонија во Османлиската Империја кон крајот на XIX и почетокот на XX век, ГИНИ, XX/1, Скопје 1976, 88-89.

¹² Исто, 91. Слободите села што се наоѓале во рамничарски предели претежно биле населени со Турци, а оние што биле населени со христијанско население, главно се наоѓале во ридско – планинските подрачја, каде не само што бил ограничен фондот на обработливото земјиште, туку истото било неплодно, поради што населението претежно се занимавало со сточарство (В. Ѓорѓиев, Слобода или смрт..., 70).

– доколку има такви во чифлигот за да може бесплатно да го меле своето жито и слично. Во чифлигарскиот систем најтешка била положбата на момците. Тие немале постојано место на живеење и не поседувале никаков имот, поради што за својата гола егзистенција биле принудени да го нудат својот труд. Освен договорениот годишен „ак“, тие не добивале ништо друго. Оттука, за оваа категорија на чифлигари се вели дека нивната „судбина била поцрна и од земјата“ што ја обработувале.¹³

Поради примитивната обработка на земјата, продуктивноста во чифлигарските стопанства била мошне ниска, а расходите релативно високи. Поради тоа, ниту чифлигарите, ниту пак чифликсајбиите, не биле заинтересирани за унапредување и проширување на производството. Покрај обврските кон чифликсајбијата, чифлигарите имале даночни обврски кон државата,¹⁴ но и кон духовната власт.¹⁵ На крај, сиромаштијата ги водела селаните во прегратките на лихварите, кои, откако ќе ги вплеткале во должничка мрежа, не ги отпуштале до крајот на животот.¹⁶ Несомнено, лошата економска положба на селаните била само еден од повеќето мобилизациски фактори кој ги туркал во редовите на македонското револуционерно ослободително движење.

2. Андон Ќосето се родил и израснал во чифлигарско село. Неговиот татко припаѓал кон категоријата исполичари. Во врска со тоа, А. Ќосето во своите спомени вели: „Татко ми ... се занимаваше со чифлигарство; чифлиг немавме, туку работеше како исполичар кај еден бег“.¹⁷ Имајќи ја предвид положбата на исполичарите, јасно е дека Андон потекнувал од бедно чифлигарско семејство, кое едвај ја обезбедувало својата егзистенција. Татко му на Андон се викал Лазо, а нивното семејно презиме е Јаневи. Мајка му, Марија, потекнувала од блиското село Лисиче. Лазо и Марија имале пет деца: Никола, Андон, Стојанка, Тодорка и Јордан.¹⁸

Во постарата литература е забележано дека Андон Лазов Јанев е роден во 1855 година,¹⁹ без да се наведе изворот. Во енци-

¹³ Македонија и Одринско (1893-1903). Мемоарџ на Вжтрешната организација, Софија 1904, 32.

¹⁴ Види: В. Ѓорѓиев, Слобода или смрт ..., 70-73.

¹⁵ Исто, 69.

¹⁶ Васил Ќнчов, Избрани произведения, том I, Софија 1970, 74.

¹⁷ Спомени на А. Ќосето..., 12.

¹⁸ Исто.

¹⁹ Илинденско-Преображенското вјстание..., 274; Веројатно под влијание на оваа информација, 1855 година, како година на раѓање на Андон Ќосето е

клопедискиот зборник за војводите и раководителите на ВМРО, кој е изработен од Борис Николов, во одредницата за Андон Ќосето стои дека тој е роден на 25.11.1854 година,²⁰ без притоа да се посочи изворот. Овој датум и година на раѓање на Андон Ќосето е даден и во предговорот кон неговите спомени, кои се објавени во 2003 година во Софија, под редакција на Ива Бурилкова и Цочо Билјарски.²¹ Оттука, истиот датум и година, го прифативме и ние при подготвувањето на предговорот кон спомените на Андон Ќосето на македонски јазик.²²

При собирањето и анализирањето на материјалите за овој труд, кај нас се појави извесен сомнеж за годината на раѓање на Андон Ќосето. Нашиот сомнеж првин го предизвика една информација од Дневникот за четите што минувале низ Ќустендилскиот пункт на ВМОРО. Во него е регистрирано дека Андон Ќосето, како војвода на чета, преку овој пункт заминал во внатрешноста на Македонија на 24 февруари 1904 година. Притоа, во графата за Ќосето е наведено дека тогаш бил на 35-годишна возраст и не бил женет.²³ Според оваа произлегува дека Ќосето бил роден во 1869 година, а тоа е разлика дури од 14–15 години во споредба со претходно посечените години на раѓање. Сомнежот околу годината на раѓање на Ќосето, дополнително го засили уште една информација што ја сретнавме во списокот на македонските доброволци во Балканските војни. Во него е забележано дека Андон Ќосето за време на Втората балканска војна бил ангажиран во Тринаесетата кукушка дружина, во четата на Стефан Чавдаров. Притоа, за Ќосето е наведено дека по занимање бил земјоделец, дека бил писмен и дека бил на 50-годишна возраст.²⁴ Според ова, произлегува дека Андон Ќосето бил роден во 1863 година. Во

посочена во додадените белешки во фототипното издание од првиот том на ослободителните борби на Македонија на Х. Силјанов. Види: Христо Силянов, Ослободителните борби на Македонија, том I, (фототипно издание), Софија 1983, 464.

²⁰ Борис Ѐ. Николов, Втрешната Македоно-Одринска Револуционна Организација. Войводи и ръководители (1893-1934), Софија 2001, 8.

²¹ Спомени на А. Ќосето..., 11.

²² Спомени на Андон Ќосето (кон изданието: Ванчо Ѓорѓиев, превод: Јонка Георгиева), Скопје 2014, VIII.

²³ Четите на Втрешната Македоно-Одринска Револуционна Организација. Дневник и снимки на четите на ВМРО преминали през Ќустендилскиот пункт 1903-1908, Софија 2003, 27.

²⁴ Македоно-Одринско опълчение 1912-1913. Личен състав по документи на Дирекцията на „Централния воен архив“, второ издание, Софија 2007, 405.

споредба со првонаведените години на раѓање, повторно се појавува значителна разлика, која овој пат изнесува 8–9 години. Сметаме дека податоците за возраста на Ќосето, како во Дневникот од Ќустендилскиот пункт, така и во Списокот на доброволците, веројатно се сочинети врз основа на изјава на Ќосето, или врз паушална проценка на составувачите на белешките. Како и да било, и едната и другата информација значително отстапуваат од наведените годините во историографијата.

Во потрага по каков било документ кој би помогнал при разрешувањето на загатката за годината на раѓање на А. Ќосето, нашето внимание беше насочена кон Државниот архив на Македонија и неговото подрачно одделение во Велес, како и во Архивот во Благоевград (каде што живеел и починал Ќосето). Меѓутоа, во овие институции на наидовме на никаква информација. Поради тоа, за приближно лоцирање на евентуалната година на раѓање на Ќосето и неговата возраст во одредени периоди на изразита активност ќе се обидеме да дојдеме низ компаративен пристап преку второстепени информации. Во таа смисла, прво ќе истакнеме дека Андон Ќосето, во своите спомени воопшто не ги споменува датумот и годината на своето раѓање, како што тоа вообичаено го правеле сите раскажувачи на спомени, уште во првата реченица. Тоа нè наведува на помисла дека Ќосето (како и некои други) немал документ, или приближна информација за своето раѓање, па оттука, на овој момент не му придал значење. Од друга страна, Бојан Мирчев, запишувачот на спомените на Ќосето, во белешката кон нив, која е сочинета по смртта на Ќосето, меѓу другото запишал: „Андон Лазов Јанев – Ќосето почина на прилична возраст кон 1952 година“.²⁵ Ова е толку релативна констатација што воопшто не помага во случајот, но истата доволно говори, дека Б. Мирчев немал информација за годината на раѓање и за возраста на Ќосето.

Ако го прифатиме фактот дека А. Ќосето бил роден во 1854/1855 година, тогаш ќе се соочиме со неколку нелогичности. Така на пример, А. Ќосето за Атанас Цонев Нивички, со кого бил несомнено близок, во своите спомени постојано го условува како „бај Атанас“.²⁶ Ако имаме предвид дека Атанас Нивички е роден во 1855 година, тогаш едноставно е нелогично Ќосето својот врник да го условува како „бај Атанас“. Од друга страна, доколку

²⁵ Спомени на А. Ќосето..., 12.

²⁶ Исто, 42.

Ќосето навистина бил роден во 1854, или 1855 година, произлегува дека тој во тајната полиција на МРО бил ангажиран на околу 40 годишна возраст, дека за време на Илинденското востание имал околу 47–48 години, во Балканските војни околу 57–58 години, а во време на запишувањето на спомените во 1931 година, би бил на 75–76–годишна возраст, и на крајот, дека починал на 98, или 99–годишна возраст. Ако било така, Б. Мирчев немал причина да запише дека Ќосето починал на „прилична возраст“, туку едноставно во длабока старост. Против ова датирање оди и фотографијата на А. Ќосето со Андреј Докурчев и Марко Христов, која е настаната во почетокот на 1905 година. Според првичното датирање, во тоа време Ќосето би требало да има околу 47–48 години, меѓутоа само со бегол поглед на фотографијата, тој изгледа барем најмалку десетина години помлад.

Андон Ќосето (середина) со Андреј Докурчев (лево)
и Марко Христов (десно)

Врз основа на изложеното, сметаме дека годините 1854/1855 година, не одговараат како години на раѓање на Андон Ќосето. Од друга страна, според податоците од Дневникот за четите што минувале низ Ќустендилскиот пункт, според Списокот на македонските доброволци во Балканските војни, како и според другите индиректни информации, сметаме дека Андон Ќосето можеби бил роден помеѓу 1863 и 1869 година. Сепак, ова прашање засега останува отворено до пронаоѓањето на соодветен релевантен документ.

Андон детството го минало во селото како и сите деца, без да посетува училиште, од едноставна причина што такво и немало. Поради тоа, тој уште од мала возраст бил ангажиран во одгледување на стоката. Во врска со тоа, Андон за своите рани години вели: „Детството го поминав со многу мака. Татко ми, ме разведуваше наваму – натаму за да му ги пасам овците“.²⁷ Андон како момче бидејќи бил речиси голобрад, од своите другари го добил прекарот Ќосе. Тоа е прекар кој вообичаено се дава на лица со ретка брада. Прекарот Ќосе ќе му остане до крајот на животот, а под него ќе влезе и во историјата на Македонското револуционерно движење.

Лазо Јанев – татко му на Андон, за разлика од другите соселани, не коленичел пред Турците, туку често им опонирал. Имајќи ја предвид покорноста на своите соселани и нивната пасивност во поглед на остварување на некакви народни права, Ќосето во своите спомени меѓу другото ќе истакне: „Па на кого му идело во ова време да мисли за нација, за народ? Така, кога се раѓале во Турско, тие мислеле дека нема друг народ, освен турскиот. Така си мислеле луѓето во тоа време“.²⁸ Непокорниот, Лазо Јанев, поради некаква зделка, бил осуден на три години затвор, кој го одлежал во Бејас Куле во Солун. По затворањето на Лазо Јанев, семејство немало можност за опстанок во селото. Од тие причини, мајка му на Андон, се обратила за помош кон својот девер, Арсо Мешков – брат на Лазо и чичко на Ќосето, кој живеел во Којник-маало во Велес. Арсо бил нешто позафатен и поседувал воденица на реката Бабуна. Така, кога Андон Ќосето имал петнаесетина години, додека татко му бил в затвор, неговото семејство се преселило во Велес. Најверојатно тоа се случило на почетокот на осумдесеттите години од XIX век.

²⁷ Исто, 12.

²⁸ Исто.

3. Во последните три децении од XIX век, бројот на населението во Велес се зголемил речиси трикратно. Ако во периодот непосредно пред Источната криза, градот имал околу 6000–7000 жители, кон крајот на векот градот нараснал на околу 18 000 жители.²⁹ Брзиот пораст на населението во Велес бил последица на засилените миграции, кога луѓето од селата во потрага по подобри можности за живот тргнале кон градот. Меѓутоа, Велес уште пред Источната криза, не само што почнал економски да стагнира, туку неговата економија почнала да бележи пад, поради што не била во состојба да го апсорбира вишокот на работна сила која се појавила како последица на засилените миграции. Покрај тоа, со пуштањето во промет на железничката линија Солун–Скопје во 1873 година, на пазарот во Велес, како и во другите градови во Македонија, забрзано почнале да продираат евтини индустриски стоки од западноевропските земји, а тоа довело до слабеење и пропаѓање на велешките занаетчии, кои не можеле да се носат со силната конкуренција.³⁰ Дополнително за опаѓањето на велешкото стопанство придонеле и територијалните загуби на Османлиската Империја на Балканот како последица на Источната криза. Тоа на економски план значело стеснување на пазарите каде сè

²⁹ Статистичките податоци за бројот и составот на населението во Велес во овој период, не само што не се потполни и прецизни, туку во висок степен се контрадикторни. Сепак, од нив се наметнува заклучок за неверојатно брз пораст на населението. Така, на пример, според Александар Синве, кој се повикува на грчки извори, во 1878 година во Велес живееле 5200 христијани, сите Грци (A. Synvet, *Les Grecs de l' Empire ottoman: Etude statistique et ethnographique*, Constantinople 1878, 58). Според „Етнографијата за Одринскиот, Битолскиот и Солунскиот вилает“ која е составена врз основа на податоци од 1873 година, во Велес имало 1470 домаќинства, при што 1007 жители се евидентирани како муслимани, а 4884 како Бугари, или вкупно 6891 жители (Види: Македонија и Одринско. Статистика на населението од 1873 г., София 1995, 178-179). Бугарскиот етнограф и статистичар Васил К'нчов, во описот за Велес, изнесува дека кон крајот на XIX век, Велес имал 17 440 жители, од кои 10450 Бугари, 6000 Турци, 550 Цигани и 440 Власи (Види: В. Кнчов, *Избрани произведения*, том II..., 186). Меѓутоа, К'нчов во општата статистика наведува дека Велес имал 19700 жители, при што како Бугари се заведени 12000, 6600 Турци, 500 Власи, 600 Цигани (Исто, 456). Додека пак според статистиката на секретарот на бугарската егзархија Д. Мишев во 1905 година, христијанското население во Велес го сочинувале: 13816 Бугари – егзархисти, 55 Бугари патријаршисти – србомани, 35 Грци, 402 Власи, 12 Албанци и 444 Цигани (D.M.Brancoff, *La Macédoine et sa Population Chrétienne...*, 118-119).

³⁰ Данчо Зографски, *Стопанскиот живот во Велес во XIX и почетокот на XX век*, 100 години Велешка гимназија, Титов Велес 1961, 61-62.

уште можело да пласираат велешките занаетчиски производи.³¹ Поради опаднатата моќ на градската економија, значаен дел од населението на Велес своето преживување во градот го обезбедувало од земјоделски активности, занаетчиство и нешто трговија.³²

Пристигнување на првиот воз во Велес

При такви економски прилики во Велес имало малку можности за пристојна егзистенција, особено за новодојдените, доколку немале соодветен капитал, сопствена земја, или некое професионално занимање. Токму во овие категории припаѓало семејството на Андон Ќосето. Кога се преселиле во Велес, татко му Андон бил в затвор, а откако излегол на слобода, по една седмица, починал.³³ Оттука, одговорноста за издршката на семејството паднала врз грбот на мајка му Марија Јанева и делумно на неговиот чичко, Арсо Мешков. Кога семејството се преселило во Велес, Андон бил на околу петнаесетгодишна возраст, а од него бил постар брат му Никола. Според духот на времето, тоа значи дека двајцата биле способни за физичка работа.

Согласно традицијата, момчињата од повеќедетните и посиромашни семејства, често биле давани како измеќари (слуги) кај поимотните семејства. Вообичаено, чорбацијата, кој изнајму-

³¹ Исто, 62-63.

³² Повеќе за поминокот на населението во Велес кон крајот на XIX век види.: В. Ќнчов, Избрани произведения, том II..., 196-215.

³³ Спомени на А. Ќосето..., 35.

вал измекар за одреден период, бил должен за момчето да обезбедува облека и исхрана и некоја скромна сума (или производи во натура) за неговото семејство. Од друга страна, измекарот бил должен без приговор да извршува разни физички активности, кои претежно се состоеле во чување на стока, помош околу стопанството на семејството, или нивните домашни потреби. По истекот на договорениот рок се правел нов договор за следната сезона. Вообичаено тоа биле усни договори за кои како гарант се земало трето лице, кое било прифатливо за двете страни. Станува збор за лабави договори, кои можеле да бидат прекинати еднострано, доколку некоја од страните не е задоволна. Како и да е, институцијата измекар била често практикувана и истата била корисна за двете страни. Преку ова институција чорбаџијата без особени издатоци добивал слуга, а пак семејството на измекарот е ослободено од грижата за прехрана и облека барем на едно дете, а згора на тоа можело да добие и некој симболичен надомест.

Со оглед на економската положба на семејството на Ќосето, чичко му, Арсо Мешков, го главил Андон за измекар кај браќата Славкови, кои биле касапи, но покрај тоа се занимавале со млекарство и овчарство.³⁴ Ќосето бил ангажиран околу чување на овците, но колку време останал измекар кај споменатото семејство не е познато. Најверојатно тоа било во првите години по нивното преселување во Велес, додека Ќосето бил релативно млад. Откако созрел, тој не можел да се помири со судбината на овчар, па затоа го напуштил измекарлакот. Во врска со тоа Андон Ќосето во спомените вели: „Го напуштив овчарлакот и започнав да си работам тук – таму самостојно“.³⁵ Од тогаш Ќосето, кој немал постојана работа, подработувал повремено овде – онде, колку за елементарна егзистенција, а слободното време го минувал по чаршијата и градските улици.

Во тоа време во секое поголемо место имало по некој насилник – Турчин, што ги малтретирал послабите и незащитените. Во Велес, еден од таквите бил Али–чауш. Тој постојано сновел низ градот, и каде што ќе поминел ги понижувал другите и од нив барал покорност. Али–чауш наметнал правило кога ќе се појави по улицата, сите да му станат за да му изразат почит. Еден празничен ден, кога Андон Ќосето со група момци седеле на ќепенците во Којник–маало, пред нив на улицата се појавил Али–

³⁴ Исто, 12-13.

³⁵ Исто, 13.

чауш со еден жандар. Кога Али–чауш се приближил, момците од групата станале за да му изразат почит, но Ќосето останал да се ди. Али–чауш, откако одминал неколку чекори, се вратил кон групата и го запрашал Ќосето: „Зошто не стануваш бе ѓаур?“ и замавнал да го удри.³⁶ Во тој миг, Андон извадил од џебот едно ноже, замавнал кон Али–чауш при што му го пресекол мундирот (вид горна облека) и побегнал низ маалото. Ќосето, свесен дека Али–чауш не ќе го остави на мир заради пројавената дрскост, почнал да се прикрива низ велешките маала, но по неколку денови донел одлука да го напушти Велес и да замине за Солун.

4. Ќосето за Солун слушал од другите, но ниту некогаш бил таму, ниту пак знаел каде се наоѓа. Единствено што знаел е дека до таму може да се стаса со воз, или пешки, ако тргне на југ по железничката линија. Со оглед на фактот што поради инцидентот со Али–чауш не смеел да се појави на станицата во Велес, илегално заминал кон Градско, а од таму за Криволак. Кога во Криволак се обидел да купи карта, на станицата се појавиле стражари кои спроведувале група затвореници – велешани. Еден од затворениците го препознал Ќосето и им кажал на стражарите дека тој е одметник.³⁷ Стражарите го фатиле Ќосето и го одвеле во Криволак, каде го предале на еден бег со препорака од таму да биде спроведен за Неготино.

Следниот ден, наместо од стражари, Ќосето за Неготино бил спроведен од еден полјак. Оттаму неготинскиот мудир му наредил на полјакот да го спроведе до Кавадарци. Одејќи пешки кон Кавадарци, Ќосето почнал да крои планови за бегство. На едно место, каде патот врвел по работ на една суводолна река, додека полјакот бил занесен во муабетот, Ќосето го турнал во суводолницата и летнал да бега во правец кон Кожуф. Следното утро, пред разденување, се нашол во атарот на селото Миравци (Гевгелиско). Таму, еден пастир му посочил како да стаса до железничката линија и да го фати патот кон селата Грчиште, Ѓавато и Стојаково.³⁸ Приквечер стасал во с. Грчиште. Сред село сретнал неколку селани, при што им се обратил со „добровечер“ со намера да ги праша каде може да преспие, а тие му одговориле со „калиспера“. Овие селани освен неколку грчки фрази, воопшто не знаеле грчки јазик, па затоа разговорот го продолжиле на нивниот

³⁶ Исто, 13.

³⁷ Исто.

³⁸ Исто, 14.

мајчин јазик. Со оглед на фактот што во Велес немало гркомани (освен неколкуте влашки семејства што останале лојални на Цариградската патријаршија), поздравот „калиспера“ за Ќосето бил сосема нов. Како и да е, селаните му кажале дека единствено место каде можел да преспие било селското училиште, по што тој заминал таму. Училишниот прислужник му посочил дека може да преспие на една клупа во ходникот. Истата вечер, во училиштето била организирана вечера за сидарите кои работеле на селската црква. Изгладнетиот Ќосе, за време на вечерата намерно се врткал околу сидарите, но тие не го поканиле. Откако тие си заминале, гладниот одметник лакомо се нафрлил врз тоа што останало од јадењето. Во тој момент, училишниот прислужник, кој бил прилично стар, му забележал зашто посегнал по јадењето без дозвола. Ќосето без двоумење го турнал старецот на под, набрзина собрал нешто од храната, го напуштил училиштето и преку ноќ заминал кон селото Ѓавато. Сето тоа се случувало некаде по празникот Митровден.

По пат, кај една воденица во близина на Богданци, Ќосето сретнал еден човек и едно момче што терале говеда за на пазар во Солун. По краток разговор, Андон Ќосето зел една тојага за да изгледа како говедар и тргнал со нив кон Солун. Приквечер стасале во Аврет Хисар (Женско). Откако ги свртеле говедата за да легнат на ширината пред амот во селото, Ќосето се покажал кавалер кон своите сопатници. Тој платил вечера и вино за нив во амот каде што преноќиле.³⁹ Следната ноќ, Ќосето и неговите сопатници преспале во амот во с. Галик, од каде веќе се насирал Солун. Кога стасале кај месноста Тумба, Ќосето се одделил од говедарите и заминал кај „Студен Бунар“, каде што имало велешани-грнчари. Откако поразговарал со нив, тие се согласиле да му дадат земја за да прави кал за грнци. Овде останал неколку дена, а потоа влегол во Солун.

Солун – дотогаш енигма за Андон Ќосето, е вистински космополитски град,⁴⁰ град на ориентот, град со измешани култури и со видливо европско влијание и тенденции. Тоа е град на културни и економски контрасти, каде на едно место се среќаваат раскошот и бедата, каде мнозина ја бараат својата перспектива,

³⁹ Исто, 14.

⁴⁰ За составот на населението во Солун види: Ванчо Ѓорѓиев, Подземната република. Даме Груев и македонското револуционерно движење, Скопје 2010, 78, белешка 1.

град во кој Турците се чувствуваат за господари, а реално доминираат Евреите. Солун е град каде се чувствувала борбата за престиж помеѓу европските сили, но уште појасно се гледал натпреварот меѓу балканските национализми.⁴¹ Солун е градот во османлиска Македонија кој за средиште на својата активност го избрале и македонските националисти.

Според согледувањата на рускиот публицист Амфитеатров од 1901 година, во Солун живееле: Словено–Македонци, Срби, Бугари, Грци, Албанци, Турци, Цигани и Евреи. Притоа $\frac{3}{4}$ од населението било еврејско.⁴² Истиот автор анализирајќи ги политичките тенденции во градот пишува: „Грците фантазираат дека Солун е грчки, Бугарите – бугарски, Србите – српски. Македонците националисти се надеваат во Солун да видат нов Белград, нова Софија – престолнина на идната нивна автономија. Албанците застрашуваат со Велика Албанија до Салоники. Кога генијалниот Маргарит го разбудил националното движење сред Куцовласите, дури и овој ништожен народец го потегна кон Салоники, како кон незабидлив политички магнет на сите балкански племиња и држави. Згора на сè, и жалните Цигани, дури и кај нив живее легендата божем циганскиот цар – таинствен, познат само на не многу старешини на скитачките табори, потомок на египетските фараони – велат дека живее некаде во запустените места, близу до Солун“.⁴³

Имајќи ја предвид политичката реалност, Амфитеатров констатира: „Освен Евреите и Турците, ниту во самиот Солун, ниту во неговата околина, нема ниеден човек, цврсто убеден дека тој ѝ припаѓа токму на таа националност, кон која се вбројува. Вие во селата и градовите околу Салоники ќе сретнете мноштво Бугари, бивши Грци кога било угодно да се биде Грк и готови да станат Срби, ако скоро стане угодно да се претворат во Срби“.⁴⁴ На крај Амфитеатров резимира: „Сите го сакаат Солун, кој ја бара Македонија во иднина. А денеска, господари на Солун ... се оние што и не мислат за Македонија и за кои Солун е само – Салони-

⁴¹ За културните, економските и политичките контрасти и противречности во Солун види: Марк Мазовер, Солун. Град на духови: Христијани, Муслимани и Евреи 1430-1950, Скопје 2008, Во оригинал: Mark Mazower: Salonica, City of Ghosts: Christians, Muslims and Jews, 1430-1950, Harper Collins Publishers.

⁴² А. В. Амфитетров, Земја на раздор, (избор, превод и редакција: Цветан Станоевски), Скопје 1990, 69.

⁴³ Исто.

⁴⁴ Исто, 70.

ки, сами по себе се надвор од секакви односи спрема каква и да е националност, спрема која и да е држава. Такви незаинтересирани кон политичките бранувања на земјата како делнички филозофи овде се јавуваат Евреите ... Во Турција, и посебно во Солун – тие се конзервативен принцип – сила обезбедувачка“.⁴⁵

Солун бил место каде до израз доаѓале сите внатрешни и надворешни противречности во османлиска Македонија. Според политичките тенденции, генерално на една страна биле муслиманите, кои независно од своето етничко и социјално потекло се идентификувале со државата поради што се јавувале како нејзини природни заштитници. Муслиманите за основен дестабилизирачки фактор и носители на сите несреќи во Империјата ги сметале христијаните. На друга страна било христијанското население, кое поради надворешните пропагандни влијанија не било хомогенизирано околу единствена идеологија. Христијаните кои биле поделени во повеќе конфесионални заедници со различни „национални“ идеологии, од една страна се стремеле за ослободување од османлиската власт, но во исто време, за своите ривали (дури поголеми непријатели од Османлиите) ги сметале припадниците на другата (противставена) христијанска заедница. Од оваа констелација настрана останале само Евреите кои единствено се раководеле од своите економски интереси, без да пројавуваат политички тенденции. Таквите деструктивни центрифугални тенденции во висок степен ги поттикнувала самата Османлиска Империја, која во отсуство на визија и стратегија за зачувување на своите вледенија на Балканот, од една страна играла на картата на противречностите помеѓу големите сили и балканските држави, а од друга на внатрешен план во Македонија го практикувала принципот подели и владеј.

Во таква констелација, во 1893 година во Солун била формирана Македонската револуционерна организација, која како единствен внатрешен фактор, преку идејата „Автономија на Македонија“ и девизата „Македонија на Македонците“ настојувала да ги мобилизира сите незадоволни елементи во име на заедничката слобода.

⁴⁵ Исто.

ПОСТУЛАТИ НА МАКЕДОНСКАТА РЕВОЛУЦИОНЕРНА ОРГАНИЗАЦИЈА

1. На 23 октомври /4 ноември 1893 година, шестмина македонски интелектуалци: Дамјан Груев, Петар Поп Арсов, Христо Татарчев, Иван Хаџи Николов, Андон Димитров и Христо Батанџиев, на една средба во Солун, откако констатирале дека е невозможно подобрување на положбата за христијанското население во османлиска Македонија преку легални форми на дејствување, одлучиле да формираат Революционерна организација.¹ Тогаш, споменативе шестмина се конституирале како група, без никакви формалности, притоа прифаќајќи обврска секој од нив да работи во прилог на горнава идеја. Всушност, тогаш биле поставени основите на Македонската револуционерна организација (МРО).

Конкретното конституирање на МРО се случило за време на коледарската ваканција, поточно на 5 јануари 1894 година.² Тогаш било утврдено името на Организацијата, политичката цел кон која ќе се стреми, и средствата за нејзина реализација. Истовремено шесттемина се прогласиле за членови на Централниот комитет, како највисок раководен орган на Организацијата. За претседател на ЦК бил избран Христо Татарчев, а за секретар и благајник Даме Груев. На истата средба, Петар Поп Арсов бил задолжен да подготви Нацрт – Устав за Организацијата и да напише една книшка за разобличување на бугарската политика и пропаганда во Македонија.³

На јануарската средба било одлучено Организацијата да се именува „Македонска револуционерна организација“ а нејзи-

¹ Повеќе за тоа види: В. Ѓорѓиев, Слобода или смрт..., 127-130; В. Ѓорѓиев, Подземната република..., 79-89.

² В. Ѓорѓиев, Слобода или смрт..., 130.

³ Споменатава книшка Поп Арсов ја објавил под псевдонимот Вардарски. Низ страниците на оваа книшка Поп Арсов открива дека покрај другите во Македонија постои и „бугарска пропаганда“ која имала за цел „да создава Бугари“, но заклучува дека „народност со пари не се купува“ (Види: Вардарски (Петар Поп Арсов), Стамболовштината во Македонија и нејзините претставници, превод, редакција, предговор и коментар: Ванчо Ѓорѓиев, Скопје 2006).

ниот раководен орган „Централен македонски револуционерен комитет“. При утврдувањето на целта, основачите на МРО пошле од член 23 во Берлинскиот договор, меѓутоа, според Татарчев, откако овој член им се видел прилично апстрактен, одлучиле да го заменат со една „попластична фигуративна форма – автономија на Македонија во нејзините географски и етнографски граници“. ⁴ Конкретно, според Уставот од 1894 година, Организацијата имала за цел „придобивање полна политичка автономија за Македонија и Одринско“ (чл. 1), до која можело да се стаса преку ширење на револуционерни идеи кај населението и подготвување и подигање на „едно повсесмесно востание“ (чл.2). ⁵

Идејата за автономија на Македонија била прифатена од тактички и од прагматични причини. При определувањето и дефинирањето на целта, основачите на МРО пошле од сложеноста на македонското прашање. Ним им биле познати меѓународните обврски на Османлиската Империја и ставот на големите сили во поглед на зачувувањето на постојниот статус кво на Балканот. Покрај тоа, тие ги чувствувале претензиите на соседните балкански држави кон османлиското наследство на Балканот во чиј центар се наоѓала Македонија, како и последиците од дејствувањето на нивните пропаганди. Оттука, автономијата за Македонија во дадениот момент изгледала најпогодно решение за македонското прашање од повеќе причини: 1. Идејата за автономија на Македонија има своевидна меѓународна поткрепа во член 23 од Берлинскиот договор; 2. Со автономија на Македонија, формално–правно не се нарушувал територијалниот интегритет на Османлиската империја; 3. Околу идејата за автономија на Македонија полесно можел да се обедини поголемиот дел од разединетото македонско население; и 4. Со идејата за автономија на Македонија сметале дека ќе ги амортизираат аспирациите на соседните балкански држави, од каде што очекувале морална и материјална помош.

Иако идејата за автономија на Македонија не добила особена елаборација во основните акти на Организацијата, како во почетниот, така и во следниот период, со внимателна анализа на материјалите кои се однесуваат на оваа проблематика (кореспонденција, периодичен печат, мемоарска литература, па дури и суд-

⁴ Д-р Христо Татарчев, Втрешната македоно-одринска револуционна организација како митологична и реална сцност (съставители: Цочо Биљарски и Валентин Китанов), София 1995, 25.

⁵ Види: Ванчо Ѓорѓиев, ВМРО 1893-1903 (поглед низ документи), Скопје 2013, 56.

ски процеси) неспорен е впечаток дека зад автономијата се криела повисока идеја – создавање на македонска држава.⁶

Со оглед на фактот дека основачите на МРО биле егзархиски воспитаници, и работеле во нејзините просветни институции, како и тоа дека во периодот кога е формирана Организацијата, поголемиот дел од македонското христијанско население било под духовна јуриздикција на Бугарската егзархија, на почетокот било одлучено членството да се регрутира токму од тие средини. Меѓутоа, интересно е тоа што при мобилизирањето на членството, како подобни се прифаќале само оние што биле критички настроени кон егзархиската црковно–просветна политика во Македонија.⁷ Според Уставот, член на Организацијата можел да биде секој „Бугарин“ (чл. 3).⁸ Според османлискиот милет–систем, тоа подразбира секој припадник кон Егзархијата.⁹ Во случајот терминот „Бугарин“ треба да се сфати како синоним за професионална припадност, а не како етноним. Тоа е исто како што синонимот „Грк“ се користел за именување на сите припадници кон Патријаршијата, без оглед нивното етничко потекло, или пак како што синонимот „Турчин“ ги покривал сите припадници на исламската вероисповед, независно од нивното етничко потекло. Набрзо, Организацијата ќе го промени својот ставот во поглед на приемот на членството и неговото именување, но за тоа понатаму.

МРО била поставена врз централистичка основа врз строго конспиративни начела. Тоа е регулирано во член 5 од Уставот,

⁶ Ванчо Ѓорѓиев, Автономијата – тактика или цел на МРО, ЗБ. 100 години Илинден 1903–2003 (прилози од научниот собир одржан на 6–8 мај) т. 1, МАНУ, Скопје 2005, 257–263; Ванчо Ѓорѓиев, Борбата за автономија на Македонија и за создавање на македонска држава 1893–1912, објавено во: Владо Поповски, Ванчо Ѓорѓиев, Зоран Тодоровски, Виолета Ачкоска, Создавањето на современата македонска држава, Скопје 2014, 50–53.

⁷ Мърки за засилване на револуционната организација. Из записките на Ив. Х. Николов, Ил. Илинден, 2 (72), София 1936, 6.

⁸ В. Ѓорѓиев, ВМРО 1893–1903..., 56.

⁹ Во врска значењето и практикувањето на терминот Бугарин од страна на МРО, како и за неговата замена со терминот Македонец, и различните интерпретации во македонската и бугарската историографија околу тоа прашање, но и именувањето на самата Организација види: В. Ѓорѓиев, ВМРО 1893–1903..., 10–27; В. Ѓорѓиев, Борбата за автономија на Македонија..., 54–55. Во прилог на нашите согледувања во контекст на терминот „Бугарин“ овде само ќе го наведе ставот на Мазовер кој гласи: „Да се биде 'Бугарин' најпрво значи да се поддржува Егзархијата, тоа било повеќе лингвистичко–религиозна, отколку национална категорија“ (М. Мазовер, Солун. Град на духови..., 224).

а подетално во член 18 од Правилникот.¹⁰ Според овие одредби, членовите биле организирани во десеттини, при што секој ги знаел само припадниците од својата група и директниот претпоставен. Членовите на Организацијата не смееле да манифестираат никакво однесување што би предизвикало сомнеж дека се членови на Комитетот. Во таа смисла, им било забрането изливи на патриотски чувства и пеење на бунтовнички песни, дури и пред своите другари по дело. Највисок раководен орган бил Централниот комитет, нему му биле подредени окружните комитети, ним им биле потчините околинските, а најдолу од хиерархијата биле месните (селски) комитети.

Воспоставувањето на организациската мрежа на територијата на Македонија се одвивало внимателно, но сигурно. Вкоренувањето на револуционерната идеја помеѓу македонското население налагало макотрпна, конспиративна и пред сè, апостолска работа. Првите целни групи за врбување на членови биле учителите, учениците од горните класови, свештениците, еснафите и селаните. При привлекување на членството се практикувале разни методи на агитација како: критика на егзархиската црковно-просветна политика во Македонија, организирање на вечерни и неделни училишта за елементарно описменување на возрасните, каде всушност се вршела револуционерна агитација преку предавања за ослободувањето на балканските земји, за Француската револуција, за обединувањето на Италија и Германија, војната за независност на САД, потоа изведување на аматерски драмски претстави со мотивирачки содржини и слично.

Првите комитети во внатрешноста на земјата биле организирани летото 1894 година од страна на Даме Груев.¹¹ Значајна улога за ширење на организациската мрежа и на ослободителната идеја одиграле и новопримените членови како Гоце Делчев, Пере Тошев, Ѓорче Петров и други. За период од две години (1894–1896) најголемиот дел од територијата на османлиска Македонија бил покриен со комитети на МРО.

Целта на Организацијата која е дефинирана како „политичка автономија“ на Македонија и „востанието“ како средство за постигање на целта, по автоматизам ја става МРО во судир со законите на Империјата. Затоа, најпрво требало да се создаде мрежа од илегални комитети, а паралелно со тоа да се работи кон

¹⁰ В. Ѓорѓиев, ВМРО 1893-1903..., 56; 62.

¹¹ Види: В. Ѓорѓиев, Подземната република..., 118-139.

морална и материјална подготовка на населението, па дури потоа да се подигне востание. Тоа било долготраен процес, проследен со значајни човечки и материјални жртви. Подготовката од морален аспект подразбирала да се искорени поданичкиот менталитет кај населението, да се подигне неговата свест за човекови права и во него да му се вгради чувство на самодоверба дека слободата треба да се извојува со сопствени сили, без да се надеваат на помош од надвор. За таа цел требало да се искалат способни и храбри поединци, кои во име на општата слобода, требало да се откажат од удобствата на легалниот живот и по цена на сопствениот живот да го подготват патот до слободата за потомството.

Покрај моралната, била неопходна и соодветна материјална подготовка. Бидејќи востанието било предвидено како единствено средство за постигање на автономијата на Македонија, тоа подразбира да се создаде способен кадар за вооружена борба, да се обезбеди неопходното оружје, но и финансиски средства за истото, и се разбира да се подготви населението за вооружена борба. Овој процес се одвивал постепено низ неколку фази, зависно од условите.

Со првите организациски акти не е предвиден начинот за изградување на вооружените сили на Организацијата. Според чл. 4, 5, и 13 од Правилникот на Организацијата е предвидено дека ЦК, окружните и околските комитети, како и началниците на групите се должни да се грижат за вооружувањето на членството, а пак во чл. 17 е кажано дека секој работник на Организацијата е должен да се грижи за своето вооружување.¹² Во случајот станува збор за лично вооружување, но не и за организирани вооружени формации со конкретни задачи.

Како прва вооружена формација на МРО треба да се смета нејзината тајна полиција. Во врска со оваа институција во член 10 од Уставот се вели: „За следење на делата на внатрешните и надворешните непријатели и за вардење од нив, секој комитет има своја тајна полиција“.¹³ Должностите на тајната полиција поделателно се разработени во Правилникот на Организацијата. Според чл. 34 од предметниот Правилник, тајната полиција се состои од две одделенија: истражно и казнено.¹⁴ Притоа началникот на истражната комисија го бира раководителот на Комитетот, а тој од

¹² В. Ѓорѓиев, ВМРО 1893-1903..., 59-62.

¹³ Исто, 57.

¹⁴ Исто, 64.

своја страна избира тројца помошници, кои меѓу себе не треба да се познаваат. Според чл. 35 од Правилникот, тајната истражна полиција имала задача да го следи поведението на членовите на Комитетот; да ги следи постапките во однос на делото, како кај турското, така и кај христијанското население; да го следи постапките на турската полиција (јавна и тајна) во однос на ослободителното дело; да ги следи и проучува новодојдените туѓинци во нивниот град без разлика на народност. За сите информации во врска со посочените задачи, началникот на тајната полиција е должен да го информира раководителот на Комитетот.

Казнената полиција се составува и раководи според истиот принцип, како и истражната. Началникот на казнената полиција дава заклетва пред раководителот на Комитетот и безусловно ги исполнува неговите наредби, а пак неговите помошници даваат заклетва пред началникот (чл. 36). Според чл. 37, казнената полиција по наредба на раководителот, имала задача да ги извршува предвидените казни од месниот комитет, а пропишани од Централниот, за оние лица што биле обвинети во врска со ослободителното дело. Според чл. 38 извршителите на казните се избирале со жрепка, а извршителите сами го избирале начинот за извршување на казната, но затоа, времето на извршувањето на казната го определувал раководителот. Секој член на казнената полиција, во секое време требало да биде вооружен со револвер и кама, а во време на дејствување со два револвери (чл. 39). На крај според чл. 40 тајната полиција цела, или делумно по жрепка, по заповед на раководителот била должна да притекне на помош на соседните комитети во Округот, а по заповед на ЦК и во други окрузи.¹⁵ Овие одредби за тајната полиција на Организацијата, идентично се пренесени и во правилникот на ТМОРО.¹⁶

Припадниците на тајната полиција, поточно на нејзиното казнено одделение, неофицијално во терминологијата на Организацијата се наречени „терористи“. Историјата на револуционерното движење покажува дека „терористите“ биле ангажирани за ликвидирање на поедини непријатели на ослободителното дело, егзекуции на докажани шпиони и предавници, ликвидација на поедини насилници и разбојници кои според оценките на Организацијата го тероризирале населението, доставување на расписки и изнудување на пари за потребите на Организацијата, уч-

¹⁵ Исто, 65.

¹⁶ Исто, 113-114.

ество во киднапирање на лица заради откуп, пренесување на поголеми пратки на оружје и слично. Според активноста на теренот, припадниците на казнената полиција всушност претставуваат прва „вооружена сила“ на Организацијата. Нејзините припадници во прво време под форма на легален (или полулегален) живот, извршувале нелегални активности. Првите такви групи биле формирани во 1895 година. Припадниците на тајната полиција дејствувале како поединци, а понекогаш во тројки. Сепак, поради начинот на организирање, тајната полиција не претставува постојана организирана формација, поради што и не била во состојба за извршување на акции од поширок размер. Независно од тоа, активноста на тајната полиција, поточно на нејзините поединци, може да се квалификува како прва фаза од развојот на вооружените сили и вооружената борба на Револуционерната организација. Во тајната полиција вообичаено биле ангажирани храбри лица со цврст карактер, кои по разни основи биле компромитирани пред законот. Еден од нив бил и Андон Ќосето.

2. Значаен квалитативен период за развојот на Македонското ослободително движење настапил по Првиот конгрес на Организацијата, кој се одржал за време на Велигденската ваканција во 1896 година во Солун.¹⁷ Поради важноста на одлуките кои биле усвоени тогаш, претседателот на ЦК – Христо Татарчев, овој конгрес го квалификува како „основачки и законодавен“.¹⁸ На овој конгрес биле разгледани повеќе прашања како: административно–територијална реорганизација на организациската територија; начинот на кореспонденција; прашањето за одделени печати за секој округ; прашањето за прием на жени во Организацијата; односот кон другите етнички групи и конфесионални заедници; статусот на Одринско и Цариград; односите со Врховниот македонски комитет (ВМК); отворање на задгранично претставништво; односот со проегазархиските предводници во Македонија кои дејствувале како опозиција на револуционерното движење; односот спрема разните пропаганди и друго. На крај била донесена одлука за преточување на конгресните одлуки во нов Устав и Правилник на Организацијата.

Од овој конгрес Организацијата излегла со ново име „Тајна македоно–одринска револуционерна организација“ (ТМОРО).

¹⁷ Повеќе за тоа види: В. Ѓорѓиев, Слобода или смрт..., 215-220, В. Ѓорѓиев, Подземната република..., 160-169; Димитар Димески, Солунскиот конгрес на МРО (1896), Историја XXI/1-2, Скопје 1985, 91-98.

¹⁸ Д-р Х. Татарчев, Втрешната македоно–одринска револуционерна..., 41.

Префиксот „Тајна“ требало да ја нагласи дистинкцијата помеѓу Революционерната организација во Македонија, која дејствувала во илегални услови врз сопствена идеологија, и ВМК кој дејствувал како македонска емигрантска организација од територијата на Бугарија врз легални начела. По извесни преструктурирања врз основа на искуствата од теренот, организациската територија по Солунскиот конгрес ја сочинувале околните: Солунски, Битолски, Скопски, Струмички, Серски и Одрински кој е надвор од Македонија, поради што Одринско се третира како посебна област.

Од особена важност е тоа што Конгресот донел одлука за ширење на револуционерната идеја меѓу сите „незадоволни“ елементи во земјата „без разлика на вера и народност“.¹⁹ Според Татарчев, при носењето на таквата одлука се поаѓало од становиштето дека „делото ќе има чисто македонски карактер и на тој начин ќе придонесе за премавнување на пропагандите и на националните раздори, како и за создавање на мир, согласност и заемна соработка, за напредокот и благосостојбата на заедничката татковина“.²⁰ Врз основа на тоа било решено да се изврши измена во Уставот и Правилникот и да се допушти дека член на Организацијата може да биде „секој Македонец и Одринец, без разлика на народност и вера“.²¹

Со таквиот концепт, Организацијата ги надраснала почетните определби и создала перспектива за брз продор помеѓу поделеното македонско население и негово обединување околу единствената цел – автономија на Македонија. Во тој контекст било разгледано и прашањето за односот кон другите пропаганди во Македонија.²²

Новата ориентацијата која била профилирана на Солунскиот конгрес, нашла одраз во новиот устав на ТМОРО, кој бил изработен од Гоце Делчев и Ѓорче Петров, најверојатно во текот на 1897 година.²³ Така во чл. 1 од Уставот стои: „Тајната македонско-одринска револуционерна организација има за цел да ги сплоти во едно цело сите незадоволни елементи во Македонија и Одринско, без разлика на народност, за извојување преку револу-

¹⁹ Исто, 42.

²⁰ Исто.

²¹ Исто, 42-43.

²² В. Ѓорѓиев, Подземната република..., 166.

²³ Поопширно околу датирањето на Уставите и Правилниците на Организацијата види: В. Ѓорѓиев, ВМРО 1893-1903..., 16-27.

ција полна политичка автономија за тие две области“.²⁴ Во чл. 2 пишува: „За постигање на таа цел Организацијата се бори за премавнување на шовинистичките пропаганди и националните караници кои го цепат и обессилуваат македонското и одринското население во неговата борба против општиот непријател; дејствува за внесување на револуционерен дух и свест кај населението и ги употребува сите средства и усилби за поскорешно и своевременно вооружување на населението со сè што е неопходно за едно општо и повсесмесно востание“. Во врска со приемот на членството во Организацијата во чл. 4 од Уставот се вели: „Член на ТМОРО може да биде секој Македонец и Одринец, кој што не е компромитиран со ништо нечесно и бескарактерно пред општеството и кој што ветува и се задолжува да биде полезен за револуционерното ослободително дело“.²⁵ Терминот Македонец во Уставот на ТМОРО се користи во политичка смисла, меѓутоа определбата за борба против „шовинистичките пропаганди и националните караници“ сутерира тенденција за обединување на македонското население под терминот Македонец околу идејата за автономија на Македонија под девизата „Македонија на Македонците“.²⁶

Интересно е да одбележиме дека во прокламираната борба за премавнување на шовинистичките пропаганди, поточно против нивните експонирани претставници во Македонија, во прво време биле ангажирани припадниците на тајната полиција, а подоцна таквата улога ќе ја преземат четите, во кои биле инкорпориран и членовите на дотогашната тајна полиција.

Значаен исечокор во смисла на создавање на конкретни претпоставки за материјалната подготовка кон планираното востание, преставува член 11 од Уставот на ТМОРО. Во него се вели: „Секој околиски револуционерен реон си има своја чета, чија што задача се определува во специјален правилник“.²⁷ Споменатиов Правилник за четите, кој овде само е прејудициран, всушност е изработен од страна на Гоце Делчев и Ѓорче Петров во 1900 година.²⁸ Овде само ќе го потенцираме чл. 11 од споменатиов Правилник во кој е определена крајната задача: „Четата е определена да служи во својот реон како јатка и смртна дружина во време на

²⁴ Исто, 106.

²⁵ Исто.

²⁶ В. Ѓорѓиев, Борбата за автономија на Македонија..., 55.

²⁷ Исто, 107.

²⁸ Исто, 181, белешка 165.

востанието: таа прва треба да го подигне знамето на револуцијата по наредба на Централниот комитет, да го подржи и соживи духот на борците во самата борба и во најтешки времиња и моменти. За постигање на ова крајна задача во време на нејзината подготвителна активност таа треба да има предвид: а) со своето примерно поведение кон населението да стане почитувана за тоа да ја следи во време на борбата; б) без користољубие, со зборови и смели дела, кои произлегуваат од искрена преданост кон ослободителното дело, да служи пред членовите на Организацијата како пример на вистински народни борци за слободата на земјата и со тоа да ги поттикне, охрабри и приврзе кон себе; в) да подготви меѓу членовите на Организацијата колку што може верни другари способни да ја издржат борбата до крај, при што ќе поткинува избрани луѓе да заедно со неа земаат учество во разни ризични потфати или ги подбуждува и подготвува самите да преземат такви“.²⁹

Организирањето на првите чети и создавањето на четничкиот институт претставува сложен процес, кој поминал низ неколку фази. Општопризнат творец на „илегалната армија“, а ведно и главен инспектор на четите на ТМОРО бил Гоце Делчев. Од преписката на Делчев се гледа дека тој во првата половина на 1897 година, вложувал значајни усилби за да ги ангажира и превоспита за потребите на Организацијата старите ајдучки војводи од типот на Кочо Мустракот и Дончо Златков, меѓутоа тоа не дало особени резултати.³⁰ За разлика од старите ајдучки војводи, многу погодни се покажале помладите резервни подофицери од бугарската армија (повеќето од македонско потекло). Токму од оваа средина, летото 1897 година, Делчев ја организирал т.н. „Малешевска чета“ под водство на Васил Чочов и ја упатил во Малешевијата со задача да обере некој богат бег и на тој начин да обезбеди пари за потребите на илегалната бомболеарница на Организацијата во с. Саблер, Ќустендилско.³¹ Тоа всушност е првата чета на Организацијата. Набрзо кон четата се придружил и самиот Делчев. По неуспехот за обир во Виничко, четата својата ак-

²⁹ Исто, 183.

³⁰ Види: Гоце Делчев. Писма и други материали. Издирил и подготвил за печат Дино Ќосев, София 1967, 139-141, 152, 156, 158, 160; В. Ѓорѓиев, Слобода или смрт..., 274-275.

³¹ За формирањето и првите активности на оваа чета види: Марија Пандевска, Струмички револуционерен округ (1893-1903), Скопје 2002, 97-100; Никола Петров Русински – Спомени, Предговор редакција и коментар проф. д-р Даринка Петреска – Пачемска и проф. д-р Војо Кушевски, Скопје 1997, 98-63.

тивност ја насочила во Струмичко, каде кон крајот на летото бил киднапиран Назл'м бег. Во последната акција, бил ангажиран и Андон Ќосето, иако тој не влегувал во составот на четата. Треба да споменеме дека во истата чета се нашле: Михаил Апостолов Попето и Никола Петров Русински. Двајцата подоцна одиграле значајна улога при изградувањето на четничкиот институт на Организацијата. Набрзо по залагање на Даме Груев и гевгелискиот околински раководител Аргир Манасиев, дотогашните ајдучки водачи Апостол Петков и Иван Карасулијата ја формирале првата чета на Организацијата во Солунскиот револуционерен округ.³²

Главен проблем при формирањето на првите чети бил недостигот од соодветен кадар – подготвен на илегален живот и којшто поседува извесни воени вештини. Старите ајдучки војводи, кои физички и духовно биле способни да го поднесат илегалниот живот в планина, да извршат одреден обир, егзекуција и слично, тешко се одвикнувале од старите арамиски навики, а уште потешко се превиткувале пред редот и дисциплината што ги налагала Организацијата. Од друга страна, помладите, интелигентни и одговорни работници, во овој почетен период сè уште немале искуство, ниту пак физички биле подготвени да го поднесат илегалниот живот. Сето тоа го терало Делчев да прибегнува кон разни компромиси, додека се изгради соодветен кадар.

Вистински подем во револуционерното четништво настапило во пролетта на 1898 година, кога Гоце Делчев го пратил во Солунскиот вилает Михаил Апостолов Попето.³³ Тој бил „дисциплиниран воин“, кој веднаш се зафатил со апостолска работа.³⁴ Неговиот строг и цврст карактер бил пример за сите. Тој пред селаните проповедал совест, конспиративен дух и самоувереност во борбата. Во тој контекст, нему му се препишуваат зборовите: „Ние ја завладеавме ноќта, ама ни остана да го завладееме и денот. Штом водиме борба ќе го завладееме и него. Важно е да навикнеме да водиме борба“.³⁵ ЦК ТМОРО, откако врз основа на извештаите од раководствата на теренот ја согледал плодотворната агитациско-организаторска дејност на Попето, во октомври 1898

³² Види: Ванчо Ѓорѓиев, Апостол Петков. Кралот на блатото, Скопје 2013, 41-42.

³³ Н. Петров, Другарски спомен за Михаил Апостолов (Попето), Ил. Илинден, г. IV 6 (46), София 1933, 11.

³⁴ Ангев Динев, Илинденската епопеја, т.1, (приредил: Владимир Картов), Скопје 1987, 123.

³⁵ Исто.

година, донел одлука за расформирање на постојните терористички групи, а наместо нив да се формираат постојани чети, по примерот на четата на Попето.³⁶ За таа цел било издадено и специјално Окружно од 14 точки.³⁷ Со тоа бил означен почетокот на четничкиот институт, а Михаил Попето станал организатор и раководител на првата четничка школа, не само во Солунскиот револуционерен округ, туку и воопшто во Македонија, додека Андон Косето бил еден од неговите блиски соработници.

Појавата на четите била од огромно морално влијание за распространувањето на револуционерната идеја. Во очите на обичниот човек, четата претставувала конкретен материјален израз на ослободителната идеја, бидејќи сувопарните апстрактни идеи за него биле непоимливи. Четите го подигнале престижот на Организацијата во очите на обичните луѓе, пред опонентите на ослободителната идеја, но и пред самата османлиска власт. Првите егзекуции на одделни злосторници, предавници, разбојници, или на некој полјак „понекогаш беше еднакво на полу-ослободување на цели села“.³⁸ Преку четите, Организацијата во очите на селаните добила значење „на вистинска народна власт, авторитетна, справедлива до жестокост и способна да ги наложи своите решенија“.³⁹

³⁶ Основоване на четническиот институт. Изпраќање на списъци въ Егзархията. Конгресъ презъ 1899 год. (Из запискитъ на Ив. Х. Николовъ), Ил. Илинденъ, София 1936, 6 (76), 8.

³⁷ Исто; Д-р Х. Татарчев, Втрешната македоно-одринска револуционна организација..., 105; Христо Силянов, Освободителните борби на Македонија, том I, (фототипно издание), София 1983, 98; Димитар Димески, Македонското националноослободително движење во Битолскиот вилает (1893-1903), II издание, Скопје 1982, 207; Христо Матов, Мълчаливецът от Струга (Очерк за живота и делото на македонскиот револуционер Христо Матов), София 1993, 46; В. Ѓорѓиев, Слобода или смрт..., 277. Меѓутоа, К. Пандев смета дека споменатото окружно било издадено во 1899 година, види: Константин Пандев, Националноосвободителното движење во Македонија и Одринско 1878-1903, София 1979, 190). Ставот на К. Пандев дека предметното окружно било издадено во 1899 година го застапува и Т. Петров, види: Тодор Петров, Нелегалната армија на ВМОРО во Македонија и Одринско 1899-1908, София 2002, 27.

³⁸Х. Силянов, Освободителните борби... т. I, 104.

³⁹Исто.

АНДОН ЌОСЕТО – ЧЛЕН НА ТАЈНАТА ПОЛИЦИЈА НА МАКЕДОНСКАТА РЕВОЛУЦИОНЕРНА ОРГАНИЗАЦИЈА

1. Од спомените на Андон Ќосето, како и од другите материјали, не може да се утврди кога точно пристигнал во Солун и кога пристапил во МРО. Кога зборува за своето патешествие од Велес до Солун, Ќосето нагласува дека тоа било по Митровден,¹ без да ја посочи годината. Сепак, при крајот на спомените во освртот за Спиро Келеманов, Ќосето истакнува дека кога тој заминал за Солун, Гоце Делчев сè уште бил учител во Штип.² Од друга страна, Ќосето наведува дека првиот контакт со лице од Организацијата го остварил со Атанас Мурцев.³ Имајќи предвид дека Г. Делчев во Штип останал некаде до јуни – јули 1896 година, а од септември учителствувал во Банско,⁴ како и тоа дека Атанас Мурцев веќе во септември 1896 година станал учител во с. Бистрица, Горноџумајско,⁵ тогаш несомнено е дека Андон Ќосето во Солун пристигнал по Митровден, некаде кон крајот на 1895 година.

Според Иван Хаџи Николов, кон крајот на 1895 година, во Солун била конституирана првата група на тајната полиција, или како што тој ги нарекува првите терористички групи.⁶ Тоа налагало Организацијата да ангажира луѓе кои поради судир со законите се прикривале низ градовите врз полулегална основа. Меѓу таквите спаѓал и Андон Ќосето. При пристигнувањето во Солун, Ќосето освен некои бледи информации врз основа на туѓи кажувања, не знаел ништо конкретно за Организацијата. Во меѓувреме, некои од Велес му пишуваале на Даме Груев за пристигнувањето на Ќосето во Солун.⁷ Д. Груев, во согласност со конспиративниот карактер на Организацијата, го задолжил Атанас Мур-

¹ Спомени на А. Ќосето..., 14.

² Исто, 94.

³ Спомени на А. Ќосето..., 14.

⁴ Димитар Димески, Гоце Делчев, Скопје 1994, 68-69.

⁵ Б. Николов, Втрешната Македоно-Одринска Револуционна..., 111.

⁶ Спомени на И. Х. Николов, Д. Груев, Б. Сарафов, Ј. Сандански, М. Герџиков,, д-р Х. Татарчев, (стручна редакција: Иван Катарџиев), Скопје 1995, 60, 65.

⁷ Спомени на А. Ќосето..., 14.

цев да стапи во контакт со Ќосето. А. Мурцев, бил еден од првите членови на Организацијата и заедно со Васил Панчев, Поп Стамат Танчев и Григор Тотев, минувал како доверлив човек на Даме Груев. Според Илија Докторов, преку споменативе лица, Д. Груев во Солун одржувал тајни средби со луѓето од внатрешноста на земјата, при што „ним им се налагале работи од сериозен карактер и тие биле во постојан контакт со терористите и преку нив се испраќаше и се добиваше тајната пошта за и од провинцијата“.⁸ По Мурцев во контакт со Ќосето стапил и Поп Стамат.⁹ Тој бил еден од првите свештеници во Организацијата, инаку смел и тактичен и секогаш прв каде што имало ризик и опасност. Организаторските способности на Поп Стамат особено дошле до израз по неговото доаѓање во Вардарската црква. Оттогаш оваа црква „од храм на богомолци се претвори во сврталиште на револуционери“.¹⁰

Една вечер, Поп Стамат го повикал Ќосето на тајна средба, при што таму во исто време се нашол и Атанас Мурцев. Тогаш, Мурцев со Ќосето разговарал на долго и на широко според воспоставениот начин на агитација, посочувајќи му примери за ослободувањето на соседните земји, за да го праша на крајот што мисли да прави со себе. На ова Ќосето одговорил „Каде ми очи, таму ми глава!“.¹¹ Атанас Мурцев и Поп Стамат, откако од разговорот сфатиле дека Ќосето е погоден за работа и подготвен на ризик, му ги објасниле начелата на Организацијата, при што според воспоставениот ред го заколнале во нејзините тајни. Притоа го распоредиле во тајната полиција и му посочиле со кои луѓе да се движи низ Солун. Ќосето со задоволство ја прифатил определената улога, а најдобра потврда за тоа претставуваат следниве зборови од неговите спомени: „Јас си реков во умот – тоа е за мене! Јас мислев да станам разбојник“.¹² По извесно набљудување, Ќосето бил ставен пред испит. Прва задача му била ликвидацијата на еден Грк, која Ќосето успешно ја извршил со кама.¹³

Во согласност со конспиративните начела, освен луѓето што му биле посочени, како и Атанас Мурцев и Поп Стамат, Ќосето во

⁸ Борбите в Македонија. Спомени на Отец Герасим, Георги Райков, Дельо Марковски, Илия Докторов, Васил Драгомиров, (съставител: Борис Йорданов Николов, София 2005, 55-56.

⁹ Спомени на А. Ќосето..., 15.

¹⁰ Д-р Х. Татарчев, Втрешната македоно-одринска револуционна..., 33.

¹¹ Спомени на А. Ќосето..., 15.

¹² Исто.

¹³ Исто.

прво време не познавал други лица од Организацијата. За својата активност инструкциите ги добивал директно од Атанас Мурџев. Меѓутоа, темпераментниот Косе, на почеток изгледа сè уште не ја сфаќал сериозноста на Организацијата и дисциплината што ја налагала, па повремено реагирал инстинктивно, во согласност со своите сфаќања дека треба да се пресмета со секој насилник.

Во една пригода, Косето украде 380 килограми тутун, што ги складираше во лимени кутии во еден импровизиран гроб на влашките гробишта во Солун. Ова место Косето често го посетувал, зашто таму полнеле патрони, кои потоа со посредство на кукушанецот Дончо Џанѓаљозов кој поседувал ан во Солун, ги препраќале за Кукуш. Анот на Џанѓаљозов бил едно од местата што Косето почесто ги посетувал во Солун.

Една ноќ, А. Мурџев го повикал Косето на средба во анот на Џанѓаљозов. Додека тие престојувале во дуќанчето, таму заседнал еден „Турчин–Арнаути“, кој на заминување не само што одбил да ја плати својата сметка, туку при опомена од дуќанџијата – се нафрлил со пцости по сите. Тоа го наелектризирило Косето до степен што сакал веднаш да го убие, но во тоа бил спречен од Атанас Мурџев. Откако Турчинот си заминал, Косето, кој привидно се смирил, излегол од дуќанот и тргнал во темницата по нечесниот гостин. Во согласност со правилата за вооружување на членовите на тајната полиција, тој бил вооружен со кама која ја носел напред во појасот, а одназад имал револвер. Косето го стасал Турчинот на еден мост, го фатил за рака и му ја забол камата в гради, по што овој паднал од мостот, а тој побегнал.¹⁴ По овој инцидент, Косето извесно време се прикривал во Пиргите, кај еден дебранин – млекар со кого што се познавал отпорано. Утредента властите го пронашле Турчинот сè уште жив, но тој починал на пат за болницата, без да може да каже нешто.

Во врска со овој инцидент, Атанас Мурџев го информирал Даме Груев за постапката на Косето. Јадосаниот Груев притоа изјавил: „Тоа ли му е работа, да прави такви самоволија!“¹⁵ и наредил да го пронајдат Андон и да го доведат кај него. По некој ден, откако Косето почнал слободно да се движи низ градот, Мурџев го пронашол и го одвел кај Д. Груев. Тогаш, всушност, Косето прв пат се сретнал со Д. Груев. Меѓу другото, Даме тогаш на Косето му советува: „Такви работи во иднина нема да правиш, па дури

¹⁴ Исто.

¹⁵ Исто.

и да те навреди некој. Само кога ќе ти се наложи некоја задача, само тогаш ќе дејствуваш“.¹⁶ Оттогаш Ќосето почнал да добива инструкции директно од Даме Груев, но и да се навикнува на редот и дисциплината што ги налагала Организацијата. Неговите самоволни постапки постепено се свеле на минимум, а извршувањето на поставените задачи станало императив.

Дамјан Груев

Поради отсуство на изворен материјал, во почетниот период навистина е тешко да се следи активноста на Ќосето како член на тајната полиција. Во неговите спомени, кои се запишани 3,5 децении по активирањето во Организацијата, се среќаваат информации за одредени егzekуции, кои тешко може да се датираат, или да се проверат низ други извори. Еден од настаните на којшто се присетува Ќосето од почетниот период, е разбивањето на една криминална банда. Споменатава банда која оперирала во Солун била од мешан етнички, социјален и интелектуал-

ен состав. Нејзините членови се занимавала со празнење на џебовите на луѓето по солунските улици и со крадење по домовите. Бандата имала своја канцеларија, претседател и касиер.¹⁷ Освен што ги ограбувала луѓето, бандата се покажала како опасна и за дејноста на Организацијата. Ќосето се придружил кон бандата и дваесетина дена крадел за неа, притоа предавајќи им сè што ќе украде, дури да стекне полна доверба. Една ноќ, во канцеларијата на бандата која се наоѓала во длабока подрумска просторија, Ќосето со револвер ги ликвидирал двајцата раководители на бандата. Набрзо потоа бандата се растурила. Ќосето нагласува дека ликвидацијата на двајцата раководители на бандата ја извршил по лична иницијатива, а дури потоа ги информирал претпоставените од Организацијата. Ако го имаме предвид претходното прекорување на Ќосето од страна на Груев поради самоволниот на-

¹⁶ Исто.

¹⁷ Исто, 15-16.

пад врз нечесниот Турчин, тогаш логично е да претпоставиме, доколку немал наредба за елиминирање на бандата, тогаш барем да имал чуено за опасноста по ослободителното дело од оваа криминална група, па затоа се решил на ваков чекор, меѓу другото и за да ја докаже својата лојалност кон Организацијата. На таков заклучок нè наведуваат неговите зборови: „Сега јас веќе почнав да дејствувам здраво по диктат на Организацијата“.¹⁸

Откако стекнал доверба, Ќосето почнал да добива конкретни задачи за ликвидирање на одредени лица надвор од Солун, кои со своето однесување и постапки биле опасни за самата Организацијата, но и за целите што ги преследувала. Во таа смисла добил задача да ликвидира некој Ихчев од Богданци, кој бил осуден од страна на Организацијата за „противнародна дејност“.¹⁹ Во тоа време селаните од Богданци во конфесионална смисла биле поделени на егзархисти и патријаршисти, а последниве како гркомани не само што се јавувале како опоненти на првите, туку така се однесувале и кон членовите на месниот комитет, кој во тоа време имал прилично членство.²⁰ Изгледа Ихчев, како припадник на патријаршиската заедница, и опонент на челниците на месниот комитет, бил сериозна закана за неговата конспиративната дејност, па затоа околискиот комитет во Гевгелија донел смртна пресуда за него, која била потврдена од ЦК во Солун. Токму ЦК го задолжил Ќосето со ликвидацијата на Ихчев. Се разбира, за изведувањето на ваква акција била неопходна извесна логистика од Гевгелија. Според Илија Докторов, Андон Ќосето, честопати во Гевгелија прибежиште и засолниште наоѓал кај Јано Ташев Ќехајов – трговец со колонијални стоки, инаку еден од првите членови на Организацијата. Неговата кука се наоѓала на периферијата од градот на излезот кон с. Сехово,²¹ поради што била погодна за незабележано влегување во градот, но и за бегство. Кога и како е ликвидиран Ихчев, немаме информации. Ќосето само споменува дека егзекуцијата ја извршил на железничка станица.²² По сè изгледа оваа егзекуција е извршена во 1896 година, бидејќи во грчката пропагандна книшка „Трагедиите на Македонија“, која е објавена во Лондон во 1903 година и во која гри-

¹⁸ Исто, 16.

¹⁹ Исто.

²⁰ Види: Спомени на И. Докторов..., 49.

²¹ Исто, 47-48.

²² Спомени на А. Ќосето..., 16.

жливо се евидентирани многу такви убиства, или обиди за убиства, почнувајќи од 1897 па до почетокот на 1903 година, таков настан не е регистриран.²³

Во меѓувреме, некаде во пролетта на 1897 година, Андон Косето обезбедил ловечка дозвола на туѓо име и под маската на ловџија почнал да ги обиколува солунските егзархиски села. Така, наводниот ловџија остварувал контакти со посветените лица во Организацијата и плетел мрежа од јатаци за да му се најдат во принудни ситуации.²⁴ Во тоа време, повремено се дружел со Иван Карасулијата и со Митре од с. Дудуларе, кои се откажале од одметничкиот живот и прифатиле да дејствуваат како членови на „тајната полиција“. Покрај Косето, како терористи при ЦК дејствувале Атанас Чопката–Градоборлијата и Мицо Џорлев, а во соседните околии како такви минувале Дедо Ицо и Иван Кафеџијата. Подоцна како такви се пројавиле и Михаил Попето, Спиро Келеманов, Манчо Стојков, Алексо, и други.²⁵

2. Во март 1897 година, во Солун, било формирано Бугарското тајно револуционерно братство, на чело со Иван Гарванов.²⁶ Братството произлегло и во себе ги апсорбирало главните протагонисти на проегзархиската групација во Солун кои „поради своите големобугарски политички сфаќања“,²⁷ уште од формирањето на МРО, дејствувале како нејзини опоненти, при што неа ја сметале за сепаратистичка. Споменатава групација, која се сметала за елита, откако забележала дека нејзиното влијание и еволуционистичката политика во контекст на Македонија значително опаднале за сметка на престижот на ТМОРО, се организирала во Братство, кое настојувало да ја копира тактиката на Организацијата, иако неговиот претседател во своите спомени истакнува дека намерата им била „да го одвратат Комитетот од лошиот пат и да се избегне избрзувањето со револуција“.²⁸ Вистинската тенденција на Братството била да се преземат раководните позиции во ТМОРО, а нејзината активност да се насочи исклучиво во

²³ Види: *Tragedies of Macedonia: A record of greek victims of bulgarina outrages in Macedonia, between 1897 and february 1903*, Лондон 1903.

²⁴ Спомени на А. Косето..., 17.

²⁵ Тодор Петров, *Нелегалната армија на ВМОРО...*, 16-17.

²⁶ Повеќе за тоа види: В. Ѓорѓиев, *Слобода или смрт...*, 256-267.

²⁷ Пречки и опасности. Из записките на Ив. Х. Николов, Ил. Илинден, 2 (28), София 1937, 6.

²⁸ Спомени на Дамян Ѓруев, Борис Сарафов и Иван Гарванов, соопштава: Л. Милетич, София 1927, 117.

борба против српската и грчката пропаганда, а во заштита на егзархиските интереси. Братството одржувало тесни врски со Бугарската егзархија, со ВМК и со бугарската влада. Најдобра потврда за тоа претставува добротворното друштво „Милосрдие“,²⁹ кое било формирано во ноември 1897 година, при што во него се нашле сите членови на Братството. Неоспорен е фактот дека „Милосрдие“ дејствувало под покровителство на бугарскиот трговски агент во Солун – Атанас Шопов, а негов почесен член бил и тогашниот бугарски премиер Константин Стоилов.³⁰

Независно од фактот што Братството за време на 2,5 годишното постоење не успеало да воспостави мрежа по примерот на ТМОРО, ниту пак да се наметне како фактор во Македонското ослободително движење, тоа продуцирало бројни непријатности, а последиците од неговото слевање со Организацијата во септември 1899 година, подоцна ќе избијат на површина.

Набрзо по формирањето, Братството влегло во отворен конфликт со протагонистите на српската пропаганда во Солун. Нетрпението кулминирало вечерта на 3 јуни (ст. стил) 1897 година, кога во кафеаната на хотелот „Коломбо“ во Солун, активистите на српската пропаганда го убиле Христо Ганов, а во исто време го раниле и претседателот на Братството – Иван Гарванов.³¹ Инспиратор и организатор на убиството бил Илија Пејчиновски, родум од Царев Двор, Ресенско, инаку поранешен учител во Солунската егзархиска гимназија, кој во меѓувреме преминал на српска страна.³² Во врска со ова убиство, властите ги уапсиле: Никола Бабаковиќ (Црногорец), Александар од Србија, и Ташко од влашкото село Магарево (Битолско). Бабаковиќ и Ташко во тоа време биле на служба во српскиот конзулат во Солун.³³ Организаторот

²⁹ К. Пандев, Националноослободителното движење в Македонија и Одринско..., 143.

³⁰ Исто, 144-145.

³¹ Државен архив на Македонија (натаму: ДАРМ), фонд: Бугарски генерален конзулат Солун 1896-1915 (натаму: БГК – Солун), микрофилм бр. 4274, телеграми: № 62 и 63, 3.6.1897.

³² Исто, № 64, 4.6.1897. Според ова не е точно тврдењето на Х. Силјанов дека Пејчиновски бил физичкиот убиец на Ганов. Покрај тоа, Х. Силјанов прави уште една грешка, датирајќи го споменатото убиство на 3.6.1898 година (Види: Х. Сиљанов, Ослободителните борби... т. I, 126). Овој настан погрешно во 1898 година го датира и Х. Татарчев (Види: Д-р Х. Татарчев, Втрешната македоно-одринска револуционна организација..., 71).

³³ ДАРМ, ф. БГК – Солун, мф. 4274, № 67 и 69.

на убиството – Пејчиновски, не бил уапсен, зашто непосредно пред инцидентот го напуштил местото каде што бил убиен Ганов.³⁴ Од страна на Братството, во врска со инцидентот во Коломбо, бил уапсен Димитар Мирчев, но брзо бил ослободен, бидејќи тој како и неговите другари не биле вооружени за време на настанот.³⁵

Независно од тоа што луѓето околу Братството биле во противречни и затегнати односи со челниците на ТМОРО уште од нејзиното создавање, последните во моментот кога Братството било нападнато манифестирале извесна солидарност. Така, Хаџи Николов го придружувал ранетиот Гарванов до болница, д-р Христо Татарчев му понудил бесплатна лекарска помош, а Христо Матов му пратил писмо од Скопје.³⁶ Овие постапки на луѓето од ТМОРО, можеби прилегаат на нелогични или наивни, но тоа е така, ако се потпираме само на генералните сознанија дека ЦК ТМОРО бил во затегнати односи со проегазархиската групација од пред нејзиното конституирање во Братството, и особено ако го имаме предвид подоцнежното непријателство кога двете страни се подготвувале за меѓусебно истребување. Во случајот, моменталната солидарност од страна на ЦК ТМОРО кон Братството е последица на актуелните преговори за меѓусебно помирување.³⁷

Оттука, поради преговорите за помирување, челниците на ТМОРО не само што манифестирале морална солидарност кон ранетиот Гарванов, туку преминале кон ликвидација на протагонистите на српската пропаганда, вклучително и на инспираторот на убиството на Ганов – Илија Пејчиновски. Меѓутоа, сепак треба да се нагласи дека курсот на Организацијата за пресметка со активистите на српската пропаганда не бил последица на преговорите со Братството, туку нејзина определба која произлегува од Уставот во согласност со стратешкиот принцип за борба против

³⁴ Исто, № 64.

³⁵ Исто, № 67 и 86.

³⁶ Спомени на И. Гарвановъ..., 118.

³⁷ Тома Карајовов на 12 јуни 1897 година од Битола го информира Христо Станишев (претседател на ВМК во Софија), дека во Истанбул било разговарано со егзархот Јосиф I, и В. К'нчов, а во Солун со луѓе од Братството и Организацијата за некакво помирување. Притоа, Карајовов бара од Станишев да влијае врз Г. Делчев како врз свој сограѓанин за постигне на помирувањето (Види: Иван Гарванов. Спомени, Документи, Материали, составители: Валентин Китанов и Цочо Билярски, Софија 2005, 143-145). Од друга страна познато е дека летото 1897 година, Иван Цончев, при престојот во Солун, меѓу другото, посредувал за наводното помирување помеѓу ТМОРО и Братството. (Види: В. Ѓорѓиев, Подземната република..., 212).

претставниците на сите „шовинистичките пропаганди“. Дека нападот врз Пејчиновски не бил извршен од некаква сентименталност кон Братството, најдобра потврда претставува фактот што неговите членови набрзо ќе се најдат на удар од Организацијата, слично како и претставниците на другите пропаганди во Македонија, а Андон Ќосето е еден од учесниците во нападите врз агитаторите од Братството.

Интересно е да посочиме дека по убиството на Х. Ганов, османлиските власти во Солун започнале да ги преследуваат безделниците во градот. Андон Ќосето, кој дотогаш немал официјална работа, а со тоа и алиби за престојот во Солун, бил ангажиран како пајтонџија на д-р Христо Татарчев. На тој начин, под претекстот на пајтонџија, Организацијата обезбедила алиби за негово слободно движење низ Солун.³⁸ Овој момент е само уште еден доказ за огромната доверба што ја стекнал Ќосето меѓу врвот од раководството на Организацијата.

Во согласност со општата определба на ТМОРО за борба против пропагонистите на „шовинистичките пропаганди“, но и поради дрскоста на претставниците на српската пропаганда во Солун, која кулминирала со убиството на Ганов, Ќосето најпрвин бил задолжен да го ликвидира железарот Божин, кој минувал како „силен маж на Србите“.³⁹ Една ноќ, при излегување од летната градина на хотелот Колombo, Ќосето од зад грб го нападнал Божин со нож, но не успеал да го убие. Во мешаницата која настанала, Ќосето, за да се скрие од погледите на присутните, го искршил фенерот со бастунот и побегнал. По него се пуштил полицаецот Умер-ефенди, но Ќосето со револверот стрелал по него, при што полесно го повредил и сепак успеал да избега.

Османлиските власти, во соработка со српските активисти во Солун, намирисале дека Ќосето е инволвиран во случајот. Оттука, за да му влезат во трагата стапиле во контакт со брат му Ни-

Христо Татарчев

³⁸ Спомени на А. Ќосето..., 16.

³⁹ Исто.

кола во Велес. Последниов пристигнал во Солун, каде што стапил во комуникација со Пејчиновски, и започнале да го бараат Ќосето.⁴⁰ Меѓутоа, Ќосето служејќи се со измама, успеал да го фати и да го затвори брата си Никола во подрумот на д-р Татарчев. Ќосето за настанот ги информирал д-р Татарчев и Д. Груев. Двајцата членови на ЦК не сакале да издадат наредба за ликвидација на братот на Ќосето, иако имале основан сомнеж дека тој станал со-работник на турските власти и на српските агитатори. Ќосето, пак, имајќи предвид дека ако дозволат да се извлече брат му, за него повеќе нема можност за опстанок во Солун, предложил егзекуција на сопствениот брат. Груев и Татарчев биле воздржани по тоа прашање и му оставиле можност на Ќосето со својот брат да постапи како што ќе најде за уместно.

Андон Ќосето скроил лукав план, без да земе директно учество при егзекуцијата на сопствениот брат. Ќосето му однел 3 лири на брат му, со препорака да ги однесе како поздрав на мајка му, а згора на тоа му обезбедиле и нови алишта. Откако се испратил со Никола, Ќосето им го предал на своите луѓе, кои од него биле ангажирани за да ја извршат ликвидацијата. Тие го извеле од подрумот кај Татарчев под изговор дека ќе го префрлат на друго место, но по пат го ликвидирале. Откако била извршена егзекуцијата, Ќосето за тоа го информирал Даме Груев. Последниов, чувствувајќи непријатност, изразил жалење и почнал да се извишува, на што Ќосето возвратил: „Како, зар да тажаме што е загубен еден човек? Ако сум штетен и мене ќе треба да ме убиете“.⁴¹

По овој заплет, кој бил предизвикан од ликвидацијата на Ганов од страна на српската пропаганда, а во кој настрадал и брат му на Ќосето, на дневен ред се нашло прашањето за ликвидација на Пејчиновски. Несомнено мотивот за негова ликвидација бил многу посилен, откако тој се сплеткал со брат му на Ќосето, заради елиминација на последниов.

И. Гарванов соопштува дека тој за егзекуцијата на Пејчиновски го ангажирал Манчо Стојков од Дојран, инаку поранешен работник на Организацијата, но дека во меѓувреме Даме Груев, без да го знае решението на Братството, за споменатата ликвидација ангажирал терористи на Организацијата.⁴² Во терористич-

⁴⁰ Исто.

⁴¹ Исто.

⁴² Спомени на И. Гарвановъ..., 119. Истиот Гарванов во опширното писмо од 28 април 1899 година до претседателот на VI македонски конгрес во Софија,

ката тројка која го извела нападот врз Пејчиновски на 6 септември 1897 година,⁴³ учествувале: Митре Дудуларски, Иван Карасулијата и Андон Ќосето.⁴⁴ Последниов како учесник во акцијата посочува дека нападот врз Пејчиновски бил извршен вечерно време, непосредно пред да влезе во српското училиште, како и тоа дека врз него со револвер дејствувал Митре Дудуларски.⁴⁵ При тоа Пејчиновски бил погоден в глава, но не починал веднаш.

По извршувањето на нападот, тројката заминала на вечера во анон на Митре (брат на Поп Стамат). Оттаму, Ќосето се прибрал кај Татарчев. Утредента властите ги повикале солунските лекари, меѓу кои и Татарчев, за да го прегледаат ранетиот Пејчиновски. За да биде иронијата поголема, Андон Ќосето по барање на докторот го впрегнал пајтонот, и во согласност со правилата, облечен како пајтонџија со цилиндер на главата и со ракавици на рацете, го одвел Татарчев за да го прегледа ранетиот. Кога се вратиле во амбулантата, Ќосето го прашал докторот: „дали ќе го биде мојот пријател“. Татарчев, како ништо да не знаел, кратко одговорил: „Нема да го биде. Намерно да сакале, така немало да го ранат“.⁴⁶ Набрзо потоа, Пејчиновски им подлегнал на повредите.

Иван Гарванов во своите спомени посочува дека поради ликвидацијата на Пејчиновски, полицијата го повикала на разговор Даме Груев и дека оттогаш почнале да се сомневаат во него.⁴⁷ Како и да е, настаните во Солун од летото на 1897 година, го свр-

меѓу другото пишува дека еден член на ЦК ТМОРО, откако разбрал за планираната ликвидација на двајца српски активисти од страна на Братството, намерно испратил свои луѓе за да ги предупреди Србите да го напуштат местото, а со тоа да ја поткопа активноста на Братството (Иван Гарванов. Спомени, Документи Материали, составители: Валентин Китанов и Цочо Биљарски, Софија 2005, 154).

⁴³ Спомени на И. Докторов..., 55. Гарванов соопштува дека спомената ликвидација била во август, (Спомени на И. Гарвановъ..., 119). Веројатно под влијание на Гарванов, Х. Татарчев, чии спомени се запишани по објавувањето на спомените на Гарванов, истакнува дека ликвидацијата на Пејчиновски била во август (Д-р Х. Татарчев, Втрешната македоно-одринска револуционна организација..., 71).

⁴⁴ Спомени на И. Докторов..., 55; Спомени на А. Ќосето..., 17. Според тоа не е прифатлив исказот на И. Гарванов дека во нападот врз Пејчиновски учествувал некој Атанас од солунските села и Манчо Стојков (види: Спомени на И. Гарвановъ..., 119).

⁴⁵ Спомени на А. Ќосето..., 17.

⁴⁶ Исто.

⁴⁷ Спомени на И. Гарвановъ..., 119.

теле вниманието на власта кон повеќе активисти на Организацијата, вклучително и кон Андон Косето. Оттогаш тој ќе биде принуден сè повеќе да дејствува како илегалец од едно во друго место, зависно од потребите на Организацијата.

3. Во почетокот на 1897 година во с. Саблер, Кустендилско, во близина на турско–бугарската граница, Гоце Делчев организираше илегална работилница за леене разни видови бомби и ками.⁴⁸ Преку оваа т.н. „фабрика“, Делчев настојувал да ги задоволи потребите на Организацијата со експлозивни материјали, на чија моќ во прво време мнозина им придавале неверојатно севозможно значење. Инсталирањето и одржувањето на оваа импровизирана илегална работилница за изработка на бомби и ками изискувало значајни финансиски средства, кои едноставно, не можеле да се обезбедат преку редовната членарина и доброволните прилози од поединци, па затоа Организацијата била принудена да прибегне кон примена на други (насилни) методи. За таа цел, Гоце Делчев во координација со месниот комитет од Винаца, во летото на 1897 година со Малешевската чета ја нападнал куќата на Черкез–бег во с. Буковец, со намера да го опљачкаат и на тој начин да дојдат до потребните пари.⁴⁹ Со акцијата раководел лично Делчев. Иако нападот бил успешно изведен, целта не била постигната, бидејќи во куќата, освен две жени, не бил пронајден ниту бегот, ниту парите.⁵⁰

По овој неуспешен обид, четата се поделила на два дела, при што едниот преку Плачковица се упатил кон Берово и натаму кон Русиново, а другиот, под водство на Делчев, кон Митрашинските Планини. Властите не презеле особени активности за преследување на четата, сметајќи го нападот во Буковец за типичен разбојнички акт – нешто вообичаено во османлиската држава.⁵¹ Делчев, пак, кој бил решен по секоја цена да обезбеди пари по насилан пат од турските богаташи, решил тоа да го стори во Струмичко, каде што имало повеќе богати бегови. Како база за прикривање на четата и за држење на заложникот, требало да послужат пространите Малешевски Планини. За реализација на

⁴⁸ Види: Христо Андонов Полјански, Гоце Делчев и неговото време, I, Скопје 1972, 158–161.

⁴⁹ Никола Петров Русински – Спомени..., 61–63; Гоце Делчев во спомени на современите, избор, редакција и коментари: Христо Андонов Полјански, Скопје 1963, 82.

⁵⁰ Никола Петров Русински – Спомени..., 62.

⁵¹ М. Пандевска, Струмички револуционерен округ..., 100.

идејата била неопходна интензивна координација со Струмичкиот окружен комитет, кој требало да даде логистичка поддршка, но и со ЦК во Солун. ЦК не само што дал согласност за планираната акција, туку за поддршка на Делчевите намери во Струмичко го пратил Андон Косето.⁵² Префрлањето на Косето за Струмичко, веднаш по интензивните настани од Солун, (нападот врз Божин, стрелањето по полицаецот, ликвидацијата на брат му, и учеството во нападот врз Пејчиновски), било повеќе од добредојдено за негово привремено оддалечување од македонската метропола, за да се исчезне од очите на властите и противниците.

За планирање на акцијата и лоцирање жртва за киднапирање во средината на август 1897 година, Делчев се нашол во Струмица,⁵³ каде што контактирал со претседателот на окружниот комитет – Стојан Георгиев. Првичната намера била да се фати Мафи–беј,⁵⁴ чифлигсајбија на с. Пиперево, кому му била поставена неуспешна заседа помеѓу селата Баница и Водоча.⁵⁵ Бидејќи овој план пропаднал, Делчев повторно се нашол на советување со Струмичкиот окружен комитет, при што по укажување на Атанас Нивички била донесена одлука да го киднапираат Нијази–беј, кој често одел на бања во Банско.⁵⁶ За таа цел, Г. Делчев и Стојан Георгиев заминале за Банско за да ги испитаат околностите, но и од тоа не излегло ништо.⁵⁷

Во септември била лоцирана нова жртвата за киднапирање. Станува збор за Назл’м–бег, инаку син на Јусеин–бег и зет на

⁵² Русински како член на Малешевската чета и еден од учесниците во киднапирањето на Назл’м бег во Струмичко, воопшто не го спомнува Косето како учесник во оваа акција (Види: Никола Петров Русински – Спомени..., 63-74). Учеството на Косето во киднапирањето на Назл’м не го споменува ниту Филип Григоров, кој исто така учествувал во акцијата (Види: Н.К., ВЪ Македония съ Гоце Дѣлчевъ. Из спомениѣ на Филипъ Григоровъ, Ил. Илинденъ, V, 9-10 (49-50) София 1933, 11; Гоце Делчев во спомени на современниците..., 81-84; Меѓутоа, Андон Косето не само што учествувал во киднапирањето, туку во своите спомени опширно зборува за целата акција (види: Спомени на А. Късето..., 28-30). Овој фрагмент од спомените на Косето, Бојан Мирчев го објавил уште во 1933 година по повод триесет годишнината од загинавањето на Делчев во „Гоцев Лист“ (види: Гоце Делчев, Спомени, документи, материали..., 110-112).

⁵³ П. К. Яворов, Гоце Делчев, София 1972, 52.

⁵⁴ Исто.

⁵⁵ А. Динев, Илинденската епопеја, т.1..., 45.

⁵⁶ Исто, 46. Меѓутоа според Русински, во случајот се работело за некој Дервиш–бег (Никола Петров Русински – Спомени..., 64).

⁵⁷ А. Динев, Илинденската епопеја, т.1..., 46.

струмичкиот кајмакам.⁵⁸ Назл'м–бег поседувал чифлик во с. Василево.⁵⁹ Одвлекувањето на бегот требало да го изврши Малешевската чета, во која се нашле: Н.П. Русински, Васил Иванов Чочев, Александар Маринов, Филип Григоров, Иван Д. Биковски, Атанас Ризински, Атанас Сејрејков, Михаил Попето, Васил Јуруков,⁶⁰ Јован Реџо,⁶¹ и Андон Косето кој, кој за таа цел специјално бил пратен од Солун. Со подготовките и изведувањето на акцијата раководел Гоце Делчев. Покрај споменатите нелегални работници на Организацијата, во акцијата за одвлекувањето на Назл'м–бег по разни основи биле инволвирани повеќемина легални активности меѓу кои: Стојан Георгиев, Доне Лазаров и Петре Кончелијата од Струмица, Арсо и брат му Стојан од с. Вељуса, неколку селани од Дабиле,⁶² како и Атанас Цонев Нивички (пунктов началник во с. Нивичино). Додека Делчев ги разработувал плановите со комитетот во Струмица, членовите на четата облечени во малешевска носија се прикривале низ полето околу с. Василево.⁶³

Назл'м бег требало да биде фатен во заседа кај врбникот, во непосредна близина на Василево, при враќање од Струмица. За обезбедување прецизни информации за движењето на бегот биле ангажирани повеќе калаузи, како од градот, така и од селата. Пристигнувањето на бегот непосредно пред местото на заседата требало да го најави специјален сигнарист, кој според едни бил качен на дрво, а според други глумел говедар. Според приказната на Косето, тој, Г. Делчев, М. Попето и Јован Реџо, преоблечени во мајсторски алишта, опремени со мајсторски алатки, требало да се појават на патот, каде што била поставена заседата.⁶⁴ Другите членови на четата биле распоредени лево и десно од патот. Во исто време по патот меѓу Струмица и Василево биле распоредени повеќемина селани –милиционери, кои под форма на овчари и говедари го надгледувале теренот. Кога бил даден сигналот дека бегот наближува, Г. Делчев, М. Попето, Васил Јуруков, Стоица Чорбаџи и А. Косето, излегле на патот и исценирале меѓусебна расправија, за некаков долг.⁶⁵

⁵⁸ ДАРМ, ф. БГК – Солун, мф. 4275, № 1037, 4.11.1898.

⁵⁹ П. К. Яворов, Гоце Делчев..., 53.

⁶⁰ А. Динев, Илинденската епопеја, т.1..., 47.

⁶¹ Гоце Делчев, Спомени, документи, материали..., 110.

⁶² А. Динев, Илинденската епопеја, т.1 ..., 47.

⁶³ Н.К. Вџ Македонија сџ Гоце Дџлчевџ..., 11.

⁶⁴ Гоце Делчев, Спомени, документи, материали..., 110.

⁶⁵ Н.К., Вџ Македонија сџ Гоце Дџлчевџ..., 11. Според А. Косето, тие како мајстори исценирале расправија со Делчев кој наводно им должел зашто работеле

Доцна попладнето на 14 септември 1897 година,⁶⁶ Назл'м–бег кој јавал со еден придружник, кога се доближил до „патници-те“ што се расправале, наседнал на провокацијата и се заинтересирал за настанот, со намера да ја расчисти работата. Во тој момент, Делчев го фатил неговиот коњ за уздата, а другите учесници во расправијата го свлекле бегот на земи. При мешаницата, бегот успеал да го повлече револверот, при што го ранил М. Попето в рака.⁶⁷ Во меѓувреме, во мешаницата се пуштиле и другите што биле скриени во пченките околу патот, по што Назл'м–бег бил совладан и врзан. Неговиот придружник успеал да побегне во правец кон Добрејци.⁶⁸ Илегалците со заробениот бег, заради прикривање на трагите, заминале кон Добрашинци, но веднаш потоа се упатиле кон Карбино,⁶⁹ а оттаму по Реонска река кон с. Нивичино⁷⁰ и продолжиле кон Мелешевско.⁷¹ Околу зајдисонце, на местото на настанот се појавиле повеќемина Турци од блиските села и воена потеря од Струмица. Меѓутоа, во тој момент се развила силна бура, што само ја олеснила положбата на четата, која веќе била на пат кон планината.⁷²

Четата со заложникот во прво време се сместила во една борова шума кај месноста Шушлевица. Оттаму воспоставиле комуникација со селата Русиново и Владимирово за обезбедување со неопходните продукти, но подоцна се преместиле во месноста Караѓозлија во околината на Будинарци.⁷³ За време на заложништвото, четата и бегот се криеле во импровизирани земјанки. М. Попето, кој за време на киднапирањето бил повреден, ја напуштил групата и заминал за Бугарија да ја лекува раната.⁷⁴ Првото писмо со кое бегот ги информирал домашните дека е киднапиран заради откуп, Н.П. Русински го испорачал преку еден дрвар

за него (Гоце Делчев, Спомени, документи, материали..., 110). Според Русински, исценираната расправија била околу наводен долг за продаден добиток (Никола Петров Русински – Спомени..., 64).

⁶⁶ А. Динев, Илинденската епопеја, т.1, ..., 47.

⁶⁷ Н.К., ВЪ Македония съ Гоце Дѣлчевъ..., 11; Гоце Делчев, Спомени, документи, материали..., 110.

⁶⁸ Никола Петров Русински – Спомени..., 65.

⁶⁹ Исто.

⁷⁰ Гоце Делчев, Спомени, документи, материали..., 111.

⁷¹ Никола Петров Русински – Спомени..., 65.

⁷² Исто.

⁷³ Исто, 65-66.

⁷⁴ Гоце Делчев, Спомени, документи, материали..., 111.

кој бил фатен во околината на Нивичино.⁷⁵ Според А. Косето, за ослободување на бегот првин побарале 10000 турски лири, но по барање на домашните се задржале на 5000.⁷⁶ Според Н.П. Русински, за ослободувањето на бегот биле побарани 6000 лири, а барањето на семејството за намалување на откупот барем на 5000, не било прифатено.⁷⁷ Слично на Русински, Филип Григоров истакнува дека за ослободувањето на бегот биле побарани 6000 лири, при што Делчев го одбил барањето за спуштање на откупот.⁷⁸ Додека траела размената на писмата поминале дваесетина дена, но факт е дека семејството на бегот прифатило да го исплати откупот.

Со групата за прием на откупот раководел Никола П. Русински. Како курир, на теренот служел Иван Р'ждев.⁷⁹ Кон групата задолжена за прием на откупот бил распореден и Андон Косето. Предавањето на парите требало да се изврши некаде во околината на Нивичино. Еден ден, додека илегалците престојувале во околината на Нивичино, чекајќи повратен одговор за предавање на парите, кај нив ненадејно се појавил А. Нивички, при што ги информирал дека бегот побегнал и веќе бил на пат кон Василево.⁸⁰ Русински, откако ја сфатил опасноста на ситуацијата, веднаш го напуштил реонот на Нивичино и заминал кон Митрашинските Планини каде што претходно го чувале бегот, но таму освен куп пепел од изгорените колиби немало никој.⁸¹

Всушност, бегот искористил еден момент на слабост кај Делчев, кој по интензивните стомачни болки паднал во сон. Тогаш бегот си ги одврзал рацете, му го украде револверот на Гоце и побегнал,⁸² а стражарот пред колибата не успеал да го спречи при бегството. Непосредно пред Василево, бегот ги сретнал пратениците со парите кои тргнале за да го платат откупот и со нив се вратил дома.⁸³ Пресреќниот бег заради тоа што се спасил, од

⁷⁵ Никола Петров Русински – Спомени..., 65-66.

⁷⁶ Гоце Делчев, Спомени, документи, материали..., 111.

⁷⁷ Никола Петров Русински – Спомени..., 65-67.

⁷⁸ Гоце Делчев во спомени на современиците..., 83.

⁷⁹ Изгледа станува збор за истото лице, кое Косето го именува како Јован (Иван Рецо).

⁸⁰ Никола Петров Русински – Спомени..., 68-69. Меѓутоа, според Косето, тие информацијата за бегството на бегот ја добиле преку курир кој го испратил Делчев, при што им наредил веднаш да се повлечат во планината (Гоце Делчев, Спомени, документи, материали..., 111).

⁸¹ Исто, 69.

⁸² Исто; Гоце Делчев, Спомени, документи, материали..., 111.

⁸³ Никола Петров Русински – Спомени..., 69.

таксаните пари за откуп, 400 лири дал за подигање на градска чешма, уште толку за мост, па дури се зборувало дека наводно ѝ подарил 500 лири на егзархиската црква.⁸⁴

Грабнатото бекче – споменик во Струмица

Според Русински, Делчев и групата која биле задолжени за чување на бегот, откако последниов побегнал, ги запалиле импровизираниите колиби и заминале за Саблер, Кустендилско, а по повлекувањето од Нивичино, во тој правец заминал и Русински со другарите.⁸⁵ Меѓутоа, според Косето, тие откако се повлекле од кај Нивичино, следната ноќ се сретнале со Делчев, кој наредил расформирање на четата, а тој и Косето заминале за Солун.⁸⁶ Ко-

⁸⁴ Исто.

⁸⁵ Исто.

⁸⁶ Гоце Делчев, Спомени, документи, материали..., 111. Во прилог на исказот на Косето дека тогаш со Делчев заминал за Солун оди една информација од Х. Шалдев, кој бележи дека во 1897 година, Г. Делчев на два пати го посетил Еницевардарско (Види: Христо Шалдев, Изв. револуционитџ борби вџ Па-јакџ планина, Ил.Илинденџ г. IV/4(34), София 1931, 14). Ако било така, тогаш е можно Делчев при заминувањето за Солун, но и при враќањето од таму, да поминал на Еницевардарско. Притоа неговото свртување во овој крај, најверојатно било во врска со формирањето на четата на Апостол Петков и Иван Карасулијата (Види: Ванчо Ѓорѓиев, Апостол Петков. Кралот на бла-тото, Скопје 2013, 41). Од друга страна, во прилог на изнесеното од Косето оди и фактот, што тој не бил член на „Малешевската чета“, која го понела основниот товар при киднапирањето на Назл’м–бег, туку како „терорист“

сето, дури, додава, дека по некој ден, среќното бекче го сретнале пред влезот на кафеаната од хотелот „Коломбо“ во Солун, при што Делчев разменил некој збор со него, а набрзо потоа, бекчето од страв се разболело умствено.⁸⁷

Одисејата на Назл’м–бег траела околу дваесетина дена.⁸⁸ Во врска со овој настан власта привела триесетина лица од Струмичко, од кои 14–мина биле одведени во Солун, а други во Скопје, каде што биле изведени пред суд.⁸⁹ Иако властите фатиле и осудиле неколку инволвирани лица во грабнувањето на Назл’м–бег, останува фактот дека овој случај не се развил во политичка провала, поради што властите останале со впечаток дека се работи за „грубо разбојништво“.⁹⁰

4. По разделбата со Делчев, Андон Ќосето заминал за Еницевардарско, а потоа во Гевгелиско,⁹¹ каде што дејствувале четите на Апостол Петков и Иван Карасулијата. Додека бил со Апостол во Еницевардарско, Ќосето претежно се движел по влашките села по Пајак Планина. Впрочем, Апостол Петков негувал добри односи со жителите од влашките села: Црна Река, Купа, Ливади, Бирислав, Лугунци, Ошин, Хума, Серменин, Конско, Баровица и Љумница.⁹² Овчарските колиби по Пајак и Кожуф секогаш биле отворени за четите на Организацијата. Покрај другото, Апостол и Ќосето требало да повлијаат врз влашкото население

при ЦК бил испратен за поткрепа на нејзината акција. Оттука, по завршувањето на акцијата, логично било тој да се врати во Солун, а веројатно заедно со него заминал и Г. Делчев за да се сретне со луѓето од Централниот комитет.

⁸⁷ Гоце Делчев, Спомени, документи, материали..., 112.

⁸⁸ ДАРМ, ф. БГК- Солун, мф. 4275, № 1037, 4.11.1898.

⁸⁹ Македонија и Одринско (1893-1903). Мемоарџ на Вжтрешната организација..., 56. Делото на овие 14–мина, било разгледано од Апелациониот суд во Солун. Деветмина од нив (Стојан Мицев, Димитар Мазнејков, Шоп Јортим, Лазар Тренчев, Ќосе Миро Касап (сите од Струмица), како и Атанас Караманов од Дабиле, Атанас Аврамов од Нивичино и Христо од Босилово биле ослободени. Другите 5 мина биле осудени (Петре Самарци на 5 години, касап Санде од Струмица на 4 години, и Васил од Варварица на 3 години. Двајца од обвинетите биле осудени во Скопје, притоа едниот добил 6, а другиот 3 години затвор. Според кажувањето на оправданите од обвинението, во Скопје биле осудени некој Стојков од Штип и Васил од с. Долно Липовиќ, (Радовишко) кои биле инволвирани во активноста на четата (Види: ДАРМ, ф. БГК – Солун, мф. 4275, № 1037).

⁹⁰ А. Динев, Илинденската епопеја, т.1..., 50.

⁹¹ Спомени на А. Ќосето..., 30.

⁹² Владо Картов, Сава Михајлов – Савата, Скопје 1977, 45.

тоа да се дистанцира од Патријаршијата и од грчките учители и да се подведе кон Организацијата. Поради тоа, Апостол Петков и Андон Ќосето побарале од селските првенци да им откажат госто-примство на грчките учители и за во иднина да си побараат влашки учител.⁹³ Влашкото население од овој крај одлично ја прифатило четата, при што нејзините водачи почнале да ги именуваат како „нашите војводи“. Селаните од овој крај дури им подготвиле „влашки алишта“ кои биле прилично груби, поради што ги носеле извесно време, колку да им го направат атерот. Четата преку зимата изгорела еден конак во планината, каде во летните месеци престојувал аскер. Со поттикнувањето на Власите да си побараат свои учители, Организацијата не само што нив ги придобила на своја страна, туку во исто време ги свртела против грчката пропаганда.⁹⁴ Од достапните материјали, не може да се утврди колку време Ќосето останал со Апостол во Ениџевардарскиот и Гевгелискиот регион, но факт е дека во почетокот на мај повторно бил во Солун.

4. По Берлинскиот конгрес од 1878 година започнал организираниот пробив на српската пропаганда во Македонија. Меѓутоа, таа станала позабележлива по обединувањето на Кнежеството Бугарија со автономната провинција Источна Румелија во 1885 година. Тогаш српските кругови пристапиле кон „итна одбрана на српските интереси во Македонија од бугарските претензии спрема таа земја“.⁹⁵ Србија својата пропаганда ја градела врз основа на соработката со Цариградската патријаршија и на отстапките од Високата порта.⁹⁶ Главни организатори на оваа пропаганда во Македонија биле српските конзули.⁹⁷

Активноста на српската пропаганда во Македонија била насочена пред сè кон врбување и стипендирање ученици кои ќе се школуваат во Србија, а потоа да ги врати во османлиска Македонија како нејзини агитатори, како и за отворање српски училишта. За популаризирање на српската идеја, српската влада издвојувала значајни финансиски средства. Овој концепт бил протек-

⁹³ Спомени на А. Ќосето..., 33.

⁹⁴ Исто.

⁹⁵ Љубиша Доклестик, Српско–македонските односи во XIX век (до 1897), Скопје 1973, 247–248.

⁹⁶ Исто, 259–277.

⁹⁷ Српските конзулати во Солун и Скопје биле отворени во 1887 година, во Битола во 1889, и во Серез во 1897 година (В. Ѓорѓиев, Слобода или смрт..., 104).

жиран од српските конзули кои сметале „дека кај Македонците не е развиена националната свест и оти нивниот двигател во приоѓањето кон пропагандите главно е од материјален интерес, па затоа тие можеле да бидат не само добри Бугари, туку и добри Срби, или Грци“.⁹⁸

Во почетокот, влијанието на српската пропаганда било позабележливо во северните предели на Македонија. Почнувајќи од 1887 година, српската пропаганда бележи активност сред македонските ученици во Солунската егзархиска гимназија „Св. Кирил и Методиј“, а прв сериозен успех во тој поглед претставува тоа што следната 1888 година успеала да врбува 33 македонски ученици и да ги прати на школување во Србија.⁹⁹ Во 1892 година, со дозвола на османлиските власти, српската пропаганда отворила основно училиште во Солун.¹⁰⁰ Независно од оваа мала отстапка, османлиските власти ѝ понатаму не им дозволувале на Србите да отвораат училишта во Солунскиот и во Битолскиот вилает. Нов момент за продорот на српската, но и за бугарската пропаганда настапил во 1897 година. Тогаш, поради неутралноста на Србија и на Бугарија во грчко–турската војна, Високата порта, двете земји ги наградил со извесни отстапки во Македонија. Притоа, Србија добила право да отвора училишта во Солунскиот и во Битолскиот вилает, а во исто време за администратор на скопската патријаршиска митрополија бил назначен Фирмилијан.¹⁰¹ Оттука, српските агитатори уште истата година презеле иницијатива за отворање српски училишта во јужните предели на Македонија. Српската пропаганда за своите активности, покрај тоа што ги користела услугите на одредени платеници кои биле доведени од Србија, Црна Гора и Косово, ангажирала и одреден број локални незадоволници од Егзархијата, кои заради подобра финансиска понуда се ставиле на нејзино располагање. На ист начин биле мобилизирани одредени патријаршисти, пред сè влахофони, кои дотогаш дејствувале како гркомани. Последна целна

⁹⁸ Љ. Доклестик, Српско–македонските односи..., 309.

⁹⁹ Повеќе за тоа види: В. Ѓорѓиев, Подземната република..., 28–33.

¹⁰⁰ Климент Цамбазовски, Културно–општествените врски на Македонците со Србија во текот на XIX век, Скопје 1960, 234.

¹⁰¹ Д. Димески, Македонското националноослободително движење во Битолскиот вилает..., 23. Во исто време Бугарската егзархијата добила владички бекрати за Битолската, Дебарската и Струмичката епархија, а Кнежеството Бугарија добило право да отвори трговски агентства (всушност дипломатски претставништва) во Солун, Битола, Скопје, Серез и Дедеагач (во Тракија).

група биле децата од најсиромашните средини, кои за одреден надомест требало да ги посетуваат српските училишта.

Во тој контекст било отворено српско училиште и во Гевгелија. Всушност, српската пропаганда првите корени во Гевгелија ги пуштила во 1894/95 година, кога неколку гевгелиски семејства ги пратиле своите деца во српското основно училиште во Солун.¹⁰² Главна улога при отворањето на српското училиште во Гевгелија одиграле свештеникот Гоно и Христо Наумов Цицо. Меѓутоа, во април 1898 година, поради нередовноста во исплата-та, свештеникот Гоно се дистанцирал од Србите, и почнал да пактира со бугарското трговско агентство во Солун, ветувајќи дека за одредена служба ќе премине под покровителство на Егзархијата.¹⁰³ Покрај тоа, по нападот на Јово Јовановиќ во Кукуш поради отворањето на српско училиште во овој град,¹⁰⁴ неговиот внук од брат, кој бил учител во српското училиште во Гевгелија, по примерот на свештеникот Гоно, стапил во контакт со бугарското агентство во Солун и искажал подготвеност да го напушти учителствувањето во Гевгелија, доколку му биде овозможено да го продолжи образованието во военото училиште во Софија.¹⁰⁵

Во такви околности, најистурен протагонист на српската пропаганда во Гевгелија останал Христо Наумов Цицо. Тој по потекло бил Влава од Крушево, а по професија трговец. По појавата на српската пропаганда во јужните предели во Македонија, Цицо, кој дотогаш бил предводник на гркоманите во Гевгелија, за извесна награда од српскиот конзулат во Солун се објавил за „Србин“. Цицо по себе ги повлекол: Пито Чохаци, Христо Биширов, Димо Главчев и Христо Таралајков, сите дотогашни гркомани.¹⁰⁶

Цицо и неговите приврзаници отпорано дејствувале како опозиција на луѓето околу ТМОРО од позиција на гркомани, а по појавата на српската пропаганда, како србомани. Статусот на Ци-

¹⁰² Меѓу првите семејства во Гевгелија кои своите деца почнале да ги испраќаат во српското основно училиште во Солун се вбројувале семејствата: Чајциеви, Бандцови, Главчеви, Зафирчани, Проданови, Бешировци, Џајови и Попстојкови (Владо Картов, Гевгелија до Балканските војни, Скопје 1966, 122).

¹⁰³ Величко Георгиев и Стајко Трифонов, Грцката и србската пропаганди во Македонија, крајот на XIX и началото на XX век. Нови документи, София 1995, 272.

¹⁰⁴ Во врска со тоа види: В. Ѓорѓиев, Слобода или смрт..., 285-286.

¹⁰⁵ В. Георгиев и С. Трифонов, Грцката и србската пропаганди..., 272.

¹⁰⁶ Спомени на И. Докторов..., 57.

цо како трговец му обезбедувал влијание меѓу локалните власти, а уште повеќе пред сиромашните слоеви од општеството. Оттука, тој се нашол на нишан на Организацијата, која по Солунскиот конгрес (1896) зазела курс за премавнување на сите шовинистички пропаганди кои го делат и го обессилуваат македонското население во неговата борба против општиот непријател (османлиската власт). Според А. Ќосето, Организацијата подолго време кроела планови за ликвидација на Цицо, но обидите останале безуспешни.¹⁰⁷ Откако дознал за пакостите што ги прави Цицо, но и за неуспешните иницијативи за негова ликвидација, Ќосето толку се „амбицирал“ што побарал од Даме Груев да ја преземе работата во свои раце. Д. Груев во прво време бил воздржан, па дури го замолил Х. Татарчев да влијае врз Ќосето да се откаже од намерата, од едноставна причина што се плашеле од избивање афера. Ќосето, за да ја добие дозволата од ЦК за ликвидација на Цицо, дури понудил писмена оставка од тајната полиција. По една седмица, Д. Груев му издал соодветно полномоштво на Ќосето кое било предназначено до околискиот комитет во Гевгелија за да му укаже содејство при извршување на егзекуцијата. За изведување на акцијата, Ќосето како партнер го ангажирал Ицо Џорлев од Кукуш.¹⁰⁸

Кон крајот на мај 1898 година, Андон Ќосето и Ицо Џорлев, облечени како мандрации, со воз отпатувале во Гевгелија. Според спомените на Илија Докторов, тие првин стасале во неговиот дом. Докторов набрзо ги одвел кај учителот Илија Телетанов (раководител на месниот комитет во Гевгелија). Таму, во присуство на Аргир Манасиев, гостите од Солун го покажале полномоштвото од Д. Груев дека се пратени со задача да го ликвидираат Цицо.¹⁰⁹ Истата ноќ, Аргир Манасиев од безбедносни причини ги одвел во неговото родно село – Сехово.¹¹⁰ Таму ги пречекала и угостила мајка му на Аргир, а вечерта преспале во дворот под една круша.¹¹¹ Следниот ден, А. Манасиев, Ќосето и Џорлев заминале за Гевгелија. Наредните три дена, двајцата извршители со поддршка на локалните дејци на Организацијата се впуштиле во проучување на улиците низ градот, и во откривање на радиусот на движење на жртвата. Притоа се претставувале како закуп-

¹⁰⁷ Спомени на А. Ќосето..., 17.

¹⁰⁸ Исто, 18.

¹⁰⁹ Спомени на И. Докторов..., 58; Спомени на А. Манасиев..., 127.

¹¹⁰ Спомени на А. Манасиев..., 127.

¹¹¹ Спомени на А. Ќосето..., 18.

ци на мандри и мајстори за кашкавал, кои сакале да започнат бизнис за производство и трговија со млечни производи.¹¹² Третиот ден, губејќи го трпението, Ќосето и Џорлев затропале на вратата на Цицо со намера да го ликвидираат во неговиот дом, пред членовите на семејство. Меѓутоа, Цицо не бил дома, а од вратата се појавила неговата ќерка. Тогаш Ќосето го побарал Цицо под изговор дека сакаат да го изнајмат неговиот дуќан за продавање млечни производи.¹¹³

Приквечерта на 28 мај, на празникот Дуовден 1898 година, Ќосето и Џорлев ја лоцирале жртвата во близина на кафеаните кај железничката станица. Цицо бил во друштво со Нако Матков (Хаџи Нако), Андон Дишков Илиев и Мирче Димитров (Хаџи Митре).¹¹⁴ Ќосето знаел дека Хаџи Нако и Хаџи Митре се луѓе на Организацијата. Во непосредна близина бил и гевгелискиот кајмакам Рамиз – беј и еден јузбашија, кои се поздравиле со Цицо. Оттаму Ќосето и Џорлев почнале да го следат Цицо. Последниов, откако се збогувал со другарите, тргнал накај дома. Тогаш Ќосето од непосредна близина, од зад грб, стрелал во Цицо. Откако овој паднал, Ќосето за секој случај испукал уште еден куршум во него.¹¹⁵ Цицо паднал мртов на место, а извршителите на убиството искористувајќи го метежот кој настанал на улицата, под превезот на мракот, побегнале кон с. Сехово, а оттаму кон с. Шлопница. Следниот ден, покрај Удово и Гуменце свртеле кон с. Крецово (Кукушко) од каде што го фатиле патот за Солун.¹¹⁶

Христо Наумов Цицо

¹¹² Спомени на И. Докторов..., 58.

¹¹³ Спомени на А. Ќосето..., 18.

¹¹⁴ Спомени на И. Докторов..., 58.

¹¹⁵ Спомени на А. Ќосето..., 19. Според И. Докторов, Ќосето му нанел два удари со нож на Цицо, а Џорлев стрелал во него со револвер (Спомени на И. Докторов..., 58). Меѓутоа, Ќосето, кој е многу експлицитен за овој настан, и пред да го опише чинот на егзекуцијата објаснува дека тој претходно строго го предупредил Џорлев тој да не стрела, туку да му остави сам да ја заврши работата.

¹¹⁶ Спомени на А. Ќосето..., 19.

Во врска со убиството на Цицо, полицијата ги привела тројцата негови придружници, потоа Гоце Чанов, Андон Франгофоров, крчмарот Иван Ангелов и Лазар Делев (терорист при ЦК во Солун) и уште неколкумина други.¹¹⁷ Во случајов, сите приведени биле невини. Дел од приведените брзо биле ослободени, а првоосомничените биле одведени во Солунскиот затвор, каде што останале до 10 август 1899 година, кога биле ослободени поради отсуство на докази.¹¹⁸ Благодарение на дисциплината и цврстината на приведените, не дошло до провала.

Ликвидацијата на Цицо подоцна била искористена за пропагандни цели од страна на грчката пропаганда. Така, во памфлетот „Трагедиите на Македонија...“ кој бил објавен во 1903 година во Лондон, Цицо е претставен како „грчка жртва“ на бугарската пропаганда.¹¹⁹ Како таков Цицо е претставен и во документите што ги објавила Екуменската патријаршија во 1906 година.¹²⁰ Оваа конструкција се пренесува и во грчката историографија.¹²¹ Очигледно, името на човекот кој од интерес често ги менувал страните, било ставено во функција на пропагандни цели и по неговата смрт. Навистина, овој Влава од Крушево претходно дејствувал од името на грчката кауза во Македонија, но во случајот тој бил убиен како активист на српската пропаганда. Притоа, неговата ликвидација не дошла од страна на бугарската пропаганда, туку од ТМОРО, која еднакво постапувала кон претставниците на сите пропаганди во Македонија.

5. Три дена по убиството на Цицо, Ќосето и Џорлев се нашле кај поп Стамат во Солун. Тој во прво време ги прикривал на таванот в црква, а потоа ги префрлил во една куќа.¹²² Набрзо по-

¹¹⁷ Спомени на И. Докторов..., 59; Спомени на А. Манасиев..., 127.

¹¹⁸ Спомени на И. Докторов..., 59.

¹¹⁹ *Tragedies of Macedonia, A record of Greek victims of Bulgarian outrages in Macedonia between 1897 and February 1903*, London 1903, 9.

¹²⁰ *Œcumenical Patriarchate, Official documents concerning the deplorable condition of affairs in Macedonia*, Constantinople 1906, 132-133.

¹²¹ Така, на пример, во една статија од 1998 година во врска со тоа меѓу другото пишува: „Првенецот Христо Наум Цицо, по потекло од Крушево, беше најбогатиот Грк во Гевгелија. Беше убиен од шизматичите на сред улица, вечерта на 25 мај 1898 година, набрзо откако се разделил од кајмакамот и од бугарскиот архимандрит, кои го повикале да ги посети, и кои по посетата го испратиле до улицата, каде го чекале убијците“ (Ερατώ Ζέλλιου–Μαστροκώστα, Άγνωστοι και ελάχιστοι γνωστοί αγωνιστές της περιοχής Γευγέλης κατά το Μακεδονικό Αγώνα, Μακεδονικά, Том. 31, Θεσσαλονίκη 1998, 122).

¹²² Спомени на А. Ќосето..., 19.

тоа, во Солун пристигнал син му на Цицо и меанџијата Чакаров, во чија меана Ќосето престојувал непосредно пред извршувањето на ликвидацијата. По нивното доаѓање, полицијата започнала потрага по Ќосето. Меѓу другите, тогаш полицијата го испрашувала и Х. Татарчев, кај кого претходно Ќосето бил пајтонџија. Докторот изјавил дека неговиот пајтонџија отпорано ја напуштил службата и дека не знаел каде се наоѓа сега.¹²³ Во меѓувреме, Ќосето почнал да излегува низ градот со намера да се пресмета со син му на Цицо и со меанџијата Чакаров. При една таква обиколка по градот, Ќосето бил препознаен од полицаецот Атанас, кој дури му се обратил по име, но Ќосето успеал да побегне и да се скрие кај некои галичани – млекари. Поради тоа, Д. Груев го предупредил Ќосето да не се појавува низ градот.

Некаде во јуни 1898 година, ЦК донел одлука Андон Ќосето да го напушти Солун и преку Лагадина да заминае за Серез.¹²⁴ За патувањето на Ќосето, Организацијата му обезбедила нови учителски алишта. Стокмен како даскал, едно утро Ќосето се појавил кај Вардарската капија, од каде што изнајмил пајтон и тргнал за Лагадина. Без да знае Ќосето, зад него на 200–300 метри, во друг пајтон, бил Даме Груев. Последниов, всушност, бил организатор на заминувањето на Ќосето, па затоа за секој случај тргнал по него, за да ја следи работата. По пристигнувањето во Лагадина, Ќосето привремено бил сместен кај еден учител од Штип, инаку член на Организацијата. Откако Ќосето бил предаден во сигурни раце, Груев почестил со шише коњак, а потоа се вратил назад.

Меѓутоа, изгледа власта била зад петиците на Ќосето. Следниот ден во Лагадина започнале претреси. Поради тоа, Ќосето 2–3 дена се криел во една визба. На првиот пазарен ден, во Лагадина пристигнал учителот Димитар Поп Ангелов од с. Зарово. Тој, искористувајќи ја пазарната мешаница го извел Ќосето од Лагадина и го одвел кај Петар Канелов во с. Зарово. Таму отседнал 2–3 дена, а потоа заминал за Серез. Ќосето во Серез се поврзал со Динков и со Божик Атанасов од с. Скрижово.¹²⁵ Со нив по-

¹²³ Исто.

¹²⁴ Андон Ќосето во своите спомени раскажува дека информацијата да го напушти Солун му била пренесена од Атанас Мурџев (Спомени на А. Ќосето..., 20). Меѓутоа, Мурџев во втората половина на 1896 година го напуштил Солун и заминал во Разлог, каде дејствувал заедно со Г. Делчев. Во 1897 година, Мурџев бил ангажиран во Саблерската бомболеарница, а во 1898 година бил затворен во Прилеп.

¹²⁵ Исто, 20.

времени излегувал низ градот, но почесто се прикривал. Една вечер, седејќи во една летна бавча, Ќосето бил забележан од полицаецот Умер–ефенди (истиот по кого што стрелал во Солун во 1897 година), но во моментот кога последниов заминал да повика засилување, Андон ја напуштил локацијата. Веднаш потоа, Ќосето заминал кај претседателот на Серскиот окружен комитет – книжарот Атанас Ников, кој имал серозни проблеми околу неговото прикривање. Во меѓувреме Ников се погрижил и за вооружувањето на Ќосето. Во овој период на прогон, Ќосето сфатил дека привремено може да се засолни во бугарското трговско агентство во Серез, кое не подлежело на претрес од страна на власта. Откако упаднал во агентството, Ќосето се заканил дека ако го предадат на власта ќе го „преврти агентството наопаку“ бидејќи кај себе имал бомба, револвер, кама и отров.¹²⁶ Таму останал 3–4 дена, а потоа бил принуден да замине во илегала. По неколку дена, Ќосето во придружба на еден курир од околните села, по канал заминал во с. Горно Броди.¹²⁷

¹²⁶ Исто. А. Ќосето во своите спомени во врска со влегувањето во агентството погрешно вели дека влегол кај Атанас Наумов, кој бил секретар на агентството. Всушност, Атанас Наумов бил директор на егзархиското педагошко училиште во Сер, а Ќосето подоцна учествува во атентатот против него.

¹²⁷ Ќосето едноставно вели во с. Брод, но станува збор за с. Горно Броди.

ПРИСТАПУВАЊЕ КОН ЧЕТИТЕ – ОД ТАЕН ПОЛИЦАЕЦ ДО ВОЈВОДА

1. Андон Ќосето во Горно Броди бил прифатен од еден селанец, член на Организацијата, кој извесно време се грижел за неговото криење и издршка. За пристигнувањето на Ќосето во Серско бил информиран и Гоце Делчев.¹ Тој му пратил писмо на Ќосето, при што го задолжил да го ликвидира тамошниот мудир (управник на нахија). Меѓутоа, бидејќи Ќосето од конспиративни причини излегувал само ноќно време, не бил во состојба да најде погоден момент за ликвидација на мудирот. Во меѓувреме, Делчев испратил второ писмо, со кое го известил да не презема ништо против мудирот, туку да се приклучи кон четата на дедо Иљо Крчовалијата, за да извлечат пари од Петар Шишков.² Тогаш мудир во Горно Броди бил Хаци Димитар Папа Андонов, а Петар Папа Василев – Шишкото бил меанџија. Двајцата како претставници на патријаршиската заедница во селото и изразити гркомани,³ дејствувале како опозиција на Организацијата, поради што се нашле на нејзиниот нишан.

Иљо Крчовалијата (Илија Аргиров) бил стар ајдучки војвода, учесник во Македонското (Кресненско) востание, кој во 1897/98 година ги прифатил сугестиите на Гоце Делчев и почнал да дејствува под покровителство на Организацијата во Серско и Демирхисарско.⁴ Заради подобра контрола врз војводите од ај-

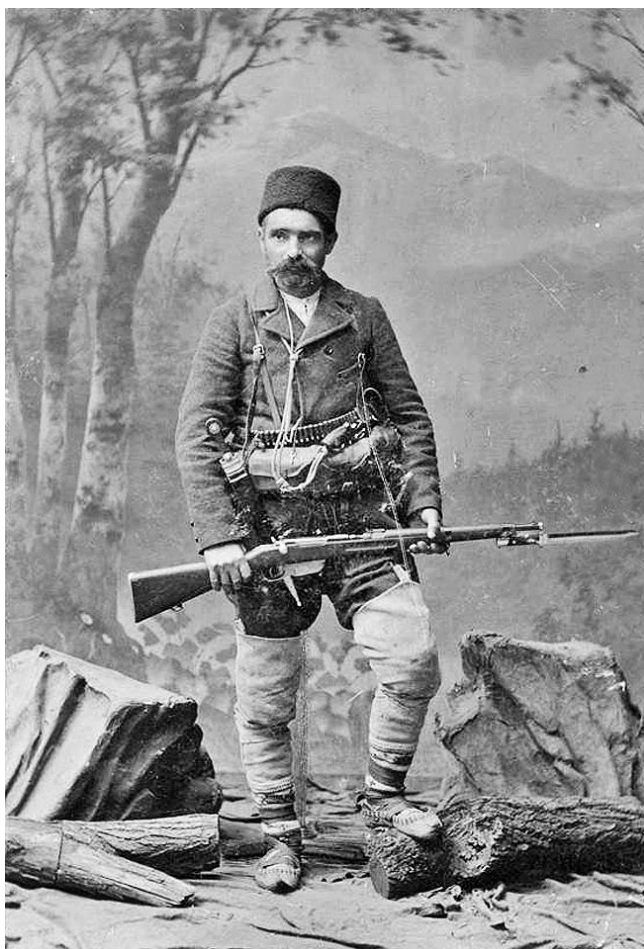
¹ Овде ќе одбележиме дека Ќосето во своите спомени вели дека до тогаш лично не се познавал со Делчев (Спомени на А. Ќосето..., 20–21). Меѓутоа, работите стојат поинаку. Ако имаме предвид дека Ќосето претходната 1897 година заедно со Делчев учествувал во одвлекувањето на Назл'м бег во Струмичко, тогаш неговиот исказ дека во овој период не се познавал со Делчев не е точен. Веројатно оваа нелогичност во исказот на Ќосето е последица на хронолошката недоследност при раскажувањето на спомените, бидејќи тој за одвлекувањето на Назл'м–бег раскажува понатаму во спомените.

² Спомени на А. Ќосето..., 21.

³ Георги Баждаров, Горно Броди (Мѽстоположение, борби за бългaрско училище и бългaрска черква, револуционна борба, опoжapяване на Горно Броди), София 1929, 72.

⁴ Тодор Петров, Нелегалната армия на ВМОРО..., 21.

дучки ков, Г. Делчев во февруари 1898 година подготвил седуммина четници и се обидел да ги прати во Кукушко под водство на Никола Петров Русински, а како негов помошник бил определен Михаил Апостолов Попето.⁵

Дедо Иљо Крчовалијата

Меѓутоа, на Русински не му се допаднале четниците, па под изговор дека е болен, одбил да замине. Оттука, место него, четата ја прифатил Михаил Попето. При првиот обид да ја мине границата, четата била растурена од бугарските власти, но подоц-

⁵ Н. Петровъ, Другарски поменъ за Михаилъ Апостоловъ Попето, Ил. Илинденъ, г. V/6 (46), София 1933, 6.

на поминале успешно и стасале во Серско.⁶ Попето таму се поврзал со четата на дедо Иљо.⁷ Така обединетата чета нараснала на 13 души. Според А. Ќосето, во прво време како војвода на четата минувал дедо Иљо, а Попето бил како секретар, со задача да го „припитоми“ стариот ајдучки војвода.⁸

Андон Ќосето до воспоставувањето на контактот со четата на дедо Иљо се прикривал кај Јован Жилев,⁹ кој бил раководител на месниот комитет на Организацијата.¹⁰ Еден ден, Коста Ковачот го извел Ќосето од Броди и го одвел в планина кај дедо Иљо. Ќосето во четата пристигнал со „цивилни алишта“, без соодветни обувки и оружје, само со револвер. Уште првиот ден, дедо Иљо му направил опинци, му дал сабја, а потоа за него била обезбедена и една српска пушка.

Веднаш потоа четата пристапила кон извршување на планот за одвлекување на Петар Шишко. На 6/19 август 1898 година, четата влегла во Горно Броди, при што еден дел од четниците го опколиле конакот каде што имало едно одделение полиција,¹¹ а другите се упатиле кон меаната на Петар Шишко. Притоа А. Ќосето, дедо Иљо и Попето влегле во меаната. При влегувањето, Ќосето со сабја во рацете ги предупредил присутните да останат на своите места. Шишко, кој пиел ракија и водел разговор со присутните, се скаменил на место, при што ја испуштил чашата од рака. Дедо Иљо го фатил Шишко и го повел надвор, а Ќосето, повторно ги предупредил присутните да останат на своите места. Меѓутоа, кога излегле надвор, Шишко седнал на земи и не сакал да оди. Тогаш дедо Иљо му објаснил дека не се дојдени за да го убијат, туку по пари.¹² Во меѓувреме, на местото на настанот прист-

⁶ Според цитираниот текст од Н. Русински, Попето ја минал границата есента 1898, околу Митровден (Н. Петровъ, Другарски поменъ..., 9). На овој податок на Русински не може да се верува, од едноставна причина што во овој период од годината четите обично се притајувале. Од друга страна, според спомените на Ќосето, евидентно е дека Попето се нашол кај дедо Илија во текот на летото. Многу конкретен во овој поглед е Георги Баждаров. Според него, споменатава чета на 6/19 август 1898 година го извршила нападот врз Петар Шишко во Горно Броди (Г. Баждаровъ, Горно Броди..., 72).

⁷ Н. Петровъ, Другарски поменъ за Михаилъ Апостоловъ Попето..., 9; Т. Петров, Нелегалната армија на ВМОРО..., 22.

⁸ Спомени на А. Ќосето..., 21.

⁹ Исто.

¹⁰ Г. Баждаровъ, Горно Броди..., 72.

¹¹ Исто.

¹² Спомени на А. Ќосето..., 22.

игнал мудирот Хаџи Димитар, кој живеел во соседството. Во исто време се појавила и полицијата, која отворила оган по четата. При такви околности, Попето стрелал во мудирот, а пак Мито го измушкал Шишко. Веднаш потоа, четата побегнала кон Али Ботуш.¹³

2. По десетина дена, на Али Ботуш здружената чета решила да се подели во помали групи. Тогаш дедо Иљо и Попето со по една група останале во Серско,¹⁴ додека Андон Ќосето повел петмина и заминал кон Кукушко. Во неговата група се нашле Мито од Кукуш,¹⁵ (Меѓуречки), Јован Апостолов, Атанас од Станимашко и Христо Илиев од Тракиско.¹⁶ Повеќето од нив претходно дејствувале со дедо Иљо и со Кочо Мустракот, што значи дека биле со ајдучки манири.

При заминувањето, Ќосето навестил дека планира да одвлече некое момче за откуп, но всушност, тој планирал да расчисти некои стари долгови во Кукуш. Пред година, или две, ЦК поднел расписка до кукушкиот чорбација Јано Железаров да внесе во касата на Организацијата 5 турски лири. Јано ја одбил расписката, па затоа сумата му била зголемена на 10, а потоа на 15 лири, но тој и тогаш не ги дал парите. Од тие причини, Даме Груев го испратил Ќосето за Кукуш лично за да му ја предаде расписката на Јано. Притоа му советува да не презема ништо против Јано, доколку одбие да ги внесе парите. Откако ја прочитал расписката што му ја врачил Ќосето, Јано луѓето на Организацијата ги нарекол неработници кои сакат да живеат за сметка на чорбациите. Тогаш, Ќосето го предупредил ако се обиде да го предаде на власта дека ќе го ликвидира, но Јано понижувачки му возвратил дека не се занимава со предавство на такви ништожни луѓе.¹⁷ Понижениот Ќосе, поради инструкциите од Груев, не презел ни-

¹³ А. Ќосето кога зборува за овој настан не го споменува мудирот, и вели дека Шишко бил застрелан од Попето, (Спомени на А. Ќосето..., 22). Меѓутоа, Г. Баждаров наведува дека мудирот бил повален на земја со 3 куршуми, а дека Шишко бил избоден од Мито. Сепак, мудирот го преживеал овој напад, но истиот бил ликвидиран следната година од страна на Георги Радев (Г. Баждаровъ, Горно Броди..., 72-73)

¹⁴ Т. Петров, Нелегалната армија на ВМОРО..., 23.

¹⁵ Мито Георгиев од Кукуш бил дел од четата која требало да замине со Русински за Кукушко. Според Русински, во оваа чета само Исаија Василев бил совесен, а пак Мито Георгиев бил неопределен, другите биле со лоши навики (Н. Петровъ, Другарски поменъ за Михаилъ Апостоловъ Попето..., 9).

¹⁶ Спомени на А. Ќосето..., 22.

¹⁷ Исто, 24.

што против Јано и си заминал посрамен. По 1 – 2 години, кога станал водач на чета, Ќосето решил да ги израмни сметките со Јано, при што намерата му била да го киднапира неговиот син Мицо.

За заминувањето на Ќосето од Серско кон Кукушко, но и за неговата намера, не бил информиран ниту ЦК во Солун, ниту пак месниот комитет во Кукуш. Поинаку кажано, Ќосето решил да дејствува на своја глава, без дозвола од повисоките инстанции. Некаде во август, Ќосето тргнал од Али Ботуш и преку Демирхисарско стигнал на Круша Планина. Патем, кај селото Меѓурек го фатиле полјакот Асан Пеливан, кој случајно се познавал со Мито, па поради тоа, но и по сугестија на селаните, го пуштиле. Тогаш четата останала неколку денови во с. Меѓурек. Оттаму, Ќосето почнал да го кове планот за киднапирањето на син му на Јано.¹⁸ Притоа воопшто не побарал поддршка од Организацијата, туку се потпираше врз услугите на своите поранешни калаузи Дино Ралев и Тано Аџолов. Преку нив добил врска за Кукуш, но не им го открил планот сè до влегувањето во градот.

Откако четата се сместила во Кукуш, Ќосето пред своите калаузи и пред другарите ја обелоденил намерата за киднапирање на Мицо Железаров (синот на Јано). На оваа идеја се спротивставил Мито Меѓуречки, кој по сè изгледа бил во роднински врски со Железаров, па затоа предложил да го одвлечат Тенчо Тодоров. Меѓутоа, Тенчо бил човек кој своевременно помагал со совети при наплатата на расписките во Кукуш. Оттука, по инсистирање на Ќосето, Мито се повлекол и се согласил за синот на Јано.

Еден ден, кон зајдисонце, калаузите го информирале Ќосето дека Мицо Железаров седи во една летна градина, речиси надвор од градот. Илегалците веднаш се упатиле на местото. Притоа, со пушки в раце и со извлечени сабји насилно го извлекле Мицо од градината пред очите на гостите и веднаш заминале кон селото Енешево, а оттаму кон манастирот Св. Георги.¹⁹ Откако се нашле на безбедно место, Ќосето му соопштил на Мицо дека го киднапирале заради откуп, бидејќи своевременно татко му лично го навредил.

Набрзо по одвлекувањето на Мицо, Тенчо Тодоров, кој имал добри релации со луѓето од ЦК, се обратил кон нив за да дознае дали зад одвлекувањето стои Организацијата. Со оглед на фактот што ЦК не бил информиран за акцијата, ниту пак за при-

¹⁸ Исто, 22.

¹⁹ Исто, 23.

суството на Ќосето во Кукушко, оттаму одговорише дека Организацијата нема ништо со настанот, но дека ќе ја испитаат работата. Во меѓувреме, Ќосето пратил писмо до Јано Железаров со кое го потсетил за некогашното одбивање на расписката, при што за ослободувањето на Мицо, побарал 1000 турски лири. Д. Груев, кој по сè изгледа во ова време сè уште не бил интерниран во Битола,²⁰ се досетил дека киднапирањето на Мицо Железаров веројатно е извршено од Ќосето, поради претходното однесување на Јано, па затоа сугерирал на трпение. Од друга страна, Никола Чедото од Дојран, кој бил близок со луѓето од ЦК, па и лично го познавал Ќосето и неговите јатаци, започнал да комуницира со неговите калаузи Тано Аџолов и Дино Ралев.²¹ Преку Чедото ЦК дознал дека одвлекувањето го извршил Ќосето. Д. Груев преку Никола Чедото, стапил во контакт со Ќосето, и му советува побрзо да го ослободи Мицо, ако треба и без откуп. Меѓутоа, Ќосето категорично одговорил дека додека не ги добие парите нема да го ослободи Мицо. Преговорите за откупот, Ќосето ги водел преку Тано Аџолов и Стојан (брат на Мито). По 25 дена, четата добила 1000 лири и го ослободила Мицо, по што заминала кон Серско.

Откако ги зеле парите, другарите на Ќосето веднаш ги покажале своите ајдучки манири. Впрочем, токму затоа, во пролетта на 1898 година, Н.П. Русински одбил да замине со овие луѓе за Македонија. Тие не сакале да ги предадат парите во касата на Организацијата, како што предлагал Ќосето, туку планирале да предадат само стотина лири, а другите да си ги поделат меѓу себе. Ќосето се почувствувал немоќен бидејќи се свртеле против него, па затоа на Никола Чедото, кој дошол кај четата за да ги прибере парите, му бил предаден само скроман дел од добиената сума.²²

Дел од парите останал кај Ќосето, а другите биле распределени меѓу членовите на четата. Така, преку Демирхисарско тргнале кон Серско, со намера да се префрлат во Бугарија. Кога стасале кај с. Голешево, се сретнале со една ајдучка чета, со чии членови Мито Меѓуречки се познавал отпорано. Од тој момент Ќосето се почувствувал како заложник и сфатил дека парите кои биле изнудени за потребите на Организацијата, може да завршат во ајдучки раце. Во еден момент групата дури планирала да го

²⁰ За интернирањето на Д. Груев од Солун во Битола види: В. Ѓорѓиев, Подземната република..., 210-216.

²¹ Исто, 24-25.

²² Исто, 25.

ликвидира Ќосето на Пирин, но на тоа се спротивставил Христо Илиев. Во такви околности, Ќосето бил наполно потчинет на групата.²³ Згора на тоа, тој се нашол во нов, за него непознат терен, а господари на ситуацијата биле другите.

Четата ја минала границата кај с. Елешница (Разлошко) и стасала во Чепино (Бугарија). Таму се сместиле кај дедо Стоилко, стар јатак на Мито и неговите другари. За да се извлече од групата, но и да ги спаси парите што биле во него, Ќосето се послужил со лукавство. За таа цел, потплатил едно дете и го испратил кај полицискиот пристав за да му соопшти дека во нивната куќа има комити. Набрзо потоа, куќата била опколена од војска, при што илегалците биле фатени и одведени во една административна зграда, каде што биле испрашувани од капетанот Комисиев. На неговото прашање кој е водач на четата, сите го посочиле Ќосето. Тој, пак, возвратил оти сега кога се нашле во тесно го признаваат за војвода, но дека воопшто не го признавале за таков кога ги зеле парите. Комисиев го одвоил Ќосето настрана и повел разговор со него, при што последниов ја објаснил целата историја. Комисиев им зел 90 лири и 10 наполеони и им соопштил дека под воен конвој ќе ги прати за Лцане, каде што повисоките власти ќе одлучат што ќе се прави со нив понатаму. Притоа Комисиев го поучил Ќосето да не споменуваат никакви имиња како Делчев и слично, туку само да кажат дека се луѓе на Организацијата.

По неколку денови, приведените се нашле во притвор во Пловдив.²⁴ При распрашувањето од иследникот, Ќосето изјавил дека не познава никој во Бугарија и дека е член на Македонската револуционерна организација, кон која припаѓа зашто не можел да ја трпи „турската тиранија“.²⁵ По некој ден во затворот во Пловдив пристигнал Гоце Делчев во придружба на Антон Бозуков. Делчев им донел пакет тутун и хартија за виткање цигари. Притоа, Делчев се интересирал за парите од откупот, на што Ќосето одговорил дека дел од нив им зеле властите, но дека еден дел се на сигурно кај него. Всушност, Ќосето парите што ги имал кај себе ги обложил со восок и ги распоредил во волнениот елек околу себе, така што и при претрес, никој не можел да ги најде.

По интервенција на Делчев, следниот ден Ќосето и другите учесници од групата биле пуштени на слобода. Веднаш потоа,

²³ Исто.

²⁴ Исто, 26.

²⁵ Исто.

на една полјана крај Марица, Ќосето го соблекол елекот, ги извадил парите и му ги предал на Делчев.²⁶ По сè изгледа, тоа го сто-риле и другите. Тогаш Делчев на сите им дал по 20 лева. На тре-тиот ден, Делчев го повел Ќосето в град и за него купил пристојна облека, меѓу другото и капут, при што го натерал да ја фрли из-ветвената облека. Поради долгото талкање со четата по планини-те во едни исти алишта, откако се преоблекол во нова пристојна облека, присетувајќи се на овој настан, Ќосето подоцна во своите спомени иронично ќе рече дека така станал „интелигенција“.²⁷

3. Гоце Делчев од Пловдив го испратил Ќосето за Софија, при што по него испратил и едно писмо за Христо Чемков, кој во тоа време престојувал во Хотелот „Браќа Миладиновци“. Во исти-от хотел се сместил и Ќосето, но со Чемков се сретнал следниот ден. По два–три дена стасал и Делчев. Тој бил многу штедлив со организациските пари, па заради редуцирање на трошоците, го прибрал Ќосето кај себе, во својата мала неугледна соба.²⁸

Кон крајот на есента во 1898 година, Делчев го прати Ќо-сето со Гоно Бегинин и Атанас Чопката – Градоборлијата во Ма-лешевско за да извршат напад на една османлиска стража која требало да спроведе од Берово за Скопје еден осуденик на Орга-низацијата.²⁹ По препорака од Делчев, тие во Малешевско се ја-виле кај учителот Трајко Христов. Извесно време се прикривале во селото Владимирово. Меѓутоа, поради влошување на времен-ските услови (било веќе зима), тие не можеле да дејствуваат во регионот, па затоа се вратиле во Бугарија. Тогаш, поради големи-от студ, на Чопката му премрзнале нозете.³⁰

Ако се следат спомените на Андон Ќосето, не може преци-зно да се утврди неговата активност и радиус на движење кон

²⁶ Ќосето кога зборува за предавањето на парите вели дека од добиениот откуп недостасувале само 15 лири, од кои по 5 лири им биле дадени на Тано, Дино и Стојан. Меѓутоа, Ќосето ги заборава парите што му ги предале на Чедото, како и оние што им ги одзела власта. Во секој случај сите пари не биле пре-дадени. Можеби токму затоа, Н.П. Русински, кој за споменатиот случај не може да се третира како релевантен извор, бидејќи и не бил сведок на нас-таните, пишува дека Г. Делчев од овој откуп добил само 150 лири, (Н. Пет-ровъ, Другарски поменъ за Михаилъ Апостоловъ Попето..., 9).

²⁷ Спомени на А. Ќосето..., 27.

²⁸ Исто.

²⁹ Исто.

³⁰ Исто, 27-28.

крајот на 1898 и во првата половина на 1899 година.³¹ Меѓутоа, според другите материјали, неоспорно е дека од декември, па до средината на јуни, престојувал во Бугарија, при што пролетта за кратко време се нашол во Серез. Според едно недатирано писмо на Делчев кое најверојатно потекнува од крајот на декември 1898 година, Гоце му препорачува на пунктовиот началник во Дупница – Никола Малешевски, да ги прифати Андон и Сандо како момчиња од четата и да ги смести некаде.³² На 29 март (ст. стил) 1899 година, Делчев до пунктовиот началник во Кустендил – Никола Зографов, пишува дека му пратил една вреќичка со алишта за „Андон Велешанецот“, кој заедно со другите работел по линијата.³³ Имено, според дотогашната практика, луѓето на ТМОРО кои поради разни потреби патувале во Бугарија, доколку таму останувале пократко време, биле издржувани со средства на Организацијата, меѓутоа доколку останувале подолго време, тогаш за нив била наоѓана некаква работа. По сè изгледа, токму од тие причини Андон Косето привремено бил ангажиран во некаква работа. Во едно друго недатирано писмо, Делчев зборува за транспортирање на сандаци (оружје и муниција), при што на Н. Малешевски му сугерира дека со Мито и Андон може да праќа сè што има.³⁴ Според тоа, Косето како доверлив човек бил ангажиран за илегален транспорт на потребните материјали на Организацијата кон пограничните пунктови, од каде што потоа се препраќале во Македонија. Изгледа во меѓувреме Косето на кратко влегол во Серско, заради извршување на одредена задача (напад врз Наумов во Серез), но набрзо потоа повторно се вратил во Бу-

³¹ Во врска со тоа Косето во своите спомени вели дека по 2 месеци со истите луѓе (Чопката и Бегинин) повторно заминал кон Малешевско, а од таму кон Струмичко, Поројско и Кукушко. Притоа додава дека поради извесно негодување на локалното население кон Чопката и Бегинин, заминале кон Стојакково, од каде по 5–6 месеци се вратиле во Кукушко (Исто, 28). Меѓутоа, текот на настаните е поинаков. Така, на пример, неспорно е дека кон крајот на мај Косето бил во Софија, каде учествувал во нападот против Димитар Шагманов, а во средината на јуни заминал со чета на Делчев за Македонија, по што на 4/17 јули учествувал во нападот на Атанас Наумов во Серез. Евентуалниот негов влез во Македонија би можел да биде само кон крајот на април и почетокот на мај, зашто неговото име во мемоарската литература се поврзува со првиот обид за напад врз Наумов, а од други меродавни извори, неспорно е дека тоа било на 1/13 мај 1899 година.

³² Гоце Делчев. Писма и други материјали, издирил и подготвил за печат Дино Кљосев, Софија 1967, 172.

³³ Исто, 103.

³⁴ Исто, 222.

гарија. Но, за тоа понатаму. На 13 мај (ст. стил) 1899 година, во писмото до Н. Зографов, Делчев се интересира со колку лева Андон дошол за Софија.³⁵

Заминувањето на Ќосето во Софија е во врска со ликвидацијата на Димитар Шагманов. Во овој период Гоце Делчев воспоставил соработка со женевската група анархисти од Македонскиот таен револуционерен комитет и настојувал нивната активност да ја стави во функција на Македонското ослободително движење. Меѓу другите, Делчев тогаш почнал да соработува и со Петар Манџуков, кој претходно се обидел во Скопје да го ограби егзархискиот митрополит Синаесиј. Поради овој настан Манџуков од османлиските власти бил осуден на доживотен затвор, но успеал да се извлече и да побегне за Бугарија. Во аферата околу Манџуков бил вмешан скопскиот учител Димитар Шагманов, кој по пристигнувањето во Бугарија често почнал да го посетува турскиот комесаријат, под изговор дека го уредува прашањето за својот пасош. Поради тоа Манџуков го предупредил да престане со посетите на турското претставништво, во спротивно му се закарнал дека ќе биде ликвидиран.³⁶ Меѓутоа, Шагманов продолжил со посетите на турскиот комесаријат. Поради тоа, Делчев дал согласност за негова ликвидација.

На 25 мај 1899 година, за ликвидација на Шагманов биле поставени три заседи. Андон Ќосето и Гоно Бегинин биле во првата заседа што била поставена пред станот на Шагманов помеѓу Јуч Бунар и Шарениот мост. Во втората заседа биле Славе Мерџанов и Крсто Б'лгаријата, а во третата Петар Манџуков и Петар Соколов.³⁷ Во очекување на Шагманов, Ќосето и Бегинин во најблиската кафеана глумеле дека читаат весник. Во исто време, Делчев бил во соседната меана, каде што играл карти со пријателите. Во еден момент, келнерот извикал дека штотуку се случило убиство на улицата Пиротска.

Всушност, кога се појавил Шагманов, Ќосето и Бегинин тргнале по него. Кога го пристасале, едниот го поминал и однапред го нападнал со кама, но Шагманов, кој бил крупен и силен, успеал да му ја фати раката. Тогаш другиот го нападнал од зад грб со кама. Шагманов, облеан во крв паднал на земја, но продолжил да се бори, при што во мешаницата се вмешале и случај-

³⁵ Исто, 105.

³⁶ Петър Манджуков, Предвесници на бурята. Спомени, София 2013, 125.

³⁷ Исто, 126.

ните минувачи. Користејќи ја мешаницата, напаѓачите побегнале во две спротивни насоки: едниот по улицата Пиротска, а другиот по Марија Лујза. Набрзо, на местото на настанот пристигнала полиција. Шагманов, кој бил во свесна состојба, посочил неколку имиња како можни убијци, но не и вистинските, бидејќи не ги познавал.³⁸ Повредениот Шагманов бил однесен во Александриската болница. Следниот ден, во врска со овој настан, полицијата ги распрашувала Гоце Делчев и Ѓорче Петров, а Манџуков бил фатен и одведен на соочување со Шагманов.³⁹

По 2–3 дена весниците објавиле дезинформација дека Шагманов починал, а во еден од нив било наведено дека нему му биле нанесени дури 23 убоди со нож. Со ова прашање долго време се занимавале весниците: „Народна правда“, „Нов век“, „Нов одзив“ а особено весникот „Автономија“ зад којшто стоело Бугарското револуционерно братство од Солун.⁴⁰ Споменатиов весник го искористил настанот за дискредитација на Г. Делчев и Ѓ. Петров, особено на Ѓорчета. По три седмици, Шагманов закрепнал и се вратил во Скопје. Меѓутоа, во меѓувреме бугарската полиција воопшто не се заинтересирала да дознае како кај него се нашле три пасоши, меѓу кои и оној на Манџуков.⁴¹ Напаѓачите веќе не посегнале по Шагманов, од едноставна причина што кога тој излегол од болница, тие веќе биле во Македонија, а од друга страна сметале дека лекцијата е дадена, не само за него, туку за сите што влегувале во турското комесарство во Софија.

Гоно Бегинин

³⁸ Исто, 128.

³⁹ Исто, 129–130.

⁴⁰ Подетално за написите во весниците кои се занимавале со оваа прашање види кај П. Манджуков, Предвесници на бурјата..., 130–134.

⁴¹ Исто, 134.

4 Додека печатот во Бугарија се занимавал со убиството на Шагманов, Г. Делчев се подготвувал за влез во Македонија со поголема група четници. На 11 мај (ст. стил) 1899 година, Г. Делчев му пишува на Н. Зографов дека се подготвува за влегување во Македонија и дека за таа цел пратил неколкумина како претходница во Дупница.⁴² По четири дена, Делчев од Дупница му пишува на Н. Зографов дека Андон ќе се врати во Македонија, но дека бил премногу разочаран, а до тоа не би дошло, доколку тој не дојдел во Бугарија.⁴³

Намерата на Делчев при оваа опсежна обиколката што ја планирал во Серско била: 1. Да ги притегне редовите на Организацијата во оние места каде што населението било организирано, и да го организира таму каде што не било организирано; 2. Да одржи еден заеднички собир со сите чети (организациски и ајдучки) и да ги убеди ајдучките водачи да им се покорат на правилата на Организацијата; и 3. При погоден случај да одвлече некој бег, или слично, заради добивање откуп.⁴⁴ По пристигнувањето во Серско, Делчев требало да се поврзе со четите на дедо Иљо Крчовалијата и Михаил Апостолов Попето.

Како собирен пункт за сите што требало да навлезат во Македонија била определена Дупница, а домаќин бил Никола Малешевски. Меѓу другите, на пунктот во Дупница за влез во Македонија се нашле тројца од Женевската група анархисти: Петар Манџуков, Петар Соколов и Славе Мерџанов. Тие во Дупница биле пречекани од Андон Косето и Гоно Бегинин. Покрај нив, во Дупница се нашле Кличијан, Васил Стојанов, Крсто Б'лгаријата, Атанас Бабата, Кочо Мустракот, Крсто Заров, Антон Бозуков, и секако инспираторот и организатор на целата експедиција – Гоце Делчев.⁴⁵ Целата групација броела 24–мина.⁴⁶

Косето и Бегинин први заминале на местото каде што требало да се помине границата. Додека стасал Делчев, Косето и Бегинин ги забавувале другите, раскажувајќи им епизоди од своите подвизи и искушенија низ Македонија.⁴⁷ Непосредно пред грани-

⁴² Гоце Делчев. Писма и други материали..., 108.

⁴³ Исто, 109.

⁴⁴ П. Манджуков, Предвесници на бурјата..., 139.

⁴⁵ Исто, 139–156.

⁴⁶ Исто, 163. Андон Косето во своите спомени вели дека групата броела околу 30 души (Спомени на А. Косето..., 56).

⁴⁷ П. Манджуков, Предвесници на бурјата..., 144–145.

цата, улогата на водач на теренот ја презел Крсто Заров (ајдучки војвода, другар на Мустракот). На почетокот од патувањето, поинтелигентниот дел од групата како Манџуков, Соколов и Мерџанов, кои немале никакво искуство, сè уште биле во лесна облека, па немале ниту ќепиња, кои биле неопходни за спиење под отворено небо, и по овчарските колиби. Тие имале сериозни проблеми при приспособувањето кон илегалниот живот. За разлика од нив, оние со ајдучко минато, биле подобро вооружени,⁴⁸ и соодветно облечени.

Границата ја минале кај селото Рила. Во спомените на П. Манџуков, кои се од белетристички карактер, има интересни сцени и досетки за движењето на оваа комитско-ајдучка формација. Според, Манџуков непосредно пред и по преминот на границата, како претходница се движел Крсто Заров со своите другари, а последна била четата на Делчев. Во оваа чета, Делчев одел прв, а Ќосето последен. Кога минувале низ отворен простор (нива, сув пат и слично) последниов имал задача да ги прикрие трагите. Вообичаено кога стапувале на таков терен, првиот пренесувал порака која од уста на уста била прекажувана до последниот за да преземе мерки за прикривање на трагите. Меѓутоа, поради различниот состав и јазик на луѓето (Македонци и Бугари) таквата комуникација понекогаш прилега на вистински расипан телефон. Така при влегувањето во една нива, предводникот кој бил Македонец, пратил порака последниот (во случајот, Ќосето) да влече „вејка“ (гранка), за да ги прикрие трагите. Меѓутоа, Атанас Бабата (Бугарин), кому не му бил познат зборот „вејка“ се послужил со првиот сличен збор што му дошол на памет, па во случајот наместо „вејка“ пренел да влече „врејка“ (на бугарски чувал). Така место „вејка“, до Ќосето стасала информација да влече „врејка“. Оттука информацијата тргнала во обратен правец, зошто врејка?⁴⁹ Во друга ситуација, кога се нашле на еден крајно сув терен, поради што подолго време останале без вода, Бабата му се пуштил на Манџуков со зборовите „Да ти се на Македонија. Такво диво и проклето нешто! Нема дури ниту голтка вода“.⁵⁰ Бабата

⁴⁸ А. Ќосето истакнува дека тој од Делчев бил задолжен да се погрижи за вооружувањето на целата група. Притоа според упатствата за Мустракот и неговите луѓе, намерно биле обезбедени мартинки за да ги придобијат и приврзат, додека припадниците на Организацијата биле вооружени со разновидно оружје со послаб квалитет (Спомени на А. Ќосето..., 56).

⁴⁹ П. Манджуков, Предвесници на бурјата..., 156.

⁵⁰ Исто, 159.

често префрлал закачки на адреса на Македонците и на Македонија кога ќе се нашле во тешки услови, особено кога долго време останувале жедни. Во еден момент на опседнатост од жедта, тој рекол: „Како се среќаваат и како во Македонија сè уште се раѓаат луѓе ... Зошто не се раѓаат на друго место, а не во Македонија, каде што нема ниту капка вода?“. На оваа Ќосето возвратил: „Ајде ние бевме будали и се родивме овде, у Македонија. Ама ти бидејќи си роден у Бугарија, што бараш овде у Македонија, со нас будалите?“.⁵¹ Се разбира, таквите закачки не биле резултат на меѓусебно нетрпение, туку само ја покажувале разликата меѓу едните и другите, но тие, од друга страна, одлично ја разбивале монотонијата за полесно совладување на искушенијата.

Манџуков изнесува и разни информации за преживувањето по теренот и за обезбедувањето со храна. Така, непосредно пред преминувањето на бугарско–турската граница во с. Рила, Христо Лазаров, кој бил човек на Организацијата, ги обезбедил со два товара леб.⁵² По преминот на границата, од селаните од Долна Бистрица добиле леб од просо, кој бил многу остар и тежок за јадење.⁵³ По долготрајно гладување, на Пирин од едно стадо зеле 4 овци и ги подготвиле за печење. Изгладените како волци – комити, не чекајќи да се испече месото, речиси полуживи ги изеле внатрешните органи.⁵⁴ Кога земале храна од Каракачаните – овчари на Пирин, старите ајдути кои често се гоштавале кај нив, поради немањето доверба, првин ги терале тие да пробаат од храната.⁵⁵ Во друга пригода, од Каракачаните во Латово добиле волнени кепиња и опинци од домашна изработка. Андон Ќосето, чиешто спомени од хронолошки аспект се крајно измешани, кога зборува за Делчев и нивниот престој во Серско, раскажува една интересна епизода за чистење на вошките, кои биле редовни гости во комитската облека. Откако забележал дека по облеката на Делчев има премногу вошки, Ќосето го замолил да се соблече и да му ги даде алиштата за да ги исчисти. Ќосето ги поставил алиштата на Делчев врз еден голем мравјалник, а вредните мравки брзо ги собрале вошките, па дури и гнидите. Делчев, кој бил импресиониран од досетливоста на Ќосето на која го научила мака-

⁵¹ Исто, 210.

⁵² Исто, 149.

⁵³ Исто, 158.

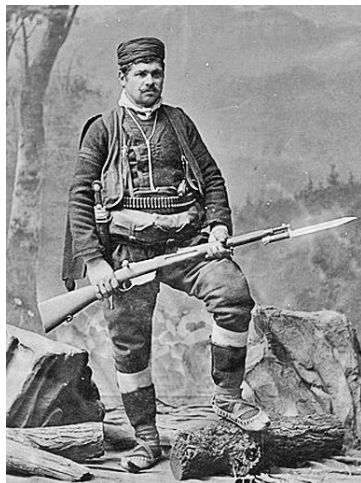
⁵⁴ Исто, 163.

⁵⁵ Исто, 164.

та, при средбите со трети лица, кои се жалеле од напаста од вошките, често им сугерирал: „Одете кај Ќосето, тој ќе ве исчисти“.⁵⁶

По сите искушенија, по неколку дена четата стасала во с. Крчово (родното село на дедо Иљо Крчовалијата). Тука се сретнале со четите на дедо Иљо и на Атанас Тешовалијата. Оттука, Делчев почнал да ги планира идните активности во Серско. Меѓу другото, тогаш го задолжил Атанас Тешовалијата да ги проучи можностите за фаќање некој богат бег.⁵⁷

5. Ако Делчев се обидува да ги стегне редовите на Организацијата во Серско и да воспостави ред и дисциплина меѓу четите во регионот, директорот на серското педагошко училиште – Атанас Наумов, инаку истакнат активист на Бугарското револуционерно братство, при своите обиколки низ регионот, агитирал против Организацијата.⁵⁸ Така, во пролетта на 1899 година, пред доаѓањето на Делчев, при една обиколка низ Мелничко, Наумов сфатил дека клучните села во регионот биле организирани од ТМОРО.⁵⁹ Меѓутоа, тоа воопшто не го попречило да про-

Атанас Тешовалијата

должи со својата кампања против луѓето на ТМОРО, притоа агитирајќи како и неговите колеги од Братството, дека парите што ги собирала Организацијата за купување оружје, завршувале во приватните џебови на „самопрогласените револуционери“.⁶⁰ Оттука, Наумов се нашол на патот на Организацијата. При една таква обиколка тој бил следен од луѓе на Организацијата, но успеал да се извлече.⁶¹ ЦК ТМОРО во Солун повеќепати добивал поплаки за активноста на Наумов. Од своја страна, Серскиот окружен комитет неколку пати го опоменал Наумов, но тој ги игнорирал

⁵⁶ Спомени на А. Ќосето..., 83.

⁵⁷ П. Манджуков, Предвесници на бурјата..., 174-175.

⁵⁸ Д-р Х. Татарчев, Втрешната македоно-одринска револуционна организација..., 70.

⁵⁹ Спомени на И. Гарвановъ..., 120.

⁶⁰ Д-р Х. Татарчев, Втрешната македоно-одринска револуционна организација..., 71.

⁶¹ Спомени на И. Гарвановъ..., 120.

предупредувањата.⁶² Уште во април, по враќањето на Наумов од обиколката низ Мелничко, учителот Манов прозборел дека тој ќе биде убиен.⁶³

Набрзо потоа, на 1/13 мај 1899 година, двајца активисти на Организацијата имале неуспешен обид за напад врз Наумов.⁶⁴ Последниов се извлекол благодарение на тоа што на време ги сетил луѓето што го следеле и зазел подобра позиција за стрелање, поради што напаѓачите се повлекле. Според Аргир Манасиев, овој обид го извеле Андон Ќосето и Атанас Чопката.⁶⁵ Ако оваа информација е точна, тогаш не останува друго, освен да констатираме дека Ќосето дошол на кратко во Серско само за оваа задача, а по неуспешниот обид повторно се вратил во Бугарија, каде што кон крајот на мај учествувал во нападот врз Шагманов. Во врска со овој неуспешен обид за напад врз Наумов, Иван Гарванов реагира кај Пере Тошев и Христо Матов, но тие одрекле каква било вмешаност на Организацијата.⁶⁶

Како и да било, Организацијата не се откажала од намерата за ликвидација на Наумов. Поволни услови за тоа се создале по пристигнувањето на поголемиот контингент на четници во Серско под водство на Делчев, и нивното поврзување со локалните чети и окружниот комитет во Серез. За повторниот напад врз Наумов биле ангажирани: Андон Ќосето, Михаил Попето и Ангел Спанчовалијата.⁶⁷ Нападот бил извршен вечерта на 4/17 јуни во момент кога А. Наумов со неговата сопруга и двегодишната ќерка се враќале од една вечерна прошетка. Тогаш напаѓачите излегле до меаната на Христо Ников⁶⁸ (братучед на А. Ников) и почнале

⁶² Д-р Х. Татарчев, Втрешната македоно-одринска револуционна организација..., 72.

⁶³ Иван Гарванов. Спомени, Документи, Материали..., 166.

⁶⁴ Исто, 164.

⁶⁵ Спомени на А. Манасиев..., 125.

⁶⁶ Иван Гарванов. Спомени, Документи, Материали..., 165; 167.

⁶⁷ Движението отсамъ Вардара и борбата съ врховиститѣ. По спомени на Яне Сандански, Черньо Пъевъ, Сава Михайловъ, Хр. Куслевъ, Ив. Анастасовъ Ѓърчето, Петъръ Юруковъ и Н. Пушкировъ, соопшчава: Л. Милетичъ, София 1927, 109; Спомени на А. Манасиев..., 125.

⁶⁸ Весникот „България“ во бр. 62 од 13 јули 1899 година, во хрониката во која се зборува за атентатот на Наумов, за Атанас Ников, (претседател на окружниот комитет во Серез), пишува дека тој се вбројувал меѓу оние „што претендираат дека поседуваат патент на чист македонски патриотизам“ (П. Манџуков, Предвесници на бурјата..., 188).

да го следат Наумов. Кога го стасале, двајца од напаѓачите излегле од напред и се испречиле пред Наумов, а третиот од зад грб го нападнал со кама. Во тој момент, Наумов извадил револвер и почнал да стрела по нив. При нападот Наумов бил лесно повреден, но во мешаницата, со неколку убоди од нож и еден куршум, била повредена неговата сопруга, која била бремена во осми месец. Поради истрелите од Наумов, напаѓачите побегнале. Веднаш потоа на местото на настанот дошла полиција, како и бугарскиот трговски агент П. Иванов.⁶⁹ Наумов и неговата сопруга биле однесени в болница. По неколку дена, Наумов закрепнал, а неговата сопруга – Уранија предвреме родила мртво бебе. Во август, таа починала од тетанус.⁷⁰

Во врска со овој случај, Организацијата во Серез го испратила Христо Куслев за да го следи одблизу развојот на настаните и да ги информира надлежните инстанции на ТМОРО, дали сопругата на Наумов ќе почне да ги поткажува луѓето од Организацијата пред органите на истрагата. Уранија, иако на почетокот се заканувала дека ќе разоткрие сè за Организацијата, третиот ден по нападот веќе не била во состојба да зборува. По нејзината смрт, Наумов бил предупреден да го напушти Серез, во спротивно му се заканиле со нов напад. Набрзо потоа Наумов го напуштил Серез.⁷¹

Во врска со нападот на Наумов, бил приведен претседателот на Серскиот окружниот комитет, Атанас Ников,⁷² и неговиот братучед Христо Ников, од чијашто меана излегле напаѓачите,⁷³ и уште неколкумина. Тие биле подложени на жестока тортура, но никој не признал ништо.⁷⁴ Од друга страна, нападот врз Наумов предизвикал повеќе написи во весниците во Бугарија. Со ова прашање во повеќе наврати се занимавале весниците „България“, „Автономия“ и „Реформи“, како и егзархискиот орган „Вести“.⁷⁵ Во нив биле изнесени разни невестини, а во тој поглед предничел весникот „Автономия“ кој вината за овој напад, како и прет-

⁶⁹ Георги Трайчевъ, Спомени отъ моето 40-годишно учителство, София 1930, 28.

⁷⁰ Исто.

⁷¹ Спомени на Хр. Куслевъ..., 109.

⁷² П. Манджуков, Предвесници на бурята..., 189.

⁷³ Исто, 190.

⁷⁴ Исто, 192.

⁷⁵ За содржините на написите во врска со тоа прашање види: П. Манджуков, Предвесници на бурята..., 188-192.

ходно врз Шагманов, повторно ја префрлил врз Ѓорче Петров. За разлика од повеќето весници кои за нападот врз Наумов ја обвинувале Организацијата, весникот „Реформи“, кој бил орган на ВМК, тенденциозно ја замаглувал работата, препишувајќи им го нападот на активисти на грчката пропаганда. Во секој случај, весниците во Бугарија со таквите текстови им дале доволно материјал на османлиските власти не само за илегалните активисти на Организацијата, туку и за приведување на многу невини луѓе.

Нападот врз Наумов и неговото заминување од Серез, иако сами по себе не придонеле за расчистување на односите помеѓу ТМОРО и Братството, дополнително ги ослабиле и без тоа тенките позиции на последново, поради што веќе во септември 1899 година тоа било принудено да ги прифати условите на ТМОРО и да се самораспушти. Притоа, во согласност со спогодбата, неговите членови биле принудени да ги напуштат своите методи и да застанат под знамето на ТМОРО, што и не било некое среќно решение за неа.⁷⁶

6. По нападот врз А. Наумов, А. Косето и другите учесници во него се прибрале кај Делчев во Серско. Во меѓувреме, на 11/23 јули 1899 година, Делчев на „Спиров Чукар“ закажал собир со војводите од поширокиот регион.⁷⁷ На собирот со кој раководел Делчев, присуствувале: Антон Бозуков, Михаил Попето, Георги Радев, Андон Косето, Атанас Чопката, Гоно Бегинин, дедо Иљо Крчовалијата, Кочо Мустракот, Крсто Заров, Кољо Машкото, Атанас Тешовалијта, Наке Крушовалијата и други. Очигледно на собирот се нашле повеќе активисти на Организацијата, од кои некои во претходниот период дејствувале како припадници на тајната полиција, а од 1898 година се трансформирале во чети, како и дел од старите ајдучки војводи, кои дејствувале врз арамиски начела. На овој собир Делчев се обидел да ги убеди старите ајдучки војводи да се откажат од арамиските навики и да ѝ се потчинат на Организацијата, а својата дејност да ја усогласат со нејзиниот Устав и Правилник.⁷⁸ Како најголеми опозиционери на таквата концепција се појавиле Мустракот и К. Заров, кои никако не сакале евентуалните откупи од одвлечените бегови или други ли-

⁷⁶ За односите помеѓу ТМОРО и Бугарското тајно револуционерно братство, како и за компликациите од неговата „капитулација“ и интегрирањето со ТМОРО види: В. Ѓорѓиев, Слобода или смрт..., 256-265.

⁷⁷ П. Манджуков, Предвесници на бурјата..., 182-183; 204.

⁷⁸ Т. Петров, Нелегалната армија на ВМОРО..., 18.

ца да ги внесуваат во касата на Организацијата.⁷⁹ По собирот, дел од старите ајдути наполно ѝ се потчинице на Организацијата, а пак оние како Мустракот и Заров продолжиле по старо. Поради тоа, Организацијата против нив била принудена да презема мерки за нивно неутрализирање.⁸⁰

7. Веднаш по собирот на Спиоров Чукар, Ќосето заминал со чета кон Кукушко, а во тој правец тргнал и Бозуков,⁸¹ кој се одвоил од Делчев поради несогласување.⁸² Се разбира, Ќосето, како човек на Делчев, требало да ја следи агитацијата на Бозуков, кој настојувал да агитира од името на ВМК.⁸³ Меѓутоа, Бозуков набрзо се вратил во Бугарија. Пред да стаса во Кукушко, Ќосето минал низ Поројско, каде што се задржал извесно време. Таму, по барање на селаните, Ќосето и Сандо Невенин со помош на Алекса Поројлијата ликвидирал еден Влава (некој Џамбазов), против кого имало големи поплаки од страна на населението.⁸⁴ Веднаш потоа, за да ги прикрие трагите, Ќосето од Горни Порој тргнал по јужните падини на Беласица и стасал во Николич (Дојранско), а оттаму заминал за селото Мурарци (Кукушко).⁸⁵ Во тоа време, во околината на селото Тодораци, дејствувала една банда крадци, кои дење работеле по своите имоти, а ноќе го краделе туѓиот имот. Откако Ќосето фатил и истепал еден од нејзините членови, кражбите во регионот престанеле. Набрзо потоа, Ќосето повторно се нашол во Поројско. Овој пат раководителите од Поројско го повикале за да го ликвидира Бударлија—бег од с. Шугово. Кај овој бег биле задолжени мнозина селани кои никако не можеле да ги вратат долговите поради превисоката лихва. Згора на тоа, бегот постојано ги малтретирал. Оттука, месниот комитет донел одлука за ликвидација на бегот. Ќосето поставил заседа со намера да го фати жив. Една приквечер, бегот налетал во заседата, но на повикот да се предаде, скокнал од коњот и почнал да пука. Тогаш четата отворила оган и го убила на место, но неговите придружници побегнале.⁸⁶ При претресот кај убиениот бег, бил пронајден

⁷⁹ П. Манджуков, Предвесници на бурјата..., 204-206.

⁸⁰ Т. Петров, Нелегалната армија на ВМОРО..., 18.

⁸¹ П. Манджуков, Предвесници на бурјата..., 212.

⁸² Димитар Димески, Гоце Делчев, Скопје 2003, 187-188.

⁸³ М. Пандевска, Струмички револуционерен округ..., 165-166.

⁸⁴ Спомени на А. Ќосето..., 58.

⁸⁵ Исто.

⁸⁶ Исто, 59.

тефтерот во кој биле забележани долговите на селаните, што подоцна го запалиле. За избегнување на потерите, четата повторно заминала кон Кукушко. Меѓутоа, Ќосето таму не можел да се задржи, зашто некои од јатаците искажале негодување поради поранешното однесување не неговите другари (Чопката, Бегинин и Кара Васил).⁸⁷ Поради тоа Ќосето заминал кон Дојранско,⁸⁸ а потоа кон Гевгелиско.

Михаил Апостолов Попето

По заминувањето на Делчев од Серско, кон Гевгелиско заминал и Михаил Попето, кој бил инструктор на четничкиот институт во Солунскиот вилает. Во тоа време, Ќосето веќе минувал како помошник на Попето.⁸⁹ Тој довербата кај Попето ја стекнал во претходната 1898 година, кога се поврзал со него преку четата на Крчовалијата во Горно Броди. Веројатно, Ќосето за помошник на Попето бил препорачан од Делчев. Секако при овој спој, Делчев од една страна ги имал предвид агитаторските и организаторските способности на Попето, а од друга лојалноста на Ќосето. Попето и Ќосето требало

да заведат ред и дисциплина помеѓу четите од Серско до Гевгелиско и Струмичко. За соработката со Попето, Ќосето во своите спомени вели: „Потоа кај мене дојде Михаил Попето, со кого дејствувавме во наредните три години. Ние со него многу се погодувавме. Попето, исто така многу беше приврзан кон Делчев. Мене ми беше многу лесно со него. Јас се грижев за домашниот живот на четата – облека, храна и слично“.⁹⁰

Конкретно, заминувањето на Попето и Ќосето кон Гевгелиско било предизвикано од непримерното однесување и од дрскоста на Иван Карасулијата и Апостол Петков. Во есента на 1899 годи-

⁸⁷ Исто..., 28.

⁸⁸ Исто, 59.

⁸⁹ Спомени на А. Манасиев..., 128.

⁹⁰ Спомени на А. Ќосето..., 28.

на, на патот помеѓу Струмица и Валандово, Карасулијата го киднапирал Туран–бег, за кого што добил 2000 турски лири откуп, но не сакал да ги предаде во касата на Организацијата,⁹¹ под изговор дека парите му биле потребни за издршка на четата. Поради тоа, Аргир Манасиев и Ташко Мицков, како претставници на Гевгелискиот околински комитет, заминале кај Карасулијата за да ги побараат парите. Меѓутоа, откако Карасулијата и неговите избраници разбрале дека тие се дојдени по парите, толку се разлутиле што им се заканиле дури и со ликвидација. По долга расправија, тие се поделиле непријателски. На заминување, А. Манасиев ги предупредил дека поради несовесното однесување ќе ја загубат поддршката на Организацијата, а со тоа и приемот кај населението.⁹²

Поради однесувањето на Карасулијата, месниот комитет од Гевгелија се обратил до ЦК ТМОРО и побарал да им го испратат Попето, за кого што сите зборувале со респект.⁹³ Попето и Ќосето се сретнале со Карасулијата и побарале тој да ги предаде парите во организациската каса. Меѓутоа, освен Спиро Иванов, другите од четата на Карасулијата инсистирале парите да си ги поделат меѓу себе.⁹⁴ Поради тоа, Попето и Ќосето демонстративно си заминале. Се разбира, Попето од прагматични причини не сакал остро да пресече со Карасулијата, бидејќи го знаел неговиот менталитет, но и неговиот авторитет пред населението поради подвизите што ги преземал против одделни насилници.⁹⁵ Пет–шест дена по заминувањето на Попето и Ќосето, Карасулијата го поканил Аргир Манасиев во с. Оризарци (Ениџевардарско) при што му предал само 400 лири од откупот.⁹⁶ Поради таквото однесување на Карасулијата, па и на Апостол Петков, ЦК дури размислувал за нивна ликвидација, но до тоа не дошло по барање на Аргир Манасиев. Нивното превоспитување му било препуштено на Попето, а по неговото заминување на Ќосето, кој останал во Гевгелиско.

8. На 18/30 ноември 1899 година, Попето и Андон Ќосето со своите другари го ликвидирале патријаршискиот свештеник

⁹¹ Повеќе за киднапирањето на Туран–бег види: В. Ѓорѓиев, Слобода или смрт..., 289–290; Ванчо Ѓорѓиев, Апостол Петков..., 46–48.

⁹² Спомени на А. Манасиев..., 127.

⁹³ Исто, 128.

⁹⁴ Ангел Динев, Илинденската епопеја, т. 1, приредил Владо Картов, Скопје 1987, 122.

⁹⁵ В. Картов, Гевгелија до Балканските војни..., 170.

⁹⁶ В. Ѓорѓиев, Апостол Петков..., 47.

Дељо Николов Јорганџиев од с. Грчиште.⁹⁷ Поп Дељо, како предводник на гркоманите, отворено истапувал против луѓето од раководното тело на Организацијата во своето село, поради што неколку пати бил предупреден.⁹⁸ Меѓутоа, свештеникот не го променил однесувањето, па поради тоа околискиот комитет донел смртна пресуда.⁹⁹ За нејзиното исполнување, една ноќ Попето и Ќосето со неколкумина четници влегле во селото и ја опколиле куќата на поп Дељо. Кога Попето и Ќосето влегле во куќата, поп Дељо не бил дома, туку сред село, каде што имал средба со некакви даночни чиновници. Поради тоа, тие пратиле едно дете да го повика попот, зашто му дошле гости. Во меѓувреме, Попето внатре ги задржал како заложници членовите на семејството, а Ќосето се прикрил во сенката крај вратата чекајќи го попот. Другите комити биле скриени наоколу. Поп Дељо, пред да влезе дома, го забележал Ќосето во сенката и се обидел да побегне, но Ќосето стрелал во него и го струполил на земи. За секој случај, Атанас Чопката го докрајчил со сабјата.¹⁰⁰ Веднаш потоа четата побегнала во правец кон Ѓавато. Во врска со овој случај, власта го уапсила Михаил Поп Кочов и двајца Турци.¹⁰¹

По десет дена, Андон Ќосето и Михаил Попето во слична мисија се нашле во Миравци. Во ова село, како и во повеќето во регионот, жителите во конфесионална смисла биле поделени на патријаршисти и егзархисти. Во селото имало една црква и двајца попови, од кои едниот богослужбата ја изведувал на грчки, а другиот на бугарски јазик.¹⁰² При такви околности, според востановената практика во османлиска Македонија за избегнување инциденти, богослужбата се изведувала наизменично. Во тоа време раководител на комитетот на ТМОРО во Миравци бил учителот Андон Јанев од Смоквица, кој престојувал во куќата на егзархискиот свештеник – Никола Поп Трендафилов.¹⁰³ Според

⁹⁷ Спомени на И. Докторов..., 63. Во грчкиот памфлет „Трагедиите на Македонија...“ ликвидацијата на поп Дељо е регистрирана 16 ноември (ст. стил) 1899 година (Tragedies of Macedonia..., 9). Додека пак во материјалите од Екуменската патријаршија, истата ликвидација е датирана на 17 ноември (ст. стил) 1899 година (Види: Ecumenical Patriarchate, Official documents..., 132-133).

⁹⁸ Спомени на И. Докторов..., 64.

⁹⁹ Спомени на А. Ќосето..., 30.

¹⁰⁰ Исто.

¹⁰¹ А. Динев, Илинденската епопеја..., т.1, 125.

¹⁰² Спомени на А. Ќосето..., 30.

¹⁰³ Спомени на И. Докторов..., 64.

тоа, неоспорно е дека и поп Никола бил член на Организацијата. Од друга страна, патријаршискиот свештеник Стефан Петков Оризаров – дејствувал како опозиција на месниот комитет. Поради тоа, поп Стефан неколкупати бил предупреден, но бидејќи не се вразумил, околинскиот комитет донел смртна пресуда.¹⁰⁴

За исполнување на пресудата биле ангажирани Михаил Попето и Андон Косето. Тие со четата на 28.11./10.12. 1899 година влегле во Миравци и се сместиле во куќата на егзархискиот свештеник – поп Никола.¹⁰⁵ Вечерта, под раководство на учителот Јанев, во присуство на четата, бил одржан состанок со членовите на Организацијата. Тогаш било решено егзекуцијата врз поп Стефан да се изврши следната вечер, спроти празникот Св. Андреја Првозвани.¹⁰⁶ Следниот ден, додека четата била сместена кај поп Никола, во селото пристигнал гевгелискиот заменик–кајмакам во придружба на еден аза и еден субашија. Тој дошол со намера да воспостави ред во богослужбата, бидејќи патријаршистите претходно ги зеле клучевите од црквата и не им дозволувале на егзархистите да одржуваат богослужба. Заменик–кајмакамот изразил желба да се смести во домот на егзархискиот свештеник, зашто имал поголема кука.¹⁰⁷ Меѓутоа, во куќата на поп Никола веќе била сместена четата. Итриот поп, реагирал брзо и умесно. Тој, новите гости ги задржал малку под изговор да почекаат дури да се исчисти собата. Во меѓувреме, комитите кои биле на горниот кат од куќата, преку еден капак на подот, се спуштиле во визбата.¹⁰⁸

Додека комитите се притајувале во визбата, гостите над нив се опуштиле во ракијата и мезето што им го принела попадиката. Во еден момент, поп Никола побарал од попадиката да му ја донесе хармониката за да ги развесели гостите, но притоа, потајно ѝ рекол да им соопшти на комитите во визбата, кога ќе слушнат музика, да ја напуштат куќата и да тргнат во извршување на

¹⁰⁴ Исто.

¹⁰⁵ По спомени на Ан. Јаневъ, Какъ изпълнихме присъдата надъ попъ Стефана, написалъ: П. Чернопѣвъ, Ил. Илинденъ, г. I, кн. 6, София 1927, 12.

¹⁰⁶ Исто. Во памфлетот „Трагедиите на Македонија...“ ликвидацијата на поп Стефан е датирана на 30 ноември (ст. стил) 1899 година (Tragedies of Macedonia..., 9). Додека пак во материјалите од Екуменската патријаршија, истата ликвидација е датирана двапати и тоа еднаш на 1 декември, а вториот пат на 30 ноември (ст. стил) 1899 година (Ecumenical Patriarchate, Official documents..., 132-133; 146-147).

¹⁰⁷ Спомени на И. Докторов..., 64.

¹⁰⁸ Спомени на А. Косето..., 30.

задачата. Откако ракијата им ја подзавртела свеста на гостите, поп Никола засвирил. Тогаш четата ја напуштила визбата и тргнала во акција. Истовремено заврнал пороен дожд. При такви околности четата ја опколила куќата на поп Стефан, а Андон Ќосето и Михаил Попето затропале на вратата.¹⁰⁹ Поп Стефан, кој ја сетил опасноста, се скрил во една каца, врз која биле префрлени черги.¹¹⁰ Меѓутоа, четата почнала да пребарува низ куќата и набрзо го извлекла попот од кацата. Според Ќосето, егзекуцијата над поп Стефан ја извршил Сандо Невенин од Штип.¹¹¹ Веднаш потоа четата го напуштила селото.

Во врска со ова убиство биле приведени поп Никола Трендафилов, учителот Андон Јанев, Илија Иванов Сумрев, Андон Чунчев и Тодор Танчев, но по десетина дена биле ослободени.¹¹² Ова убиство, кое било извршено под носот на заменик-кајмамот, не предизвикало никакви последици за Организацијата, иако биле приведени неколку нејзини активисти. Во секој случај, Попето не бил среќен поради таквите ликвидации, зашто неговата девиза била: „Наша главна задача е да ги кренеме на нозе со народот, а не да ги убиваме“.¹¹³

Иако власта не го открила заговорот и не ги фатила извршителите на егзекуцијата на поп Стефан, сепак за ова убиство со своја глава платил егзархискиот поп Никола. Всушност, патријаршистите од Миравци биле убедени дека егзархискиот свештеник е вмешан во ликвидацијата на нивниот поп. Затоа организирале одмазда. За таа цел потплатиле неколку Турци од селото Дисан. Тие на 27.2.(ст. стил) 1900 година на патот помеѓу селата Миравци и Петрово од заседа го убиле поп Никола.¹¹⁴

9. Кон крајот на 1899 избила Валандовската афера,¹¹⁵ која се проширила кон Дојранско, Гевгелиско и Ениџевардарско.¹¹⁶ Аферата ја предизвикал Иван Карасулијата. Понесен од откупот што го добил од грабнувањето на Туран-бег, како и од неказну-

¹⁰⁹ По спомени на Ан. Јаневъ, Какъ изплънихме присъдата надъ попъ Стефана..., 13-14.

¹¹⁰ Спомени на А. Ќосето..., 31.

¹¹¹ Исто.

¹¹² Спомени на И. Докторов..., 64.

¹¹³ А. Динев, Илинденската епопеја..., т.1, 124.

¹¹⁴ Спомени на И. Докторов..., 64.

¹¹⁵ Повеќе за Валандовската афера: В. Ѓорѓиев, Слобода или смрт..., 291-294.

¹¹⁶ Мемоаръ на Вжтрешната организация..., 50.

вањето за таквите самоволни постапки од страна на Организацијата, тој во декември 1899 година со својата чета влегол во Валандово за да одвлече некој богат гркоман за откуп. При овој обид, четата се судрила со жандармеријата, при што во Валандово започнала престрелка која траела цела ноќ. Притоа четата се извлекла без загуби, оставајќи зад себе двајца убиени заптии. Во врска со овој настан, власта презела опширна истрага од која произлегла Валандовската афера која го зафатила поширокиот регион. За време на неколкумесечната истрага, во регионот биле измачувани околу 150 луѓе, а околу стотина биле приведени.¹¹⁷ Валандовската афера ја изложила Организацијата во поширокиот регион пред сериозна опасност. Оттука, ТМОРО била доведена во ситуација да посвети сериозно внимание кон војводите од типот на Иван Карасулијата.

Од тие причини Михаил Попето бил принуден да се задржи извесно време во Гевгелиско за да воспостави дисциплина помеѓу четите, но и да ги стегне редовите на Организацијата. Според Аргир Манасиев, Попето привремено успеал да ја стегне дисциплината меѓу четите на И. Карасулијата и А. Петков.¹¹⁸ Меѓутоа, обврските на Попето како инструктор на четничкиот институт, му налагале често да се движи низ Кукушко, Дојранско, Пројско, Демирхисарско, Серско и Струмичко. Поради тоа во Гевгелиско за реонски војвода бил назначен Ќосето, а неговата чета стекнала статус на реонска.¹¹⁹ Притоа, секретар на Ќосето бил Никола Дечев,¹²⁰ кој бил пратен од Гоце Делчев.¹²¹ Наредната 1901 година, Дечев станал секретар на Христо Чернопеев.¹²²

10. Во тоа време Организацијата ја проширила својата платформа со разни мерки кои биле насочени кон воспоставување организациски судови, подигање на културното, образовното и економското ниво на населението, искоренување на суеверието, ограничување на непотребните давачки при свршувачки, погребни и слично. Во тој контекст биле преземани мерки за ограничу-

¹¹⁷ В. Ѓорѓиев, Слобода или смрт..., 293.

¹¹⁸ Спомени на А. Манасиев..., 128.

¹¹⁹ Вџ Македонија и Одринско. Спомени на Михаилџ Герджиковџ, соопшчава Л. Милетичџ, Софија 1928, 21.

¹²⁰ Централен државен исторически архив – Софија, (ЦДИА), фонд: 226.оп.2, ае. 187, л.48; Стефанџ Н. Аврамовџ, Революционните борби вџ Азотџ (Велешко) и Порџчието, Софија 1929, 36; Спомени на А. Ќосето..., 95.

¹²¹ Спомени на М. Герджиковџ..., 21.

¹²² С. Аврамовџ, Революционните борби вџ Азотџ..., 36.

вање на прекумерната експлоатација на чифлигарите, ограничување на каматните стапки при задолжувањето кај лихварите, елиминирање на нелојалната конкуренција во чаршијата помеѓу еснафите, економски бојкот, како и заштита на природните добра од прекумерна експлоатација на одделни концесионери.

Така, на пример, Сава Михајлов во 1899 година ги организирал гевгелиските кондурации заеднички да се снабдуваат со суровини од Солун, за да постигнат пониска цена при набавката, а со тоа да ја зголемат својата заработувачка.¹²³

Кога Ќосето станал реонски војвода, добар дел од шумите на Кожуф биле дадени под концесија на двајца бегови (едниот од Солун, а другиот од Истанбул), за производство на ќумур, кој потоа го продавале во Солун. За сечење на дрвата и за производство на ќумурот, беговите ангажирале наемни работници кои вообичаено ги пазареле од Митровден до Ѓурѓовден. Тие спиеле по колиби низ планината.¹²⁴ На тој начин по Кожуф во одредени периоди се собирале дури по 500–600 ќумурции во текот на една сезона.

Масовната експлоатација на шумските богатства на Кожуф од страна на концесионерите се косела со економската политика на Организацијата, која сметала дека шумите треба да се зачуваат за потребите на локалното население. Оттука, Организацијата презела мерки за да го ограничи уништувањето на шумите за производство на ќумур. Во пролетта на 1900 година, непосредно пред истекот на сезоната, Андон Ќосето и Михаил Попето опколиле дел од ќумурциите на Кожуф и ги предупредице по завршувањето на тековната сезона да не прифаќаат договор за претстојната сезона.¹²⁵ Притоа им нагласиле да им пренесат на беговите дека не сакаат да се пазарат за во иднина, бидејќи се плашат од комитите. Според Ќосето, овие работници по истекот на сезоната одбиле да го продолжат договорот со бегот за претстојната сезона. Поради тоа, солунскиот бег за претстојната сезона ангажирал работници од Прилеп. Меѓутоа, откако дознал за нивното пристигнување во планината, Ќосето поставил заседа и ги принудил да се вратат назад.¹²⁶

Солунскиот бег се обидел да ја изглади работата со започнување преговори, преку размена на писма. Во меѓувреме по Ко-

¹²³ В. Картов, Гевгелија до балканските војни..., 162.

¹²⁴ Спомени на А. Ќосето..., 31.

¹²⁵ Исто.

¹²⁶ Исто.

жуф пливнале турски потери. Поради тоа, Ќосето времено се повлекол на Пајак Планина кон влашките села Ошин и Ливади. Во овој дел од приказната со кумурциите, Ќосето во своите спомени внесува еден момент, кој не е потврден во ниту еден извор, поради што не може да му се верува. Имено, Ќосето вели дека во периодот при надмудрувањето со беговите и потерите, во околината на селото Хума начекале од заседа 30–40 Турци и Цигани – кумурции и сите ги минале под „сатар“.¹²⁷ Ние уште во предговорот кон овој труд укажавме дека таков настан воопшто не се споменува во мемоарите кај современниците кои дејствувале во регионот, ниту од органите на прогонот, ниту пак во извештаите на дипломатските претставници. Ако имаме предвид дека во дипломатските извештаи се регистрирани многу помали инциденти, тогаш едноставно е невозможно да биде пропуштен таков „масакр“, кој неизбежно би предизвикал жестока реакција и масовна истрага од страна на власта, при што прво на удар би се нашло селото Хума, во чиј атар наводно се случила егзекуцијата, а тоа не можело да остане незабележано. Оттука, според нас оваа „егзекуција“ од сензационалистички тип Ќосето ја „извршил“ (конструирал) во 1931 година седејќи на масата пред Бојан Мирчев, кому му ги раскажува спомените за да ги импресионира читателите.

Неоспорно е дека Организацијата во овој период преземала одредени мерки за заштита на шумите од прекумерната експлоатација и дека Ќосето во таа смисла имал извесни активности на Кожуф, но никако не може да се прифати неговата приказна за масовната егзекуција на 30–40 луѓе, зашто такво нешто никаде не е регистрирано. Можно е таква група да била пресретната и попречена, но не и ликвидирана. Величајќи ја својата улога во попречувањето на експлоатацијата на шумите, Ќосето во своите спомени изнесува одредени пикантерии за наводна преписка со солунскиот бег, гевгелискиот кајмакам и цариградскиот бег, при што последниов дури му испратил подароци за да не ги попречува кумурциите кои работеле за него.¹²⁸ Веднаш потоа, Ќосето додава дека по прекинот на писмената комуникација со беговите, горите кои биле предвидени за производство на кумур биле распределени помеѓу околните села, при што биле утврдени и минималните цени за товар кумур.¹²⁹ Меѓутоа, треба да се има предвид

¹²⁷ Исто, 32.

¹²⁸ Исто, 32–33,

¹²⁹ Исто, 33.

дека Организацијата никако не можела да влијае при распределбата на шумите зашто тие биле државна сопственост и правото на издавање концесии го имале органите на управата. Организацијата единствено можела да ги спречи кумурциите кои доаѓале отстрана, а со тоа да ги принуди концесионерите да ангажираат мештани од околните села, но тие пак биле поучени од Организацијата да не прифаќаат ниски цени. Тоа, пак, од своја страна, не било профитабилно за концесионерите, поради што би било логично да опадне експлоатацијата на шумите.

Покрај тоа, Ќосето раскажува дека Организацијата презела мерки за заштита на производителите на свилени кожурци.¹³⁰ Притоа, биле утврдени минимални цени под кои не смеело да се продава производството. Едновременно, со тоа бил утврден и налог кој одел во касата на Организацијата. Во меѓувреме, Ќосето организирал собранија по селата и во согласност со општата политика на Организацијата, според можностите на селаните, прибирал средства за купување оружје.¹³¹

Во овој период низ реонот на Ќосето во Гевгелиско поминал Мирче Ацев, во чија чета тогаш се нашле: Јордан Пиперката, Григор Соколов, Гоно Бегинин и други. Мирче Ацев останал неколку дена во реонот на Ќосето во околината на с. Конско, а потоа Ќосето го препратил до Тиквешко.¹³² Некаде во исто време, Ќосето воспоставил соработка со Иван Радналијата кој дејствувал со чета во Тиквешко врз ајдучки начела. Притоа Ќосето се обидел да влијае врз него да се однесува во согласност со принципите на Организацијата,¹³³ меѓутоа тој подоцна завршил како андартски водач.

11. Во почетокот на февруари 1901 година, тројца млади активисти на Организацијата со своето невнимателно однесување во една таверна во Солун ја предизвикале Солунска провала, која оставила далекусежни последици за Македонското револуционерно движење.¹³⁴ Набрзо по приведувањето на тројцата активисти, со огромна брзина започнал драматичен расплет на македонската револуционерна конспирација, оздола па до нејзини-

¹³⁰ Исто.

¹³¹ Исто, 34.

¹³² Исто, 54.

¹³³ Исто, 55-56.

¹³⁴ Опширно за Солунската провала види: В. Ѓорѓиев, Слобода или смрт..., 318-339; Ванчо Ѓорѓиев, Солунската провала на ТМОРО во 1901 година (повод: 110 години од настанот), ГИНИ, г.55, бр. 1-2, Скопје 2011, 105-117.

от врв. Меѓу другите, тогаш биле уапсени четворица членови на ЦК ТМОРО: Христо Татарчев, Пере Тошев, Христо Матов и Иван Хаџи Николов.

Десетина дена по избивањето на провалата во Солун, на 4/17.2.1901 година, четата на Христо Чернопеев имала целодневен судир со една османлиска потера кај селото Бајалци (меѓу Кукуш и Гевгелија).¹³⁵ Притоа, четата имала 7 мртви и двајца ранети, од кои едниот бил заробен. Од увидот во материјалите кај убиените, власта ги зацврстила претходните сознанија што ги добила од признанијата на приведените и од заплнетите материјали, поради што добила дополнително алиби за проширување на истрагата во поширокиот регион. Така, аферата која избила во Солун, брзо метастазирала во провала која се проширила кон Кукушко, Дојранско, Еницевардарско, Гевгелиско, Струмичко, Радовишко и Тиквешко. По селата се распрснале потери кои во потрага по комити и оружје спроведувале невидена тортура. Со оглед на развојот на настаните, за релативно кусо време, Организацијата во Солунскиот вилает се нашла во незавидна стресна ситуација. Еден дел од легалните раководители и активисти биле приведени, а други, за да го избегнат тоа, заминале во илегалата и им се придружиле на четите.

Според Мемоарот на Внатрешната организација, за време на Солунската провала биле измачувани 217 лица, 188 биле приведени, 101 биле осудени, од кои 9—мина на смрт, 13 на доживотен затвор, а другите на разни временски казни.¹³⁶ Меѓутоа, овие бројки не се целосни. Според еден документ од британско потекло, за време на Солунската провала биле приведени 204 лица, од кои 60 биле ослободени, на 20—мина им се судело во отсуство, а во Солунскиот затвор по изрекувањето на пресудите останале да лежат 117 лица.¹³⁷ Од друга страна, според нашите анализи, пред Апелациониот и Окружниот суд во Солун во врска со Солунската провала до крајот на мај 1901 биле разгледани делата на 202 обвинети лица.¹³⁸ Меѓутоа, тука не се заведени делата на 88 приведени лица од Радовишко,¹³⁹ зашто тие биле разгледани во Скопје.

¹³⁵ В. Ѓорѓиев, Солунската провала..., 109.

¹³⁶ Мемоаръ на Вжтрешната организация..., 55.

¹³⁷ ДАРМ, ф. Foreign Office, мф. 333, 195/2111, № 63, 28.7.1901.

¹³⁸ В. Ѓорѓиев, Слобода или смрт..., 336.

¹³⁹ Д-р Х. Татарчев, Вжтрешната македоно—одринска револуционна организация..., 102.

Според тоа, навистина е тешко да се утврди конечната бројка на приведените и осудените во врска со Солунската провала, а уште потешко е да се утврди бројот на измачуваните по селата од страна на потерите.

За време на опсежната истрага во врска со Солунската провала, името на Андон Ќосето не останало непознато за османлиските власти. Имено, Милан Михајлов, еден од тројцата првоприведени, кој имал слаб карактер и пред органите на истрагата кажал сè што знаел, меѓу другото раскажал за своите илегални патувања во Струмица, за враќањето преку Кукуш и Дојран, за обврските да го пренесува весникот „Реформи“ како и тоа дека од Пере Тошев добил наредба да замине кај Андон Ќосето во Гевгелиско.¹⁴⁰ Од друга страна, Ќосето во спомените посочува дека Милан Михајлов пред истражните органи го посочил неговото име при што дури кажал дека во актуелниот момент Ќосето престојувал околу селата Мачуково и Стојаково.¹⁴¹ Меѓутоа, во тоа време околу овие села бил Христо Чернопеев, а Ќосето бил од другата страна на Вардар. Оттука, според Ќосето, османлиските потери во потрага по неговата чета, всушност налетале на четата на Чернопеев во Бајалци. За време на судирот во Бајалци, Андон Ќосето и Михаил Попето имале собрание со селаните во Серменин.¹⁴² Тие, откако дознале за опколувањето на Чернопеев во Бајалци, ја мобилизирале месната милиција и тргнале кон селото Моин, но таму од Гевгелија добиле информација дека судирот завршил, поради што ја распуштиле милицијата.

Поради масовните апсења во врска со Солунската провала, мнозина легални раководители на Организацијата за да го избегнат приведувањето побегнале во четите. Еден од таквите бил и гевгелискиот раководител Аргир Манасиев, кој за да го избегне приведувањето заминал кон Кожуф за да се присоедини кон четите на Андон Ќосето и Иван Карасулијата, кои во тоа време се прикривале во Арамиската пештера во близина на Серменин.¹⁴³

Во тоа време низ регионот поминал Михаил Герџиков, кој од ЦК бил задолжен да замине за Прилепско.¹⁴⁴ По пат Герџиков

¹⁴⁰ Pirre d' Espagnat – Avant le massacre (Roman de la Macedoine actuelle). Македонија. Политическо и научно литературно списание, г. I/II, Софија 1922, 40.

¹⁴¹ Спомени на А. Ќосето..., 88.

¹⁴² Исто.

¹⁴³ Спомени на А. Манасиев..., 130.

¹⁴⁴ Спомени на М. Герџиковъ..., 21.

добил писмо со кое му било наложено да помине низ Кожуф за да ги изглади односите помеѓу Ќосето и Карасулијата. Последниов, иако по интервенцијата на Попето привремено се смирил, сепак продолжил по старо.¹⁴⁵ Карасулијата често ги поттикнувал селаните да убиваат Турци и Арнаути кои обиколувале по селата, поради што избивале афери.¹⁴⁶ Така, непосредно пред пристигнувањето на Герџиков, по наговор на Карасулијата селаните убиле еден Арнаутин – алвација. По два–три дена убиството било откриено и започнале приведувања. На повидок била нова афера. Поради тоа, селаните го обвиниле Карасулијата зашто тој ги поттикнувал на убиството. Последново го довело Карасулијата во напдно неповолна положба.¹⁴⁷

Од друга страна, според Герџиков, Андон Ќосето не ги поднесувал интеллигентните момчиња во четата, каков што бил и неговиот секретар Никола Дечев. Герџиков двете чети ги затекол раскарани. Според нас, најверојатно причината за ривалството лежела во тоа што Карасулијата себеси се сметал за неприкосновен војвода и не можел да се помири со фактот што неговиот поранешен соборец од тајната полиција – Ќосето, бил реонски војвода, кому тој требало да му полага сметка.

За надминување на недоразбирањата, Герџиков имал одвоени средби со двете чети во селото Конско. По извесно време, Герџиков сфатил дека помирувањето помеѓу Ќосето и Карасулијата е невозможна мисија. Сето тоа се случувало во време кога Организацијата била под силен удар на власта поради последиците од Солунската провала. Оттука, во исто време требало да се осмислат мерки за амортизирање на ударот и за санирање на последиците. Во меѓувреме, во Гевгелиско пристигнал Крсто Б'лгаријата кој се одвоил од својата чета од Тиквешко поради нарушени односи со четниците.¹⁴⁸ Според А. Манасиев, на советувањето

¹⁴⁵ А. Динев, Илинденската епопеја, т.1 ..., 172.

¹⁴⁶ Спомени на М. Герџиковъ..., 22.

¹⁴⁷ Исто, 22-23.

¹⁴⁸ А. Манасиев истакнува дека тие го повикале Б'лгаријата на советување за да осмислат мерки за амортизирање на ударот од Провалата (Спомени на А. Манасиев..., 130). Додека, пак, М. Герџиков истакнува дека со Б'лгаријата се сретнале во Тиквешко, каде била донесена одлуката да заминат кон Бугарија (Спомени на М. Герџиковъ..., 22). Во случајот Герџиков прави грешка, зашто тие не заминале од Тиквешко кон Струмичко, туку од Гевгелиско низ Валандовско. Во случајот со Б'лгаријата се чини најпрецизни информации дава А. Ќосето. Според него, Б'лгаријата ја напуштил својата чета зашто Гоце Бегинин, кој претендирал на војводскиот трон, привлекол на своја стра-

во Кожуф била донесена одлука да се консултираат со Гоце Делчев, за кој имале информации дека се наоѓал во Струмичко.¹⁴⁹ Овој момент Герциков го искористил за да го поведе со себе Карасулијата и на тој начин да го отстрани од Гевгелиско. За да биде поубедлив, Герциков ветил дека ќе го одведе во Бугарија за да се вооружат подобро. Карасулијата ја проголтала мамката. За оваа одлука, Герциков го информирал и ЦК во Солун.

Така, групата која броела триесетина луѓе низ Гевгелиско тргнала кон Струмичко. Патем во с. Смоквица со себе го повеле и учителот Илија Докторов за да не падне во рацете на власта. Кога стасале во Костурино (Струмичко), дознале дека Делчев пред десетина дена заминал кон Петричко. Оттука, без задржување, тргнале по трагите на Делчев. Бидејќи не го стасале во Петричко, продолжиле на север кон Горноџумајско. Таму, во с. Лешко, Крсто Асенов ги информирал дека Делчев пред неколку дена заминал за Бугарија. Поради тоа го оставиле оружјето во Лешко и преку границата влегле во Кустендилско.¹⁵⁰

Оттаму Герциков му телеграфирал на Делчев во Софија.¹⁵¹ Набрзо Делчев се нашол во Кустендилско меѓу војводите и комитите, кои штотуку дошле од Македонија. Тогаш, по инструкции на Делчев биле формирани две ударни групи кои требало да се вратат во Солунскиот округ за да го поткренат духот на населението и да ги стегнат редовите на Организацијата, кои биле сериозно разнишани со Солунската провала.¹⁵² Притоа, за војвода на првата ударна група бил назначен Михаил Попето, а за негов секретар Аргир Манасиев. За војвода на втората група, Делчев го назначил Крсто Бугаријата, а за негов секретар Григор Иванов. Андон Косето бил назначен за групен војвода под команда на Михаил Попето.¹⁵³ Проблематичниот Карасулија воопшто не бил

на неколку четници, кои почнале да демонстрираат непослушност кон војводата. Затоа Бугаријата се одвоил од нив и извесно време се прикривал кај Иван Радналијата, кој потоа со еден четник го препратил кај Косето во Гевгелиско (Спомени на А. Косето..., 54-55).

¹⁴⁹ Спомени на А. Манасиев..., 130. Навистина Г. Делчев непосредно пред Солунската провала бил во Струмичко, а веста за провалата го затекла во с. Гореме, на Огражден (Петричко) во реонот на Христо Кулев, од каде преку Г. Џумаја заминал за Бугарија за да ги преземе работите во свои раце. (В. Ѓорѓиев, Слобода или смрт..., 339).

¹⁵⁰ Спомени на А. Манасиев..., 131.

¹⁵¹ Спомени на М. Герджиков..., 23; Спомени на А. Манасиев..., 131.

¹⁵² А. Динев, Илинденската епопеја, т.1..., 153.

¹⁵³ Спомени на А. Манасиев..., 131-132.

ангажиран туку бил препуштен сам на себе. Тој во Бугарија се оддал на шетање и трошење на парите од откупот за Туран–бег.¹⁵⁴ Оставен сам на себе, чувствувајќи дека е изигран од Организацијата, Карасулијата брзо паднал под влијание на врховистите.¹⁵⁵ Оттука, во следната 1902 година, тој во Гевгелиско се вратил како врховистички војвода.¹⁵⁶ Историјата ќе потврди дека привременото отстранување на Карасулијата од Гевгелиско, не значело и решение на проблемот.

12. Двете групи што биле формирани по инструкции на Делчев, околу Велигден 1901 година, под команда на Попето тргнале за Македонија. Притоа, како водач на теренот минувал Андон Косето. Ним им се придружиле уште две чети, од кои едната била за Малешевско, а другата за Радовишко. При обидот за преминување на границата налетале на турска заседа која отворила оган, при што загинал еден четник. Поради тоа, четите биле принудени да се повлечат и да побараат друг канал. При вториот обид, границата ја минале кај с. Дреново (Горноџумајско). Кај Длабочица, радовишката и малешевската чета се одвоиле и тргнале за своите реони. Другите под команда на Попето и под водство на Косето се спуштиле кон Петричко, каде што кај селото Габрене ја префрлиле Беласица и се нашле во Демирхисарско, од каде што заминале кон Кукушко.¹⁵⁷

Здружените чети извесно време се задржале заедно, движејќи се околу кукушките села: Крондирци, Мурарци и Крецово. Тогаш Попето и К. Б'лгаријата повеле иницијатива за казнување на свештеникот во с. Крондирци зашто за време на Солунската провала подлегнал на притисокот од власта и предал неколку организациски пушки. На тоа се спротивставиле Аргир Манасиев, Ташко Мицев и Глигор Иванов (Тотето).¹⁵⁸ На тој начин свештеникот ја избегнал казната.

Во Кукушко, четите се поделиле, при што Попето и К. Б'лгаријата со своите секретари заминале кон Дојранско и натаму кон Гевгелиско. Овој пат за околиски војвода во Кукушко останал Андон Косето, а за негов секретар тогаш бил назначен

¹⁵⁴ Спомени на М. Герджиковъ..., 23.

¹⁵⁵ А. Динев, Илинденската епопеја, т.1..., 133.

¹⁵⁶ В. Картов, Гевгелија до Балканските војни..., 172.

¹⁵⁷ Спомени на А. Манасиев..., 132.

¹⁵⁸ Исто.

Ташко Мицев од с. Шлопница,¹⁵⁹ кој дотогаш бил учител, но поради Солунската провала заминал во илегала.

Во тоа време Ќосето добил задача да ја ликвидира разбојничката банда на Ештреф капетан.¹⁶⁰ Споменатиов Ештреф се одметнал поради убиство на еден субаша, при што формирал разбојничка банда, со која постојано го тероризирал населението по кукушките села. Во меѓувреме, Ештреф се здружил со Кас Мејмедин, кој исто така бил разбојник.¹⁶¹ Двајцата обиколувајќи ги селата, станале вистински плашила за локалното население, а со тоа и сериозна закана за четите на Организацијата. Всушност, османлиските власти молкум го толерирале Ештреф, со намера да го насочат во борба против четите на Револуционерната организација.¹⁶²

Андон Ќосето подолго време се обидува да му влезе во трага на Ештреф, но тоа било тешко, бидејќи тој имал развиена мрежа од јатаци. Во еден период, поради големите горештини, четата на Ќосето толку се изморила во потрагата по Ештреф, поради што заминала на краткотраен одмор на Кожуф.¹⁶³

На 26 и 27 јуни (ст. стил) 1901 година, Андон Ќосето со својата чета бил по организациска работа во селото Крецово. Во тоа време, по барање на четата во Крецово, дошол Дино Захов – раководител на месниот комитет од с. Калиново.¹⁶⁴ Ноќта на 27 јуни (ст. стил) Ќосето со својата чета, заедно со Дино Захов, заминал за Калиново. Таму се сместил во куќата на дедо Дончо,¹⁶⁵ која се наоѓала на крајот од селото. Спроти неговата куќа се наоѓала беговската кула, во која бил Ештреф со неговата дружина. Според Ќосето, стражарите на Ештреф ја забележале четата и ги информирале официјалните власти, кои од своја страна му советуваат на Ештреф да ја опколи куќата и да ја задржи четата до пристигнувањето на војската.¹⁶⁶ Според Илија Докторов и Ангел Динев, четата била предадена од Христо Поцков од с. Калиново.¹⁶⁷

¹⁵⁹ А. Динев, Илинденската епопеја, т.1..., 153-154; Спомени на И. Докторов..., 72; Спомени на А. Ќосето..., 60.

¹⁶⁰ Спомени на А. Манасиев..., 132; Спомени на А. Ќосето..., 59.

¹⁶¹ А. Динев, Илинденската епопеја, т.1 ..., 155.

¹⁶² Исто; Туше Влахов, Кукуш и неговото историческо минало, София 1969, 195.

¹⁶³ Спомени на А. Ќосето..., 59.

¹⁶⁴ Спомени на И. Докторов..., 72.

¹⁶⁵ Исто.

¹⁶⁶ Спомени на А. Ќосето..., 59-60.

¹⁶⁷ Спомени на И. Докторов..., 72; А. Динев, Илинденската епопеја, т.1..., 155.

Околу пладне, Ештреф и Кас Мејмедин ја опколиле куќата на дедо Димо, која имала два влеза. На повикот да се предадат, четата одговорила со оган, по што започнала жестока престрелка. Четата, која броела десетина души, добро се утврдила, при што вешто ја искористила можноста што куќата имала два влеза за да ги држи напаѓачите на растојание до стемнување.

Кога се смрачило, четата решила да се пробие со јуриш. Имајќи го предвид ризикот при јуришот, заради секаква евентуалност, Ќосето претходно ја запалил архивата што се наоѓала кај секретарот Ташко Мицев.¹⁶⁸ Непосредно пред тргнувањето во јуриш, опколените комити биле распоредени на двата влеза од куќата. Едниот влез го држеле Ташко Мицев, Андреј Докурчев и Христо од Стојаково, додека на другата страна биле: Андон Ќосето, Дино Крондирски, Трајко Шекерлиски, Кара Васил и Георги Китин. Пред тргнувањето во јуриш, Ќосето ги информирал сите по пробивањето да се упатат кон железничката линија, која била во близина.

Според А. Динев, четата се послужила со итрина за да ги открие точните позиции на напаѓачите во темнината. Притоа искористиле едно големо куче врз кое префрлиле гуња, го пуштиле надвор и згрмеле една пушка по него. Кучето прснало да бега, а напаѓачите помислиле дека побегнал некој комита и почнале да стрелаат по него. Додека тие ги полнеле пушките, четата удрила на јуриш.¹⁶⁹ Додека, пак, Ќосето раскажува дека тој врз својата пушка го префрлил ќепето и ја подал низ врата по што напаѓачите ги испразниле своите пушки. Тогаш четата удрила на јуриш.¹⁷⁰ Како и да било, при пробивот настанала борба гради в гради. Притоа, Кара Васил од с. Грамадна се судрил со Ештреф и го пробол со бајонетот. Слична судбина го снашла и Кас Мејмедин, кој се обидел да побегне.¹⁷¹ Според Ќосето, при пробивот загинале неговиот секретар Ташко Мицев и Христо Курушев од Стојаково, додека Андреј Докурчев и Кара Васил биле ранети, но успеале да се извлечат.¹⁷² Приказната ја дополнува Илија Докторов. Според него, Ташко Мицев и Христо Курушев, кои биле ранети при јуришот, бидејќи не успеале да се пробијат, се вратиле назад во кука-

¹⁶⁸ Спомени на А. Ќосето..., 60.

¹⁶⁹ А. Динев, Илинденската епопеја, т.1..., 156.

¹⁷⁰ Спомени на А. Ќосето..., 60.

¹⁷¹ А. Динев, Илинденската епопеја, т.1..., 156.

¹⁷² Спомени на А. Ќосето..., 60.

та од каде што продолжиле да даваат отпор цела ноќ. Следниот ден, куќата била запалена при што двајцата изгореле во неа.¹⁷³ Другите, на чело со Ќосето, откако ја пробиле опсадата, налетале на редовна војска која штотуку пристигнала, но благодарение на заштитата од страна на Дино Крондирски и Трајче Шекерлиски, кои претходно успеале да се доберат до железничката линија, успеале да се извлечат.¹⁷⁴

Набрзо кон четата на Ќосето се придружиле дедо Димо и син му Гоно, кои ја напуштиле куќата уште при започнувањето на престрелката.¹⁷⁵ Со тоа, дедо Димо всушност ја презел одговорноста врз себе и на тој начин ја спасил Организацијата од провала. Истата ноќ, Ќосето со четата заминал кон Мурарци, каде што на ранетите им била укажана помош, а потоа биле пратени на лекување во Бугарија.¹⁷⁶

Следното утро, Ќосето ги оставил четниците во Мурарци, а самиот тој преоблечен како пастир, се упатил кон Калиново. Притоа, од првиот рид ја видел во пламен куќата во којашто останале неговите ранети другари. При судирот кај Калиново бандата на Ештреф, која броела дванаесетмина, била тотално ликвидирана. Оттаму побегнал само еден кон селото Казаново, но таму бил убиен со секира.¹⁷⁷ Набрзо потоа, Трајко Христов Ќехајов открил дека предавството на четата го извршил Христо Поцков. Тој на 20 октомври (ст. стил) 1901 година, бил ликвидиран од страна на Григор Тотев.¹⁷⁸

Два дена по судирот кај Калиново, Ќосето со ранетите се префрлил во селото Тодорак, а оттаму во Поројско. Извесно време се прикривал по јужните падини на Беласица, каде што се обиделе да ги лекуваат ранетите другари. Најпосле Ќосето ранетите ги препратил со курир за Бугарија.¹⁷⁹

¹⁷³ Спомени на И. Докторов..., 73.

¹⁷⁴ Спомени на А. Ќосето..., 60.

¹⁷⁵ Исто; А. Динев, Илинденската епопеја, т.1..., 157.

¹⁷⁶ Спомени на А. Манасиев..., 135; Спомени на А. Ќосето..., 60.

¹⁷⁷ Спомени на А. Ќосето..., 61.

¹⁷⁸ Спомени на И. Докторов..., 73.

¹⁷⁹ Спомени на А. Ќосето..., 61.

АНДОН КОСЕТО ЗА ВРЕМЕ НА АФЕРАТА МИС СТОН И ВРХОВИСТИЧКАТА НАЕЗДА (1901 – 1902)

1. По Солунската провала, северните предели на Македонија биле изложени на опасност од навлегување на чети на ВМК на Борис Сарафов, кој се обидел да го искористи обезглавувањето на ЦК ТМОРО за да ја преземе контролата во Македонското револуционерно движење.¹ Поради тоа, Гоце Делчев презел повеќе претпазливи мерки за елиминирање на таквата опасност и за одбрана на организациската територија од евентуалната врховистичка пенетрација. Оттука, во почетокот на март 1901 година, Делчев упатил писмо до Горноџумајскиот комитет,² во кое нагласил дека поради сложеноста на ситуацијата се воведува привремена децентрализација во управувањето со Организацијата. По неколку дена, Г. Делчев и Ѓ. Петров како задгранични претставници на Организацијата и подвижни членови на ЦК, упатиле опширно Окружно до раководителите на окружните, околиските и селските комити, како и до сите началници на четите.³ Во него укажале на сложената ситуација во која се нашле Организацијата по Солунската провала, како и на тенденцијата на ВМК да ја преземе контролата во Македонското револуционерно движење и да предизвика востание.

За надминување на состојбата, Г. Делчев и Ѓ. Петров во споменатото Окружно ги предлагаат следиве упатства: 1. Привремена децентрализација во управувањето, строго придржување кон Правилникот на Организацијата и стриктно почитување на упатствата во Окружното; 2. Преиспитување на работата на раководните тела и отстранување на слабостите кои може да предизвикаат последици. Организацијата да ги стегне своите редови и да посвети внимание на дисциплината, како и да се избегнуваат ризични акции кои може да ги предизвикаат властите; 3. Да им се посвети внимание на бујните елементи кои го поттикнуваат нетрпението кај населението, зашто тоа може предвреме да ја во-

¹ В. Ѓорѓиев, Слобода или смрт..., 340.

² Гоце Делчев. Писма и други материали..., 244-248.

³ Исто, 305-315.

влече Организацијата во востание. Строго да се внимава на луѓето кои од Бугарија влегуваат во Македонија.

За попречување на врховистичко навлегување во Македонија се препорачува: 1. Да не се дава гостопримство и да не се пропушта, а по можност да се разоружа секоја чета што доаѓа од Бугарија, доколку не поседува полномоштво со двоен потпис: Ахил – Марко (Г. Делчев и Ѓ. Петров); 2. Да не даваат гостопримство и да се парализира активноста на сите лица кои се пратени од ВМК за да сеат раздор; 3. Да се прекинат сите врски со ВМК и неговите погранични агенти: Во таа смисла да се предупредат сите активисти на Организацијата кои по разни потреби одат во Бугарија; 4. Пограничните комитети да ги дисциплинираат куририте и своите работници во смисла внатрешните работи да останат достоинствени само за внатрешните луѓе.

Кон крајот на март и во почетокот на април 1901 година, Гоце Делчев презел конкретни мерки за зацврстување на одбранбената линија во пограничните региони на османлиска Македонија кон Бугарија. За таа цел, во североисточните предели на Македонија биле распоредени четите на Христо Чернопеев, Јане Сандански, Крсто Асенов, Сава Михајлов и други.⁴ Нешто подоцна во таква улога ќе се најде и Андон Косето.

Очекуваната врховистичка пенетрација станала реалност во летото на 1901 година, по падот на Б. Сарафов и преземањето на раководството во ВМК од страна на Стојан Михајловски и генерал Иван Цончев. ВМК најпрво се послужил со отпадниците од ТМОРО, пред сè со оние војводи со ајдучки навики, кои поради недисциплина и злоупотреби биле дистанцирани од Организацијата. Преку нив, ВМК настојувал да создаде бази во одредени региони,⁵ кои потоа требало да послужат како потпора за реализација на врховистичката намера за провоцирање востание во Македонија под водство на офицери од бугарската армија. Меѓу првите такви пионери на врховизмот во Македонија се вбројуваат: Дончо Златков, Стојчо Бакалов, Алекса Поројлијата, Иван Карасулијата и други. Тие започнале кампања против Организацијата во смисла дека нејзините луѓе ги злоупотребувале парите кои ги собирале од населението за купување оружје за лични потреби и дека воопшто не мислеле за востание. Во исто време, агитирале

⁴ В. Ѓорѓиев, Слобода или смрт..., 363-364.

⁵ За пробивот на врховизмот во Серскиот и Струмичкиот револуционерен округ во текот на 1901 година види: В. Ѓорѓиев, Слобода или смрт..., 362-370.

во прилог на ВМК дека тој ќе им достави бесплатно оружје и дека ослободувањето на Македонија ќе дојде преку Бугарија, зад која наводно стоела Русија. Наспроти тоа, четите на ТМОРО започнале контра агитација за разобличување на врховистичката пропаганда, притоа претставувајќи ги врховистите како орудие на кнезот и продолжена рака на бугарската завојувачка политика кон Македонија.⁶ Во согласност со упатствата, каде што можеле ги разоружувале врховистичките чети и ги враќале назад во Бугарија. Оттука, кон втора половина на 1901 година, ситуацијата во североисточна Македонија станала тензична.

2. Во таква атмосфера, започнала првата комуникација помеѓу Андон Ќосето и Јане Сандански, кој во овој период бил ангажиран во борбата против врховизмот. Всушност, Сандански на Ќосето првпат му се обратил со писмо уште додека бил управник на затворот во Дупница и претседател на тамошното македонско друштво.⁷ Притоа, Сандански настојувал да му укаже на Ќосето да не биде така жесток при казнувањето на свештениците и предавниците. На ова, Ќосето одговорил дека не прифаќа совети од луѓе кои се надвор од Македонија и кои не ги познаваат месните услови.⁸

Сандански, кога се нашол во Македонија, брзо се соочил со реалноста. Најверојатно некаде во текот на летото на 1901 година, по судирот кај Калиново, Сандански го повикал Ќосето во североисточните предели на Македонија, каде што била во тек борбата со врховистите. При оваа средба, Ќосето и Сандански размениле мислења во врска со револуционерното движење. Во врска со тоа, Ќосето вели: „Потоа разменивме мислења за движењето, како да се дејствува и сл. Прашањата беа од организациски карактер. Јане ми даваше совети како да дејствувам. Јас му возвратив дека не ги познава условите во кои се работи. Но, треба да кажам дека советите кои ми ги даваше не беа лоши. Меѓутоа, како што веќе реков, тој не беше запознаен со условите во кои се работи овде, не го познаваше менталитетот на простото население“.⁹ Ќосето додава дека иако се согласил со Сандански во

⁶ Ванчо Ѓорѓиев, Врховистичката востаничка провокација во 1902 година. Востанијата во Македонија, Скопје 2016, 204.

⁷ Спомени на А. Ќосето..., 36.

⁸ Мерсија Макдермот, За свобода и свършенство. Биография на Яне Сандански, София 1987, 65.

⁹ Спомени на А. Ќосето..., 36.

контекст на основите начела, сепак му укажал да внимава на предавниците.¹⁰

Оттука, Ќосето со задоволство зборува, дека Сандански, кој во прво време ги критикувал неговите постапки, откако се соочил со суровата реалност, прифатил многу од неговите методи за казнување на предавниците.

3. По Солунската провала и заладувањето на односите со ВМК, Организацијата се нашла во голема беспарица. Ова прашање и можноста за изнаоѓање на неопходните финансиски средства било разгледано на едно советување во Софија кон крајот на март 1901 година. На советувањето учествувале: Г. Делчев, Ѓ. Петров, М. Герџиков, д-р В. Руменов, Р. Ризов и адвокатот Стрезов.¹¹ Тогаш Делчев категорично го одбил предлогот на д-р Руменов да се побараат пари од бугарската влада.¹² Оттука, веднаш по советувањето, Делчев го ополномоштил М. Герџиков да замине за Струмичко со чета за да одвлече некој богат бег за откуп, притоа без да ја вовлече Организацијата во опасност. За таа цел била формирана специјална чета под водство на М. Герџиков и Петар Ју-

Јане Сандански

¹⁰ Исто, 37.

¹¹ Р. Р., Страници из миналото. Мъката на Гоце, Македонско дело, 2/10, В. 1927, број 41, 6.

¹² Делчев тогаш меѓу другото истакнал: „Тоа не може, тоа никогаш нема да биде! ... Еднаш земени пари од владата при денешните политички услови и атмосфера, значи даден ангажман, значи обврзување ... Бугарската влада, која има чисто завојувачки намери кон Македонија штом ќе почне да дава пари, ќе знае како да ја искористи создадената состојба внатре со таа помош. Таа нема да се задоволи со чисто платонски чувства, туку ќе сака реално обврзување? Повторувам, ударот ќе биде страшен!“. Според Делчев земањето пари од бугарската влада би ја компромитирало Организацијата на меѓународен план, зашто балканските земји и големите сили и без тоа сметале дека македонското движење се инспирира од „софиските управувачки кругови“, а тоа би им дало повеќе аргументи „слободно да тргуваат и да ја поделат нашата земја“. (Р. Р., Страници из миналото. Мъката на Гоце..., 7).

руков како негов помошник.¹³ Меѓутоа, активноста на М. Герциков на овој план не дала никакви резултати.

Прашањето за изнаоѓање финансиски средства било третирано и на една средба меѓу Г. Делчев, Ј. Сандански и Х. Чернопеев, во летото на 1901 година во Дупница. Тогаш Делчев го одбил предлогот на Сандански за киднапирање на бугарскиот кнез Фердинанд и ги задолжил војводите да пронајдат начин да се дојде до пари, надвор од границите на Бугарија,¹⁴ т. е. во Македонија. Набрзо потоа, Сава Михајлов, Јане Сандански и Христо Чернопеев разработиле план за фаќање на Сулејман–бег во Горна Џумаја.¹⁵ За изведување на киднапирањето на Сулејман–бег, бил повикан и Андон Ќосето. Притоа, Ќосето сметал дека за киднапирањето на споменатиов бег и неговото чување до добивањето на откупот, биле неопходни повеќе вооружени луѓе, отколку оние со кои располагале во моментот.¹⁶

Според С. Михајлов и Ј. Сандански, киднапирањето на Сулејман–бег не било реализирано поради болест на бегот.¹⁷ Бидејќи овој план пропаднал, Ќосето се вратил кон Струмичко.¹⁸ Во меѓувреме, на 21.8./3.9.1901 година, на патот помеѓу Банско и Горна Џумаја, била киднапирана протестантската мисионерка Мис Елен Стон, а како нејзина придружничка била земена Катерина Цилка.¹⁹ Со тоа започнала мистериозната шестмесечна афера. Според времето на траење, мистериозноста, спектакуларноста на настанот, остварениот финансиски ефект, среќниот епилог и афирмацијата на македонското ослободително дело, особено на американскиот континент, тоа е најкрупна афера од таков вид, без последици за Организацијата. Главни актери во аферата биле Јане Сандански, Христо Чернопеев и Крсто Асенов. Покрај нив, во оваа одисеја учествувале мнозина активисти на Организацијата кои да-

¹³ Спомени на М. Геджиковъ..., 24-26; Спомени на П. Јуруковъ..., 165.

¹⁴ Лаура Бет Шерман, Пожари в планината. Македонското револуционерно движење и отвличането на Мис Стоун, София 1992, 25. Во оригинал: Laura Beth Sherman–Feldman. Fire in the Mountain. The Macedonian Revolutionary Movement and the Kidnapping of Ellen Stone. Columbia University, New York 1980.

¹⁵ Спомени на Ј. Сандански..., 17; Спомени на С. Михайловъ..., 87.

¹⁶ Спомени на А. Ќосето..., 37-38.

¹⁷ Спомени на Ј. Сандански..., 17; Спомени на С. Михайловъ..., 87.

¹⁸ Спомени на А. Ќосето..., 38.

¹⁹ Повеќе за аферата Мис Стон види: Ванчо Ѓорѓиев, Аферата Мис Стон, Историја, г. XXXVIII/1-2, Скопје 2002, 55-75.

ле значаен придонес за успешно изведување на нејзиниот среќен крај, како за заложничките, така и за Организацијата која остварила финансиски ефект од 14 500 турски лири. Еден од нив е Андон Косето, кој не учествувал во акцијата при киднапирањето, но набрзо потоа бил ангажиран за обезбедувањето на киднапираните жени, а на крајот тој бил задолжен за нивното ослободување.

Мис Стон е првиот американски граѓанин кој е киднапиран надвор од територијата на САД.²⁰ По пренесувањето на веста за нејзиното киднапирање, османлиските власти го засилиле присуството на воените и полициските сили на просторот меѓу Горна Џумаја, Банско, Разлог и бугарската граница. Властите започнале истрага во сопствен стил со масовни приведувања и измачување.²¹ Од друга страна, киднаперите за ослободувањето на Мис Стон решиле да побараат 25000 турски лири, но првиот обид за испорачување на условите за ослободување на заложничките завршил неуспешно. По дваесетина дена (т.е. на 24 септември 1901 година), Крсто Асенов успеал да го испорача првото писмо до протестантскиот мисионер во Самоков, д-р Хаскел.²² Всушност, оттогаш се создале неопходните претпоставки за започнување на преговорите.

Никој од актерите во киднапирањето на Мис Стон не можел ни да помисли дека преговорите ќе се усложнат до степен што целата акција за добивање на откупот и за ослободување на заложничките ќе трае половина година. За време на оваа шестмесечна одисеја, посебен проблем било чувањето на заложничките. Оваа одговорна задача му била доверена пред сè на Јане Сандански, но поради долготрајноста на процесот во неа биле вклучени многу други. Четата која била задолжена за чување на жените била принудена редовно да се движи по разни беспака, често да ја менува локацијата, да престојува во непристапни места и импровизирани колиби, кои покрај сè требало да бидат добро обезбедени. Сето тоа било отежнато од низа објективни и субјективни околности.

По киднапирањето на жените османлиските потери се разлетале насекаде по Пирин и неговата околина. Првиот неколкудневен престој на четата со заложничките на бугарската територија се покажал несигурен поради мерките што биле преземе-

²⁰ Л.Б. Шерман, *Пожари в планината...*, 41.

²¹ В. Ѓорѓиев, *Слобода или смрт...*, 375-377.

²² Исто, 377-379.

ни од страна на бугарските власти. Од друга страна, престојот на османлиска територија, освен од османлиските потери, бил загрозен и од заканата на врховистичките чети, особено од Дончо Златков кој се подготвувал да ги одземе заложничките од рацете на Организацијата. Движењето на четата заедно со заложничките било особено отежнато, бидејќи се работело за жени. Мис Стон била на 55-годишна возраст, а Катерина Цилка во моментот на киднапирањето била бремена во петти месец. Положбата дополнително се усложнила со напредувањето на нејзината бременост. Оттука, не случајно Ј. Сандански во еден момент на очајание пред Цилка искажал жалење поради нивното грабнување, истакнувајќи дека никогаш не би прибегнал по такви методи за доаѓање до пари, па колку и да биле потребни за остварување на неговите идеали.²³

Претходно споменавме дека Андон Ќосето, по пропаѓањето на планот за одвлекување на Сулејман-бег, заминал за Струмичко, па поради тоа и не учествувал во киднапирањето на Мис Стон, иако бил поканет да земе учество во акцијата.²⁴ Откако ја примил поканата, Ќосето тргнал за Горноџумајско, но кога стасал таму работата била завршена. Ќосето со четата и со заложничките се сретнал во с. Селиште,²⁵ најверојатно по враќањето на четата од Бугарија на османлиска територија. Оттогаш, па до ослободувањето на заложничките, Ќосето останал со нив. Главната одговорност за обезбедувањето на заложничките ја имал Сандански, додека Крсто Асенов бил задолжен за преговорите, а во тоа повремено се вклучувал и Х. Чернопеев.

Четата со заложничките најчесто престојувала околу селата Селиште и Покровник, притоа криејќи се во импровизирани колиби, или по некоја кука, што било многу ризично. Една ноќ, при престојот во една кука во Селиште, во соседната соба се нашле тројца заптии. Меѓутоа, умешниот домаќин ги опијанил заптиите, па четата се извлекла незабележано. Оттаму заминале во Сушичката Планина, каде што се сместиле во специјално подготвени колиби.²⁶

Како што понапред споменавме, додека четата се криела од османлиските потери, во исто време се нашла во опасност од

²³ М. Макдермот, *За свобода и съвршенство...*, 73.

²⁴ Спомени на А. Ќосето..., 36.

²⁵ Исто.

²⁶ Спомени на Ј. Сандански..., 20-21.

врховистичкиот војвода Дончо Златков. Тој, како стар ајдучки војвода, одлично го познавал теренот и имал развиена мрежа на јатаци, поради што опасноста од него била уште поголема. Зафатеноста на Ј. Сандански, Х. Чернопеев и К. Асенов околу чувањето на жените и преговорите за откуп го олесниле зацврстувањето на Дончо Златков во регионот како врховистички војвода. Во тоа време, за разобличување на врховистичката пропаганда пред локалното население бил задолжен Сава Михајлов, но тој сам не можел да го спречи продорот на врховизмот.²⁷ Во меѓувреме, четата добила информација од Струмичко дека Дончо Златков го ликвидирал Александар Илиев (активист на ТМОРО и еден од учесниците во одвлекувањето на Мис Стојановски) при што успеал да се добере до шифрата на Организацијата.²⁸ Поради тоа, Х. Чернопеев и К. Асенов тргнале да го испитаат случајот. Во меѓувреме, Сава Михајлов од Горна Џумаја ги информирал дека една врховистичка чета од Дупница тргнала кон Селиште како засилување на Дончо. Во исто време, Х. Чернопеев и К. Асенов дознале дека Дончо се подготвува за напад за да им ги одземе заложничките. Дончо, за да ги насрчи своите приврзаници за планираната акција, им ветил по 20 лири, по еден револвер „наган“ и по една пушка „манлихера“.²⁹ Чернопеев и Асенов, за да добијат во време, се обиделе да преговараат со Дончо, но во меѓувреме со помош на селската милиција ја пресретнале и ја разоружиле врховистичка чета кај Селиште.³⁰

Во тоа време со заложничките во Селиште биле: Јане Сандански, Андон Ќосето, Димитар Ќосето, Кара Васил, Стефан Мандалов и Кољо Чевеата.³¹ Чувствувајќи ја опасноста, четата со помош на Никола Чевеата и Петре Китанов ја минале реката Струма и се сместила во с. Тросково.³² Оттаму испратиле курир кај селскиот раководител Спасе, за да им обезбеди соодветно прибежиште. Меѓутоа, Спасе поради злоупотреба на организациски пари, во меѓувреме поминал на страната на ВМК. По негова покана, Дончо дошол во Тросково и со своите луѓе се распоредил околу

²⁷ Спомени на С. Михайловъ..., 88-89.

²⁸ М. Макдермот, За свобода и съвршенство..., 80.

²⁹ Исто.

³⁰ Исто.

³¹ Спомени на Я. Сандански..., 20-21; Спомени на А. Ќосето..., 39.

³² Лазаръ Томовъ, Спомени за революционната дейност в Серския окръг, София 1952, 21; Спомени на А. Ќосето..., 39.

неговата куќа.³³ Дончо го фатил курирот на Организацијата, а тој пак им ја открил локацијата на четата со жените.³⁴ Поради забавувањето на курирот, Сандански испратил свои луѓе во куќата на Спасе за да дознаат што се случува, но тие биле пресретнати со оган и одвај се спасиле со бегство.³⁵ Дончо од своја страна испратил две жени во куќата кај Сандански наводно да побараат газија, но со задача да ја дознаат бројноста на четата. Меѓутоа, тие биле задржани при што признале дека се испратени од Дончо. Набрзо потоа врховистите започнале престрелка од поголема дистанца. Сандански, заради секоја евентуалност, ги сместил заложничките на побезбедно место во визбата, а за секој случај кај нив го оставил Димитар Ќосето.³⁶ Бидејќи Дончо не дознал колкава е четата, не се осмелил да нападне од близу. Утрото кога престрелката стивнала, четата се подготвила да ја напушти куќата. Меѓутоа, тогаш забележале дека врховистите се во близина, поради што повторно се вратиле назад и одново започнале престрелка. Тогаш Ќосето се качил во куќата и пробил отвор во ѕидот за да има подобра заштита и прегледност.³⁷ Во тој момент Дончо се обидел со уште еден трик. Тој испратил „парламентарец“ со бела крпа, кој од далеку почнал да вика: „Браќа не стрелајте, не сме Турци, наши сме!“.³⁸ Меѓутоа, четата не наседнала на провокацијата и го застрелала.³⁹ Во меѓувреме, забележале раздвижување на османлиските војски од кај Крупник и Сушица. Поради тоа, двете чети го напуштиле селото.

На пат кон Лешко, Сандански се сретнал со Х. Чернопеев, К. Асенов и А. Докурчев, кои тргнале со педесетина селани на помош, но бидејќи опасноста била помината – се вратиле назад.⁴⁰ Во околината на Лешко селаните што им донеле храна, биле изненадени кога сред комитите забележале жени. На нивните љубопитни прашања во врска со жените им било одговорено „тие се

³³ Спомени на Ј. Сандански..., 21.

³⁴ Спомени на А. Ќосето..., 39. Според Ќосето станува збор за Лазар Деспотов.

³⁵ М. Макдермот, За слобода и сѐвршенство..., 81.

³⁶ Л. Томовъ, Спомени за револуционната дейност в Серския окръг..., 21; Спомени на А. Ќосето..., 39.

³⁷ Спомени на А. Ќосето..., 39.

³⁸ Исто.

³⁹ Исто; Спомени на Ј. Сандански..., 21.

⁴⁰ Спомени на Ј. Сандански..., 21; Спомени на Черньо Пјевъ..., 59; Л. Томовъ, Спомени за револуционната дейност в Серския окръг..., 21.

наши“.⁴¹ Оттаму ја минале границата и се сместиле во с. Црвиште (Бугарија). Таму останале околу три седмици, а преговорите никако да се приведат кон крајот. Додека заложничките престојувале во Црвиште, Андон Ќосето, Х. Чернопеев и К. Асенов заминале за Дупница, каде што останале 2–3 дена кај Ване Чапришиков. Меѓутоа, полицијата го открила нивното присуство во градот, поради што биле принудени да си заминат оттаму. На враќање кон Црвиште, имале мал инцидент со една патрола, но успешно се извлекле.⁴² Во меѓувреме, бугарските власти почнале да го стегат обрачот околу Црвиште. Од друга страна, приближувало и времето за породување на Цилка. Имајќи ја предвид сложеноста на ситуацијата и пролонгирањето на преговорите, Сандански на 17.12.1901 година пред Мис Стон изјавил дека се подготвени на каква било сума.⁴³ Веднаш потоа четата ја преминала границата и се вратила на османлиска територија. Еден ден по нивното заминување од Бугарија, полицијата ја пребарала куќата во која што престојувале.⁴⁴ Честите извлекувања на четата со заложничките непосредно пред опасноста, доволно говори за нејзината претпазливост, разузнавачка дејност, организираност и мобилност, што не било изводливо без соодветна логистика од теренот и целосно залагање на сите учесници.

Сандански имал намера да ги одведе заложничките во своето родно Влахи, каде што во побезбедни услови требало да се дочека породувањето на Цилка. На пат за таму, Цилка добила породилни болки, поради што биле принудени да се сместат во една куќарка крај селото Србиново. За породувањето на Цилка, четата се подготвувала два месеца. Улогата на бабици ја одиграле две жени кои за таа цел биле специјално повикани од селото.⁴⁵ На 22.12.1902/4.1.1902 година,⁴⁶ по четири месеци заложништво, Цилка во импровизирани услови родила здраво девојче. Во чест на Елен Стон, но и на мајка ѝ на Цилка, новороденчето било крстено Елена. Со тоа, четата добила нов член. Бројот на заложнич-

⁴¹ Спомени на А. Ќосето..., 39.

⁴² Исто, 39-40.

⁴³ Л. Б. Шерман, Пожари в планината..., 67.

⁴⁴ Исто.

⁴⁵ Спомени на Ј. Сандански..., 21. Ќосето во своите спомени дополнува дека задачата за да доведе една бабица и една доилка му била доверена на Андреј Докурчев (Спомени на А. Ќосето..., 40).

⁴⁶ М. Макдермот, За свобода и съвршенство..., 82.

ките се зголемил на три, од кои две сосема беспомошни. Одговорноста на четата станала поголема, а положбата покомплицирана.

Мис Стон и Катерина Цилка биле крајно изненадени од срдечноста и одговорноста на четата кон новиот сопатник. Неколку часа по породувањето, комитите биле пуштени да ѝ чести-таат на родилката и да го благословат бебето. Радоста и среќата во колибата на новороденчето биле краткотрајни. Во тоа време во Србиново пристигнал аскер, поради што на третиот ден од породувањето на Цилка, четата требало да замине. Проблемот бил деликатен, Цилка ниту можела да јава, ниту да пешачи. За неа бил скован специјален сандак од штици.⁴⁷ Сандакот во кој била положена Цилка го натовариле од една страна на самарот на коњот, а од другата заради рамнотежа ставиле камења. Така, падни-стани, со плач на бебето, по козји патеки, сред зимски услови стасале во Влахи, каде што останале десетина дена.⁴⁸ Оттаму се префрлиле во една куќарка помеѓу селата Езерце и Оштава.

Во меѓувреме, преговорите за откупот влегле во завршна фаза. Поради тоа, Сандански дал строги наредби за непрекорно чување на заложничките. Непосредно пред да ја напушти четата за да се вклучи во завршниот дел од преговорите, Сандански на Јане Григоров му наредил: „Таа жена ќе ја гледате како принцеза да се гледа. Влакно не смее да ѝ падне од главата. Минута не смее да биде ниту гладна, ниту жедна ... Пиле ако влезе во таа куќа, не треба живо да излезе, а камоли човек. Американката ни е многу потребна, а ако успееме, ќе има голема полза за нашето дело. Сите сомнителни кои се врткаат околу куќата да бидат ликвидирани“.⁴⁹ Набрзо потоа Ј. Сандански, К. Асенов и С. Михајлов заминале за Банско за да ги приведат преговорите кон крајот. Заложничките останале во Оштава под будното око на Х. Чернопеев и А. Ќосето.⁵⁰

Додека во рамките на можностите четата сторила сè што може за безбедноста и здравјето на заложничките, и додека Американците се надмудрувале кој да ги води преговорите, во дипломатските кругови се прошириле гласови дека Цилка се породила,⁵¹ потоа, дека починала при породувањето, а Мис Стон умрела од жал за неа.⁵²

⁴⁷ Спомени на А. Ќосето..., 40.

⁴⁸ Спомени на Ј. Сандански..., 22.

⁴⁹ М. Макдермот, За свобода и съвршенство..., 84.

⁵⁰ Спомени на Ј. Сандански..., 22; Спомени на А. Ќосето..., 40.

⁵¹ ДАРМ, ф.Foreign Office, мф. 331, 78/5148, № 174, 17.12.1901.

⁵² Л. Б. Шерман, Пожари в планината..., 72.

По долги тактизирања и надмудрувања, на 31 јануари 1902 година, Ј. Сандански, К. Асенов и С. Михајлов во Банско се сретнале со д-р Хаус, Вилијам Пит и Гарциоло. На средбата биле договорени последните детали за предавање на откупот и за ослободување на заложничките. Притоа, претставниците на Комитетот за преговори од името на САД се обврзале: 1. Дека ќе го чуваат во строга тајност местото и времето на размената; 2. Дека ќе направат сè за заштита од власта на невините лица кои влегле во врска со четата; 3. За Катерина Цилка да се вложат исти усилби како и за Мис Стон за да не биде изложена пред власта; 4. Дека ќе ги заштитат пред власта посредниците во преговорите (Константин Петканчин и Иван Грнчаров) кои ја овозможиле комуникацијата помеѓу Комитетот за преговори и четата.⁵³

Додека Банско било под опсада на османлиски воени и полициски сили, и додека низ градот сновеле новинари за да го следат расплетот, по предлог на Сандански, 14500-те турски златници (104 килограми) што биле чувани во специјални метални каси во Протестантскиот центар, биле извадени и пренесени во куќата на И. Грнчаров, од каде што ги презеле членовите на четата. Истовремено, металните каси биле наполнети со соодветно количество олово.⁵⁴ И покрај разните верзии во историографијата, останува загадочно прашањето како била извршена замената на златниците со олово и како биле изнесени парите надвор од градот, речиси пред очите на османлиските власти и новинарите.

Во меѓувреме, Комитетот за преговори според договорот требало да глуми дека преговорите продолжуваат и дека предавањето на откупот ќе се изврши на друго место. Оттука, заради заведување на османлиските власти, Комитетот за преговори со куферите со „олово“, под силно обезбедување, заминал кон Драма.⁵⁵ Високата порта за предавањето на откупот била информирана дури на 12.2.1902 година (десетина дена подоцна). Тогаш на телохранителите кои го обезбедувале конвојот со „парите“ (оловото) им било наредено да се вратат во Истанбул.⁵⁶

Според договорот, Мис Стон и Катерина Цилка требало да бидат ослободени десет дена по приемот на откупот, некаде во Серско. Меѓутоа, поради силното присуство на војските во регио-

⁵³ Исто, 86.

⁵⁴ В. Ѓорѓиев, Слобода или смрт..., 390.

⁵⁵ Исто.

⁵⁶ Л. Б. Шерман, Пожари в планината..., 89.

нот, четата не успеала да ги ослободи жените во предвидениот рок и место. На 20 февруари 1902 година, четата соопштила во Банско дека заложничките се живи и здрави, но не можат да ги ослободат поради раздвиженоста на војската и полицијата.⁵⁷ За да ги избегнат потерите, Чернопеев и Ќосето заедно со заложничките место на југ, како што било договорено, тргнале на запад. Притоа, ја минале Струма и се упатиле во правец на селото Раздол.⁵⁸ Таму Чернопеев се повлекол и ги препуштил заложничките во рацете на Ќосето,⁵⁹ со кого што останале Андреј Докурчев, Стефан Мандалов, Кара Васил, Димитар Ќосето и Дилбер Илија.⁶⁰

Ќосето од Раздол заминал во Малешевско и се упатил кон Митрашинска Гора, во месноста каде што своевременно го чувале Назл'м–бег. Во меѓувреме, Мис Стон протестирала и се интересирала кога ќе бидат ослободени, бидејќи предвидениот рок бил поминат. На ова, Ќосето возвратил дека тоа е негова работа и дека тој води повеќе сметка за нив, отколку тие самите, при што додал дека ако инсистираат може да ги ослободи веднаш, но тогаш не гарантира за нивниот живот. Од безбедносни причини, како и обично, четата се движела ноќе, а дење се криеле по колибите. Така, во една пригода четата се сместила во едно трло, а заложничките во овчарската колиба. Тогаш, поради големиот студ, наложиле оган од сув папрат, кој брзо вивнал и ја зафатил колибата каде што биле заложничките. Поради брзата интервенција на комитите, заложничките биле спасени. Од Митрашинските Планини, Ќосето се спуштил кон селото Нивичино каде што воспоставил врска со пунктовиот началник Атанас Нивички.⁶¹ Овде обезбедиле коњи и преку ноќ се спуштиле по падините на Огражден кон Струмичкото Поле. Пред зори, на 23.2.1902 година,⁶² Ќосето ги оставил жените во непосредна близина на с. Градашорци, на 1,5 час растојание од Струмица. Притоа, на жените им оставиле по едно кепе за заштита од студот, нешто храна и по една лира за

⁵⁷ Исто, 91.

⁵⁸ Спомени на А. Ќосето..., 41.

⁵⁹ Ќосето во своите спомени прави грешки кога вели дека до Раздол го придружувале Чернопеев и К. Асенов. Всушност до таму со него бил само Х. Чернопеев. К. Асенов кој заедно со Сандански и Сава Михајлов учествувал во приемот на парите кај Банско, воопшто не се вратил кај четата, туку заминал за Пловдив.

⁶⁰ Спомени на А. Ќосето..., 41.

⁶¹ Исто, 42.

⁶² Л. Б. Шерман, Пожари в планината..., 91-92.

патни трошоци. Веднаш потоа, Ќосето со четата се оддалечил на безбедно растојание. Откако забележал дека жените се прибрани во селото, Ќосето се повлекол во комитското царство во планината над Нивичино.

Мис Елен Стон (десно) и Катерина
Цилка со бебето Елена

Истиот ден, Мис Стон и Катерина Цилка биле одведени во Струмица. Тие првин отишле во протестантската црква за да се помолат. Притоа Мис Стон се сетила и за своите киднапери и заштитници со кои поминала 6 месеци. Таа тогаш, меѓу другото, истакнала: „Да се помолиме за тие браќа во гората, кои работат за слободата на своите браќа и кои кон нас покажаа поголеми грижи од нашите родители. Тие ги изложија своите животи за да нè заштитат“.⁶³ Мис Стон пред органи-

те на власта во Струмица не открила ништо конкретно, освен дека киднаперите користеле лажни имиња, дека некои биле облечени во бели панталони од шајак, а други во панталони во боја на камила и искинати капи.⁶⁴ Од заведувачки причини Мис Стон изјавила дека според јазичните разлики еден од четата бил Албанец, тројца муслимани и еден христијанин.⁶⁵ Покрај тоа, Мис Стон, за да ја наведе истрагата во погрешен правец, намерно го спомнала името на Дончо Златков,⁶⁶ кој своевременно ги нападнал во с. Тросково. Мис Стон не открила никогаш ништо конкретно за киднаперите, туку зборуvalа афирмативно за нив. Така, пред органите на истрагата во Солун таа тврдела дека нивните киднапери не биле разбојници, туку борци на Организацијата која имала за цел да ја ослободи Македонија.⁶⁷

⁶³ М. Макдермот, За слобода и сџвршенство..., 87.

⁶⁴ Турски документи за аферата Мис Стон, редакција и вовед д-р Драги Ѓорѓиев, Скопје 2008, 171-172.

⁶⁵ Исто, 172,

⁶⁶ Исто, 192; 197. Оваа информација која се среќава во турските документи, ја потврдува и Андон Ќосето во своите спомени. (Спомени на А. Ќосето..., 43).

⁶⁷ Симон Дракул, Македонија меѓу автономијата и дележот, т.1, Куманово 1995, 346-347.

Истиот ден по ослободувањето на заложничките, мајорот Мустафа-ефенди, кој бил командант на третата четата од 36-иот полк, и заменик на струмичкиот командант, издал наредба до кајмаките во Радовиш, Штип, Кочани, Османие (Пехчево), Петрич и Тиквеш да им обрнат внимание на воените и жандармериски единици кои биле распоредени во регионот, при што итно ангажирал уште една воена единица за фаќање на четата што ги ослободила заложничките.⁶⁸

Ако за време на аферата, османлиските власти не успеале да откријат кој стои зад киднапирањето,⁶⁹ сепак по извесно време името на Андон Ќосето стасало до дипломатските средини. Така, Хенри Хаус (протестантски мисионер во Солун) по повод судирот на Ќосето во с. Бориево на Митровден 1902 година, во писмото до британскиот генерален конзул во Солун – Алфред Билиоти, истакнува дека Андон (Дончо) Ќосето (Ќосев, Кусев, или можеби Ќисев) изгледа бил еден од оние што ги грабнале Мис Стон и Катерина Цилка.⁷⁰

4. Додека заложничките од Градашорци стасале во Струмица, и додека потерите се распрснале по околината, Ќосето се нашол во с. Нивичино. Таму од Атанас Нивички побарал да го обезбеди со едно котле, тава, нешто кумур и вреќа пченкарно брашно. Оттаму се повлекол во длабоките и непреодни планински долови на просторот помеѓу Нивичино и Русиново. Тука подигнале мала колиба, која добро ја маскирале со гранки и лисја. Додека потерите вртеле на околу, четата се притајувала во колибата каде што сами си подготвувале храна,⁷¹ што потајно им била доставувана преку Атанас Нивички. Кога потерите стивнале, Ќосето преку А. Нивички стапил во контакт во Струмичкиот окружен комитет од каде што порачал да им пратат опинци, тутун, чакмаци и други неопходни материјали.

Од отворањето на аферата Мис Стон па до нејзиното приведување кон крај, Гоце Делчев ја реализирал шестмесечната

⁶⁸ Турски документи за аферата Мис Стон..., 170;188.

⁶⁹ Исто, 23-190. Всушност, османлиските власти за прв пат со името на Сандански како организатор на киднапирањето почнале да спекулираат дури по ослободувањето на Мис Стон (Исто, 191-192; 197.)

⁷⁰ Британски документи за историјата на Македонија (1900-1904), том VI, Избор и превод Зорица Божиновска, вовед и редакција д-р Александар Трајановски, Скопје 2012, 179.

⁷¹ Спомени на А. Ќосето..., 43.

обиколка низ југозападна Македонија.⁷² Како главен инспектор на четничкиот институт и подвижен член на ЦК, Г. Делчев редовно бил информиран за текот на аферата. Веста за приемот на откупот и неговото пренесување во Бугарија, Г. Делчев од ЦК ја добил во Воденско на 7/15. 2. 1902 година.⁷³ Притоа ЦК преку реонскиот раководител во Воденско, побарал Делчев веднаш да замине за Бугарија за да го организира и да го надгледува трошењето на добиените пари. На 14/28.2 1902 г., гевгелиското раководство по инструкции од ЦК во Солун го информирало Делчев да не минува низ Струмичко поради раздвигувањето на потерите во овој крај по ослободувањето на Мис Стоп, туку да се обиде низ Кукушко. Притоа, експлицитно му сугерираат никако да не влегува во Кукуш, бидејќи татко му Никола бил повикуван на распит од власта, а пак Алекса Поројлијата почнал да ги поткажува имињата на некои од учесниците во аферата. Покрај тоа, го предупредила да внимава на врховистичкиот војвода Христо Саракинов, кој во тоа време дејствувал на просторот помеѓу Горнодумајско и Поројско.⁷⁴ По два дена, гевгелискиот раководител Иван Битраков, по барање на ЦК, го информирал Делчев итно да замине заради парите од откупот, но истовремено го предупредил дека во Бугарија постои опасност да биде уапсен, или пак, по пат да биде убиен од врховистите.⁷⁵

Од друга страна, Георги Варналиев од Струмица, во средината на февруари, со оглед на разгорената борба меѓу врховистите и централистите, побарал од Делчев не само да помине низ Струмичко, туку и извесно време да се задржи во регионот за да ги уреди работите, па дури потоа да замине натаму.⁷⁶ На 18.2. (ст. стил) 1902 година, Г. Варналиев го известил Делчев, кој веќе бил во Костурино, дека Андон Косето по ослободувањето на Мис Стоп се повлекол кон Нивичино, и дека може да замине кон Бугарија, зашто немал конкретен распоред.⁷⁷ Оттука, Варналиев го замолил Делчев дека би било добро да го стаса Косето кон Нивичино и да го натера да остане во регионот. Во истото писмо, Варналиев

⁷² Повеќе за тоа види: Д. Димески, Гоце Делчев, Скопје 2003, 218-238.

⁷³ Из архива на Гоце Делчев. Задграничното представителство на ВМОРО в Софија до края на 1902 г., (подготвили за печат: Ива Бурилкова и Цочо Билярски), Софија 2003, 54.

⁷⁴ Исто, 55-56.

⁷⁵ Исто, 56.

⁷⁶ Исто, 68.

⁷⁷ Исто, 69.

повторно го информирал Делчев за жестината на борбата помеѓу врховистите и централистите и го замолил да се задржи во регионот. Од писмото кое Варналиев го пратил следниот ден, дознаваме дека Делчев од Костурино планирал да замине кон с. Горно Липовиќ, што значи по билото на Еленица, но Варналиев не му ја препорачал оваа траса.⁷⁸ Оттука Делчев, по сугестија на Струмичкиот окружен комитет, го променил планот.

Андон Ќосето, кој во тоа време престојувал во околината на Нивичино, добил писмо од Делчев од Костурино да излезе од планината и да го пресретне.⁷⁹ За таа цел, Ќосето ги повел со себе Андреј Докурчев, Крсто Новоселски и Велко од Ново Село, и преку Дабиле и Куклиш заминал за Костурино. Во тој момент во пријателство на Делчев бил Иван Манолев.

За оваа средба Ќосето вели: „Делчев беше облечен во копран, а на него немаше ниту парче. Главата му беше завиткана со шал, носеше потури, а кога седна колената му излегоа. Беше поцрнет. Само забите му блескаа“.⁸⁰ Оттаму, заедно со Делчев, по истата трага се вратиле во Дабиле. Организираните селани кога разбрале за пристигнувањето на Делчев, за него подготвиле убава соба. Притоа таму се собрале 20-ина селани за да слушнат нешто ново, нешто оптимистичко од својот неприкосновен апостол. Делчев, среќен од добиениот откуп, според спомените на Ќосето, пред селаните

Гоце Делчев

те истакнал: „Јас толку време патувам, скитам, но пари не можев да фатам... Изгледа некој е роден со нова среќа, за да можеме да земеме толку пари и Македонија да се зарадува“. На крајот, Делчев се свртел кон селаните со зборовите: „Браќа, овие пари кои ги зедевме од Турците,⁸¹ се наши пари. Овие пари во турската каса

⁷⁸ Исто, 70.

⁷⁹ Спомени на А. Ќосето..., 43.

⁸⁰ Исто.

⁸¹ Парите за откупот за Мис Стон не се обезбедени од османлискиот буџет, туку од доброволни прилози во САД.

ние сме ги броеле. Сега, ние овие пари не ги зедевме за нас, туку за вас“.⁸² По заминувањето на селаните, Косето останал до доцна во ноќта со Делчев, кој во меѓувреме го фатиле стомачни болки, поради кои не можел ниту редовно, ниту пак правилно да се храни. Следната ноќ, Делчев со Косето заминал кон Нивичино.

Нивичино со пунктовиот началник Атанас Нивички, не само што било клучен стратешки пункт низ кој непречено транзитирале луѓе и материјали на Организацијата, туку истовремено бил и брана за пробивот на врховистичките чети во внатрешноста на Македонија. Така, на пример, во есента на 1901 година, Атанас Нивички овде го задржал врховистичкиот војвода Хаљо, а потоа со помош на М. Герџиков го протерал до бугарската граница.⁸³ Не случајно М. Герџиков вели дека Нивичино било „клуч на Организацијата за надолу, врховистите оттаму надолу не можеа да напредуваат. Бај Атанас Нивички има заслуга што не пропуштил ниеден врховист преку својот пункт“.⁸⁴ Оттука не случајно овој регион во почетокот на 1902 година одново се нашол на врховистичката мапа за пробив. Откако отпадниците од Организацијата кои минале на страната на ВМК претходно успеале да создадат бази на просторот помеѓу Горнодумајско, Малешевско и Петричко, во почетокот на 1902 година почнале да навлегуваат поголеми врховистички формации, предводени од истакнати активисти на ВМК, поранешни офицери во бугарската армија. Тие почнале да сеат раздор меѓу населението и да агитираат за востание. Во случајот, со таква мисија во регионот се нашол Софрониј Стојанов, кој ги мобилизирал локалните отпадници од Организацијата и влегол во отворен конфликт со нејзините дејци, притоа агитирајќи во прилог на ВМК за скорешно подигање на востание.

⁸² Спомени на А. Кјосето..., 43.

⁸³ Повеќе за тоа види: В. Ѓорѓиев, Слобода или смрт..., 368-369; Из архива на Гоце Делчев..., 67; Спомени на М. Герџиковъ..., 30-32; Спространов Ефтим, Дневник, (1901-1907), т.1, София 1994, 45-47; 49-50; 67.

⁸⁴ Спомени на М. Герџиковъ..., 30. Синот на Х. Чернопеев во еден ракопис за улогата на Атанас Нивички како пунктов началник пишува: „Дедо Атанас, слично на Св. Петар, ги држеше клучевите за Струмичко поле и јужна Македонија и никој без негова дозвола не можеше да замине на југ, или како што се изразуваше Иван Николаев, некогашен струмички војвода, човек и во пиле да се претвори, не можеше да го прелета полето. Во тој однос, сите врховистички чети кои сакаа да заминат на југ, беа сопирани од селската милиција на дедо Атанас и враќани обратно во Бугарија. Само полковникот Јанков успеа, по билото на Беласица, откако го обиколи Струмичкото поле да се појави во Костурско (ЦДИА, ф. 226.оп.2, ае. 187, л. 52).

Делчев кој во тоа време се нашол во регионот и на самото место од мештаните можел да слушне за агитацијата на С. Стојанов, еве како го опишал тоа во едно писмо до Димо Хаџи Димов: „Неговата агитација ти е позната. Оставајќи ги на страна обвинувањата по адреса на даскалите и клеветите за злоупотребите, вршени од нив, кои божем земале за Комитетот пари за пушки на населението, а всушност ги плускале по шантаните, тој ги наговара и кани селаните да се откажат од даскалите и да го слушаат Врховниот комитет, зад кој стоел кнезот (бугарски) и Русија и кој за два месеци ќе крене востание, откако ќе му даде на население-то пушки и патрони без пари. Неговата реч насекаде завршувала со зборовите 'Сакате ли слобода?'“⁸⁵ Од друга страна, С. Стојанов не се задоволувал само со агитација, туку тој ги поттикнувал селаните да им ги предаваат дејците на Организацијата на властите, а таму каде што можел – настојувал да се пресмета со нив, или да ги разоружа. Така, кај с. Драгобраште (Пијанечко), С. Стојанов успеал да го заплени Пеју Јаворов, а потоа да го разоружи и да го врати во Бугарија.⁸⁶ Ако го имаме предвид овој инцидент, тогаш предупредувањата што ги добивал Делчев уште додека бил во Воденско и Гевгелиско, не биле случајни.

Софрониј Стојанов се обидел да се поврзе со локалниот малешевски војвода Христо Кутрулчето. Последниов, знаејќи дека Ќосето е во близина, заминал кај Атанас Нивички и побарал да го одведе кај Ќосето.⁸⁷ Всушност, Кутрулчето во тоа време зависно од ситуацијата играл на двете страни.⁸⁸ Историската лите-

⁸⁵ Димо Хаџи Димов, Одбрани дела, книга прва, предговор и редакција Манол Пандевски, Скопје 1984, 161.

⁸⁶ Коста Н. Кондов, Спомени 1874–1929, www.Strumski.com/books, 68. К. Кондов, поранешен соученик на Г. Делчев, кој во случајот бил во придружба на С. Стојанов и сведок на овој, но и други настани од оваа турнеја на Стојанов, пишува дека Јаворов го заплениле и разоружале, зашто откриле дека тој и селскиот учител ги поттикнувале селаните да им подметнат на врховистите отров во ракијата и храната. Меѓутоа, ако имаме предвид дека пишувањето на Кондов за средбата помеѓу Делчев и С. Стојанов воопшто не одговара на вистината, тогаш тешко можеме да му поверуваме и во оваа приказна, која не претставува друго, туку обид за самоамнестирање и префрлање на вината врз другите. Од друга страна, Г. Делчев во веќе цитираното писмо до Д. Х. Димов во врска со овој случај кратко вели: „Во селото Д. тој го нашол Јаворов и ти од него ќе можеш да добиеш најточни известувања“ (Д. Х. Димов, Одбрани дела..., кн. 1, 161).

⁸⁷ Спомени на А. Ќосето..., 44.

⁸⁸ Ќосето во своите спомени на неколку места зборува дека соработувал со Христо Кутрулчето во борбата против врховистичките чети (Спомени на А. Ќо-

ратура која се занимава со средбата помеѓу Делчев и С. Стојанов само го бележи фактот и дискусијата меѓу нив, но не се осврнува на околностите како дошло до средбата, поради што и не насетува дека С. Стојанов всушност паднал во клопка која му била скроена од Андон Ќосето, со премолчен благослов од Делчев.⁸⁹

Имено, Ќосето му советува на Кутрулчето да му одговори на С. Стојанов дека прифаќа средба, но дека за времето и местото дополнително ќе се договорат. Во меѓувреме, Ќосето го повикал радовишкиот војвода Коста Мазнејков, и испратил курир по Иван Попов, кој непосредно пред тоа влегол во Македонија и тргнал по трагите на С. Стојанов. Во меѓувреме, С. Стојанов му закажал средба на Кутрулчето во месноста Караѓозлија, во колибата на дедо Спасе.⁹⁰ Веднаш потоа Кутрулчето, Ќосето, Попов и Маз-

сето..., 44-45, 47-49). Меѓутоа во две окружни писма на Задграничното претставништво, Кутрулчето е наведен како еден од врховистичките водачи во Малешевско (Види: В. Ѓорѓиев, ВМРО 1893–1903..., 218; 256). Според тоа, очигледно е дека Кутрулчето во зависност од ситуацијата тактизирал со едни и другите, а во случајот и со Ќосето. Тоа не е единствен пример во историјата на Македонското револуционерно движење кога поедини војводи откако се нашле на различни страни помеѓу ТМОРО и ВМК во име на старото другарство ги одбегнувале меѓусебните судири па дури и соработувале. Најдобар пример за тоа во затегнатата 1902 година претставуваат Апостол Петков и Иван Карасулијата (В. Ѓорѓиев, Апостол Петков..., 57-69).

⁸⁹ Наспроти историската литература која не се осврнува како дошло до средбата, туку само ја регистрира, К. Кондов кој бил во придружба на С. Стојанов во своите спомени изнесува приказна која воопшто не кореспондира со тогашната констелација. Тој прво пишува дека ЦК ТМОРО и ВМК постигнале согласност С. Стојанов и Г. Делчев заедно да влезат во Македонија и да спроведат анкета на теренот за да ја утврдат одговорноста и вината за взаемното гонење помеѓу врховистите и централистите, конкретно за убиството на Александар Илиев и Георги Иванов (Види: К. Кондов, Спомени..., 66). Меѓутоа, во тоа време таква спогодба меѓу ЦК ТМОРО и ВМК воопшто не била можна. Од друга страна, тоа воопшто не било можно, од едноставна причина што Г. Делчев во Македонија влегол во август 1901, додека С. Стојанов во почетокот на 1902. Според тоа, конструкцијата е евидентна. Понатаму Кондов изнесува верзија дека С. Стојанов бил поканет од Делчев да се сретнат помеѓу селата Митрашинци и Будинарци и дека тие се сретнале како соученици и соидејници, па дури и дека биле во иста мисија (Исто, 69). Меѓутоа, историјата оди сосема спротивно од приказните на Кондов. Г. Делчев во веќе цитираното писмо до Д. Х. Димов, иако не кажува како дошло до средбата, опширно пишува дека тие биле на сосема спротивни позиции, при што С. Стојанов дури се обидел да го предаде Делчев (Види: Д. Х. Димов, Одбрани дела..., кн. 1, 161-162).

⁹⁰ Спомени на А. Ќосето..., 44-45. Според Делчев средбата се одржала во околината на с. Владимирово (Д. Х. Димов, Одбрани дела..., к. 1, 161), а според К.

нејков заминале кон закажаната локација, при што нивните луѓе потајно ја опколиле колибата. По сè изгледа, за таа цел бил мобилизиран и дел од селската милиција.

При такви околности Кутрулчето тргнал кон колибата, зад него одел Нисо, а на петнаесетина чекори зад нив бил Ќосето. Поради секоја евентуалност, во непосредна близина, прикриен стоел А. Докурчев, кој имал инструкции доколку забележи нешто сомнително веднаш да отвори оган, без да внимава кого ќе засегне. Врховистичкиот стражар малку се изненадил кога видел дека покрај Кутрулчето доаѓаат уште двајца, но додека тој се созел, Ќосето влегол во колибата и започнал наводно пријателски разговор со С. Стојанов. Набрзо потоа, Ќосето побарал од С. Стојанов да го покаже полномоштвото за влез во Македонија со чета. На ова Стојанов одговорил дека е пратен од генерал Цончев. Ќосето, од своја страна, возвратил дека генералот не може да заповеда во туѓа куќа. Веднаш потоа Ќосето почнал да се распрашува во каква мисија е дојден. С. Стојанов почнал да објаснува дека дошол да го подготвува населението за востание, дека тоа ќе биде подржано од Бугарија и дека зад нив стои целата бугарска армија. Поради тоа, дискусијата почнала да добива на острина и да се одвива на висок тон. Во еден момент, Ќосето му предочил дека без дозвола од Организацијата не може да направи ниту чекор натаму и ја напуштил колибата за да им даде сигнал на другарите кои биле наоколу.⁹¹

Во тој момент се појавил Делчев, кој пријателски се ракувал со С. Стојанов и влегол во колибата. Делчев му сугерирал на

Коста Мазнејков

Кондов помеѓу селата Митрашинци и Будинарци (Види: К. Кондов, Спомени..., 69). Првиот биограф на Делчев, Пеју Јаворов, едноставно вели дека средбата се одржала во Малешевско (П. К. Јаворов, Гоце Делчев..., 95).

⁹¹ Спомени на А. Ќосето..., 45.

Ќосето да се смири, дека работите ќе ги решат како луѓе на цивилизиран начин, при што му дал сигнал да ги извади на мегдан комитите кои ја држеле колибата под опсада. Кога тие излегле од шумата, С. Стојанов сфатил дека е опколен. Тогаш Делчев го поканил сите да седнат на полјаната за да позборуваат отворено.⁹² Според Делчев, но и според Кондов, на средбата учествувале и мнозина селани.⁹³ Токму тоа покажува дека средбата не била случајна, туку добро испланирана и подготвена. Од друга страна, тоа е наполно во духот и практиката на Организацијата, која во секоја пригода настојувала врховистичката политика да ја разобличува на јавни дуели со нејзините водачи пред населението, за да може самото да направи разлики, да донесе заклучоци и да извлече поуки.

Според спомените на Ќосето, тогаш Делчев се обрнал кон С. Стојанов со зборовите: „Господин Стојанов, со каква намера и со каква цел сте тргнале за Македонија?“ – На ова Стојанов одговорил: „Г–не Делчев, дојдовме во Македонија за да го подготвиме населението за блиското востание за извојување на слободата“. На оваа Делчев прашал „Ами, какво нешто е слободата? ... Вие слободата во џебот ли ја носите, за да може да бркнете и да ја принесете: – На ти, чичко, слобода. – Не, ние не можеме наеднаш да ја постигнеме посакуваната слобода, тоа ќе стане на етапи. Ние сега ќе се бориме за автономијата на Македонија, а потоа, после тоа, ќе му оставиме на самиот народ да си го одбере патот“.⁹⁴

Ќосето раскажува дека Стојанов возвратил во смисла дека тоа што го зборувал Делчев не било возможно, поради што Андон го загубил трпението и се впуштил кон С. Стојанов со зборовите „Кажи ми што бараш во туѓ дом?“ и му предпочил дека тој и неговите најблиски соработници се осудени на смрт. Во меѓувреме, Делчев се обидува да го смири Ќосето. Следбениците на С. Стојанов, откако ја почувствувале затегнатата атмосфера малку се повлекле назад за да земат позиции, но Стојанов во своите блиски соработници останал опколен во средината. При такви околности се повлекле и организациските чети, а Ќосето му дал сигнал на Докурчев доколку забележи некој да мрдне веднаш да отвори оган, но да внимава да не го засегнат Делчев.⁹⁵

⁹² Исто.

⁹³ Д. Х. Димов, Одбрани дела..., к. 1, 161; К. Кондов, Спомени..., 69.

⁹⁴ Спомени на А. Ќосето..., 46.

⁹⁵ Исто.

Според Ќосето, тогаш била донесена одлука да ги разоружат врховистичките чети и да ги вратат назад во Бугарија. Кога го дознал тоа, С. Стојанов наводно рекол: „Подобро ќе беше да нè убиете, отколку да нè разоружате. Јас сум дал расписки, ние не бевме осветлени, не бевме запознаени за овие разлики. Да се вратам во Бугарија, да го положаам оружјето на генерал Цончев, а потоа без Ваша наредба нема да работам. Јас сум бил излажан!“.⁹⁶ Се разбира дека цитираните фрази во устите на Делчев и С. Стојанов ги внел Ќосето триесетина години подоцна, но тие не се далеку од реалноста.

Еве што за оваа средба му напишал Г. Делчев на Димо Хаџи Димов: „Во последното село В (Владимирово, б.н.), и тоа не внатре во селото, туку надвор, во планината (С. Стојанов, б.н.) имаше средба со мене. По долги објаснувања пред 70–80 души од неговата и нашата чета и многумина селани, (Стојанов, б.н.) се реши да каже дека тој е пратен да види дали населението е готово за востание, (но, б.н.) бидејќи не му е дозволено од тоа население да влегува внатре и да ги распространува своите страсни проповеди, вети да се врати со сите свои момчиња и да им каже на оние што го пратиле да ги запрат своите валкани дејства (испраќањето чети) кои само го деморализираат македонското население. Ако тоа не стане, вети да си даде отказ, зашто тој не сакал да се валка во слична кал. Но, подлото си е секогаш подло. Вториот ден од разделбата го заборави ветувањето и наместо да ги поведе своите пеливани кон Бугарија, тој ги разделува на две групи и ги распраќа по разни насоки, а самиот со неколку души тргнува за Бугарија“.⁹⁷

Овие телеграфски фрагменти од писмото на Делчев, кое веројатно е сочинето набрзо по настанот, не отскокнуваат многу од она што го пренесува Ќосето.⁹⁸ Како и да е, несомнено С. Стоја-

⁹⁶ Исто.

⁹⁷ Д. Х. Димов, *Одбрани дела...*, к. 1, 161.

⁹⁸ За дијалогот помеѓу Делчев и С. Стојанов, своја верзија во белетристички стил пренесува и А. Динев, но и таа е во духот на она што го зборуваат Ќосето и Делчев (Види: А. Динев, *Илинденската епопеја...*, т.1, 225–226). За разлика од исказите на Делчев и Ќосето, К. Кондов пренесува поинаква верзија за текот на средбата. Така Кондов наведува дека со Делчев се сретнале како соученици и соидејници и дека биле во иста мисија. Понатаму според Кондов на оваа средба Делчев и Стојанов дошле до заклучок дека уништувањето на четата на Коста Пејков било последица на развиената шпионска мрежа и некои предавства. А пак за убиството на Георги Иванов одговорност носеле Дончо Златков и Јордан Стојанов, но и Христо Чернопеев и Славчо Ковачев. Понатаму Кондов истакнува дека Делчев бил растревожен од историја-

нов, откако се нашол во тесно, за да се извлече, ја признал вината и самиот се вратил за Бугарија,⁹⁹ но патем се обидел да го предаде Делчев.

По разделбата со С. Стојанов, Г. Делчев во придружба на И. Манолев по канал заминал на север кон с. Разловци, со намера оттаму да продолжи кон Бугарија. Само неколку дена пред тоа, на враќање за Бугарија, оттаму поминал С. Стојанов. Тој по пат ги наговарал селаните да ги предаваат внатрешните дејци на османлиските власти. Како последица на неговата агитација, Делчев за малку не станал жртва во с. Разловци.¹⁰⁰ Еве што вели Делчев во врска со тоа во писмото до Д. Х. Димов: „На враќање (С. Стојанов, б.н.) поминува низ едно село, низ кое отпосле поминав и јас. Овде им бевме предадени на турските власти, но се спасивме. Од испитувањата што ги направив, се покажа дека чорбаџиларите биле клукани да ги предаваат и гонат внатрешните чети, зашто биле главна пречка за да може кнезот (бугарски, б.н.) и Русија да си ја излеат благонаклонетоста над целата земја, дарувајќи ѝ слобода. Ете со каква престапна агитација се служат пратениците на Комитетот (ВМК, б.н.)... Предавството овде е прогласено за патриотска добродетел. Пред ништо не запираат за да ја грабнат ситуацијата во свои раце. Но ние ќе се бориме машки и без да прибегнуваме кон нив со предавство, кое овде е најлесниот занает, и пак ќе победиме“.¹⁰¹ Во случајот, според П. Јаворов, предавството го извршил селскиот коџобашија, кој еден ден пред тоа јадел и пиел со Петар Уже,¹⁰² поранешен локален активист на Организацијата, кој потпаднал под врховистичко влијание и отворено се ставил во услуга на ВМК. Додека според А. Косето, предавството на Делчев било организирано од Васил Пеливанот, кој од страна на С. Стојанов бил назначен за раководител на месните

та за отровот, кој наводно бил подметнат на нивната чета по наговор на Јаворов. На крај Кондов додава: „Пред едно големо множество од селани, Гоце Делчев ја осуди братоубиствената борба меѓу централистите и врховистите и изјавил сите да слушнат дека македонскиот народ има потреба од некористољубиви и самопрегорни борци“ (К. Кондов, Спомени..., 69).

⁹⁹ К. Кондов вели дека по завршувањето на собирот тој со С. Стојанов се вратил кон Нивичино, каде се сретнале со Атанас Нивички и дека таму се разделиле. Од таму Кондов по Огражден заминал кон селата Барбарево, Стиник и Бадилен, и преку петричките села во Каршијак се вратил кон Бугарија (К. Кондов, Спомени..., 70).

¹⁰⁰ П. К. Јаворов, Гоце Делчев..., 95.

¹⁰¹ Д. Х. Димов, Одбрани дела..., к. 1, 161-162.

¹⁰² П. К. Јаворов, Гоце Делчев..., 95.

врховистички сили.¹⁰³ Благодарение на непогодните временски услови, поради што Турците не успеале ефективно да го реализираат планот, како и на совесноста на организациските работници кои го сетиле заговорот, Делчев се извлекол од клопката и продолжил кон Бугарија.¹⁰⁴

По пристигнувањето во Бугарија, Делчев го информирал Ќосето за предавството во Разловци. Ќосето, кој во тоа време се наоѓал во Струмичко, веднаш заминал кон Малешевско, од каде што го повел Христо Кутрулчето и се упатиле кон Пијанечко. Намерата била да се казни кметот – предавник.¹⁰⁵ Еден пазарен ден во близина на Разловци, Ќосето и Кутрулчето поставиле заседа на патот кон Пехчево. Притоа почнале да ги сопираат и да ги собираат на едно место сите разловчани што се враќале од пазар. Меѓу нив се нашол и кметот.

Тогаш пред задржаните селани Ќосето одржал реч: „Никој да не се плаши дека ќе му биде направено нешто. Сакам да ви докажам дека со Централниот нема шега и никој не може да си игра. Вам ви говорат дека Бугарија ќе дојде да ве ослободи. Но таа слобода ние нема да знаеме да ја чуваме. Ние ќе можеме да ја зачуваме само слободата што сами ќе ја добиеме; само неа ќе знаеме да ја зачуваме. Оној селанец кој со труд печали жито, добиток, тој знае да го цени и да го чува стекнатото – така е и со слободата. Ние прво ќе бараме автономија, а потоа ќе побараме други патишта.

Два плета одеднаш не се прескокнуваат. Жално е што има некои што не го разбираат тоа ... Тука меѓу вас има еден за кој е издадена смртна пресуда, но ќе биде погрешно да се мисли дека ние неговите деца ќе ги оставиме сираци. Не, за тоа си е виновен самиот тој“.¹⁰⁶ Притоа, Ќосето објаснил дека кметот го предал Гоце Дел-

Христо Димитров Кутрулчето

¹⁰³ Спомени на А. Ќосето..., 47.

¹⁰⁴ М. Пандевска, Струмички револуционерен округ..., 236; Спомени на А. Ќосето..., 47.

¹⁰⁵ Спомени на А. Ќосето..., 47.

¹⁰⁶ Исто.

чев, кој според него, бил „срцето и душата на Организацијата“, па затоа додал „Како мене и како вас десетици и стотици може да се родат, но како него ретко се раѓа“.¹⁰⁷ Веднаш потоа, Кутрулчето и Докурчев ја извршиле смртната пресуда, а другите селани биле ослободени. Егзекуцијата на кметот на Разловци пред очите на неговите соселани имала двоен воспитен карактер. Од една страна, Ќосето на селаните се обидел да им ја објасни разликата помеѓу ВМК и ТМОРО, а од друга со конкретната казна им ставил до знаење што ги очекува во случај на предавство.

5. Настаните во Македонското револуционерно движење во североисточна Македонија кон крајот на 1901, а особено во текот на 1902 година, минале во знакот на врховистичката наезда и нивната востаничка провокација. Поради затегнатите односи помеѓу ТМОРО и ВМК, задграничните претставници Туше Делииванов и Димитар Стефанов на 14/27 декември 1901 година ги информирале македонските друштва во Бугарија дека „засекогаш ги прекинуваат односите“ со актуелниот состав на ВМК.¹⁰⁸ Оваа еднострана мерка од страна на ТМОРО реално не сменила ништо. Напротив, во почетокот на 1902 година, ВМК не само што продолжил со кампањата на територијата на североисточна Македонија, туку и ги зацврстил своите позиции со испраќање офицери, кои им дошле на помош на локалните врховистички водачи. Како што видовме понапред, С. Стојанов не само што го запленил и разоружил П. Јаворов, туку се обидел да го предаде и Гоце Делчев. Заканите и предавствата од врховистичките војводи кон активистите на ТМОРО во тоа време станале секојдневие. За илустрација само ќе наведеме дека Дончо Златков, на 9.4.(ст. стил) 1902 година, до еден пограничен раководител на ТМОРО, пишува: „Господине Z ... да ги советувааш пријателите да не пречат на работата, да не ги мамите селаните да се колебаат, зашто некоја вечер ќе заспиеш и не ќе се разбудиш ... јавно ви велама дека ќе ви дојдам во градот, та сите ... ќе ве пратам во Подрум Кале“.¹⁰⁹

При такви околности, на ТМОРО не ѝ останувало друго освен да ја прифати фрлената ракавица и да влезе во отворена војна со врховистите. Оттука, на 5/18.3.1902 година, Задграничното претставништво пратило окружно писмо до македонските друштва во Бугарија, со кое не само што ја осудило врховистичката

¹⁰⁷ Исто.

¹⁰⁸ В. Ѓорѓиев, ВМРО 1893-1903..., 213.

¹⁰⁹ Право, II/26, София, 15.08.1902, 2.

иницијатива за провоцирање на предвремено востание во Македонија како дело на бугарската политика, туку и отворено изјавило дека Организацијата ја прифаќа фрлената ракавица и влегува во отворена војна со врховистите.¹¹⁰ Во Окружното меѓу другото, се вели: „Станува очигледно дека дворскиот режим во Бугарија се служи со сè што располага, за да го преземе во свои раце незадоволството на македонскиот роб и да си игра со него така, како што си играше во несреќната 1895 година. Тие сакаат да го задупат секое независно движење во Македонија и утре, кога ќе можат да кажат: 'нишките на македонското прашање се во рацете на бугарското воено министерство' да тргуваат со него. Ете со таква категоричност нам ни е фрлена ракавицата. Ние ја прифативме. И денес ние војуваме ... Иднината ќе ни биде судија ... Ние, македонските робови, се бориме со неправдата во Турција како дел од таа држава, а не како агенти на бугарската влада“.¹¹¹

Под силна импресија на врховистичката наезда, а особено по обид за предавство во Разловци, Гоце Делчев во првата половина на април 1902 година,¹¹² во Кустендилско, организирал собир со повеќе војводи на ТМОРО, со намера да ги прати во различни региони во Македонија, при што покрај редовните организационски активности, требало да ѝ се спротивстават на врховистич-

¹¹⁰ В. Ѓорѓиев, ВМРО 1893-1903..., 217-219.

¹¹¹ Исто, 219.

¹¹² Во мемоарската и историографската литература постојат непрецизности околу времето на одржување на овој собир и заминувањето на четите. Така според Михаил Шокрев, собирот во Кустендилско и заминувањето на четите било во втората половина на февруари (Види: Революционерните борби во Тиквешката. Спомени и материјали, книга 1, избор и редакција: Цочо Билјарски, Ива Бурилкова, д-р Зоран Тодоровски и Петре Камчевски, Скопје 2001, 339). Оваа информација како таква е прифатена и од некои автори во бугарската историографија (Види: Елена Александрова, Действијата на четата на Петър Юруков в Тиквешко през 1902 година. Военоисторически сборник, София 2009, 19). Додека пак според А. Манасиев, четите од Кустендилско заминале кон крајот на март 1902 година (Спомени на А. Манасиев..., 136-137). Оттука ова датирање го имаме прифатено и ние во монографијата за А. Петков (Види: В. Ѓорѓиев, А. Петков..., 61). Меѓутоа, ако се имаат предвид имињата на војводите што се споменуваат кои учествувале на собирот, тогаш неспорно е дека собирот најверојатно се одржал кон средината на април 1902 година. Најдобра потврда за тоа претставува писмото на Г. Делчев испратено од Софија на 8.04 (ст. стил) 1902 година до пунктовиот началник во Кустендил, Ефрем Чучков. Во него меѓу другото Делчев пишува таму треба да дојде Ќосето со неговите другари, доколку до тогаш не биле дојдени (Види: Из архива на Гоце Делчев..., 542).

ката пенетрација и на нивната пропаганда за востание во тековната година.

Тогаш на собирниот пункт во Ќустендилско по иницијатива на Делчев, меѓу другите се нашле: Аргир Манасиев, Апостол Петков, Петар Јуруков, Атанас Бабата, Никола Дечев, Коста Мазнејков, Михаил Чаков, Јован Савата (Иван Савов), Васил Попов, Христо Кутрулчето, Андон Ќосето и други.¹¹³ Според писмото на Делчев до Е. Чучков, евидентно е дека собирањето на споменативе војводи во Ќустендилско било испровоцирано од пристигнувањето на малешевскиот врховистички војвода Васил Пеливанот во Бугарија, со намера да собере дополнителни сили и да ги распрати во североисточните региони во Македонија да дејствуваат од името на ВМК.¹¹⁴ Оттука, Делчев решил да ги мобилизира силите на Организацијата и да ги прати во Македонија за да ја парализира дејноста на врховистите. Делчев без да го чека екипирањето и заминувањето на другите чети, како претходница кон Горноџумајско го испратил Трајчо Христов,¹¹⁵ кој минувал како регионален инспектор на четите.¹¹⁶ Истовремено, Делчев ги распределил војводите по региони. Притоа, Апостол Петков требало да замине за Еницевардарско, Аргир Манасиев за Гевгелиско,¹¹⁷ Коста Мазнејков за Радовишко, Иван Савов за Кочанско, Васил Попов за Малешевско, Андон Ќосето за Струмичко, Михаил Чаков за Поројско,¹¹⁸ Никола Дечев за Велешко, а Крсто Б'лгаријата со Петар Јуруков за Тиквешко.¹¹⁹ По сè изгледа, тогаш Делчев му предложил на Ќосето да замине за Велешко,¹²⁰ но тој не го прифатил предлогот од причините за кои стана збор во предговорот на трудов.

Бугарските власти се обиделе да го попречат преминот на четите на ТМОРО на територијата на османлиска Македонија. Така, полицијата во Ќустендил по секоја цена настојувала да го попречи заминувањето на младинците со четите.¹²¹ Истовремено

¹¹³ Революционерните борби во Тиквешијата... кн. 1, 339; Спомени на А. Ќосето..., 46; Спомени на А. Манасиев..., 136; Е. Александрова, Действијата на четата на Петър Јуруков..., 19.

¹¹⁴ Из архива на Гоце Делчев..., 542.

¹¹⁵ Исто.

¹¹⁶ Революционерните борби во Тиквешијата... кн. 1, 339.

¹¹⁷ В. Ѓорѓиев, Апостол Петков..., 61.

¹¹⁸ Спомени на А. Ќосето..., 46.

¹¹⁹ Е. Александрова, Действијата на четата на Петър Јуруков..., 19.

¹²⁰ Спомени на А. Ќосето..., 35.

¹²¹ Революционерните борби во Тиквешијата... кн. 1, 339.

властите го привеле и интернирале Крсто Б'лгаријата, поради што раководството со четата која била предвидена за Тиквешко го презел Петар Јуруков.¹²² Со проблеми при преминот на границата се соочиле Апостол Петков и Аргир Манасиев. Вториов дури бил притворен четириесетина дена, но потоа бил ослободен под парична гаранција од еден адвокат, кој бил ангажиран од Делчев.¹²³

Како и да е, повеќето од четите, меѓу кои и Ќосето под раководство на Трајчо Христов, кој претходно бил пратен кон границата од Делчев,¹²⁴ успешно ја минале бугарско–турската граница,¹²⁵ и почнале да се групираат во Малешевско. Така, во тоа време, на просторот меѓу Горнодумајско, Малешевско, Радовишко и Струмичко се нашле четите на Трајчо Христов, Атанас Бабата, Христо Кутрулчето, Коста Мазнејков, Никола Дечев и Андон Ќосето. Примарна задача на споменатите чети во конкретниот момент била елиминирање на врховистичките чети на Васил Пеливанот, Петар Уже и Иван Лазаров, кои, откако придобиле неколку селани од Владимирово, почнале да заговараат востание околу Петровден, или Крстовден.¹²⁶

Координатор на акцијата против врховистичките чети бил Трајче Христов. Тој во прво време го поканил Петар Уже на средба за да се разберат, но овој, откако ја согледал бројноста на четите на Организацијата, се повлекол и ги повикал на помош четите на Дончо Златков и Стефо од Петричко. На 30 април (ст. стил) 1902 година, Трајче Христов го информирал Делчев дека ги повикал на помош радовишката чета на Коста Мазнејков и струмичката на Андон Ќосето. Меѓутоа, Ќосето во моментот избегнувал да се ангажира, бидејќи непосредно пред тоа, по пат, се спречкал со Т. Христов, поради што заминал кон Нивичино. Згора на тоа, според Т. Христов, Ќосето не бил задоволен, зашто не бил оставен да поседи во Бугарија за да се одмори, туку веднаш морал да се врати назад. Покрај тоа, според Ќосето, момчињата со кои Т. Христов планирал да го нападне Уже не биле искусни, па затоа тој планирал да собере поискусни борци за оваа акција.¹²⁷ Поради сето тоа, Т. Христов побарал од Делчев, лично тој, или ЦК, да интер-

¹²² Е. Александрова, Действията на четата на Петър Юруков..., 19.

¹²³ Спомени на А. Манасиев..., 137.

¹²⁴ Из архива на Гоце Делчев..., 542.

¹²⁵ Револуционерните борби во Тиквешката... кн. 1, 339–340.

¹²⁶ Из архива на Гоце Делчев..., 76.

¹²⁷ Исто.

венира кај Ќосето побрзо да замине за Малешевско за да им се спротивстават на врховистите, кои добиле засилување од Петричко.

Како и да било, Ќосето набрзо тргнал од Нивичино, а патем се поврзал со Кутрулчето и со Коста Мазнејков и заедно заминале кон Малешевско за да го преследуваат Дончо Златков, кој се поврзал со Васил Пеливанот и Петар Уже.¹²⁸ Во исто време, на истата локација, се нашле и четите на Трајко Христов, Атанас Бабата, Никола Дечев и Петар Јуруков.¹²⁹ При ова заемно преследување, четата на Дончо била опколена и нападната. По кратка престрелка Дончо се повлекол, но организациските чети фатиле деветмина од неговите луѓе.¹³⁰ Преку оваа акција, Т. Христов имал намера „да ги вразуми Дончо и Васил Пеливанот“ кои од името на ВМК агитирале за востание и да ги протера во Бугарија.¹³¹ Според Ќосето, при повлекувањето на врховистите неколкумина од нив се загубиле, а меѓу нив бил и Александар Китанов (раководител во с. Лешко, Горноџумајско), кој претходно бил киднапиран од луѓето на Дончо.¹³² Следниот ден, А. Китанов успеал да побегне и да се спаси од заложништвото кај врховистите.

Набрзо потоа, Дончо им ги предал четите на Организацијата на османлиските власти. Според Ќосето, предавството го извршил капетан Јордан Стојанов, кој од името на Дончо Златков подметнал писмо дека последниов се наоѓа во месноста Шумна-тица и дека наводно сакал да се судри со потерите.¹³³ Во случајов на споменатата локација, биле организациските чети. Додека четите на Петар Јуруков, Атанас Бабата, Андон Ќосето, Никола Дечев, Коста Мазнејков, Апостол Лерински и Христо Кутрулчето¹³⁴ седеле раскомотени, поради непрегледноста на теренот, османлиските потери успеале да ги опколат. Во тој момент, во комитскиот логор дотрчала една жена, која почнала да вика: „Браќа, фаќајте место, или бегајте, зашто аскерот ве опколува“.¹³⁵ Според Михаил Шокрев, Трајко Христов не го сфатил сериозно предупредувањето, па дури ја прекорил споменатава жена во смисла

¹²⁸ Спомени на А. Ќосето..., 48.

¹²⁹ Е. Александрова, Действијата на четата на Петър Юруков..., 19.

¹³⁰ Исто.

¹³¹ Исто.

¹³² Спомени на А. Ќосето..., 48.

¹³³ Исто.

¹³⁴ Е. Александрова, Действијата на четата на Петър Юруков..., 19.

¹³⁵ Спомени на А. Ќосето..., 48.

дека на Малешевци секој „Турчин им изгледа како цел полк“. ¹³⁶ Сепак четите почнале да се подготвуваат за одбрана, но било доцна. Во меѓувреме, Турците го затвориле обрачот. Во центарот на обрачот се нашла четата на Петар Јуруков, ¹³⁷ а надвор од обрачот останал само Коста Мазнејков. ¹³⁸ Притоа започнала жестока битка, која траела цел ден. ¹³⁹ За време на судирот од страна на четите паднале шестмина комити. ¹⁴⁰

Со оглед на фактот што судирот во Шумнатица (или кај Штрбавите колиби) траел до стемнување, четите при повлекувањето не успеале да го приберат оружјето од паднатите другари. Затоа следниот ден, Христо Кутрулчето заминал на местото каде што претходниот ден бил судирот за да го прибере оружјето на паднатите другари и да се погрижи за нивните тела. Меѓутоа, кога стасале таму, биле нападнати од аскер кој сè уште го пребарувал теренот. Притоа загинал четникот Нисо, чие тело Турците потоа го исекле на парчиња. ¹⁴¹ Во меѓувреме, Ќосето се прибрал во реонот на Нивичино, при што го задолжил Атанас Нивички преку своите луѓе да открие од каде дошло предавството. Набрзо потоа, Нивички дознал дека предавството било извршено од врховистичкиот војвода Дончо Златков. ¹⁴² Оттука, Ќосето имал мотив повеќе во наредниот период да продолжи со гонењето на Дончо. Десетина дена, ¹⁴³ по судирот кај Штрбавите колиби, организациските чети што биле концентрирани на просторот помеѓу Малешевските Планини, Плачковица и Огражден, според претходниот распоред од Делчев, заминале по своите реони, а Ќосето останал да обиколува по Струмичко. ¹⁴⁴

¹³⁶ Революционерните борби во Тиквешката... кн. 1, 341.

¹³⁷ Исто.

¹³⁸ Е. Александрова, Действијата на четата на Петър Юруков..., 20.

¹³⁹ Според Е. Александрова, споменатиот судир се одиграл на 21.3.(ст. стил) 1902 година (Исто, 19). Меѓутоа, ова датирање не е точно, особено ако имаме предвид дека Т. Христов на 30 април (ст. стил) 1902 г., интервенирал кај Делчев за заминување на Ќосето кон Малешевско. Ангел Динев, судирот кај „Штрбавите колиби“ го датира на 7 мај 1902 година (А. Динев, Илинденската епопеја, т.1..., 228). Додека пак во календарчето Македонија за 1923 година, овој настан е датиран на 20 мај 1902 (Календарче Македонија, Македонски летопис, Софија 1923, 25).

¹⁴⁰ Революционерните борби во Тиквешката... кн. 1, 341.

¹⁴¹ Спомени на А. Ќосето..., 49.

¹⁴² Исто.

¹⁴³ Революционерните борби во Тиквешката... кн. 1, 341.

¹⁴⁴ Спомени на А. Ќосето..., 49.

Атанас Нивички (втор од десно) со својата чета

6. Откако локалните пионери на врховизмот, со одделни офицери, создале бази во североисточна Македонија, ВМК преминал кон операционализација на планот за провоцирање востание. Провокацијата започнала со навлегувањето на полковникот Анастас Јанков во Македонија со поголема чета во придружба на неколку офицери и подофицери од бугарската армија. Крајната дестинација на Јанков била Костурско, а тоа значи дека требало да ја пресече Македонија дијаметрално од Горноџумајско до Костурско. Изборот на личноста и крајната дестинација не биле случајни. Јанков бил родум од с. Загоричани (Костурско). Неговото македонско потекло, високиот офицерски чин и униформата од бугарската армија, требало да предизвикаат респект кај населението, дека зад Јанков и неговиот повик за востание стои Бугарија. Јанков бил човек со типичен офицерски менталитет, послушник кон претпоставените, суров кон подредените, човек со крут и нетактичен карактер, кој своите услуги и претходно му ги нудел на кнезот Фердинанд, а во случајот доделената улога ја сфатил како парада.¹⁴⁵

¹⁴⁵ За занесеноста на полковникот во доделената мисија, најдобро сведочи неговото писмо до кнезот Фердинанд од 6 јуни 1902 година, во кое меѓу другото пишува: „Моето одење по овие места е триумф за бугарското население. Јас патувам во воена униформа. Речиси сите резервни офицери од Бугарија се

А. Јанков границата ја минал на 4/17 јуни 1902 година со чета која броела над четириесетина души, но со мобилизирање на месните врховисти и приливот на нови сили од Бугарија, неговата чета постојано се зголемувала. За однесувањето на Јанков по преминот на границата, весникот „Право“ пишува: „облечен во полковничка униформа, со перо на шапката, јавнат на коњ, оди од село на село, зборува против внатрешните дејци и од името на бугарскиот кнез и рускиот цар го кани населението на востание“. ¹⁴⁶ Меѓутоа, Јанков на теренот се соочил со контраагитација која доаѓала од Организацијата и нејзините активисти. Така, еден селанец кај с. Рич (Струмичко) пред Јанков изјавил дека луѓето на ТМОРО зборувале дека: „Вие (Јанков, б.н.) сте биле со кнезот, а тие Комитетот, не го сакаат бугарскиот кнез, го пцујат, и ни велат, Македонија сама ќе се ослободи“. ¹⁴⁷ За занесеноста на Јанков доволно зборува и фактот што веднаш по преминувањето на границата во писмата што ги испраќал до селаните се потпишал како „Началник на сите вооружени македонски сили“. ¹⁴⁸

Јанков на територијата на Струмичкиот револуционерен округ се задржал околу два месеца. Притоа, најчесто се движел на просторот помеѓу Малешевските Планини, Плачковица и Огражден. Тој со своето присуство на овој простор успеал да ги мобилизира и реорганизира локалните врховистички сили, кои непосредно пред тоа се нашле на удар на организациските чети. По покана од Дончо Златков, Јанков извесно време поминал во петричките огражденски села во областа Каршијак. Несомнено, престојот на Јанков во споменатиов регион бил неопходен за зацврстување на позициите на Дончо по неговиот пораз во Малешевско од четите на ТМОРО. Токму во овој крај, во с. Цапари, кон крајот на јуни, Јанков изјавил дека востанието треба да започне на 7/20 септември 1902 година. ¹⁴⁹

облечени во униформи и накитени со ордени. Луѓето се толку воодушевени што една моја заповед е доволна да пламне Македонија и пламенот да го опфати целиот Балкански Полуостров“ (В. Ѓорѓиев, Врховистичката востаничка провокација..., 206).

¹⁴⁶ Право, II/20-21, (28-29), Софија, 7.7.1902, 4.

¹⁴⁷ От Софија до Костур. Полковник Анастас Јанков, мајор Димитър Думбалков, поручик Борис Сарафов, инж. Христо Станишев, Георги Белев, Коста Шахов, Спомени, съставителство Ива Бурилкова и Цочо Билярски, Софија 2003, 131. (Натаму: Спомени на А. Јанков).

¹⁴⁸ Спомени на А. Јанков..., 118.

¹⁴⁹ Исто, 126-127.

Личните записи на Јанков се најдобро сведоштво за неговите патешествија, за неговите заблуди, лаги и менталитет. Така, на пример, кога зборува за престој во Горноџумајско, Јанков истакнува дека селаните му се пожалиле од Т. Христов и Х. Чернопеев дека им зеле пари, но не им доставиле оружје, но веднаш потоа додава дека во селото Падеш кај него дошле 200 вооружени селани со „кримки, мартинки и берданки“ и дека тој од своја страна им подарил „четири кратки берданки“ на кои селаните многу се израдувале.¹⁵⁰ Меѓутоа, Јанков воопшто не кажува од каде биле пушките на оние 200 вооружени селани што дошле кај него и дека станува збор за организациско оружје. Такви примери во неговите записи има многу.

Во манипулациите низ записите на Јанков е вклучен и Андон Ќосето. Полковникот, при обидот да објасни како Васил Пеливанот од член на ТМОРО станал врховист, но и да ги опрени централистите, внесува една приказна која не кореспондира со реалните факти. Според приказната, Пеливанот во септември 1901 година стасал во Ќустендил со 90 лири организациски пари за набавка на оружје и се јавил кај Г. Делчев. Вечерта, Делчев заедно со А. Ќосето и Т. Христов отишол кај Пеливанот по парите. Тогаш, Т. Христов зел 10 лири и си ги ставил в џеб, а слично на тоа Ќосето зел 5 лири; другите ги зел Делчев. Оттука, Пеливанот протолкувал дека Т. Христов и А. Ќосето од народните пари за оружје земаат „плата“.¹⁵¹ Меѓутоа во посочениот период, Г. Делчев бил преку Вардар на пат кон југозападна Македонија, а А. Ќосето бил ангажиран во обезбедувањето на Мис Стон, така што ниту едниот, ниту другиот не можеле да бидат во Ќустендил.

Независно од тоа дали приказната ја пласирал Пеливанот за да му се додвори на полковникот, или пак ја конструирал последниов, факт е дека Јанков на теренот се служел со разни такви измислици. За него Организацијата била мафија, а нејзините раководители вагабонти, коцкари и кокошкари, кои го тероризирале населението и ги злоупотребувале неговите пари за личен поминок, без да мислат некогаш да кренат востание. Таквите приказни од човек кој што прв пат се појавил на теренот тешко минувале кај обичниот македонски селанец, но тие приказни и понудата за бесплатно оружје од ВМК, сепак во одредени региони,

¹⁵⁰ Исто, 118.

¹⁵¹ Исто, 128.

предизвикале сомнеж и поделби, кои оделе на штета на Македонското ослободително движење.

Во овој период се чини дека организациските чети, имајќи го предвид потенцијалот на Јанковата чета, избегнувале да влезат во отворена пресметка со него, но од друга страна останува фактот дека ниту Јанков не се осмелувал да примени крајни мерки кон луѓето од Организацијата што на разни начини му се спротивставувале. Така, на пример, кога А. Нивички изјавил пред Јанков дека по заповед од своето началство нема да му дозволи да го бунтува населението и да му отвори канал за премин преку Струмичко,¹⁵² полковникот не презел ништо против него, туку бил принуден да побара алтернативни патишта. Како и да е, состојбата била напната. Оттука, според еден извештај од бугарското трговско агентство од Солун, во овој период поради активноста на врховистите во некои села одвај биле избегнати крвави расправи.¹⁵³ Во првата половина на август 1902 година, Јанков заминал од Струмичко и преку Вардар и Гевгелиско се упатил кон Воденско, од каде што потоа продолжил кон Леринско и Костурско.

Веднаш по навлегувањето на Јанков во Македонија, ЦК ТМОРО преку едно окружно писмо ги алармирал комитетите во Македонија дека врховистичките агитатори со својата кампања за востание, настојувале да ја повторат комедијата од 1895 година и да предизвикаат предвремено востание, зад кое наводно стоеле Бугарија и Русија. Затоа во окружното се апелира населението да не подлегнува на таквата агитација, туку да се надева „само на себеси, само на своите гради и плеќи, само на својата волја и сила“. Истовремено се нагласува дека до востанието за кое се подготвувала Организацијата, останувало уште малку време, но тоа требало да биде последен чекор преку кое ќе се оствари „крајната цел, самоуправувањето, слободата на Македонија“.¹⁵⁴ Во исто време, Г. Делчев и Ѓ. Петров испратиле специјално окружно до комитетите во Горноџумајско, Малешевско и Петричко, со кое го повикувале населението да не им дава прием на врховистичките чети кои се обидуваат да ги внесат во игра на востание.¹⁵⁵ Во Окружното, меѓу другото, се вели: „Еднаш засекогаш, вие треба да разберете дека вашето и нашето спасение нема да дојде од нив (врховистите,

¹⁵² Исто, 128-129.

¹⁵³ ДАРМ, ф. БГК – Солун, мф. 4277, № 489, 13.7. 1902.

¹⁵⁴ Види: В. Ѓорѓиев, ВМРО 1893-1903..., 251-255.

¹⁵⁵ Исто, 256-267.

б.н.). Треба да разберете дека вашето и нашето спасение, спасението на целиот наш народ лежи во сенародно, општо востание, кое за да биде направено, е потребна полна согласност, едномисленост и еднодушност на целиот народ“.¹⁵⁶ Затоа населението се повикува да не падне под влијание на врховистичките провокации кои може пред време да го вовлечат во востание, и да застапат под знамето на ТМОРО, како „единствена сила, која се бори и ќе ја извојува слободата“.¹⁵⁷

Уште пред навлегувањето на Јанков во Малешевско, Андон Ќосето се спуштил во Струмичко Поле. Причините за тоа лежат во фактот што непосредно пред тоа, поради засилената активност на четите на ТМОРО во кампањата против врховистите, во споменатиов регион навлегле многу османлиски потери. Нивниот број особено се зголемил по навлегувањето на Јанков. Така, додека османлиските потери и полковникот Јанков крстосувале по Огражден и Малешевските Планини, Андон Ќосето престојувал во селата по Струмичко Поле. Во тоа време Дончо Златков и Алекса Поројлијата, охрабрани од присуството на Јанков, почнале да пројавуваат одредени активности во источниот регион на Струмичката Котлина. Така, Алекса Поројлијата, кој претежно дејствувал во Поројско од јужната страна на Беласица, започнал да пројавува одредени активности и во струмичките подбеласички села. Така, некаде во почетокот на јули 1902 година, А. Поројлијата ги потканил селаните од с. Мокриево да се откажат од Патријаршијата и да ја прифатат Егзархијата. Писмото на Поројлијата набрзо завршило во рацете на струмичкиот кајмакам.¹⁵⁸ Постапката на Поројлијата е сосема спротивна од она што до тогаш го практикувала Организацијата во Струмичко. Во Струмичко, во Организацијата членувале егзархисти, патријаршисти, унијати и протестанти, но ТМОРО, во согласност со својата политика, никогаш не се обидела да изврши конвертирање на која било конфесионална заедница.

Во овој период, Андон Ќосето се наоѓал во околината на с. Смолари, со намера да се вовлече подлабоко во Беласица за да се одмори.¹⁵⁹ Тогаш Ќосето добил информација дека тројца четници кај с. Барбареве се отцепиле од Дончо и дека изразиле желба да

¹⁵⁶ Исто, 266.

¹⁵⁷ Исто, 267.

¹⁵⁸ В. Ѓорѓиев, Слобода или смрт..., 426.

¹⁵⁹ Спомени на А. Ќосето..., 49.

му се придружат на Ќосето. Меѓутоа, поради непријателските односи со Дончо, Ќосето бил внимателен. Тој на куририте им наредил да ги прифатат и да ги доведат кај него луѓето на Дончо, но притоа ја сменил локацијата, така што од Смолари заминал за Моноспитово.¹⁶⁰ Споменативе четници од лагерот на Дончо во прво време почнале да зборуваат против својот дотогашен водач, се разбира за да му се додворат на Ќосето. По некој ден, откако биле разоружени и притегнати, тие признале дека биле пратени од Дончо за да го убијат Ќосето.¹⁶¹

Андон Ќосето ги задржал кај себе неколку дена, а потоа ги ослободил и ги пуштил да си заминат кај Дончо. Притоа по нив му испратил писмо на Дончо во смисла: „Слушај, Дончо, да не мислиш дека си имаш работа со деца! Со тебе си ги одмеривме силите, ако си маж дојди да ги одмериме одново. Планината е широка за бој. Немој да изложуваш други на смрт. Јас не сум како тебе да ти ги сосечам другарите. Земи си ги, дај им друго оружје, и пак излези спроти мене“.¹⁶² Набрзо потоа, Ќосето од кај Ново Село излегол кон с. Барбарево и го фатил Огражден, од каде што влегол во контакт со Атанас Нивички. По размена на информациите со Нивички, Ќосето заминал кон Русиново. Во овој регион Ќосето случајно пресретнал двајца курири кои носеле леб, сирење и ракија за Дончо. Овој пат, Ќосето им зел дел од храната, им ја истурил ракијата и ги пуштил да заминат кај Дончо. Притоа преку нив повторно му испратил писмо на Дончо во кое го прекорил за предавството кај Штрбавите колиби.¹⁶³ Очигледно, идејното нетрпение помеѓу Ќосето и Дончо прераснало во лично непријателство, при што Ќосето тоа го издиг-

Дончо Златков

¹⁶⁰ Исто.

¹⁶¹ Исто, 50.

¹⁶² Исто.

¹⁶³ Исто.

нал во игра на надмудрување и манифестирање на јунаштво за „кавалерско“ одмерување на силите, наспроти подлите предавства со кои се служел првиот.

Во меѓувреме, Дончо се повлекол од Малешевско и заминал во својата сигурна база во Ѓеговските маала (петрички села на Огражден), од каде што почнал да крои планови за нова акција против Ќосето во Малешевско.¹⁶⁴ Од друга страна, Ќосето се поврзал со радовишкиот војвода Коста Мазнејков, со кој обиколиле неколку села по Плачковица и повторно заминале кон Малешевско за да го преследуваат Дончо. Во меѓувреме, Ќосето на два пати се судрил со Сулејман–чауш, кој ги предводел османлиските потери во регионот.¹⁶⁵ При една престрелка помеѓу Ќосето и Дончо, Сулејман–чауш, кој се наоѓал во непосредна близина, воопшто не интервенирал. На прашањето од селаните зошто не интервенира, Сулејман–чауш одговорил дека тој ќе настапи на крај, откако едните од учесниците во судирот ќе бидат поразени, а другите изморени.

Во меѓувреме, откако полковникот Јанков го поминал Вардар и ги разбранувал духовите во Воденско,¹⁶⁶ а Апостол Петков и Павеле Кониковски поради ривалството околу војводскиот трон во Еницевардарско, одбегнувале да ги извршуваат наредбите и поактивно да се вклучат во прогонувањето на врховистите во Воденско, ЦК почнал да размислува за казнување и отстранување на двајцата војводи од Еницевардарско.¹⁶⁷ При такви околности, Задграничното претставништво на 25.9. (ст. стил) 1902 година на ЦК во Солун му сутерирал алтернативно решение во смисла доколку во Струмичко немале неопходна потреба од Ќосето, и ако можеле без него, тогаш тој да замине за Еницевардарско на местото на А. Петков и П. Кониковски, а тие да бидат прекомандувани за Битолско, и натаму да бидат пратени со Давидов, кој наскоро требало да помине низ регионот.¹⁶⁸ Со оваа иницијатива бил запознаен и Гоце Делчев, а најдобра потврда за тоа е фактот што во неговата архива се наоѓа и списокот на четниците, кои требало да влезат во четата на Ќосето за Еницевардарско.¹⁶⁹ Меѓутоа,

¹⁶⁴ Исто, 50-51.

¹⁶⁵ Исто, 51.

¹⁶⁶ Види: В. Ѓорѓиев, Слобода или смрт..., 412-418.

¹⁶⁷ Види: В. Ѓорѓиев, Апостол Петков..., 65-67.

¹⁶⁸ Из архива на Гоце Делчев..., 36-37.

¹⁶⁹ Во белешката за Ќосето стои: „Андон Лазов (Ќосето), Велес за Ениче. Притоа за четници се наведени следниве имиња: Борис Х. Андонов, Илија Мари-

по инсистирање на Струмичкиот окружен комитет, Ќосето останал во Струмичко.¹⁷⁰ Идејата за испраќање на Ќосето всушност само го потврдува она што тој повеќе пати го потенцира во спомените, дека тој бил праќан секаде каде што имало проблеми. Меѓутоа, во случајот ситуацијата налагала тој да остане во Струмичко.

Идејата за преместување на Ќосето во Еницевардарско, коинцидира со започнувањето на врховистичка провокација во Горноџумајско,¹⁷¹ при што постоеле сериозни индиции за нејзино прелевање кон Струмичко.¹⁷² Оттука, останувањето на Ќосето во Струмичко во моментот било повеќе од потребно, но тоа набрзо потоа станало опасно.

7. Врховистичката востаничка провокација која започнала во Горноџумајско, по десетина дена почнала да се чувствува и во потесната Струмичка околија. Така, на 15.10.1902 година, врховистичките чети на И. Пашалијата и С. Бакалов се судриле со османлиските војски на планината Огражден, во реонот помеѓу селата Барбареве и Стиник.¹⁷³ Судирот траел 7–8 часа со жртви на двете страни. За протерување на врховистичките чети од овој крај, покрај редовна војска, биле ангажирани и неколку башибозучки одреди, или вкупно околу 400 души.¹⁷⁴ Врховистичките чети се повлекле, а селото Стиник било опустошено. Дел од селаните побегнале со четите, а други биле приведени, при што некои биле одведени во Струмица, а други во Петрич.¹⁷⁵ Набрзо потоа, дошло до судир кај с. Смолари, при што од османлиска страна

нов, Илија Серафимов, Младен Серафимов, Блаже Димитров и Димитар Штерјов (Гоце Делчев. Писма и други материали..., 332).

¹⁷⁰ Андон Ќосето во своите спомени ова го пренесува на следниов начин: „Гевгеличани му пишуваа на Централниот комитет, час поскоро да заминам за Гевгелиско, а пак струмичани пишуваа дека бај Атанас Ќосето нема да го пуштиме, бидејќи ... имаме голема потреба од него. Централниот комитет одговорил дека тој ќе дојде во вашиот реон по наредба на Делчев и ќе остане во Струмичко додека го уреди регионот“ (Спомени на А. Ќосето..., 46–47). Оваа информација од спомените на Ќосето, иако делумно е конфузна, сепак го потврдува она што навистина се случило, и што постои во официјалната документација.

¹⁷¹ Види: В. Ѓорѓиев, Слобода или смрт..., 431–436.

¹⁷² Исто, 436–437.

¹⁷³ Иван Катарџиев, Борба до победа, т.1, Скопје 1983, 521.

¹⁷⁴ ДАРМ, ф. Foreign Office, мф. 31, 78/5193, № 201; Право, II/34 (42), София 20.10.1902, 3.

¹⁷⁵ Исто.

имало 6 убиени и 8 ранети.¹⁷⁶ Двата судира се случиле во околината на Ново Село, поради што тоа се нашло под опсадна положба. Во исто време, по наговор од врховистите, една жена од Н. Село заминала за Солун, за да разгласи пред дипломатскиот кор дека околните овчарски колиби се полни со комити и селани кои биле подготвени да започнат со напади на населени места.¹⁷⁷ Таквите провокации дополнително ги провоцирале османлиските власти, чиј интерес кон Н. Село бил насочен од пред неколку месеци, поради една крупна поранешна афера.¹⁷⁸ Од друга страна, врховистичките закани за проширување на нивните активности биле сериозно предупредување за Организацијата, за да обрне поголемо внимание кон североисточните делови во Струмичко. Оттука, кон крајот на октомври, Андон Ќосето престојувал во околината на селото Дрвош.¹⁷⁹

На Митровден (8.11.) 1902 година, Андон Ќосето со својата чета се нашол во с. Боријево. Наспроти куќата во која се сместила четата, била куќата на концесионерот за риболов во Моноспитовското Блато. Во споменатава куќа во тоа време се наоѓал таксилдарот (даночен чиновник) и двајца жандарми.¹⁸⁰ Ќосето, најверојатно поради празничната атмосфера, не обрнал доволно внимание. Во еден момент четата го повикала и стражарот да им се придружи во гозбата, а место него за надгледување на околината ангажирале една жена со дете в раце. Меѓутоа, жената набрзо отишла кај соседите. Во тоа, време во куќата каде што била четата, на врата се појавил падарот. Кога тој ја отворил вратата, комитите веднаш скокнале кон него, но падарот побегнал. Ќосето и четникот Атанас се впуштиле по него и почнале да стрелаат, при што полјакот бил убиен, но истовремено бил убиен и четникот Атанас.¹⁸¹ Во исто време во престрелката се вклучиле и другите

¹⁷⁶ ДАРМ, ф. БГК–Солун, мф. 4277, № 787, 1.11.1902; ф. Foreign Office, мф. 31, 78/5193, № 201.

¹⁷⁷ Величко Георгиев и Стајко Трифонов, Историја на българиите 1878–1944 в документи, т.1, 1878–1912, част втора, София 1996, 388.

¹⁷⁸ Повеќе за тоа види: Ванчо Ѓорѓиев, Новоселските афери – провали во Струмичко 1901–1902 година, Зборник од научниот симпозиум: Струмица и Струмичко, историја, култура и традиција, Струмица 2008, 177–187.

¹⁷⁹ Спомени на А. Ќосето..., 62.

¹⁸⁰ Исто.

¹⁸¹ Во писмото на протестантскиот мисионер Хенри Хаус до британскиот генерален конзул во Солун, Алфред Билиоти, се наведува дека четникот Атанас бил убиен по грешка од четата. (Британски документи за историјата на Македонија, т.VI...,179). Истата констатација е пренесена и во извештајот од

Турци. За време на овој инцидент, покрај полјакот, бил убиен еден жандарм, а таксилдарот бил ранет.¹⁸² Непосредно пред пристигнувањето на војската и башибозукот, четата побегнала, а со неа побегнало и дел од машкото население.¹⁸³ Така, Митровден на 8.11.1902 година,¹⁸⁴ во Боријево поминал крваво, поради инцидентот што го предизвикала четата на Ќосето. Проблемите од тоа за бorieвци, како и за другите струмички села, допрва престоеле.

Андон Ќосето од Боријево забрзано се упатил на исток кон Ново Село, а оттаму по падините на Огражден свртел на север кон Барбарево. Притоа, кај Ново Село им се придружил и Крсто Новоселски со својата чета.¹⁸⁵ Откако ги фатиле првите ридови, зад нив почнало раздвижувањето на аскерот од новоселскиот гарнизон. Заради подобро прикривање, комитетите се измешале со барбаровските овчари и говедари, кои кон крајот на денот се прибирале со стоката кон селото. Откако го одминала Барбарево, четата продолжила на север во правец кон Црвено Поле. Длабоко во ноќта, четата влегла во колибата на дедо Стоилко да одмори. Ќосето таму ги собрал овчарите од соседните колиби од кои зел храна, и ги посветувал кога ќе пристигне војската да изјават дека комитите им го зеле лебот и заминале кон Добри Лаки (кон

1.11.1902 на бугарскиот трговски агент од Солун, А. Шопов (В. Георгиев и С. Трифонов, *История на българите...*, 387). Според тоа, четникот Атанас загинал од „пријателски оган“.

¹⁸² ДАРМ, ф. Foreign Office, мф. 31, 78/5193, № 201; ДАРМ, ф. БГК – Солун, мф. 4277, №787, 1.11.1902; В. Георгиев и С. Трифонов, *История на българите...*, 387. Според веќе цитираното писмо од Хенри Хаус, набрзо по настанот се зборувало дека лично Ќосето го убил таксилдарот и дека во двете нозе го ранил муфетишот, кој починал подоцна (Британски документи за историјата на Македонија, т.VI...,179).

¹⁸³ В. Георгиев и С. Трифонов, *История на българите...*, 387.

¹⁸⁴ Споменатиов судир во Боријево во Мемоарот на Внатрешната организација погрешно е датиран на 15.10. (ст.стил) 1902 година (Мемоаръ на Вѣтрешната организация..., 57). Во извештајот на А. Шопов од 1.11.1902, овој настан е датиран на 26.10. (ст. стил) 1902, што според Грегоријанскиот календар одговара на 7 ноември, што исто така не е точно (В. Георгиев и С. Трифонов, *История на българите...*, 387). Андон Ќосето во спомените вели дека судирот бил на Митровден, што значи на 8.11.1902 (Спомени на А. Ќосето..., 62). Слично на Ќосето, во цитираното писмо на Хенри Хаус, стои дека судирот во Боријево се одиграл на празникот „Св. Димитрија“, при што експлицитно е наведен и датумот 8.11.1902 (Британски документи за историјата на Македонија, т.VI..., 179).

¹⁸⁵ Спомени на А. Ќосето..., 62-63.

Каршијак). Утрото, наместо кон Добри Лаки, Ќосето заминал кон Црвено Поле, се намера да избие кон врвот Огражден. По заминувањето на четата, во колибата на дедо Стоилко пристигнал аскер, кој почнал да ги претресува околните колиби, но и да ги приведува селаните. Во меѓувреме, во прилог на четата одело и магливото време, поради што успеала да се извлече на север.

Од Огражден, Ќосето заминал кон селото Безгаштево (Беровско). Во ова село живееле Бошњаци (мухаџири). За да го сврти вниманието на властите и на потерите во погрешна насока, четата влегла во селото, притоа ги издвоиле првенците, изнатепаале неколкумина (без да убијат некој), зеле храна и заминале.¹⁸⁶ По пријава на селаните потерите се насочиле во овој крај, а Ќосето пак оттаму свртел на запад и откај селото Широк Дол заминал кон врвот Гарваница. Од таму стапил во контакт со Атанас Нивички, при што го информирал да го предупреди Кутрулчето за раздвижувањето на потерите и да се повлече кон Радовишко кај Коста Мазнејков. Од кај Нивичино, Ќосето пресекол кон с. Варварица и излегол кон селото Попчево,¹⁸⁷ зад Струмица. Според тоа, по судирот кај Боријево, Ќосето за неколку денови направил огромно маневарско движење околу Струмичката Котлина за да ги избегне потерите. Додека Ќосето вешто маневрирал избегнувајќи ги потерите, зад него настанал вистински пустош со серија последователни афери.¹⁸⁸

Пукотниците во Боријево го предизвикале турското население од блиските турски села: Турново, Еднокуќево и Секирник, кои како башибозук тргнале за Боријево. По неколку часа, во Боријево пристигнала потера од педесетина души од с. Банско. Поради сето тоа, повеќето селани се разбегале по околните села, а некои дури и за Струмица. Селото било наполно ограбено, а десетина селани биле претепани до смрт.¹⁸⁹ Набрзо потоа во селото пристигнал струмичкиот кајмакам, кој советува селаните да се вратат по своите домови, но освен жените и децата, од мажите не смеел да се врати никој.¹⁹⁰ На 18. 11.(ст. стил) 1902 година, во Боријево пристигнала војска од Ново Село во бројност од 40–50 ду-

¹⁸⁶ Исто, 64.

¹⁸⁷ Исто.

¹⁸⁸ Опширно за тоа види: В. Ѓорѓиев, Слобода или смрт..., 438-440; В. Ѓорѓиев, Новоселските афери..., 184-187.

¹⁸⁹ Право, II/39 (47), София 24.1. 1903, 3.

¹⁹⁰ В. Георгиев и С. Трифонов, История на българите..., 387.

ши, под команда на Али Ефенди. Тогаш 16–мина селани од Бориево биле одведени во Ново Село. Тие биле подложени на жестока тортура за да предадат пушки.¹⁹¹

Истрагата од Бориево брзо се проширила по околните села и пошироката Струмичка околија. Во потрагата по оружје и јатаци на комитите, војската и жандармеријата примениле невидена тортура со масовни приведувања. Ситуација ја искористиле одредени турски профитери кои првин обвинувале одредени лица дека поседуваат оружје, а потоа за да се избават од обвиненијата и измачувањата – ги терале да купуваат оружје откај нив и да им го предаваат на властите. Поради невидената тортура, многу селани биле принудени да предадат дел од илегалното оружје што го поседувале, други да побегнат в планина, а трети кон Бугарија.

Истрагата по инцидентот во Бориево зафатила многу села. Така од с. Нивичино биле приведени 10–мина, од Босилово 15, од Моноспитово 40, од Попчево 20, Куклиш 20, Дабиле 20, Белотино 10, Муртино 40, Вељуса 20, Пиперево 4, Робово 20, Водоча 9, Дрвош 10, Барбарово 1, Сачево 10, Ново Село 100–тина и тн.¹⁹² Според Мемоарот на Внатрешната организација, во текот на оваа хајка од Струмичко биле приведени 428 души, а 230 биле жестоко мачени.¹⁹³ Од нив 67 биле изведени пред судот во Солун, при што 26–мина биле осудени, а на избеганите им се судело во отсуство.¹⁹⁴ Најлошо од сите поминало Ново Село, каде што биле сместени од 800 до 1000 војници кои вршеле тортура врз населението, а со истрагата директно раководел струмичкиот кајмакам „Црната Брада“.¹⁹⁵

Поради масовната и жестока тортура од страна на властите, кон крајот на ноември 1902 година неколкумина претставници од Ново Село, Бориево, Моноспитово, Муртино, Робово и други села заминале за Солун да се пожалат пред конзулите, при што изворно го информирале ЦК ТМОРО за настаните во нивниот крај.¹⁹⁶ ЦК од нивно име подготвил поплаки кои биле доставени до солунскиот валија и до странските дипломатски претстав-

¹⁹¹ Право, II/39 (47), София 24.1. 1903, 3.

¹⁹² А. Динев, Илинденската епопеја, т.1 ..., 261.

¹⁹³ Мемоаръ на Вжтрешната организация..., 57.

¹⁹⁴ А. Динев, Илинденската епопеја, т.1 ..., 262. За другата , Право, II/39 (47), София 24.1. 1903, 3.

¹⁹⁵ В. Ѓорѓиев, Слобода или смрт..., 439-440.

¹⁹⁶ Из архива на Гоце Делчев..., 53.

ници. Истите поплаки, ЦК ги доставил и до Задграничното претставништво во Софија, за да ги публикува во тамошниот печат.¹⁹⁷

Андон Ќосето, кој во спомените со задоволство раскажува за надмудрувањето со потерите за време на овие драматични настани во Струмичко, речиси воопшто не зборува за последиците. Сепак, на едно место спомнува кога слегол од Попчево по полските села, дека ги распрашал селаните како поминале во тоа време, а тие наводно му одговориле дека „претрпеле многу страв, но не се случило ништо грозно“.¹⁹⁸ Очигледно, темите поврзани со последиците не биле пријатни за раскажување, како оние за јунаштвото. Како и да е, поради сето тоа што се случило во Струмичко, Ќосето бил принуден да го напушти регионот уште додека траела аферата и да замине за Бугарија со поголема група бегалци.

Кога расплетот на настаните по судирот во Боријево добил драматичен тек, Х. Чернопеев, кој бил ангажиран во борбата со врховистите во Малешевско, бил принуден да се спушти во Струмичко.¹⁹⁹ Под импресија на масовните приведувања во Струмичко, собирањето на оружјето и деморализацијата која го обзела населението, Христо Чернопеев и Крсто Асенов испратиле писмо до ЦК во Солун, а потоа и до Задграничното претставништво, со кое побарале итно прогласување на востание.²⁰⁰ На 29 ноември (ст. стил) 1902 година, ЦК го информирал Задграничното претставништво дека според писмото што го добиле до Вирово (псевдоним за Струмица), таму сепак во моментот нема да дојде до востание, како и тоа дека во Солун веќе пристигнале селани од

¹⁹⁷ Исто.

¹⁹⁸ Спомени на А. Ќосето..., 64.

¹⁹⁹ Спомени на Чернџо Пјевџ..., 66.

²⁰⁰ Засега е познато само писмото од Х. Чернопеев и К. Асенов до Задграничното претставништво од 20 ноември (ст. стил) 1902 година. Во него меѓу другото се вели: „Браќа, не знам дали имате точни сведенија за положбата овде. Денес тука речи сè е свршено. Во Струмичкиот реон речиси половина од оружјето е прибрано, околу стотина души работници се затворени, а други побегнати скитаат и не знаат што да прават. Каналот е отворен и продолжува до кај границата. Населението е потресено и скита по горите. Не може повеќе да се чека. Организацијата, како што гледате, совршено се распаѓа. Оружјето, кое со толку жртви и труд е внесувано, денес го предаваат како жени. Ние поскавме во Света Гора (псевдоним за Солун, б.н.) да прогласат востание и чекаме одговор, но не знам дали ќе го дочекаме, затоа најбрзо испраќајте оружје, резерви и луѓе. Нема што – изгледа таква била судбината на Организацијата. Впрочем да живее револуцијата (В. Ѓорѓиев, ВМРО 1893–1903..., 103).

Муртино, Моноспитово, Робово и Ново Село за да се посоветуваат за ситуацијата со ЦК.²⁰¹ Од друга страна, Чернопеев во спомените истакнува дека иако во прво време тој се исплашил од размерот на настаните во Струмичко, поради што инсистирал за востание, дека по запирањето на прогонот, духовите во регионот се смириле.²⁰²

Независно од тоа што состојбата во Струмичко се смирила, а барањето за востание од страна на Чернопеев во моментот не добило поддршка од ЦК, истото барање набрзо било искористено од ЦК за поткрепа на иницијативата на битолчани при закажувањето на Солунскиот конгрес и донесувањето на одлуката за востание во претстојната 1903 година.²⁰³

8. Откако аферата во Струмичко добила огромни размери поради што се зголемил и бројот на бегалците, Ќосето заминал за Бугарија за да ги одведе на безбедно место.²⁰⁴ Откако ги оставил бегалците, Ќосето тргнал обратно да се врати во својот реон, но на границата бил пресретнат и фатен од бугарската војска. При тоа, Ќосето и Манол биле спроведени во Дреново, а останатите од четата по другите градови.²⁰⁵ Ќосето во Дреново извесно време бил ставен под полициски надзор. За пристигнувањето на Ќосето во Бугарија и за неговото приведување дознал Делчев. Тој стапил во контакт со Ќосето и му забележал зошто го напуштил реонот. Писмото од Делчев го немаме, но затоа пак го имаме одговорот од Ќосето, кој е напишан од Дреново на 27 ноември (ст. стил) 1902 година. Во писмо до Делчев, Ќосето пишува:

„Господин Гоце Делчев,

Се наоѓам во Дреново, под полициски надзор. Вие сте биле засегнати од тоа што ние сме го напуштиле реонот. Но не би требало да бидете засегнати, зашто Централниот не ни испрати материјална поддршка, а реонскиот раководител ни рече дека Централниот не испраќа поддршка, а следствено на тоа 'кој што сака, тоа нека прави'. Останати без таква поддршка, ние немавме можност да функционираме. Момчињата остана голи, боси и без кепиња. Пишувавме, чекавме за поддршка, но не ни испратија од никаде. Најпосле принудени од условите, ние дојдовме овде.

²⁰¹ Исто..., 347.

²⁰² Спомени на Черньо Пјевъ..., 66.

²⁰³ Види: Ѓорче Петров – Спомени. Кореспонденција, вовед, коментар и редакција, Љубен Лапе, Скопје 1984, 169.

²⁰⁴ Из архива на Гоце Делчев..., 421.

²⁰⁵ Исто.

Никој не се погрижи да нè побара. Не знаеме што да сториме. Немојте да мислите дека ние, кои ја сакаме несреќната Македонија, сме се откажале да работиме за нејзината слобода. Ете зошто, молиме, дајте ни упатства 'што да правиме'. Пратете ни поддршка, пратете ни пари да си дојдеме, зашто немаме ниту стотинка".²⁰⁶

Според писмото на Г. Каранџулов до Г. Делчев од 10/23 декември 1902 година, Ќосето и Манол откако биле ослободени од Дреново, сакале да се вратат кон Софија, но по совет на Јордан Каранџулов, заминале за Варна.²⁰⁷ Всушност, Ј. Каранџулов го испратил Ќосето за Варна како засилување на тамошното македоно–одринско друштво, кое било во конфликт со посилното опозициско друштво што било под контрола на ВМК. Токму поради тоа, Г. Каранџулов на Делчев му пишува: „Бидејќи отцепниците располагаат со многу повеќе сили (момчиња) нивното (на Ќосето и Манол, б.н.) доаѓање ќе биде многу корисно, па можат да поседат овде барем некое време, ако (за нив, б.н.) немате поважна неодложна работа. Но, ако се неопходни за друго место, пишете ни и ние ќе ви ги пратиме оттука, при што ќе им извадиме билети за железницата".²⁰⁸

На 15/28 декември 1902 година, Г. Каранџулов со писмо го информира Делчев дека нивното друштво во Варна се засилило, дека собрале поголема сума пари за потребите на македонското дело, како и тоа дека нивните противници се посмириле. Покрај тоа, Каранџулов додава дека приврзаниците на ВМК, откако дознале дека Георги Иванов бил дел од нивното обезбедување, го нападнале во една кафеана каде што бил и Ќосето, при што последниов бил претепан и буквално исфрлен на улица.²⁰⁹ Следниот ден 11–мина активисти од друштвото под контрола на ВМК, влегле во истата кафеана во која бил Ќосето со уште еден другар, но во тој момент пристигнал Манол со уште неколцина другари, поради што напаѓачите си заминале без инцидент.

Според изнесеново, очигледно е дека Ќосето во текот на декември, со согласност на Делчев, бил ангажиран во Варна за помош на тамошното македоно–одринско друштво, при што едниот го извлекол подебелиот крај.

²⁰⁶ Исто, 456.

²⁰⁷ Исто, 421.

²⁰⁸ Исто.

²⁰⁹ Исто, 423.

ЌОСЕТО ВО ВОСТАНИЧКАТА 1903 ГОДИНА

1. Врховистичката востаничка провокација од есента на 1902 година, сериозно ја комплицирала положбата во Македонија. На локален план, таа предизвикала разни афери и провали и жестока репресија на власта при обидот за воспоставување на редот во вознемирените региони, а тоа, пак, ги иритирало духовите и трпението кај населението. Гледано од друг агол, врховистичката провокација делумно ја компромитирала идејата за општо востание за какво што се подготвувала ТМОРО. Во поширок контекст, врховистичкиот обид за провоцирање востание во Македонија и спротивставувањето на ТМОРО на тоа, го раздвижиле македонското прашање пред дипломатијата, што резултирало со усвојувањето на Февруарските (Падарски) реформи, кои всушност преставувале обид за превенирање на идните нереди во Македонија.

ТМОРО, која со својот потенцијал настојувала да ја парализира врховистичката провокација, откако заминала бурата и откако се соочила со последиците од неа, почнала да размислува за прогласување востание во наредната 1903 година. Всушност, кога врховистичкото движење спласнало, прашањето за востание станало сè поприсутно во преписката помеѓу ЦК ТМОРО и Задграничното претставништво.¹ За претседателот на ЦК, Иван Гарванов, и за задграничните претставници: Христо Матов и Христо Татарчев, прашањето за востание кон крајот на ноември 1902 година, како да било решено.² Иако за ова прашање сè уште немало никаква формална одлука, Х. Татарчев во декември ги известил бугарскиот премиер С. Данев и кнезот Фердинанд, дека востаничките акции за претстојната пролет „се неминовни“.³ Од друга страна, ВМК преку повици до македонската емиграција и до офицерите во бугарската армија, се заканувал со ново „востание“ во Македонија за пролетта на 1903 година.⁴

¹ Види: В. Ѓорѓиев, Слобода или смрт..., 458-459; Ванчо Ѓорѓиев, Анастас Лозанчев, Скопје 2014, 128-131,

² В. Ѓорѓиев, Анастас Лозанчев..., 135.

³ Д-р Х. Татарчев, Втрешната македоно-одринска револуционна..., 125.

⁴ В. Ѓорѓиев, Врховистичката востаничка провокација во 1902 година..., 216.

При такви околности, претседателот на ЦК ТМОРО – И. Гарванов, кон крајот на декември 1902 година, закажал конгрес за да ја официјализира определбата за востание. Конгресот се одржал во Солун во средината на јануари 1903 година.⁵ Притоа, делегатите на Конгресот, без многу двоумење и сериозна темелна анализа, ги прифатиле аргументите на Гарванов и иницијативата на Лозанчев, и донеле одлука за „повсемесно и стратешко“ востание, без да го определат времето за почеток.

За разлика од Конгресот во Солун, на кој учествувале второстепени личности, без особено теренско и организаторско искуство, во организација на Задграничното претставништво, а врз основа на иницијативата на ЦК, во врска со прашањето за востание, во Софија биле одржани повеќедневни советувања на кои учествувале еминентни претставници на Македонското револуционерно движење.⁶ На советувањето првенствено се воделе полемики за карактерот на дејствата. Притоа, повеќето учесници признавале дека подготовките не се доволни, но сите го застапувале ставот дека поради сложеноста на ситуацијата треба да се промени начинот на дејствување и да се преземе акција. Оттука, на крајот се дошло до компромисно решение кое е покриено со терминот „засилени партизански дејствија“ и во таа смисла било решено да пишуваат во Солун дека тие не биле за општо востание, туку за „партизански дејства“.⁷ Меѓутоа, Конгресот во Солун, без да го чека исходот од советувањата во Софија, веќе ја донел одлуката за востание. Уште додека траеле советувањата во Софија, претседателот на ЦК, И. Гарванов, допатувал во Софија и пред учесниците на советувањето ја образложил донесената одлука, притоа потенцирајќи дека таа е неповратна и дека веќе е разгласена во внатрешноста на земјата.⁸

2. За време на врховистичката провокација, дошло до нагло зголемување на бројот на четите на ТМОРО. Откако ЦК, во есента на 1902 година, веќе го отворил прашањето за востание, не

⁵ Повеќе за Солунскиот конгрес види: Ванчо Ѓорѓиев, Солунскиот јануарски конгрес на ТМОРО од 1903 година и прашањето за востание, Историја XL/1-2, Скопје 2004, 77-92; В. Ѓорѓиев, Анастас Лозанчев..., 127-143; Димески Димитар, Солунскиот јануарски конгрес на Македонската револуционерна организација 1903 година, ГИНИ, бр. 2, Скопје 2001, 43-66.

⁶ В. Ѓорѓиев, Солунскиот јануарски конгрес..., 86.

⁷ В. Ѓорѓиев, Илинденското востание 1903. Востанијата во Македонија, Скопје 2016, 230.

⁸ В. Ѓорѓиев, Подземната република..., 278.

само што се зголемила мобилноста и бројноста на постојните чети, туку и забрзано почнало да се доставува оружје. Кога прашањето за востание се нашло на дневен ред, а особено откако тоа било решено, во почетокот на 1903 година во Македонија масовно почнале да навлегуваат чети. Меѓу првите што заминал, бил Гоце Делчев. Тој, не дочекувајќи го крајот на советувањата во Софија, со поголема чета и соодветно количество воени материјали, заминал за Серско, за да го демонстрира на дело новиот концепт на борба што го заговарал.

Кон средината на јануари 1903 година, од Софија почнале да се подготвуваат повеќе чети за влез во Македонија. Централно место меѓу нив заземал Борис Сарафов, кој во случајов бил определен за реонски началник за Малешевско, Кочанско, Струмичко, Радовишко и Петричко.⁹ Во исто време со него, за заминување се подготвувале Сава Михајлов и Андон Ќосето.¹⁰ Во спомената група покрај другите се нашле Димо Хаџи Димов, Константин Бараков, поручник Стојков (братучед на Б. Сарафов), поручник Панајотов, Димитар Дечев и други.¹¹

Околу 23 јануари 1903 година, групата се нашла во Ќустендил, каде што се вооружила, а по ден-два,¹² ја минала границата кај селото Сажденик. Притоа водач на теренот бил Андон Ќосето, при што четите се движеле под негови инструкции.¹³ Првата ноќ по преминот на границата, четите преспале во една овчарска колиба кај селото Саса. Оттаму Ќосето, користејќи ги старите врски и постојните курири и канали на Организацијата, го организирал патувањето и обезбедувањето со храна за четите до Малешевско. Од ова патување, Ќосето изнесува една интересна

⁹ Спомени на Б. Сарафов..., 77; Спомени на С. Михайлов..., 93.

¹⁰ Спомени на Б. Сарафов..., 77; Спомени на С. Михайлов..., 92. Андон Ќосето во своите спомени раскажува дека Делчев го повикал од Македонија да дојде до Ќустендил за да го преземе префрлањето на четата на Сарафов преку границата, и дека тогаш во Ќустендил дошол и Делчев (Спомени на А. Ќосето..., 65). Меѓутоа, во случајот Ќосето очигледно греша. Како прво, тој во тоа време бил во Бугарија, а Делчев веќе бил заминат за Македонија. Од друга страна, С. Михајлов и Б. Сарафов, експлицитно наведуваат дека од Софија тргнале заедно.

¹¹ Спомени на А. Ќосето..., 65; Спомени на Б. Сарафов..., 77.

¹² Според С. Михајлов границата ја минале на 24 јануари според јулијанскиот календар (Спомени на С. Михайлов..., 92). Додека според Б. Сарафов тоа било на 26 јануари, исто така според јулијанскиот календар (Спомени на Б. Сарафов..., 77).

¹³ Спомени на А. Ќосето..., 65-66.

епизода од саморекламирањето на Борис Сарафов пред локалното население. Според него, кога локалните курири кај с. Луковица¹⁴ им принеле храна и кога некои од селаните почнале да се интересираат за луѓето што не ги познавале, Б. Сарафов сам се претставил како претседател на Македонскиот комитет. Тогаш еден простодушен селанец со искинат кожув, на Сарафов му рекол: „Може да си ти, но ние не те познаваме. Ние го познаваме бај Андон“.¹⁵

Покрај снегот и студеното време, посебен проблем при патувањето на групата претставувала и големото количество воени материјали што ги носеле. Покрај десетте товари пушки, четите носеле околу 300 килограми експлозив, електрични машинки и друго.¹⁶ Од безбедносни причини се движеле само ноќно време. По 2–3 дена, четите стасале на Голак, а оттаму се спуштиле кон Разловци и продолжиле кон Митрашинци (Малешевско). Таму се сретнале со четата на врховистичкиот војвода Карабиберов, а потоа и со организациската чета на Крсто Асенов.¹⁷ Кога пристигнале во Малешевско, Сарафов почнал да ги обиколува селата за да го напипа пулсот на населението за да види дали има клима за подвизи достојни за неговата амбиција. Во меѓувреме, А. Ќосето се одвоил од Б. Сарафов и фатил кон с. Смиљанци, Радовишко.¹⁸

На 2/15 февруари 1903 година, четата на Ќосето била нападната од една османлиска потера во близина на с. Смиљанци.¹⁹ Всушност, четата престојувала во една овчарска колиба, но неискусниот стражар, кој бил поставен на едно повисоко место, откако ја забележал потерата, место да отвори оган, или на друг начин да ѝ сигнализира на четата, потрчал кон колибата за да ги извести усно другарите.²⁰ Во меѓувреме, Турците ги опколиле и

¹⁴ Б. Сарафов погрешно го именува како Луково (Спомени на Б. Сарафовъ..., 78).

¹⁵ Спомени на А. Ќосето..., 66.

¹⁶ Спомени на Б. Сарафовъ..., 78.

¹⁷ Исто, 78–79.

¹⁸ Спомени на А. Ќосето..., 67.

¹⁹ Исто, 68; Овој судир во хектографираниот весник „Слобода или смрт“ кој излегувал под редакција на П. Јаворов е датиран на 3.2. (ст. стил) 1903 година (П.К.Јаворовъ, Слобода или смъртъ, София 1940, 62). Споменатиов судир на истиот датум 3.2.1903 г., е датиран и во весникот Право (Сблъскване въ Радовишко, Право, II/41 (49), София 22.2.1903, 3). Додека пак во Календарчето Македонија за 1923 година овој судир е датиран на 16.2. 1903 година (Календарче Македония..., 19).

²⁰ Исказите на Ќосето во спомените во врска со овој судир, речиси наполно коинцидираат со описот во в. Право (Види: Сблъскване въ Радовишко... 3).

отвориле оган во момент кога четата се обидуваа да се извлече и да фати подобра позиција. За време на судирот кој траел повеќе часови, загинал Илија Маказлиев (секретар на Ќосето) и четникот Кољо. Андон Ќосето бил ранет во лицето и рамото, а Стојан Ињевалијата во дебелото месо.²¹ Додека траела престрелката, Турците ја потпалиле колибата, од која одекнале експлозии од скриените куршуми. Тоа ги навело Турците на помисла дека во колибите има уште комити, па затоа ударната сила ја насочиле таму. Тој момент како и чадот што го прекрил долот, ѝ дал можност на четата да се извлече и да заземе подобри позиции за да ја продолжи борбата.

Ќосето, иако бил ранет, речиси со мразулци крв по лицето и рацете, продолжил да стрела. По извесно време, поради обилното крвавење и силниот студ, на Ќосето му се вкочаниле рацете, а потоа паднал во бесознание. Приквечерта, преживеаните од четата се повлекле од местото на судирот, а Ќосето останал да лежи таму. Подоцна по Ќосето се вратиле Велко од Ново Село и Крсто Новоселски. Тие му укажале прва помош, а потоа го однеле во „историската“ колиба на дедо Спасе во месноста Караѓозлија.²²

Откако се стоплиле, дедо Спасе пристапил кон традиционалната народна медицина. Тој од еден куп со расол извадил лисја од зелка и му ги завиткал рацете на Ќосето, кои буквално биле вкочанети и отечени од премрзнување, сметајќи дека на тој начин ќе го извлече студот. По извесно време, кога ги отстраниле лисјата од зелката, паднала и кожата од рацете на Ќосето. Поради тоа, дедо Спасе бил страшно вознемирен. Можеби народниот лек не бил погрешен рецепт, туку причината за тоа била во премрзнувањето до висок степен, кое настанало како последица на претходното крвавење.

По ден–два, Ќосето ја напуштил колибата на дедо Спасе и откај Готен слегол во Нивичино кај Атанас Нивички. Преку него стапил во контакт со Христо Чернопеев, кој во тоа време ги обиколувал селата низ Струмичко. Притоа Ќосето имал намера да ги остави своите соборци под команда на Чернопеев, а тој да замине на лекување за Бугарија. На 5/18 февруари, Чернопеев пристигнал во Нивичино.²³ Оставајќи ги другарите, Ќосето со ранетиот

²¹ Спомени на А. Ќосето..., 67; П.К.Яворовъ, Свобода или смъртъ..., 62; Сблъскване въ Радовишко...3.

²² Спомени на А. Ќосето..., 67.

²³ Исто, 68.

Стојан Ињевалијата, со два коња во придружба на Петар Китанов и Х. Кутрулчето тргнале за Бугарија.

3. Кога поминувале крај Владимирово, ја слушнале престрелката помеѓу четата на Б. Сарафов и османлиските сили во месноста Касапли.²⁴ Ќосето, иако ранет, посакал да фрлат по некоја пушка од зад грб по Турците, но на тоа се спротивставил Петар Китанов. Оттаму покрај Мачево, Робово, Истевник заминале кон с. Лешко (Горноџумајско).²⁵ Потоа Петар Китанов и Х. Кутрулчето се вратиле назад кон Малешевско, а Ќосето со други курири ја минал границата и стасал во селото Копривен на бугарска територија, на неколку стотини метри од границата. Таму Ќосето и С. Ињевалијата се сместиле во куќата на дедо Мирчо и баба Јана. Притоа, Ќосето побарал од дедо Мирчо да го информира пограничниот офицер за нивното присуство во селото. Набрзо потоа, во куќата се појавиле двајца војници кои ги одвеле кај пограничниот офицер, а тој пак од своја страна со придружба ги препратил кон с. Бобешево. Притоа од селаните биле обезбедени два коња, бидејќи Ињевалијата не можел да пешачи поради тешката повреда. Во Бобешево биле пресретнати од повеќе луѓе, а тоа било непријатно за Ќосето: „Мене ми беше и тешко и срамно, бидејќи мнозина ми беа познати“.²⁶ Очигледно, војводата кој често минувал оттука и познавал прилично луѓе, не сакал да го видат под воена придружба, а згора на тоа и ранет од турските војски. Оттука, кметот им обезбедил пајтон за Дупница, каде што заминале во придружба на двајца војници.

По пристигнувањето во Дупница, Никола Малешевски преку д-р Василев, кој бил близок со Организацијата, издејствувал да им обезбедат легла во болницата. Меѓутоа, тогаш избиле мали компликации со официјалните власти. Околискиот началник побарал тие веднаш да заминат во полициската станица, меѓутоа Ќосето одбил под изговор дека не сака сред бел ден да го гледаат луѓето по улиците „како мечка“. Началникот попуштил и предложил приквечер да им прати кола со која ќе бидат префрлени во полициската станица. Во меѓувреме, Ќосето заминал во болницата каде што биле прифатени од д-р Василев. Набрзо, нивните рани биле исчистени и преврзани. Во меѓувреме, пред

²⁴ Споменатиов судир се одиграл на 12/25 февруари 1903 година. Повеќе за тоа види: Спомени на Б. Сарафовъ..., 80-81.

²⁵ Спомени на А. Ќосето..., 68-69.

²⁶ Исто, 69.

нивната врата бил поставен стражар, а потоа се појавил околискиот началник, прокуророт, иследникот и други лица, меѓу кои и еден странец, кој се интересирал за состојбите во Македонија.

Кон крајот на февруари и почетокот на март, кога македонските чети почнале интензивно да ја минуваат бугарско–турската граница, и кога за сите било јасно дека во Македонија претстои востание, повеќе новинари и други општественици во овој период се нашле во пограничните региони на Бугарија за да го следат одблизу преминот на четите и развојот на настаните. Така, на пример, кон крајот на март 1903 година, кога од Кустендил се подготвувале во Македонија да навлезат четите на Питу Гули, Коста Кондов, Христо Чернопеев Коста Мазнејков, Андреј Докурчев и други, на пунктот во Кустендил се нашле: руските кореспонденти Пржевалски и Борис Тагеев, потоа англискиот дописник – полковникот А. Г. Хејлс, двајца Французи, како и двајца Чеси: Вацлав Клофач и Клеменш, двајцата народни пратеници²⁷ во Рајхсратот (австрискиот парламент). Сите тие непосредно пред споменативе чети да ја преминат границата се нашле во селото Сажденик, каде што направиле повеќе фотографии со нив.

Странецот кој се нашол во болницата кај Косето бил Вацлав Клофач,²⁸ кој кај него дошол пред да замине кон границата. Д-р Василев го претставил Косето пред Клофач, а пак прокуророт му нагласил дека може да зборува слободно, без да се стеснува од нивното присуство. Според А. Косето, разговорот започнал со вообичаени прашања од каде потекнува и на која возраст е? Косето одговорил дека потекнува од Македонија, без да го каже родното место. На прашањето што го натерало да тргне по планините и да трпи разни страданија, притоа жртвувајќи ја и својата младост, Косето одговорил дека за тоа била виновна „турската тиранија“.²⁹

²⁷ Коста Н. Кондов, Спомени..., 88.

²⁸ А. Косето го именува како Клопач – австриски кореспондент (Спомени на А. Косето..., 70). Всушност, Вацлав Клофач (1868–1942) бил новинар и еден од основачите на чешката Национал–Социјалистичка партија во 1898 година. Во 1901 година прв пат бил избран за пратеник во Рајхсратот (австриски парламент). Бил мошне популарен и активен парламентарец. По создавањето на Чехословачка во 1918 година, станал првиот министер за одбрана на оваа земја. Во почетокот на 1903 година, Клофач преку Истанбул дошол во Бугарија каде стапил во контакт со македонските револуционери. (Види: Nečas Ctibor, Václav Klofač a makedonská otázka. Makedosko–česka naučná konferencija, Skopje, Univerzitet Sv. Kiril i Metodij – Filološki fakultet „Blaže Koneski“, 1998, 111–120).

²⁹ Спомени на А. Косето..., 70.

Во натамошниот разговор, зависно од карактерот на прашањата, Ќосето на некои одговарал, а на други не. На крајот, Клофач му предложил да го фотографира, но Ќосето ја одбил понудата.

Вацлав Клофач

В. Клофач разговорот со Ќосето го објавил во форма на репортажа во еден поширок прилог за Македонија. Во него, Клофач за Ќосето пишува: „Отспротива се наоѓа војводата Антон Лазаров. Веќе со години се бори со Турците. Неколку години е војвода, водач на чета. Лицето му е тмурно, строго, без брада. Затоа Турците го нарекуваат 'ќусето'. Десната рака му е во овча ракавица. Во февруари побегнал во Дупница, но не од страв од Турците, туку по судирот со нив кај Радовиш. Тука (кај Радовиш), го погодиле во лицето. Нашиот војвода, засега, уште си носи две незаздрав-

ени рани од Турците, но тие (раните, б.н) го засмејуваат. Подебелиот крај го изел од мразот, зашто му премрзнале прстите од двете раце додека го стегал кундакот на пушката. Еден од неговите другари бил уште полошо ранет во истата битка. Него братски го натоварил на грбот. За третиот, мртвиот, веќе не можел да се грижи. Од дванаесетчлената чета, деветмина уште се борат. Сигурно ќе се израдуваат кога ќе им се врати војводата. Енергичен маж! На патот назад, повторно ќе позборуваме со него“.³⁰

Д-р Василев вложил значајно внимание за лекувањето на Ќосето, но неговата рана фатила гангрена, поради што требало да замине за Софија. Во меѓувреме, во Ќустендил пристигнал Христо Чернопеев, со кој биле и четниците на Ќосето, за да ги дополнят резервите, да собере поголема чета, и повторно да замине за Македонија. Чернопеев кога слушнал дека Ќосето излегол од болницата во Дупница, сметајќи дека е излекуван го поканил да се видат во Ќустендил. Ќосето без размислување, место да тргне за Софија да го продолжи лекувањето, прво заминал за Ќустендил да се види со другарите.³¹ Сепак, бидејќи Ќосето не бил во со-

³⁰ *Národní politika*, XXI/92, Praga, 3.4.1903, 2.

³¹ Спомени на А. Ќосето..., 70.

стојба да се врати назад во Македонија, Кирил Прличев од име на Задграничното претставништво на 13/26 март 1903 година го информира Иван Белешков, момчињата од четата на Косето да ги испрати за Кустендил од каде што во првата пригода треба да заминат за Македонија.³²

Поради комплицирањето на состојбите со раните, Косето од Кустендил заминал за Софија. Таму, Ѓорче Петров и Христо Матов му организирале лекување во Католичката болница кај д-р Кожуфаров. Под контрола на споменатиов лекар, раните на Косето биле исчистени, со што било спречено понатамошното ширење на инфекциите, а во исто време му била извршена операција, при што му биле сошиени раните по лицето и носот.³³

По петнаесетина дена, Косето излегол од болница со преврски на лицето. Поради сето тоа, Косето за извесно време добил своевидна поштеда и не бил вратен во Македонија, туку од страна на Ѓорче Петров бил ангажиран за разнесување облигации и собирање финансиски средства за потребите на македонското ослободително дело меѓу македонските емигранти и бугарските граѓани во внатрешноста на Бугарија. Притоа, за негов придружник бил назначен Георги Попов од с. Ресава (Тиквешко).³⁴ Косето и Г. Попов тргнале во акција по собирање средства во североисточна Бугарија. Притоа ги посетиле: Враца, Берковци, Лом, Кутловица и други места. За време на обиколката на секаде биле прифатени добро. Патем спиеле и се хранеле кај приватни лица, без да ја оптоварат касата на Организацијата. За време на обиколката, Косето и Г. Попов собрале прилично средства од локалните друштва и го пласирале најголемиот дел од облигациите со кои биле задолжени. Кога биле во Лом, Косето добил телеграма

³² Архив Христо Матов. Документален сборник, съставител: Цочо Билярски, София 2004, 83. К. Кондов прави грешка кога пишува дека заедно со неговата чета, како и со четите на Питу Гули, Х. Чернопеев, Коста Мазнејков, Никола Дечев, Добри Даскалов, Андон Поп Стојанов, Пешо Самарџиев, Васко Михов, Марин Георгиев, Тимо Ангелов, Атанас Градоборлијата (Чопката), заминал и Андон Косето (Коста Н. Кондов, Спомени..., 86-89). Во случајот, Косето дошол во Кустендил за да се види со Чернопеев и своите четници, но поради повредата не заминал за Македонија, а со нив биле испратени неговите четници. Згора на тоа, Кондов греши и кога вели дека границата ја минале на 2.3.1903 година. Најдобра потврда за тоа е писмото од К. Прличев од 13 март 1903 година, во кое се зборува за препраќање на четниците на Косето кон Кустендил за од таму да заминат за Македонија.

³³ Спомени на А. Късето..., 71.

³⁴ Во спомените на Косето погрешно стои дека Г. Попов бил од село Ресен.

од Ѓ. Петров да се врати во Софија, зашто според распоредот од ЦК, требало да замине со Ѓорче за Македонија.³⁵

4. Ѓорче Петров, кој за време на дискусиите по прашањето за востание ја застапувал тезата за перманентно и долготрајно партизанско востание, иако го пролонгирал заминувањето за Македонија, летото во 1903 година со извесна материјална поддршка од Задграничното претставништво, но повеќе со лична иницијатива, успеал да стокми средства и оружје за една поголема чета.³⁶ Изгледа мисијата на Косето во растурањето облигации во североисточна Бугарија била во функција на обезбедување средства за четата на Ѓ. Петров.

Четата што ја стокмил Ѓ. Петров броела 138 души. Во неа, покрај другите, се нашол и резервниот поручник Лука Иванов, на чие воено искуство Ѓорче најмногу сметал. Во четата бил и Црногорецот Јово Јовановиќ. Покрај тоа, во четата имало уште двајца локални војводи од Македонија, а за „чисто војводската работа за патувањето“ Ѓорче го задолжил Андон Косето.³⁷

Дел од четата на Ѓорче Петров

³⁵ Спомени на А. Кьосето..., 71.

³⁶ Ѓ. Петров – Спомени. Кореспонденција..., 181.

³⁷ Исто, 182.

По барање на Ѓ. Петров, Ќосето го прекинал растурањето на облигациите, при што се вратил во Софија, а оттаму веднаш заминал за Ќустендил, за да го организира приемот на четниците, транспортирањето на воените материјали до границата, како и префрлањето на самата чета преку границата. Во меѓувреме, Ќосето од Кнежево кај Софија, во соработка со еден подофицер, од еден воен склад кренал 94 пушки со по 250 патрони за секоја и ги транспортирал во околината на селото Сенокос, каде што планирале да ја минат границата. Дури потоа го повикал Ѓорче да дојде во Ќустендил.³⁸

Ѓ. Петров од Софија за Ќустендил тргнал вечерта на Илinden 1903 година.³⁹ Во Ќустендилско се задржале околу 3–4 дена, до целосното уредување на каналот за премин на границата. Тогаш крај границата настанало силно осетливо раздвижување на бугарските погранични единици, при што дошло и до извесни компликации во комуникацијата со пограничните офицери.⁴⁰ Ѓ. Петров не сакал да се изложи на ризик и на слепо да ја мине границата додека не ги уреди односите со бугарските погранични офицери кои го следеле движењето на турските единици од другата страна на границата. Поради тоа, околу границата се задржале неколку дена. На инсистирање на Ќосето побрзо да заминат, Ѓорче му сугерирал трпение, па дури и да се одморат, на што Ќосето возвратил: „За мене одмор ќе има кога ќе ја видам Македонија автономна, или пак кога Македонија ќе ја најде својата слобода“.⁴¹

Преминот на границата бил навистина комплициран, зашто од турска страна имало распоредено војска под шатори. Згора на тоа, посебен проблем претставувал воениот материјал што го носела четата. Според Ѓ. Петров, четата носела 130 килограми динамит, околу 200 бомби, 8 електрични машини, 6–8 пеколни машини и за секое момче по 1,5 кг. пексимит (препечен леб со бу-

³⁸ Спомени на А. Ќосето..., 71.

³⁹ Ѓ. Петров – Спомени. Кореспонденција..., 182.

⁴⁰ Ѓ. Петров смета дека компликацијата настанала по интервенција на турскиот комесаријат во Софија, кој го почувствувал неговото заминување со чета за Македонија, поради што интервенирал кај бугарските власти, а тие од своја страна го засилиле военото присуство по границата и се обиделе да го попречат преминувањето на четата (Види: Ѓ. Петров – Спомени. Кореспонденција..., 184–186). Меѓутоа, А. Ќосето истакнува дека раздвижувањето на бугарските погранични власти настанало поради кражбата на 94 пушки од воениот магазин кај Кнежево (Спомени на А. Ќосето..., 72).

⁴¹ Спомени на А. Ќосето..., 72.

брежна лој). Тука било и личното вооружување и големото количество муниција, така што секој четник носел по 25–30 килограми товар.⁴² Според Ќосето, во комитскиот карван имало и 12 коњи за кои се грижеле 7–8 селани.⁴³

Како и да е, по тридневно демнење и преместување по граничната линија, една ноќ со поддршка на капетан Кузманов, четата ја минала границата кај врвот Руен на Осоговските Планини.⁴⁴ Според маршрутата што им ја дал Марко Секулички, првиот одмор и преноќевањето биле предвидени кај месноста Маркова Скала. Но, бидејќи во близина на ова место била распоредена османлиска војска под шатори, четата била принудена да продолжи низ карпестите падини по Дурачка Река (Паланечко). По неколку часа стасале во една корија, каде што го имале првиот одмор. Според Ѓ. Петров, искусниот Ќосе бил против задржувањето во такви непрегледни места, зашто лесно можела да налета некоја потеря и да ги испотепа.⁴⁵ Во основа, од безбедносни причини, четата дење се притајувала, а патувала само ноќе и тоа според правилата на регуларни воени единици: движење во колона по еден, со истурена патрола напред која одржувала врска со куририте, и заднинско обезбедување.

Во Кратовско се поврзала со четата на Атанас Бабата, во чиј реон останале два дена, но притоа требало да си ја плаќаат храната што им била доставувана.⁴⁶ Од Кратовско преку Светиниколско се упатиле кон Скопско, при што Вардар планирале да го поминат кај с. Кожле.⁴⁷ Меѓутоа, поради претходните судири на Никола Пушкарров со аскерот, во овој регион имало доста потери. Поради тоа четата се спуштила на југ, при што Вардар го минала кај Башино Село, Велешко, и продолжиле кон Долно Оризари, каде што ја поминале реката Бабуна.⁴⁸ Оттаму заминале кај с. Ореовец, Прилепско, каде што биле добро прифатени и конечно добро нахранети од селаните, кои им приготвиле храна во некол-

⁴² Ѓ. Петров – Спомени. Кореспонденција..., 185.

⁴³ Спомени на А. Ќосето..., 72.

⁴⁴ Михајло Миноски, Ѓорче Петров, Скопје 2014, 154. Ќосето вели дека при преминот на границата им содејствувал пограничниот офицер Спиро Трифунув, при што тој со нив ја минал граничната линија, а потоа се вратил назад (Спомени на А. Ќосето..., 72).

⁴⁵ Ѓ. Петров – Спомени. Кореспонденција..., 187.

⁴⁶ Исто.

⁴⁷ Исто, 190–191.

⁴⁸ Спомени на А. Ќосето..., 73.

ку казани.⁴⁹ Набрзо потоа, кај с. Степанци, се поврзале со прилепската чета на Петар Ацев.⁵⁰

Ѓ. Петров и А. Ќосето во Прилепско стасале во време кога востанието во Битолскиот револуционерен округ го минало почетниот еуфоричен период, а иницијативата била во османлиски раце. Покрај со П. Ацев, Ѓ. Петров и Ќосето во Прилепско се сретнале со Пере Тошев и Јордан Тренков.⁵¹ П. Тошев детално ги информирал за текот на востанието во Битолскиот револуционерен округ.

Андон Ќосето и Ѓ. Петров, во своите спомени, изнесуваат одредени информации за некоректното однесување на Петар Ацев кон нив, поради што набрзо дошло до разидување. Ќосето првпат му забележува на П. Ацев во врска со една достава на алишта и обувки по барање на Ѓ. Петров, бидејќи момчињата кога стасале во Прилепско, буквално биле голи и боси. П. Ацев порачал алишта и обувки од Прилеп, но кога тие стасале, тој ги распределил меѓу своите четници. Притоа како на подбив на Ќосето и на неговите другари им го оставил она што останало, кое мало, кое големо, практично неупотребливо. Засегнат од овој подбивен чин, Ќосето им наредил на другарите да не земат ништо, при што му забележал на П. Ацев за некоректната постапка. Тогаш, П. Ацев му возвратил: „Ако сакаш стегнати, убави алишта, да останеше таму каде што ти е местото“. На ова Ќосето возвратил: „Местото место е цела Македонија, а ти како реонски началник си должен да ги набавиш потребните алишта“.⁵²

Следното недоразбирање помеѓу П. Ацев и А. Ќосето е во врска со не интервенирањето на П. Ацев при битката кај с. Тројаци, во која загинал војводата Никола Пешков и уште дваесетина востаници.⁵³ На предлогот од Ќосето да отидат на помош на оп-

⁴⁹ Исто, 73; Ѓ. Петров – Спомени. Кореспонденција..., 192.

⁵⁰ Спомени на А. Ќосето..., 73; Ѓ. Петров – Спомени. Кореспонденција..., 192.

⁵¹ Спомени на А. Ќосето..., 73; Никола Петров Русински – Спомени..., 299; Ѓ. Петров – Спомени. Кореспонденција..., 195.

⁵² Спомени на А. Ќосето..., 73. Во врска со тоа, Ѓ. Петров во спомените раскажува: „Четниците останаа без алишта и опинци. Од Прилеп не ни се достави ништо. А тамошната чета не нè пречека добро. Полно разочарување. Некои момчиња одеа буквално боси. Страшно разочарани, повеќето сакаа да ме напуштат, да се вратат во Бугарија. Со нив беше војводата Ќосето со три четврти од мојата чета (околу 20–25 души) и од прилепската (околу 20 души). Со мене останаа 14 момчиња (Ѓ. Петров – Спомени. Кореспонденција..., 196).

⁵³ Повеќе за оваа битка види: Манол Пандевски, Илинденското востание, Скопје 1978, 415; М. Миноски, Ѓорче Петров..., 158. А. Ќосето, наместо Никола Пешков погрешно вели Георги Пешков (Спомени на А. Ќосето..., 73-74).

колената чета, П. Ацев првин му рекол „Чекај, не брзај“, а кога посакал Ќосето да тргне на помош, П. Ацев му рекол „Тоа не е твоја работа“, притоа нагласувајќи дека тој (П. Ацев) е „реонски војвода и дека тој одговара за сè“.⁵⁴ Поради тоа, Ќосето се одвоил од П. Ацев и тргнал сам. По интервенција на Ѓ. Петров, вечерта во присуство на Пере Тошев дошло до средба помеѓу П. Ацев и А. Ќосето, меѓутоа, проблемот помеѓу суетните војводи не бил изгладен.

Поради тие причини Ќосето се одвоил, при што меѓу другите со него останале: Георги Попов, Тодор Тетовчето и Христо Илиев.⁵⁵ При крајот на август 1903 година, кога Илинденското востание веќе било разгромено, Ќосето преку Мариовско заминал кон Велешко. Во текот на септември и октомври тој се движел на просторот меѓу Велешко и Прилепско, обиколувајќи ги селата Црници, Извор, Ореовец, Окачинци и други. Со оглед на поразот на востанието и повлекувањето на четите, во тоа време оттука поминувале многу чети и бегалци од Битолскиот револуционерен округ. Во исто време, низ регионот се движеле многу потери кои ги гонеле четите, буквално чешлајќи го теренот. При такви околности, утрото на 17 октомври 1903 година,⁵⁶ четата на Ќосето била опколена во с. Окачинци.⁵⁷ По добивањето на информацијата, четата со забрзан марш под силен оган од сите страни се упатила кон врвот „Клепа“ за да фати подобра позиција за борба. Додека четата се искачила на врвот, дала 4 жртви. Први на чуката се искачиле Марко Христов и Тодор Тетовчето, а потоа и другите, со што четата си обезбедила поволна позиција за целодневна борба. Турците трипати под сигналите на воените труби се обиделе со јуриш да ја освојат чуката, но благодарение на импровизираниите бомби⁵⁸ со кои располагала четата, непријателот бил успешно одбиван. Околу пладне османлиските сили добиле засилување од 200–300 души, кои настапувале под звуците на воена музика и со развеани бајраци. На тоа четата одговорила со

⁵⁴ Спомени на А. Ќосето..., 73–74.

⁵⁵ Исто, 74.

⁵⁶ Илинденско–Преображенското востание 1903–1968. Отговорни редактори: Дино Ќосев и Ламби Данаилов, редактори на спомените: Ѓордан Анастасов, Тодор Брајнов и Илия Славков, София 1968, 147.

⁵⁷ Спомени на А. Ќосето..., 74.

⁵⁸ Станува збор за шишиња наполнети со експлозив и оплетени со конец, а од надвор биле премачкани со восок. Низ устата на шишето бил изведен фитил кој служел за активирање (Спомени на А. Ќосето..., 74).

песна, прецизна стрелба и со фрлање бомби.⁵⁹ Приквечер, четата низ најслабата позиција што ја држеле Турците се пробила со јуриш, при што загинал Тодор (чичко на Андреја Докурчев). Според тоа, од страна на четата при судирот кај Клепа загинале 5-мина борци. Косето бил многу погоден од загубата на своите другари. Во врска со тоа, тој вели: „Кога ќе паднеше некој другар, наредните три дена не можев да јадам леб, зашто секој паднат другар за мене беше многу скап“.⁶⁰ Кога се извлекле на безбедно место, селаните им принеле храна и вино во чест на победата и на преживеаните.⁶¹ Оттаму Косето заминал кон с. Извор, а потоа фатил кон селото Степанци.

Во околината на Степанци, Косето се сретнал со војводата Смиле Војданов, кој се повлекувал од Охридско и барал канал за Бугарија. Војданов со себе водел 35-мина,⁶² меѓу кои имало и две жени.⁶³ Во тоа време кај Косето се нашол неговиот поранешен другар Андреј Докурчев, а сега еден од ветераните на Крушевската република со уште двајца четници од Крушево, кои биле на пат за Бугарија.⁶⁴ Споменатава група на Митровден била во селото Стари Град, каде што домаќин им бил селскиот кмет Димитар, кој прославувал именден.⁶⁵ Оттука, преку специјален курир, Косето стапил во контакт со околискиот комитет во Велес од каде побарал да им достават алишта (бечви, џамдани и сл.), како и некои лекарства.⁶⁶ Таа вечер во Стари Град поминала во добро расположение, но следниот ден војската почнала да го опколува селото.⁶⁷

⁵⁹ Исто, 75.

⁶⁰ Исто.

⁶¹ Според една информација, во судирот кај Клепа се бореле 30 комити наспроти 500 души аскер, при што од страна на војската од строј биле исфрлени (загинати и повредени) 65-мина, што секако е претерана бројка (Илинденско-Преображенското востание 1903–1968..., 147.

⁶² Спомени на С. Войданов..., 216.

⁶³ Спомени на А. Косето..., 75.

⁶⁴ Спомени на С. Войданов..., 217. Според Косето, Докурчев му се обратил со писмо и од него побарал канал за Бугарија, но тој им се придружил по 2–3 дена. (Спомени на А. Косето..., 76).

⁶⁵ Спомени на С. Войданов..., 217; Спомени на А. Косето..., 75.

⁶⁶ Ташко Арсов, Записки, (редакција, коментари и предговор: Христо Андонов Полјански), Скопје 1983, 43.

⁶⁷ Според Т. Арсов, всушност предавството го извршил домаќинот Димитар кај кого престојувала четата. По извлекувањето на четата, војската три дена го држела селото под опсада, притоа барајќи комити. Подоцна, Георги Попов кој бил секретар на Косето, го казнил предавникот Димитар со смрт (Т. Арсов, Записки..., 46).

Благодарение на навремената информација од стражата, четата успеала да го напушти селото и да се пробие низ еден дол покрај османлиските војски. Притоа 9–мина од комитскиот конвој се откинале од колоната и заталкале кон селото Степанци.⁶⁸ Поради тоа, следниот ден четата морала да се врати назад по нив. Во меѓувреме, во селото Ораовец се обиделе да ги остават двете жени (Донка и Сребра) кај локалниот војвода Георги, тој за да ја преземе грижата за нивното префрлање преку Вардар, но тие не сакале да се одвојат од четата. По извесно време, четата под водство на Ќосето се обидела да го помине Вардар на мостот кај с. С'лп, но во тоа била спречена од османлиската стража,⁶⁹ која отворила оган при што загинал курирот (локален овчар), а Ташко Арсов, кој што бил секретар на Смиле Војданов, бил ранет.⁷⁰ Ќосето, откако согледал дека е невозможно да се премине преку Вардар во околината на Велес, свртел на југ кон Тиквешијата, со намера да стаса во Гевгелиско. Притоа, кај с. Мрзен, Ќосето открил дека еден четник си ја продал пушката на мештаните за 3 лири. Ќосето го извел обвинетиот пред четата и нагласил дека таквата постапка се казнува со смрт, но сепак виновникот поминал со 10 стапа, а парите што ги зел за пушката му биле конфискувани во корист на четничката каса.⁷¹

По неколку дена, Ќосето се нашол на познат терен во Гевгелиско. Оттука движењето станало полесно, а снабдувањето со храна поредовно. Вардар го минале кај Смоквица. Оттаму тргнале на север и преку Валандовско стасале во Костурино. Ќосето со дружина низ Струмичко Поле поминал преку ноќ и стасал на безбедно во Нивичино кај својот стар пријател, Атанас Нивички.⁷² Во Малешевско ги фатила снежна бура од која не се гледало ништо, поради што загубиле доста време, иако куририте биле мошне опитни.⁷³ На крај, со Ќосето во Бугарија стасала група од 65 души.⁷⁴ Така, Илинденското патешествие на Ќосето, кое започ-

⁶⁸ Спомени на С. Войданов..., 218-219.

⁶⁹ Исто, 220-221; Спомени на А. Ќосето..., 76.

⁷⁰ Т. Арсов, Записки..., 46.

⁷¹ Спомени на С. Войданов..., 222. Според, Ташко Арсов во конкретниов случај станува збор за четникот Григор Скендер (Т. Арсов, Записки..., 45).

⁷² Спомени на А. Ќосето..., 77.

⁷³ Спомени на С. Войданов..., 224.

⁷⁴ Исто, 225.

нало под жешкото августовско сонце, завршило под снежни виулици во средината на декември 1903 година.⁷⁵

⁷⁵ Петар Самарџиев на 6/19 декември 1903 година го информира Петар Јуруков дека Косето се вратил во Бугарија (Види: Вътрешната македоно–одринска револуционна организација (1893–1919 г.). Документи од централните ръководни органи, том I, част 1 (съставителство: Цочо Билярски и Ива Бурилкова), София 2007, 334.

АНДОН КОСЕТО 1904–1908

1. По поразот на Илинденското востание, во Македонското револуционерно движење на површина избиле сите недостатоци од дотогашното централистичко управување на ТМОРО. Поуките од востанието го отвориле процесот на демократизација и децентрализација во ослободителното движење. Главни протагонисти на таквата концепција биле оние кадри што биле критички настроени уште при носењето на одлуката за востание, како и оние што директно учествувале во борбата против врховизмот. Поразот и последиците од востанието, како и содржината на Мирциштегските реформи од кои не биле задоволни ниту едните, ниту другите, биле аргумент кој одел во прилог на критички настроените кадри. Дебатата за идното устројство на Организацијата била отворена на советувањата во Софија (јануари–февруари 1904) на кои учествувале повеќе истакнати раководители, реонски војводи, окружни и околиски началници, кои во тоа време биле затечени во Софија. Тогаш се избистриле две концепции: конзервативна – предводена од Христо Матов, и реформско–демократска, застапувана од серчани,¹ но поддржана и од струмичани. На советувањата триумфирала реформско–демократската концепција и оттука произлегла познатата „Директива за идната дејност на Организацијата“ со „Упатства кон директивата“.² Со оглед на неформалниот карактер на советувањата, Директивата, иако не била обврзувачки документ, таа сепак го отворила процесот на демократизација и одиграла значајно влијание во понатамошните дискусии за устројството на Организацијата. Спомената Директива набрзо нашла одраз во одлуките на Струмичкиот окружен конгрес, кој се одржал на 16 и 17 април (ст. стил) 1904 година.³ Тој, всушност, е прв поилинденски конгрес на ТМОРО. На овој конгрес, не само што бил прифатен принципот за децент-

¹ Димитар Димески, Македонската револуционерна организација по Илинден (во пресрет на окружните конгреси), Годишен зборник на Филозофскиот факултет, кн. 19 (45), Скопје 1992, 83.

² Д. Х. Димов, Одбрани дела..., т.1, 212–220.

³ Повеќе за тоа види: Ванчо Ѓорѓиев, Струмичкиот окружен конгрес на ТМОРО од 1904 година, Историја, XLI/1–2, Скопје 2005, 69–76.

рализација во управувањето со Организацијата, туку Солунскиот конгрес од 1903 година, на кој била донесена одлуката за востание, бил прогласен за нелегитимен, а на задграничните претставници Х. Матов и Х. Татарчев им била изгласана недоверба, поради политиканство и нарушување на принципите на Организацијата.

Во тоа време, ЦК ТМОРО не поседувал авторитет, ниту пак капацитет да го координира и да го раководи движењето. Всушност, неговата улога била маргинализирана уште во текот на востаничката 1903 година. Обидите за негово консолидирање од почетокот на 1904 година, не ги дале очекуваните резултати. Оттука, ЦК, согледувајќи ја својата маргиналната улога, во април 1904 година се самораспуштил.⁴ Наспроти тоа, Задграничното претставништво узурпирало права на раководен центар, кои воопшто не му припаѓале.⁵ Но, како што одминуvalo времето, задграничните претставници ја загубиле довербата кај активните дејци на теренот во Македонија, поради што кон крајот на 1904 година, биле принудени да демисионираат од постот.⁶

Генерално, периодот по Востанието (од крајот на 1903, па до Рилскиот конгрес, во октомври 1905 г.) е исполнет со бројни средби, советувања, околиски и окружни конгреси, на кои главна тема била идната поставеност и управувањето со ТМОРО. Тие требало да ја извечат Организацијата од констернацијата од Илинденската голгота, да ги залечат илинденските трауми, да ја консолидираат нејзината мрежа и да отворат нови перспективи.⁷ Сето тоа се одвивало при сложени услови на внатрешно-организациски партикуларизам, кога покрај примарниот османлиски непријател, ТМОРО требало да се соочи со новиот вооружен курс на пропагандите на соседните балкански држави.

Поради нефункционалноста на ЦК, а особено по неговото самораспуштање, иницијативата за преобразување на Организацијата ја презеле одредени интелектуални авторитети кои се издигнале над окружните комитети, но во тоа се вклучиле и одредени „теоретичари“ и „политиканти“, кои со текот на времето се оддалечиле од базата и реалноста во Македонија, а своите теории

⁴ Љубен Лапе, Документи за положбата во Македонија и во Организацијата во првата половина на 1904 година, ГИНИ, г. V/2, Скопје 1961, 263.

⁵ Д. Димески, Македонската револуционерна организација по Илинден..., 87.

⁶ Втрешната македоно-одринска револуционна организација..., том I, част 1..., 433-434.

⁷ Д. Димески, Македонската револуционерна организација по Илинден..., 83.

ги пласирале од Софија. Од друга страна, сета моќ и извршната власт на Организацијата на локално ниво ја претставувале старите војводи, но покрај нив се појавиле и нови. Тие, во новосоздадените околности, дејствувале во согласност со своето искуство и разбирања, потпирајќи се врз грубата сила и контролата на теренот, повремено пактирајќи, или тактизирајќи со едната, или со другата страна. Неоспорните авторитети (без оглед дали биле промотори на новите демократски принципи, или заштитници на стариот централистички поредок), за да ги наметнат своите концепти, повеле кампања за придобивање на локалните војводи. Меѓу таквите се нашол и Андон Ќосето, иако тој дотогаш бил далеку од „високата политика“ и дејствувал како конкретен извршител.

2. Во почетокот на 1904 година, улогата на организатор при праќањето на четите во внатрешноста на Македонија кои по востанието се засолнале во Бугарија ја имало Задграничното претставништво (ЗП), секако во соработка со началниците на пограничните пунктови. Оттука, во пресрет на пролетта 1904, ЗП почнало да опремува и да праќа чети. На 16.2 (ст. стил) 1904 година, ЗП ги информира пунктовите началници во Ќустендил (Марко Секулички и Христо Настев) дека Андон Ќосето веќе бил во Дупница и дека му биле дадени 350 лева, од кои 200 требало да им предаде ним, а останатите 150 лева да му послужат за патни трошоци и за издршка на четниците. Притоа, се сугерира заминувањето на Ќосето да не се пролонгира.⁸ Следниот ден, Х. Матов до пунктовите началници во Ќустендил пишува дека на Ќосето му биле дадени 150 лева за трошоци додека се наоѓаат на бугарска територија, притоа им сугерира да не му признаваат расписки од ановите по селата, бидејќи така се договориле.⁹

На 21.2. (ст. стил) 1904, Христо Матов дава конкретни инструкции до пунктовите началници во Ќустендил во врска со заминувањето на Ќосето. Во писмото е нагласено дека Ќосето треба да замине за Гевгелиско, а заедно со него требало да тргне и Лука Иванов за Воденско. Покрај тоа, во писмото е нагласено дека Ќосето ќе замине со 15 момчиња, поради што требало да му се дадат 15 манлихерки (10 долги и 5 кратки), со по 250 патрони за секоја манлихера, потоа 15 кутии со патрони, 15 шинели, бомби, ако сака една машинка, но да не му даваат динамит, бидејќи таков има-

⁸ Д-р Христо Татарчев. Спомени, Документи, Материали, съставител: Цочо Билјарски, София 1989, 285-286.

⁹ Архив Христо Матов..., 172.

ло во реонот. Во писмото се вели да го натераат Ќосето да земе колку што може бомби, кои ќе послужат и за други чети, а ако не повеќе, барем два товара. Истовремено е нагласено дека Ќосето и Лука Иванов треба да заминат колку што може побрзо, бидејќи воениот притисок на бугарските власти во Ќустендилско бил уште лабав, за разлика од Дупница, од каде што започнале да ги интернираат луѓето кои се подготвувале за заминување.¹⁰ Следниот ден, Матов повторно инсистирал кај пунктовите началници во Ќустендил дека Ќосето и Лука Иванов неодложно треба да заминат и да пренесат колку што може повеќе материјали кон Кожуф, Пајак Планина и Нице. Покрај тоа, Матов сугерира материјалите до границата да бидат испратени на двапати во придружба на четите. Од друга страна, Матов искажува жалење, зашто Пушкарров и Ќосето потрошиле повеќе пари од предвидените додека престојувале во пунктот кај Ќустендил, бидејќи според него „Ќосето бил човек со доверба во финансиски однос“.¹¹

Според евиденцијата во Дневникот од Ќустендилскиот пункт, Андон Ќосето од пунктот кон границата заминал на 28.2. (ст. стил) 1904 година.¹² Притоа, во Дневникот е забележано дека Ќосето бил на 35-годишна возраст, при што се забележани имињата и местото на раѓање на сите 17-мина во четата,¹³ од кои само еден не заминал. Според горните информации, евидентно е дека Ќосето границата ја минал со 16 четници кон средината на март (според Грегоријанскиот календар). Според воспоставената практика, Ќосето поминал низ Пијанечко, Малешевско, потоа низ пунктот Нивичино, од каде што преку Струмичко и Валандовско, стасал во Гевгелиско.

Ќосето при поминувањето низ Дојранско, веројатно поради еднострана информираност, без доволно да се распраша, го

¹⁰ Исто, 173.

¹¹ Исто, 175.

¹² Четите на Втрешната македоно-одринска револуционна..., 27-28.

¹³ Според тоа во четата биле: 1. Ќосето, од Велес – војвода; 2. Зафир Христов (с. Мачуково, Гевгелиско); 3. Леонид Трајков (с. Мачуково, Гевгелиско); 4. Васил Христов (с. Богданци); 5. Туше Д. Караќљашов (с. Богданци); 6. Петре Христов (с. Моин, Гевгелиско); 7. Петре Митров (с. Купа, Гевгелиско); 8. Вчо Димов (с. Бирислав, Гевгелиско); 9. Стојан Дешов (с. Бирислав, Гевгелиско); 10. Ламбо Атанасов (с. Бајалци, Гевгелиско); 11. Трајко Мелов (с. Бајалци, Гевгелиско); 12. Миљо Петров (с. Богданци); 13. Алфред Џелезов (с. Смоквица, Гевгелиско); 14. Димко Хаџи Танов (с. Смоквица, не заминал); 15. Тенчо Вацов (с. Смоквица, Гевгелиско); 16. Атанас Конзулов (с. Бегниште, Тиквешко); и 17. Константин Мангов (Горна Џумаја) (Исто, 27-28).

притворил дојранскиот војвода Дељо Калчев со намера да му суди, наводно поради финансиски злоупотреби. Меѓутоа, ЦК веднаш интервенирал и ја осудил постапката на Ќосето. Набрзо потоа, гевгелиското раководство го информирало ЦК во Солун, дека Ќосето откако се уверил во невиноста на Дељо Калчев го ослободил.¹⁴ Меѓутоа и покрај тоа, ЦК останал со убедување оти Дељо кој неправедно бил посрамотен од постапката на Ќосето и дека тоа можеби ќе се одрази врз неговата идна дејност. Независно од фактот што Ќосето го ослободил Дељо, неговата самоиницијативна постапка само ја поткрепува општата констатацијата дека по Востанието од 1903 година, сета моќ и извршната власт на Организацијата на теренот ја презеле помоќните војводи кои се потпираше врз грубата сила, притоа заобиколувајќи ги легалните управни тела на Организацијата.

Како што споменаваме понапред, во поилинденски период во Организацијата била отворена дискусија за нејзиното идно устројство, а новите идеи биле промовирани на советувањата во Софија. Со оглед на фактот дека Ќосето во овој период престојувал во Бугарија, иако не учествувал во „високата политика“ може да претпоставиме дека тој бил запознаен со дискусиите во Софија и со новите тенденции во Организацијата. Покрај тоа, Ќосето бил запознаен со одлуките на Струмичкиот конгрес¹⁵ од страна на Х. Чернопеев, кој набрзо по Конгресот се нашол во Кукушко, Ениџевардарско и Гевгелиско. Најдобар показател за тоа е фактот што кон крајот на годината, Ќосето отворено застанал на страната на реформско–демократските сили, но за тоа малку понатаму.

Од друга страна, Даме Груев, еден од неспорните авторитети во Организацијата, кој по Востанието останал на територијата на Македонија и се залагал за зачувување на стариот централистички поредок (со извесни козметички модификации), откако почувствувал дека го обезбедил своето влијание во Битолски-

¹⁴ Љубен Лапе, Одбрани текстови за историјата на македонскиот народ II дел, трето дополнето и проширено издание, Скопје 1975, 567.

¹⁵ Ц. Билјарски и И. Бурилкова, во еден Зборник на документи во кој е претставен и Протоколот од Струмичкиот окружен конгрес од 1904 година, лицето Андон Лазаров, кој според Протоколот бил задолжен да замине за Солун за да однесе препис од Протоколот и да ги образложи решенијата, погрешно го идентификувале како Андон Ќосето (Види: Втрешната македоно–одринска револуционна организација..., том I, част 1..., 364–365, белешка 8). Меѓутоа во случајот не станува збор за Ќосето, туку за Андон (Доне) Лазаров од Струмица, член на Струмичкиот окружен комитет (Види: В. Ѓорѓиев, Струмичкиот окружен конгрес..., 76).

от револуционерен округ, кон крајот на февруари 1904 година, презел една опширна обиколка за да го поттикне нејзиното закрепнување, но и за да обезбеди приврзаници за своите погледи. Тој, во придружба на Ѓакон Евстатиј, преку Леринско, влегол во Солунскиот револуционерен округ, при што ги посетил Воденско, Еницевардарско, Гуменџиско, Солунско, Гевгелиско и Тиквешко, за кон крајот на април да се врати во Битолскиот округ.¹⁶ За време на Велигденските празници, Груев се нашол во Воденско, каде што се сретнал со Лука Иванов, а оттаму заминал за Еницевардарско, каде што извесно време останал во регионот на Апостол Петков.¹⁷

Според Ѓакон Евстатиј, Д. Груев од с. Хума пратил писма до гевгелиските војводи Андон Ќосето и Тодор Серменинчето и ги повикал на средба во околината на с. Конско.¹⁸ Д. Груев со Ќосето и Серменинчето во околината на Конско останал три дена. Несомнено, Груев и Ќосето имале што да зборуваат за минатото, но во случајот побитни биле разговорите за актуелната состојба и перспективите за иднината. Од Конско, Груев, Ќосето и Серменински заминале кон Серменинската Планина, каде што останале 5 дена. Овде Груев се сретнал и со членовите на гевгелиското околско раководство.¹⁹ Од Серменин, Д. Груев, во придружба на Ќосето, заминал кон с. Петрово од каде што воспоставил контакт со проблематичниот Иван Радналијата, од каде што по канал низ Тиквешко заминал за Прилепско.

Според изнесено, Д. Груев во Гевгелиско останал десетина дена, во постојана придружба на Ќосето. Несомнено дека во овој период, Д. Груев, меѓу другото, се обидел да влијае врз Ќосето во прилог на концепцијата што ја застапувал. Според она што следувало, слободни сме да констатираме дека Ќосето, ако во моментот од почит кон Груев се согласувал со него, потоа сепак застанал зад реформско–демократската концепција.

Набрзо по завршувањето на Прилепскиот окружен конгрес,²⁰ во обиколка на Солунскиот револуционерен округ тргнал

¹⁶ Христо Силяновъ, Освободителниѣ борби на Македония, томъ втори, София 1943, 16.

¹⁷ Изъ споменитѣ на Дяконѣ Естатий (сообщава Хр. Шалдевъ), Ил. Илинденъ, г. VII, кн. 4-5 (64-65), София 1935, 23; В. Ѓорѓиев, Апостол Петков..., 89.

¹⁸ Изъ споменитѣ на Дяконѣ Естатий..., 23.

¹⁹ Исто.

²⁰ Повеќе за овој конгрес види: В. Ѓорѓиев, Подземната република..., 363-365.

Ѓорче Петров.²¹ Наспроти Д. Груев, Ѓ. Петров бил еден од поборниците за демократизација и децентрализација во револуционерното движење. Ѓорче, откако поминал десетина дена со Лука Иванов во Воденско, заминал во Еницевардарско кај Апостол Петков. Оттука, Ѓ. Петров воспоставил контакт со Ќосето, од кого што очекувал извештај.²² Покрај тоа, Ѓорче планирал да замине кај Ќосето за да се запознае со ситуацијата во Гевгелиско.²³ Во меѓувреме, Ѓ. Петров стапил во контакт со Христо Поп Коцев (до неодамна член на ЦК), актуелен член на Солунскиот окружен комитет, со намера да свикаат окружен конгрес за да ги разгледаат Проект–Правилниците од Прилепскиот конгрес.²⁴ Меѓутоа, Поп Коцев не го удостоил со одговор. Во меѓувреме, во регионот се нашол и Христо Чернопеев – уште еден поборник за демократизација и децентрализација. Според Ѓ. Петров, Чернопеев исто така планирал да го посети Гевгелиско,²⁵ што значи да се сретне со Ќосето. Без сомнение, обиколката на Чернопеев во Солунскиот округ, била во функција на промовирање на принципите кои биле прифатени на Струмичкиот окружен конгрес. Х. Чернопеев и Ѓ. Петров планирале заедно да заминат за Солун и да се сретнат со Христо Поп Коцев и Петар Поп Арсов, но до тоа не дошло, бидејќи во меѓувреме последните биле интернирани од власта. Ѓ. Петров нагласува дека со Чернопеев дошле до убедување, оти во овој регион, освен кај Лука Иванов, кај другите не наишле на разбирање за брзо реорганизирање. Оттука, Ѓ. Петров истакнува: „Овој крај ми направи впечаток дека во организациски поглед, останал во првата фаза ... Цела класа ... месни стари четници, воспитаници на прости војводи, по Востанието беа господари на ситуацијата, а легалните организации во градовите беа замреле“.²⁶ Независно од тоа, факт е дека во овој период Ѓ. Петров и Х. Чернопеев воспоставиле комуникација со Ќосето.

Д. Груев, Ѓ. Петров и Х. Чернопеев при своите обиколки во Солунскиот округ, ако не добиле отворена наклонетост и поддршка за своите концепти за идното преуредување на Организаци-

²¹ Ѓ. Петров – Спомени. Кореспонденција..., 213–216.

²² Во Еницевардарско отидов кај Апостол. Таму отседнав 15–20 дена со Лука Иванов, чекајќи извештај од Гевгелиско – од Андон Ќосето (Ѓ. Петров – Спомени. Кореспонденција..., 214).

²³ Исто, 215.

²⁴ Исто, 214–215.

²⁵ Исто, 215.

²⁶ Исто.

јата, тоа не значи дека локалните водачи од типот на А. Ќосето, А. Петков и другите што ја претставувале реалната сила на теренот, не биле заинтересирани за ситуацијата, туку привремено вешто тактизирале.

На 17 декември (ст. стил) 1904 година, Х. Матов и Х. Татарчев ги информирале пунктовите началници дека од 1 јануари (ст. стил) 1905 година, престануваат да ја извршуваат должноста на задгранични претставници.²⁷ Три дена подоцна (20 декември, ст. стил) на Кожуф се собрале Андон Ќосето, Тодор Серменинчето, Лука Иванов и Апостол Петков. Тие од името на своите чети испратиле заеднички протест против задграничните претставници, при што изјавиле дека им ја одземаат довербата.²⁸ Прв потписник на протестот е Андон Ќосето. За нас останува отворено прашањето дали споменативе војводи биле информирани за одлуката на задграничните претставници, што е тешко да се поверува, бидејќи од нејзиното издавање до нивната реакција имало само три дена, па побрзале и тие да ги осудат и да им го одземат мандатот, подобро за да се позиционираат при новите околности, или таквото временско преклопување е случајна коинциденција. Според Кирил Прличев, реакцијата на споменативе војводи била последица од агитаторите на „Директивата“ која била прифатена од Струмичкиот конгрес, а потоа оттаму била проповедана кон Кукушко, Дојранско, Гевгелиско и соседните околии.²⁹ Се чини дека К. Прличев е во право, зашто споменатиов протест во висок степен коинцидира со одлуките на Струмичкиот окружен конгрес.

Во споменатиов протест, потписниците изразуваат огромно негодување против Матов и Татарчев и нивните постапки уште од времето кога го презеле мандатот (есента, 1902), па сè до последните активности.³⁰ Притоа наведуваат 9 точки поради што им ја одземаат довербата. Во првата точка, Матов и Татарчев се обвинети поради тоа што како задгранични претставници ги ставиле силите на Организацијата во функција на локалните и парламентарните избори во Бугарија, на страната на стамболовистите. Второто обвинение е поради нивните обиди за компромиси со српскиот шовинистички комитет, со врховистите, и со Борис Са-

²⁷ Д-р Христо Татарчев. Спомени, Документи, Материали..., 314.

²⁸ Види: С. Дракул, Македонија меѓу автономијата и дележот, т.3..., 550-553.

²⁹ 36 години във ВМРО. Спомени на Кирил Пърличев, съставител и редактор: Кирил Пърличев, София 1999, 71.

³⁰ С. Дракул, Македонија меѓу автономијата и дележот, т.3..., 550-551.

рафов. Третото обвинение е поради нивното „настојување за ново пресилено востание“, кое би довело до нови катастрофи, како во Битолскиот револуционерен округ. Во четвртата точка тие се обвинуваат за несовесност при деловни работи: испуштање на контролата врз луѓето кои биле задолжени со конкретни мисии; набавка и достава на некавалитетни воени материјали по повисоки цени; ладно држење при испраќањето на четите во внатрешноста. Во петтата точка им се забележува дека ги занемариле искрените и добри работници, а притоа им давале поддршка на неспособни луѓе. Во шестата точка се вели дека го занемариле конспиративниот принцип на Организацијата, при што многу прашања кои биле решавани во нивните канцеларии, брзо излегувале во странскиот, или турскиот печат. Во седмата точка се наведува дека не презеле мерки против шпионите, кои најмногу ги имало со Софија и по пограничните пунктови. Понатаму, во осмата точка, се наведува дека тие им придавале значење и им укажувале почит на лица кои се поигрувале со ослободителното дело, а преку тоа само ја зголемувале својата репутација во Бугарија. Како такви ги посочуваат сите авантуристи и играчи околу Организацијата кои комитацлакот претежно го минувале во Бугарија. Во последната, деветтата точка, се осудува нивната тенденција да ги централизираат сите работи во свои раце, притоа без да ги почитуваат постарите и способни дејци. Поради сето тоа, на крајот потписниците велат: „Врз основа на горново едногласно ви ја одземаме нашата доверба“.³¹

Според наведеново, очигледно е дека Андон Ќосето и другите потписници застанале на страна на реформските сили, кои се залагале за демократизација и децентрализација во Македонското ослободително движење, притоа осудувајќи го политиканството на Матов и Татарчев, но и на Б. Сарафов (кој иако не е споменат, сепак се препознава).³²

³¹ Исто, 552.

³² Според тоа, информациите со кои располагале српските власти за приврзанооста на споменативе војводи кон одредени авторитети се сосема неточни. Така, според еден извештај од српска провениенција, Борис Сарафов во Ениџевардарско го испратил Апостол Петков, а во Воденско – Лука Иванов, при што двајцата биле под негово влијание. Додека пак, како човек на Татарчев го сметаат Аргир Манасиев и Андон Ќосето (ДАРМ, фонд: Политичко одделение (ПО), мф. 456, 22.12.1904, Београд). Меѓутоа, факт е дека пролетта 1904 година, Апостол Петков, Лука Иванов и Андон Ќосето биле испратени од Задграничното претставништво на чело со Матов и Татарчев. Од друга страна, според протестот до задграничните претставници, остану-

Информациите за другите активности на А. Ќосето во Гевгелиско во текот на 1904 година, во споредба со она на што сме навикнати да го следиме за него, се скудни. Според, А. Динев, на Велики Четврток 1904 година, Христо Капетанчето ја спасил четата на Ќосето од сигурна османлиска заседа во Кожуф.³³ Всушност, Капетанчето, кој за време на Солунската провала пројавил слабост и минал во османлиска служба како курир, откако бил рехабилитиран од страна на Организацијата, намерно ги наведувал османлиските потери во погрешни области каде што немало чети, па на тој начин биле избегнувани честите судири меѓу четите и потерите.³⁴

Присуството на Ќосето во Гевгелискиот регион не останало тајна за дипломатските претставници во Солун, ниту пак за османлиските власти. Така на пример, четникот Пенчо Иванов од Гевгелија, откако бил фатен од локалните власти, се обидел да се повика на законот за амнестија, иако рокот за тоа бил истечен, колку да го опиша ставот на властите кон другите што ќе посакаат да се предадат. Откако неговото барање за амнестија било отфрлено, Пенчо се обратил за посредство до бугарското трговско агентство во Солун.³⁵ Тогаш споменатиов четник пред бугарскиот трговски агент изјавил дека во Гевгелиско дејствувале четите на Андон Ќосето и Тодор Серменинчето.³⁶

Ноќта на 8 спроти 9 јуни,^{37/21} спроти 22 јуни 1904 година,³⁸ Андон Ќосето, Ичко Бојчев и Христо Чернопеев со четириесетина комити се судриле со една османлиска потеря кај с. Костурино (меѓу Струмица и Валандово).³⁹ Според документите од австриска и бугарска провениенција, при овој судир загинал еден османлиски војник а следниот ден на местото на настанот, властите

ва фактот дека тројцата војводи во дадениот момент не само што биле против Матов и Татарчев, туку во истиот момент биле и против Б. Сарафов.

³³ А. Динев, Илинденската епопеја..., т.2, 143.

³⁴ Исто, 142-143.

³⁵ Валентин Китанов, Принос към дипломатическата история на България. Григор Начович и българо-турското съглашение от 1904 г., Документален сборник, София 2004, 267-268.

³⁶ Исто, 268.

³⁷ ДАРМ, ф. БГК- Солун, мф. 4280, № 508, 11.6.1904.

³⁸ Извештаи од 1903-1904 година на австриските претставници во Македонија, (превод, редакција и коментар Данчо Зографски), Скопје 1955, 225-226.

³⁹ Христо Григоров, Ичко Бојчев – Городжумайският войвода, Живот и револуционерно дело, 1882-1960, София 1999, 11.

го пронашле тешко ранетиот Христо Георгиев од Костурино, кој претходно бил амнестиран.⁴⁰ Фактот што Ќосето учествувал во судирот кај Костурино, ни дава на знаење: 1. Дека судирот се случил по заминувањето на Чернопеев од Солунско; 2. Дека Чернопеев поминал низ Гевгелискиот, а Ќосето тргнал да го испрати до својот регион.

Во меѓувреме, на 4 јуни 1904 година, кај Гевгелија била извршена диверзија на возот на релацијата Солун–Скопје. Атенатот го организирал Струмичкиот окружен комитет, а пратката со пеколната машина на станицата кај Удово ја предал Ристоман Василев од с. Попчево. Според замислата, експлозијата требало да се случи на мостот кај Гевгелија, но таа експлодирала пред време. Поради овој настан, власта уапсила неколкумина од Струмичко, вклучително и доставувачот на пратката, Ристоман Василев. Тој бил осуден на смрт со бесење. Власта планирала бесењето да го изведе во Струмица, но откако добила информации дека четите се подготвувале да го нападнат конвојот што ќе го спроведува, Ристоман бил обесен на станицата во Гевгелија на 25 јули 1904 година.⁴¹

Во меѓувреме, според признанијата на еден четник кој бил заробен при еден судир во Серско, поголемите чети располагале со значителни количества експлозивни материјали и се подготвувале во текот на јули да изведат поголеми атентати, вклучително и во градот Солун.⁴² Иако оваа информација најпрво била протолкувана како патриотски блеф, сепак властите во Солун презеле сериозни превентивни мерки и почнале да ги интернираат докажаните револуционери, но и сите сомнителни.⁴³ Како и да е, во Солун не дошло до никаков атентат, но на 11 јули 1904 година, кај Гевгелија била извршена нова диверзија со динамит на пругата Солун–Скопје.⁴⁴ Споменатиов настан во текот на септември 1904 година го внел името на Андон Ќосето во дипломатските извештаи. Според извештајот на австро–унгарскиот вицеkonzул од Со-

⁴⁰ ДАРМ, ф. БГК - Солун, мф. 4280, № 508, 11.6.1904; Извештаи од 1903-1904 година на австриските претставници..., 225-226.

⁴¹ Манол Пандевски и Георги Стоев Трнката, Струмица и Струмичко низ историјата, Струмица 1969, 265; А. Динев Илинденската епопеја..., т.2, 247-249. За истиот настан види: ДАРМ, ф. БГК - Солун, мф. 4279, № 446; 456; 463; 472; 560.

⁴² ДАРМ, ф. БГК - Солун, мф. 4279, № 463, 1.6.1904.

⁴³ Ѓ. Петров – Спомени. Кореспонденција..., 215.

⁴⁴ Извештаи од 1903-1904 година на австриските претставници..., 237.

лун, Хајнрих Шулц од 17 септември 1904 г., чуварите на железничката пруга на шините пронашле едно писмо од „познатиот Антон Ќосе“ кој се декларирал како војвода и кое било потпишано од „некој Леонид (Јанков, б.н.)“ при што било адресирано до Трајко Карајованов од с. Аматово. Австро–унгарскиот вицеkonzул од споменатото писмо добил конфузен превод на француски јазик, но сепак, од него можел да сфати дека Ќосето и Леонид имале намера да преземат мерки за ослободување на свештеникот Христо, кој бил притворен во врска со атентатот од 11 јули. Од друга страна, вицеkonzулот во својот извештај нагласува дека меѓу меродавните кругови на споменатото писмо не му било придадено особено значење, па дури постоело мислење дека станува збор за подметнување од страна на Грците за компромитирање пред власта на Т. Карајованов до кого било адресирано писмото, како и на споменатите лица во него.⁴⁵ Независно од шпекулациите, Шулц испратил препис до министерството за надворешни работи на својата влада од наводното писмо на Ќосето што го добил на конфузен француски јазик.⁴⁶ Од изнесеново е невозможно да се разбере дали станува збор за вистинско писмо од Ќосето, или пак за подметнување од страна на активистите на грчката пропаганда.

Историската литература бележи дека Андон Ќосето, заедно со Тодор Чочков, во 1904 година предводел и една казнена експедиција во Тиквешијата, каде што требало да извршат неколку егзекуции во регионот на селата Радња, Дрен и Клисура,⁴⁷ при што имал судир и со османлиските војски.⁴⁸

3. Понапред констатиравме дека со отворањето на дискусиите за идното устројство на Организацијата, по тоа прашање генерално се оцртале две концепции: конзервативна, која се залагала за централистичкиот принцип и реформско–демократска, која била за демократизација и децентрализација во револуционерното движење. Додека течела дискусијата и расправата по предметните прашања, нефункционалниот ЦК се самораспуштил, а слична судбина кон крајот на 1904 година го стасала и ЗП. Во меѓувреме, на површина избило уште едно струење во македонското движење, за кое не може да се каже дека израснало врз некоја иде-

⁴⁵ Исто.

⁴⁶ Исто, 237–238.

⁴⁷ Петар Камчевски, Револуционерното движење во Тиквешијата до Балканските војни, Кавадарци 1995, 182.

⁴⁸ А. Динев Илинденската епопеја..., т.2, 147.

јна платформа, туку околу ореолот на Борис Сарафов. Така се оцртале контурите на една фракција во Македонското револуционерно движење, која во историската литература одамна е именувана како сарафистичка, а поради отсуство на автентична идеологија, како и поради методите што ги практикувала, од неодамна е дефинирана како „сарафизам“.⁴⁹ Споменатово течение добило институционален облик во март 1904 година, кога биле поставени основите на т.н. „Времен комитет“ на чело со Борис Сарафов.⁵⁰

Харизматичниот Б. Сарафов, кој поседувал особини на лидер и организатор, човек – славољубив по природа и со хедонистички манири, со својот вроден артистички талент,⁵¹ знаел да заведе и околу себе да приврзе луѓе дури му биле потребни, но и веднаш да се сврти против нив. Уште поважно е што тој знаел да извлече пари од разни страни од име на македонското ослободително дело, но пред сè за задоволување на своето его и амбиција.

Како резултат на преговорите со српската влада и шпекулациите со македонското дело, Б. Сарафов во август 1904 година, од српската пропаганда, добил 40 000 динари.⁵² Од друга страна, комуникацијата на Б. Сарафов со српските фактори била одлична алатка за притисок врз бугарската влада, од каде што по разни основи добил многукратно повеќе финансиски средства,⁵³ при

⁴⁹ Види: Слави Славов, Сарафизмът като течение във Вътрешната македоно-одринска револуционна организация, Исторически преглед, г. LVIII/1-2, София 2012, 60-95.

⁵⁰ Исто, 66.

⁵¹ С. Елдров во еден краток осврт за Б. Сарафов ќе запише: „Велат дека историјата реално треба да го одразува животот. Но и таа си има свои љубимци што ги фаворизира (не случајно е од женски род). И ги фаворизира оние што го сакале животот, што му го дале телото и крвта, што знаеле да го изживеат убаво, смело и дрско, и на ист начин да ја пресретнат смртта. Во тој однос од целата галерија македоно-одрински дејци, Борис Сарафов нема соперници. И на други животот бил смел и дрзок, но тој на својот умеел да му вдахне вистинска драматургија. Не е единствениот кој располагал со авторитет и власт, но тој бил надарен со магија и харизма. Мнозина загинале од куршумот на непријателот или братот, но неговата смрт е како грчка трагедија. Тој влегува со таква сила во животот и толку бурно дефилира преку него, што ако не се документарните сведоштва, денес никој не би верувал дека дејствувал и постоел“ (Светлозар Елдъров, Македоно-одринска револуционна галерија, ЕООД 2015, 81-82).

⁵² Светлозар Елдъров, Србската вџорџена пропаганда в Македония 1901-1912, София 1993, 62.

⁵³ Повеќе за тоа види: С. Славов, Сарафизмът като течение..., 69, 78-79, 82-83, 93.

што дел од парите биле испумпани преку фондовите за помош на македонските бегалци.⁵⁴ Таквото финансиско инјектирање на Сарафов со кое тој го градел својот имиџ и престиж пред обичните војводи и надворешниот свет, несомнено барало соодветно обврзување кон спонзорите. Меѓутоа, жртва на сето тоа било Македонското револуционерно движење кое и без тоа по Востанието се нашло во криза, но на крајот и самиот Б. Сарафов.

Борис Сарафов

Сарафов својот рејтинг во внатрешноста на Македонија се обидува да го гради преку одделни војводи, од кои некои кон него гравитирале поради лични врски и затоа што го прифатиле за свој лидер, а други, пак, му се обраќале затоа што од него добивале материјална помош (пари и оружје). Поради средствата со кои располагал, Сарафов, во пролетта 1904 година, почнал да испраќа свои чети во Македонија. Тие требало да му обезбедат поддршка на теренот, а со тоа влијание и видно место во Македонското ослободително движење. Еден од таквите приврзаници на Б.

Сарафов бил војводата Боби Стојчев, кој во март 1904 година бил испратен за војвода во Скопско. По препорака од Сарафов, Б. Стојчев во летото на 1904 година, по канал на Организацијата, го спровел низ Скопско и го испратил до Азот (Велешко) војводата Григор Соколов.⁵⁵ Овој во прво време се движел под етикетата на војвода на ТМОРО, но откако стасал во Азот, се објавил за српски војвода и почнал да дејствува против Организацијата. Тоа било противуслугата на Сарафов за 40 000 српски динари. Всушност, дури откако четата на Г. Соколов се нашла на безбедно, српската страна преку Апостол Димитров ги исплатила парите за Сарафов.⁵⁶

Постапката на Б. Стојчев, која била сторена под влијание на Б. Сарафов, иако предизвикала извесни бранувања, сепак пр-

⁵⁴ Види: Втрешната македоно-одринска револуционаа организација..., том I, част 1..., 358-359.

⁵⁵ Манол Пандевски, Внатрешната македонска револуционерна организација и неоврховизмот (1904-1908), Скопје 1983, 130.

⁵⁶ С. Елдџров, Српската вџорџена пропаганда в Македонија..., 62.

вата година минала неказнето. Во почетокот на 1905 година, Б. Сарафов продолжил со испраќање на свои приврзаници во внатрешноста на Македонија кои дејствувале како фракционери со што дополнително се заострувала кризата во револуционерното движење. Во почетокот на 1905 година, сарафистот Боби Стојчев повторно се нашол во Скопскиот округ,⁵⁷ како војвода во Кумановско. Меѓутоа, Скопскиот револуционерен округ овој пат решил да дејствува решително против фракционерите. Всушност, според еден документ од архивата на Стефан Димитров, Боби Стојчев уште на Скопскиот конгрес (јануари 1905) бил осуден на смрт и сам си ја потпишал пресудата.⁵⁸ Меѓутоа, Б. Стојчев успешно се прикривал, па дури го организирал преминувањето преку Скопско на Иван Наумов Алабакот (сарафист) кон Велешко. Поради тоа К. Б'лгаријата, А. Бабата и Е. Чучков донеле смртна пресуда за двајцата и побарале нејзино итно спроведување.⁵⁹

Во последната декада на март 1905 година, шттипскиот војвода Мише Развигоров во селото Превод, пред Алексо Мартулков, изјавил дека ќе ја разоружи четата на Боби Стојчев. Во прилог на Развигоров му одел фактот што Васил Аџиларски (помошник на Стојчев) со повеќето четници бил подготвен на соработка,⁶⁰ односно без борба да премине на страната на Развигоров. Истата вечер, М. Развигоров ја исполнил заканата. Тој, откако го

⁵⁷ М. Пандевски, Внатрешната македонска револуционерна организација и неореховизмот..., 134.

⁵⁸ Иван Катарџиев, Документи за дејноста и положбата на револуционерната организација во Велешка околија во 1904-1905 година, ГИНИ, VII/2, Скопје 1963, 223.

⁵⁹ Во пресудата меѓу другото се вели: „Наум и Боби треба да се во вашиот реон. Тие и двајцата се престапници пред Организацијата: 1. Како луѓе на надворешни влијанија; 2. Ги пренебрегнаа конгресните решенија; 3. По еден најдолен начин, тие скоро разбојнички навлегоа во внатрешноста; 4. Нивното минување и престојување внатре нанесува суштествена штета на Организацијата. Поради тоа, од целата Организација, според законот, тие се осудуваат на смрт заедно со нивните другари... Јавете му на Стефан (Димитров, б.н) и на неговите другари, веднаш да земат најстроги мерки за исполнување на пресудата (И. Катарџиев, Документи за дејноста и положбата на револуционерната организација..., 223).

⁶⁰ Алексо Мартулков, Моето учество во револуционерните борби на Македонија, Скопје 1954, 130. Мартулков погрешно наведува дека тоа се случило во септември 1905 (Исто, 128). Оттука, оваа погрешна хронологија ја прифатиле и некои други автори. Меѓутоа, според документи од архивата на С. Димитров, во кои на повеќе места се зборува за споменатиов настан, неспорно е дека сето тоа се одиграло кон крајот на март 1905 година.

разоружил Стојчев, го одвел во селото Кукушиње, каде што планирал да ја изврши егзекуцијата. Притоа натерал двајца селани да копаат гроб, а осудениот Стојчев отстрана немо го гледал копањето на сопствениот гроб. Оваа драма ја прекинал Атанас Бабата, кој се појавил таму во вистинско време. Бабата наредил да прекинат активностите за извршување на казната, а осуденикот Стојчев наредил да се одврзе и го повел со себе кон Кратовско.⁶¹ Нешто подоцна, разоружениот Б. Стојчев привремено како заложник се нашол во четата на претседателот на Скопскиот окружен комитет – Даме Груев.⁶²

Во меѓувреме, во Велешко, четите на ТМОРО заплениле неколкумина од четата на Алабакот, но не казниле никого со смрт, иако претходно за тоа имало одлука, туку решиле внимателно да ги испитаат престапите за секој од нив, и на крајот да се консултираат со градското раководно тело.⁶³ Тоа, како и моментално ослабената финансиска позиција, го натерало на Б. Сарафов да побара помирливи решенија.⁶⁴ Скопскиот окружен комитет ја прифатил иницијативата на Сарафов за помирување,⁶⁵ иако тоа не било лесно проголтано од мнозина засегнати. Во секој случај, по иницијатива на окружниот комитет, за Боби Стојчев бил формиран нов суд, кој требало да ја изведе работата во смисла и волкот сит и овците на број.

Во заплетканата приказна околу Боби Стојчев директно е инволвиран и Андон Ќосето.⁶⁶ Најверојатно, тој во приказната е

⁶¹ Исто, 133-134.

⁶² И. Катарциев, Документи за дејноста и положбата на револуционерната организација..., 237.

⁶³ Исто, 232.

⁶⁴ Во врска со тоа во едно писмо од архивата на С. Димитров се вели: „Сарафов се откажал да пречи на конгресните решенија (од Скопскиот окружен конгрес, б.н.). Најглавната причина за тоа била дека благодарейќи на Груев, му пресушиле изворите. Сарафов ги осудува постапките на Наумов (Алабакот, б.н.), а на Славчо (веројатно Ковачев, б.н.) му рекол дека треба да ги расчисти сметките со Штипскиот реон. Како што гледам, привршат ли парите, човек станува поумен и почнува да лази пред посилените на денот...“ (Исто, 228).

⁶⁵ Исто, 237.

⁶⁶ Види: Спомени на А. Ќосето..., 91-93. Приказната на Ќосето во врска со споменатиов случај премногу е измешана, при што тој раскажува дека индиректно бил инволвиран и при неговото разоружување, но изворната документација тоа не го потврдува. Веројатно Ќосето бил ангажиран по преземањето на Б. Стојчев од М. Развигоров од страна на А. Бабата. Во секој случај, Ќосето бил дел од судот кој повторно го разгледал делото на Стојчев.

вклучен откако Атанас Бабата го презел Б. Стојчев од М. Развигоров. Како и да е, за расчистување на случајот, а во интерес на некакво помирување, за Боби Стојчев бил формиран нов суд. Во него се нашле: Андон Ќосето, Атанас Бабата, Андреј Докурчев, Марко Христов и Марко Секулички, кој за овој случај специјално бил повикан од Ќустендил.⁶⁷ Секретар на судот бил Атанас Бабата. Мошне интересно е што споменатиов случај е фотодокументиран. Веројатно фотографијата ја направил Анастас Новев, кој направил најголем дел од фотографиите на македонските чети што минувале низ Ќустендилскиот пункт. Всушност, споменатиов фотограф бил во роднинска врска со Марко Секулички и веројатно тој го довел со себе од Ќустендил, за да го фотографира овој судски процес.

Судењето на Боби Стојчев

Седнати од лево кон десно: А. Бабата, А. Ќосето, М. Секулички и А. Докурчев. Обвинетиот Б. Стојчев стои во средина, а пред него со пушка в рака е М. Христов

Судот донел одлука на Боби Стојчев да му се одземе војводскиот чин, да се исклучи од Организацијата и под стража да биде вратен во Бугарија, при што му била издадена строга заповед да ги чува тајните на Организацијата што ги знаел. Во таа смисла било издадено и соодветно Окружно.⁶⁸ По изрекувањето

⁶⁷ Спомени на А. Ќосето..., 92.

⁶⁸ Исто.

на пресудата, Стојчев бил спроведен во Бугарија од луѓето на Ќосето. Интересно е да одбележиме дека А. Бабата, кој бил потписник на првата смртна пресуда за Б. Стојчев, и овојпат бил за ликвидација. Меѓутоа, Андон Ќосето, во врска со овој случај истакнува дека доколку Стојчев бил од Македонија, немало да му простат. Но, бидејќи во случајот тој бил од Бугарија, неговото ликвидирање би предизвикало лош ефект сред бугарското општество, кое не само што немало да ги разбере причините за ликвидацијата, туку тоа би се свртело против Организацијата во смисла дека таа ги ликвидира Бугарите кои отишле во Македонија за да го помогнат македонското дело.⁶⁹

Б. Сарафов во своите „Предизвикани објаснувања“ во врска со случајот Б. Стојчев, признава дека тој бил негов човек, дека злоупотребил 300 лири народни пари во Кумановско, дека Скопскиот окружен комитет се искажал против постапката на М. Развигоров во случајот со Стојчев, како и тоа дека по неговото враќање во Бугарија се дистанцирал од него,⁷⁰ но воопшто не го споменува повтореното судење, зашто тоа би значело признавање пораз. Како и да е, неговиот човек во моментот се извлекол, меѓутоа во историјата многу пати се повторува народната поговорка дека волкот ги менува влакната, но не и навиките. Така и со Б. Стојчев. Тој и покрај сè што поминал, следната 1906 година повторно се појавил со чета во Македонија, меѓутоа на 21 април 1906 година загинал во судир со османлиските војски кај Лугунци, при што била уништена целата чета.⁷¹

4. Во почетокот на 1905 година во мрежата на Борис Сарафов за кратко се вилеткал и Андон Ќосето. Приказната во спомениите на Ќосето во врска со овој случај е прилично измешана,⁷² но од неа сепак е јасно дека тој се обратил кај Сарафов заради оружје, а не поради некакви симпатии. Според логичниот след на нештата, а пред сè имајќи го предвид писмото од 20 декември (ст. стил) 1904, со кое А. Ќосето заедно со Т. Серменински, А. Петков и Л. Иванов им ја одзеле довербата на задграничните претставници, евидентно е дека Ќосето во тој период сè уште бил на Кожуф. Според тоа, Ќосето најрано што можел да пристигне во Бу-

⁶⁹ Исто.

⁷⁰ Втрешната македоно-одринска револуционаа организација..., том I, част 1..., 481.

⁷¹ С. Аврамов, Револуционните борби во Азотъ..., 136-137.

⁷² Види: Спомени на А. Ќосето..., 77-80.

гарија било во средината на јануари 1905 година. Од друга страна, видовме дека кон крајот на март 1905 година, Ќосето кратко бил ангажиран во Кратовско во случајот со Боби Стојчев. Засега, за нас останува енигматично по која линија Ќосето бил ангажиран во случајот на Б. Стојчев: дали тоа било по линијата на Б. Сарафов, по линијата на Д. Груев, или пак од трета страна? Ова прашање е особено интересно, зашто според писмото од 20 декември 1904, А. Ќосето и другите потписници, не само што се искажале против задграничните претставници, туку на извесен начин ги осудиле постапките на Б. Сарафов, а притоа застанале на позициите на „Директивата“ и на Струмичкиот окружен конгрес. Меѓутоа, последнава опција во движењето во материјален поглед стоела најслабо.

Според сè, Ќосето по враќањето во Бугарија воопшто не можел да се обрати за оружје кон Матов и Татарчев, бидејќи тие веќе го напуштиле постот, ниту пак кон пунктовите началници, кои биле задолжени за извршување на тековните работи, но конечниот збор при испраќањето на четите и нивното вооружување му бил доверен на Анастас Лозанчев.⁷³ Ако појдеме од фактот дека Лозанчев на оваа позиција бил назначен од Матов и Татарчев, тогаш би било логично да претпоставиме дека Ќосето кај него немал шанси да го добие посакуваното оружје. Според тоа, на Ќосето не му останувало друго освен да затропа на вратата кај Сарафов, а тој, пак, со задоволство ги прифаќал сите што му се обраќале за помош, бидејќи во тоа гледал можност за ширење на своето влијание, а во случајот можеби тоа било и добра можност да манифестира знаци на добра волја, поради случајот со Б. Стојчев.

Андон Ќосето своето обраќање за оружје кон Б. Сарафов го образложува со фактот што додека бил војвода во Струмичко (1902), оттаму до Задграничното претставништво испратиле 800 турски лири (народни пари) за достава на оружје, но оружјето никогаш не го добиле. Поради тоа, со текот на времето, на адреса

⁷³ На 26 септември (ст. стил) 1904, Матов и Татарчев го информирале Марко Секулички (пунктов началник во Ќустендил) дека наместо Д. Мирасчиев (приврзаник на реформската опција), материјалите на Претставништвото ќе ги заведува Анастас Лозанчев, и дека по негова заповед ќе бидат испраќани четите во внатрешноста (В. Ѓорѓиев, Анастас Лозанчев..., 198). Набрзо по демисионирањето од постот, Матов и Татарчев до пунктовите началници во Ќустендил и Дупница издале инструкција во која изречно се вели дека приемот, испраќањето и распоредувањето на четите е во надлежност на А. Лозанчев и дека без негова заповед не треба да се издава оружје никому (Исто, 205-206).

на Ќосето стасале разни забелешки од Струмичко. Засегнат од тоа, Ќосето во една пригода лично протестираше кај Х. Матов, Х. Татарчев и Димитар Стефанов.⁷⁴ Во секој случај, Ќосето не сакал да остане должник кај струмичани, па затоа по секоја цена настојувал да го обезбеди и да го испорача потребното оружје, а со тоа и да ги симне од себе сомнежите за евентуална злоупотреба на организациски пари.⁷⁵

Како и да било, Ќосето во Софија, преку Васил Чекаларов стапил во контакт со Б. Сарафов заради оружје. Во прв момент, Сарафов го одбил Ќосето, но не сакал да ја испушти приликата. Ќосето во спомените вели дека тој на Сарафов му рекол: „Тоа оружје, што го имаш ти, е македонско оружје; оружје на македонскиот народ; ти не можеш да го држиш ова оружје кај себе, кога ние имаме толку многу потреба од него. Тоа треба да биде препратено во Македонија“.⁷⁶ Сарафов откако омекнал и ветил дека ќе му даде оружје, отворено го кажал и условот: „Јас ги знам твоето минато, твојот карактер. Наскоро ќе има избори, ќе има Конгрес, ти ќе можеш да подготвиш луѓе, за да бидам избран за претседател“.⁷⁷ Иако овие зборови во устата на Сарафов, Ќосето ги внел триесетина години по настанот, тие воопшто не се далеку од вистината, бидејќи во историјата која се занимава со овие прашања познато е дека тоа е препознатливиот рецепт на Сарафов.

Сарафов му ветил на Ќосето 30 пушки, 30 костими, исто толку патрондаши и сè што било потребно за вооружување на 30 души.⁷⁸ По препорака на Сарафов, Ќосето заминал кај Чекаларов,

⁷⁴ Спомени на А. Ќосето..., 77-78.

⁷⁵ Овде ќе одбележиме дека хронологијата кај Ќосето во врска со овој настан е наполно измешана. Така, на пример, Ќосето расправа дека откако Матов, Татарчев и Д. Стефанов му кажале дека со парите кои тој своевремено ги внел во Претставништвото испорачале оружје во други региони и дека во моментот не биле во состојба да му го обезбедат потребното оружје, истата ноќ заминал кај В. Чекаларов преку кој стапил во контакт со Сарафов. Меѓутоа, според логичниот след на нештата, тоа е невозможно. Како прво, Ќосето кај Матов, Татарчев и Д. Стефанов, најверојатно протестираше кон крајот на 1902, или евентуално во почетокот на 1903 година. Од друга страна, неспорно е дека разговорите на Ќосето со Сарафов во врска со тоа прашање биле во почетокот на 1905 година. Меѓутоа, Д. Стефанов од пролетта 1904 година работел како адвокат во Бургас. Згора на сè, со оглед на писмото од 20 декември 1904, сосема е нелогично во овој период Ќосето да имал средба со Матов и Татарчев по ова прашање.

⁷⁶ Спомени на А. Ќосето..., 78.

⁷⁷ Исто.

⁷⁸ Исто, 79.

од чиј склад прво зел 30, а потоа уште 10 пушки и по 250 патрони за секоја од нив. Веднаш потоа, Ќосето го препратил оружјето во Дупница и му пишал на Сандански дека ќе помине низ неговиот регион (Мелничко). Борис Сарафов во „Предизвиканиот одговор“ во „Революционерен лист“ потврдува дека ја вооружил четата на Ќосето, како и многу други.⁷⁹

Во меѓувреме, раководството на Серскиот револуционерен округ на чело со Ј. Сандански, од Софија било информирано дека Ќосето добил оружје од Б. Сарафов. Аналогно на тоа, кај нив се јавил сомнеж дека Ќосето во меѓувреме станал сарафист. Оттука тие решиле Ќосето да го пресретнат со внимание. Дедо Јован, кој го пресретнал Ќосето кај с. Сугарево (Мелничко), го спровел во пребивалиштето на Сандански. Таму, покрај Сандански, биле и Георги Скрижовски, Стојо Хациев, Таската Врански (Серски) и Атанас Тешовалијата.⁸⁰ Поради присуството на споменативе лица и ладниот прием, Ќосето почувствувал дека се посомневале во него, иако во прво време ништо не му кажале. По ден–два, споменативе чети, во кои бил и Ќосето, имале целодневен судир на Пирин со османлиските војски, но се извлекле без загуби.⁸¹ По

⁷⁹ Во врска со тоа, Сарафов пишува: Андон Ќосето и Копран Чауш Даскалот, долгогодишни работници на Организацијата, вооружени и испратени од нас, минаа заедно со Петар Милев и Кочо Молеров по канал на Организацијата, но се вратија назад како последица на многу снег, неразоружани од никој. Бидејќи ова враќање го протолкувавме како не сакање да заминат, ние по враќањето ги оставивме без издршка. Но, Андон Ќосето одново нè помоли да му отпуштиме оружје и замина директно кај Сандански, каде се стави на негово располагање за гонење на врховистичките чети, а Даскалот си остана овде (Вътрешната македоно-одринска револуционна организација..., том I, част 1..., 481).

⁸⁰ Спомени на А. Ќосето..., 79.

⁸¹ Овој судир за кој зборува Ќосето е нотиран во извештајот од 16.3. (ст. стил) 1905 г. на бугарското трговско агентство од Серез. Во него најпрво се вели дека врз основа на применетата тактика во битката, во прво време се претпоставувало дека четите ги предводел полковникот Јанков, зашто Сандански не бил способен да примени таква стратегија. Но веднаш потоа, во извештајот се додава дека врз основа на последните информации од Мелник кои биле поверодостојни, овој судир на четите го предводел Сандански и дека во него учествувале 40–45 комити, и дека битката траела 8 часа. При тоа се додава дека четата се извлекла без загуби, а војската имала педесетина ранети и убиени. Поради тоа војската и башибозукот разграбале многу куќи во с. Сугарево, а на францускиот офицер од Мелник не му било дозволено да замине на местото на настанот, додека трае судирот, туку откако тој завршил. За време на судирот од Серез кон Мелник, биле испратени 8 горски орудија, еден табор пешадија, и 2,5 булука коњаници, но тие таму стаса-

неколку денови, откако поминала опасноста од потерите, Ќосето посакал да замине за Струмичко за да го достави предметното оружје, но Сандански му рекол дека не ќе може да замине, додека не се објаснат по некои прашања.⁸²

Следниот ден војводите од Серскиот округ се собрале на советување. Меѓу нив биле Сандански (како окружен војвода), Георги Скрижовски, Стојо Хаџиев и Александар Бујнов. Собирот го отворил Сандански, а потоа му дал збор на Бујнов, кој најавил дека на дневен ред е информацијата од Софија во врска со Андон Ќосето. Предметното писмо го прочитал Г. Скрижовски. Дури тогаш на Ќосето му станало јасно дека тој практично е пред суд заради оружјето што го зел од Сарафов. По излагањето на сите, на крајот му бил даден збор на Ќосето. Тој бил свесен дека не може да го негира приемот на оружјето од Сарафов, но не можел да прифати дека станал „сарафист“.⁸³

Ќосето ги потврдил средбите со Сарафов и Чекаларов и признал дека од нив зел оружје, но притоа се бранел дека тоа било мотивирано од недоставеното оружје од страна на Матов и Татарчев. Оттука, судот донел одлука привремено да ја задржи четата на Ќосето, но притоа решил да го испратат Тодор Паница за Софија за да го истражи случајот. Кога се вратил од Софија, Паница ги потврдил исказите на Ќосето, а со тоа бил симнат сомнежот од него дека станал „сарафист“.⁸⁴ Тогаш на Ќосето му олеснило, па пред нив изјавил „Може ли да прифатите дека сум минал на страната на Сарафов, дека сум се одметнал, дека сум станал предавник, и дека ќе дојдам да го барам вашето содејство, за да го пренесам оружјето во Струмичко?“.⁸⁵

Откако било ликвидирано ова прашање, Ќосето го доставил предметното оружје во Струмичко и се вратил во Мелничко. Набрзо потоа, на една средба помеѓу Сандански, Чудомир Кантарџиев, Стојо Хаџиев, Тодор Паница, Георги Скрижовски и Атанас Тешовалијата, Ќосето официјално бил рехабилитиран. Притоа, за да ја потврдат довербата кон него, Ќосето бил задолжен со

ле откако битката завршила, Види: ДАРМ, Бугарски конзулат – Серез, (натаму БК – Серез) мф. 4328, № 162, 16.3.1905, Серез.

⁸² Спомени на А. Ќосето..., 80.

⁸³ Исто.

⁸⁴ Исто, 80-81.

⁸⁵ Исто, 81.

обуката на организациската милиција и му биле доверени складовите со оружје, како и членската каса.⁸⁶

5. Внимателноста на серчани кон Ќосето, кој примил оружје од Сарафов, била мерка на претпазливост, зашто Б. Сарафов уште во 1904 година со испраќањето на поручник Сотир Атанасов во Неврокопско се обидел да предизвика раскол и да спечали приврзаници. Меѓутоа, откако играта била разоткриена, С. Атанасов бил разоружен и вратен во Бугарија, а дел од неговите луѓе биле распоредени меѓу постојните чети.⁸⁷

Во тоа време, многу понахални кон Серскиот округ се покажале врховистите на генерал Иван Цончев. Во почетокот на 1903 година, откако станало јасно дека во Македонија ќе има востание, бугарската влада за да ја симне од себе одговорноста, како и притисокот од меѓународната дипломатија, но и да ја избегне воената закана од Османлиската Империја, донела одлука за административна забрана на ВМК.⁸⁸ Но, со тоа врховизмот не исчезнал, туку почнал да мутира, приспособувајќи се кон новите услови. Привремената соработка помеѓу врховистите и Сандански за време на востанието во Серскиот округ, која настанала под одредени услови и по иницијатива на ЗП,⁸⁹ била само ефемерна епизода.

По одминувањето на востаничката бура, кога Организацијата се нашла на крстопат поради внатрешната криза и во судир со четите на грчката и српската пропаганда, како и фракционерството на Сарафов, врховистите на Цончев тргнале во брутална акција за завладување на Серскиот и Струмичкиот округ, не само затоа што таму стекнале приврзаници уште од 1902 година, туку и поради тоа што таму се сретнале со најголемиот отпор на нивната идеологија. Оттука, кон крајот на 1904 и почетокот на 1905 година, Цончев преку своите поранешни приврзаници презел кампања за разбивање на инфраструктурата и идеологијата на Организацијата во овие краишта. Со оглед на фактот што локалните врховистички војводи немале капацитет да ја остварат мисијата, повторно како во 1902 година, на помош биле пратени офицерите на генерал Цончев.

Х. Силјанов, кој воопшто не му е наклонет на Сандански и реформските сили во Македонското ослободително движење, бе-

⁸⁶ Исто, 82.

⁸⁷ Повеќе за тоа види: М. Макдермот, За свобода и съвршенство..., 160.

⁸⁸ Види: В. Ѓорѓиев, Слобода или смрт..., 490-491.

⁸⁹ Исто, 517-518.

лежи разни безобсирни и сурови методи на врховистите врз македонско население за да ја откаже поддршката кон Организацијата и да го потчинат на својата опција. Во таа смисла предничеле Дончо Златков, Гоше Пелтекот, Атанас Чифлигарот, Давитко Милчев, Стојчо Бакалчето, Васил Пеливанот и други.⁹⁰ Омразата на Д. Златков, Пелтекот и нивната компанија против „централистите“ одела дотаму како да станувало збор за „друговерно и другородно племе“. Тие во потчинетите села на селаните им наредиле да немаат никакво земање – давање со „коцкарите“ да не ги женат и мажат своите деца со „коцкари“, па дури и да не одат заедно со нив в црква. Притоа, како „смртни непријатели“ ги третирале учителите,⁹¹ кои биле најголеми опоненти и разбивачи на врховистичката идеологија.

Меѓутоа, новиот врховистички обид за наметнување во Македонското ослободително движење не бил прифатен од обичниот човек. Така, кога потпоручникот Партениев во содејство со С. Бакалчето и Васил Пеливанот со 60-мина приврзаници се обидел да навлезе во с. Костурино, за да го потчинат, ним отворено им се спротивставила селската милиција на ТМОРО и ги протерала. Следниот ден во Костурино се појавила османлиска полиција и ги привела повидните селани.⁹² На 4 април (ст. стил) 1905 година, врховистите му поставиле дури три заседи на А. Докурчев кај с. Падеш (Горноцумајско), но благодарение на лојалноста и информациите од селаните, Докурчев се извлекол без загуби.⁹³

Главна цел на врховистите бил Јане Сандански и неговиот Мелнички округ, кој бил од особено значење за натамошниот пробив на врховизмот кон Серско. Меѓутоа, Сандански го претворил Мелничко во вистински бастион против врховизмот.

Ставот на серчани кон сите што се обиделе да посегнат по Македонското ослободително движење е категоричен и бескомпромисен. Во врска со тоа, во Окружното на Серскиот округ кое било издадено во екот на врховистичката назда, меѓу другото, се вели: „Организацијата има сопствени институции, своја сопствена администрација, свое правосудство. Таа е држава во држава. И секој кој ќе влезе во нејзината територија е должен да се сообра-

⁹⁰ Х. Силянов, Ослободителните борби на Македонија, т. II..., 382-383.

⁹¹ Исто, 382.

⁹² Исто, 382-383.

⁹³ Исто, 383.

зува со нејзините закони“.⁹⁴ Серчани се уште покатегорични кога велат: „Еднаш засекогаш нека се разбере дека секој што ќе дејствува против Внатрешната организација, оти дејствува против ослободителното дело на измаченото и жестоко онеправдано македонско население“.⁹⁵ Оттука следува образложението: „Врховистите претставуваат полна негација на Внатрешната организација – меѓу неа и нив има бездна. Пред сè, наспроти целта на Организацијата која е автономија на Македонија, а нејзината девиза 'Македонија на Македонците', тие претпочитаат некаква 'автономна Македонија' со прикриена девиза 'Македонија за Бугарија'. Но, автономна Македонија од Организацијата се сфаќа како самостојна државичка на полуостровот, која ќе влезе како самостоен член во федерацијата на другите државички на Полуостровот, а врховистите ја сфаќаат како преодна форма кон Санстефанска Бугарија, која е остварлива само за оние, кои не гледаат подалеку од својот нос“.⁹⁶

Според изнесеново, овде не станува збор за некаква идеолошка разлика помеѓу одредени фракции во Македонското ослободително движење, туку за два спротивни концепти, на две спротивставени организации, од кои едната е автохтона и го брани суверенитетот на својата територија врз автентична идеологија, а другата како надворешен фактор преку разни форми на мимикрија настојувала да се имплантира во територијата на првата, но притоа гони сосема спротивни цели. Во тоа лежи и жестината на судирот.

Со оглед на фактот што врховистите за најопасен непријател на нивната идеологија го сметале Сандански, во почетокот на април 1905 година, капетанот Јордан Стојанов презел поход кон Мелничко за да го ликвидира Јанета. Притоа, Ј. Стојанов отворено изјавувал: „или главата на Сандански ќе падне, или мојата“.⁹⁷ Таквата изјава на Ј. Стојанов е посведочена во повеќе извори. Така, по судирот кај Кашина,⁹⁸ еден од заробените врховисти пред

⁹⁴ П. Пенчовъ, Отворено писмо до Реформи. Революционенъ листъ, София 15 май 1905, 4.

⁹⁵ Официјална притурка. Революционенъ листъ, 2 јуни 1905, 15.

⁹⁶ Исто, 3.

⁹⁷ Јордан Анастасов, Яне Сандански, София 1966, 114.

⁹⁸ Повеќе за овој настан види: Димитар Димески, Кашина – Симбол на непомирливата антиврховистичка борба на Јане Сандански, Зборник: Јане Сандански 1915-1975, (Материјали од научниот собир одржан на 3 и 4 ноември

османлиските власти изјавил дека тие дошле да го фатат Сандански, кој се бунел и востанувал против царштината.⁹⁹ Додека, пак, Андон Ќосето, кој практично го следел движењето на Ј. Стојанов по преминот на границата, вели дека капетанот пред селаните расправал оти „бил пратен од Бугарија да ги фати живи Сандански и Андон Ќосето и да ги одведе во Бугарија“. Понатаму, Ј. Стојанов се фалел: „дека ќе ги врзе и така ќе ги одведе во Бугарија“. Ако пак не му се дадеме живи, ќе ги однел нашите глави во Бугарија“.¹⁰⁰ Меѓутоа, иронијата е во тоа што по овие смели изјави Ј. Стојанов во решавачкиот момент криејќи се како зајак во еден џбун од капини, одвај ја спасил сопствената глава, а на местото на судирот останале неколку глави на неговите другари, додека другите биле разоружени и вратени во Бугарија.

Јордан Стојанов

во Мелничко и таму да му постават заседа. Според планот, Сандански требало да се движи напред за да го навлече, а Ќосето зад

Сандански за навлегувањето на Ј. Стојанов бил информиран уште додека тој бил на бугарската територија. Конкретно, Таско Стоилов од с. Кочериново го известил Сандански дека Ј. Стојанов навлегол со чета од 56 души.¹⁰¹ Оттука, Сандански ги задолжил селските раководители да го следат движењето на Ј. Стојанов и навреме да го информираат. По преминот на границата, Ј. Стојанов бил следен од четата на Андон Ќосето. Тој не само што го информирал Сандански за движењето на Стојанов, туку и за неговите намери врз основа на тоа што последниов го зборувал пред селаните. Во меѓувреме, Сандански и Ќосето се договориле да го пропуштат Стојанов да навлезе подлабоко

1975 година во Струмица по повод од 60 годишнината од убиството на Јане Сандански), Скопје 1976, 135-143.

⁹⁹ ДАРМ, БК – Серез, мф. 4328, № 242, 13.4.1905, Серез.

¹⁰⁰ Спомени на А. Ќосето..., 52.

¹⁰¹ М. Макдермот, За свобода и съвршенство..., 161.

него,¹⁰² па така Стојанов би немал никаква можност да се повлече кога ќе биде пресретнат од првиот.

Сандански, кој во моментот кога навлегол Стојанов бил во обиколка кон Банско, се вратил во Мелничко, при што ги пови-кал и околните чети од Серско, Демирхисарско и Неврокопско. На тој начин, за пречекот на Ј. Стојанов, Сандански располагал со околу 70–80 борци.¹⁰³

Додека Сандански ги распоредувал силите во согласност со разработената стратегија, Ј. Стојанов се нашол во с. Кашина, од каде што се подготвувал да замине за Ковачево.¹⁰⁴ Ноќта помеѓу 8 и 9, т.е. 21/22 април 1904 година,¹⁰⁵ одредот на Ј. Стојанов влегол во заседата на Сандански, која отворила жесток оган. Притоа, на место загинале 8–мина врховисти,¹⁰⁶ а 6–мина биле ранети.¹⁰⁷ Поради тоа, врховистите се обиделе да се повлечат назад, но тогаш од зад грб ги нападнал Андон Ќосето.¹⁰⁸ При таква дезориентација, поголемиот дел од врховистите по предупредување од Ќосето за да не бидат докрајчени се предале, а само не-

¹⁰² Спомени на А. Ќосето..., 52; М. Макдермот, За свобода и съвршенство..., 162; Миладин Апостолов, Яне Сандански, (романизирана биография), София 1967, 174–175.

¹⁰³ Д. Димески, Кашина..., 139; М. Макдермот, За свобода и съвршенство..., 162.

¹⁰⁴ М. Макдермот, За свобода и съвршенство..., 162.

¹⁰⁵ Според извештајот на Бугарското трговско агентство од Серез од 11.4. 1904, судирот кај Кашина се одиграл на 8.4.1904 (ДАРМ, БК – Серез, мф. 4328, № 232, 11.4.1904). Веќе во извештајот од следниот ден кој се потпира на информациите на бугарското трговско од Солун, се наведува дека според информациите од официјалните власти судирот се одиграл на 9.4.1905 (Исто, № 739, 12.4.1905). Меѓутоа, со оглед на фактот дека османлиските власти на местото на настанот дошле по судирот (т.е. на 9.4) јасно е дека судирот се одиграл ноќта помеѓу 8 и 9 април. Според Х. Силјанов, судирот кај Кашина бил на 7 април (Х. Сиљановъ, Освободителнитѣ борби на Македонија, т. II..., 383). А. Динев, споменатиов судир го датира на 8.4.1905 (А. Динев, Илинденската епопеја... т.2, 276). Според Д. Димески, судирот кај Кашина се одиграл ноќта помеѓу 6 и 7 април, ст. стил 1905 (Д. Димески, Кашина..., 139).

¹⁰⁶ ДАРМ, БК – Серез, мф. 4328, № 242, 13.4.1905; Спомени на А. Ќосето..., 52. Според списокот кој што го наведува професорот Димески, при овој судир загинале 7-мина врховисти (Д. Димески, Кашина..., 139). Според Силјанов при овој судир биле убиени 9-мина врховисти (Х. Сиљановъ, Освободителнитѣ борби на Македонија, т. II..., 383). Во врска со тоа постојат информации дека во судирот кај Кашина загинале дури 13 души, (М. Макдермот, За свобода и съвршенство..., 162, белешка 14).

¹⁰⁷ Д. Димески, Кашина..., 139.

¹⁰⁸ Спомени на А. Ќосето..., 52. М. Макдермот, За свобода и съвршенство..., 162.

колкумина успеале да побегнат. Таа ноќ при полна месечина, четите на Организацијата ги разоружиле заробените, ги преврзале ранетите, и ги одвеле во гората над с. Кашина. Капетанот Ј. Стојанов, кој дошол по главите на Сандански и Ќосето, во тоа време како зајак се пикнал под еден огромен џбун од капини и оттаму го набљудувал разоружувањето на своите другари. Така тој ја спасил сопствената глава, а потоа побегнал во с. Влахи. Поради таквата постапка на Ј. Стојанов, А. Ќосето во своите спомени иронично вели: „ако јас бев на негово место да гледам како ги разоружуваат моите другари, тоа не би можел да го истрпам во никој случај. Ами нели тој беше тргнал да нè убива, зашто (тогаш, б.н.) не ја крена пушката да ме убие мене, или Сандански? И тој ти бил маж!“¹⁰⁹

Следниот ден на местото на настанот пристигнала војска. При пребарувањето на теренот, војската фатила еден од ранетите врховисти и пронашла само две бомби,¹¹⁰ но на бојното поле не биле пронајдени телата на убиените.¹¹¹ Според тоа, очигледно е дека здружените чети и селаните се погрижиле да ги приберат и погребат убиените. Следниот ден по битката се собрале на советување: Јане Сандански, Стојо Хаџиев, Таската Серски, Георги Скрижовски и Андон Ќосето. Пред овој војводски суд биле изведени шестемина од заробените врховисти, за кои се потврдило дека и претходно влегувале на територијата на Организацијата и дека се огрешиле спрема нејзините закони. Притоа, 4 од обвинетите биле осудени на смрт и ликвидирани по кратка постапка.¹¹² Другите двајца, по барање на Сандански, биле поштедени од почит кон дедо Иљо Крчовалијата, зашто едниот бил негов син.¹¹³ За другите заробеници било решено под стража да бидат вратени во Бугарија. Со таа задача биле задолжени Андон Ќосето и Таската Серски.

Пред протерувањето на заробениците, Сандански пред нив одржал говор при што им нагласил дека друг пат нема да им простат, а истовремено им порачал да им пренесат на оние што ги пратиле, другпат да не праќаат чети во Македонија.¹¹⁴ Според

¹⁰⁹ Спомени на А. Ќосето..., 52.

¹¹⁰ ДАРМ, БК – Серез, мф. 4328, № 232, 11.4.1904.

¹¹¹ Исто, № 242, 13.4.1905.

¹¹² Д. Димески, Кашина..., 140.

¹¹³ Спомени на А. Ќосето..., 52.

¹¹⁴ М. Макдермот, За свобода и съвршенство..., 162.

тоа што го пренел врховистичкиот весник „Реформи“, Сандански пред протераните „рекол дека сме идеме во Македонија само да си го поминеме времето и сме биле плаќани од кнезот и поддржувани од владата, дека нашата цел била да ја освоиме нивната татковина Македонија, и да го направиме кнезот крал, дека тие не сакале Македонија да ги плаќа долговите на Бугарија и сл. Им рекол дека тие биле Внатрешна организација и дека ги сака народот и дека немаат потреба од бугарски пушки, бугарска помош, од Егзархија, пцуел (ругал) сè бугарско“.¹¹⁵

Ќосето раскажува дека тој и Т. Серски кон бугарската граница повеле 35–мина заробени врховисти. При поминувањето крај с. Влахи, Ќосето забележал некакво раздвижување. Всушност, Ј. Стојанов, кој по битката кај Кашина побегнал во Влахи, во меѓувреме се поврзал со Љубомир Стоенчев и Тренков и почнал да крои планови за ликвидација на Ќосето. За таа цел, ангажирале околу 70–80 души. За сето тоа, Ќосето бил информиран од селаните.¹¹⁶ Во исто време, во Влахи имало османлиски гарнизон од стотина души. Ќосето, познавајќи ги предностите на теренот, извел еден вешт маневар, при што врховистичките сили кои тргнале по него се нашле во еден дол, а тој се нашол над нив, со што се создала поволна можност да ги нападне, но тоа не го сторил зашто со започнувањето на битка би ги навлекол на себе османлиските војски од селото. Искусниот Ќосе, кој поминал низ многу битки, не влегувал лесно во ризик. Како и да е, Ќосето и Таската ги спровеле заробениците до границата, од каде што ги пуштиле да си заминат за Бугарија.¹¹⁷ Во меѓувреме, во регионот биле пуштени гласишта дека врховистите ги опколиле, ги разбиле и ги убиле Ќосето и Т. Серски. Таквите гласишта стасале и до Сандански. Тој бил пресрекен кога се вратиле Ќосето и Таската.¹¹⁸ Овие гласишта стасале и до бугарското трговско агентство во Серез, па најверојатно поради тоа во извештај од 27.4.1905 се наведува дека „Дончо Ќосето исчезнал без трага“.¹¹⁹

Разгромувањето на врховистите кај Кашина ја разбранувало бугарската јавност. Врховистичките весници „Реформи“; „Вечерна пошта“ и „Ден“ жестоко се нафрлиле врз Сандански, прет-

¹¹⁵ Цитирано според Д. Димески, Кашина..., 140.

¹¹⁶ Спомени на А. Ќосето..., 52–53.

¹¹⁷ М. Апостолов, Јане Сандански..., 183.

¹¹⁸ Спомени на А. Ќосето..., 53.

¹¹⁹ ДАРМ, БК – Серез, мф. 4328, № 261, 27.4.1905.

ставувајќи го како крвожедно чудовиште.¹²⁰ Во исто време, бугарското трговско агентство од Серез ја информира владата во Софија дека по битката кај Кашина, Сандански „замислил да ги уништи сите војводи и чети од другите комитети кои тој ги сметал за противници и непријатели на Внатрешната организација“.¹²¹

Својот одговор во врска со овој настан, Серскиот округ го испорачал преку перото на Петко Пенчев во „Отвореното писмо до в. 'Реформи'“ кое е објавено во „Револуционерен лист“.¹²² Набрзо потоа уследил и „Официјалниот додаток“ кон „Револуционерен лист“, во кој се изнесени низа аргументи за престапното поведение на врховистите во Серско.¹²³ Во објаснувањата, серчани не навлегуваат во подробности за судирот кај Кашина, туку ги образложуваат принципиелните разлики помеѓу Внатрешната организација и врховистите. Сепак, во одговорот серчани отворено предупредуваат дека биле подготвени борбата да ја пренесат во Софија „од каде што имено се испраќаат и инспирираат агентите на врховистите во Македонија“.¹²⁴

6. Андон Ќосето заедно со Сандански учествувал во повеќе судири во Мелничко, како со врховистите, така и со османлиските војски. Во една пригода, Сандански и Ќосето се нашле во с. Карланово во близина на Мелник, а оттаму заминале во с. Сугарево, каде што останале да преноќат.¹²⁵ Следното утро на 27 мај (ст. стил) 1905 година,¹²⁶ тие добиле информации дека војската го опколува селото. Поради тоа Сандански решил веднаш да го напуштат селото и да ги фатат првите височини за подобра позиција за борба. Престрелката започнала во моментот кога тие почнале да се извлекуваат од селото. Набрзо потоа, Османлиите добиле засилување од кај Неврокоп.¹²⁷ Престрелката кај Сугарево траела околу 7 часа.¹²⁸ За време на судирот била прекината врска помеѓу четата на Сандански и Ќосето, со кој останале 7–8 души.

¹²⁰ М. Макдермот, За свобода и съвршенство..., 163. Во врска со весникарските преписки околу овој случај види: Д. Димески, Кашина..., 141–142;

¹²¹ ДАРМ, БК – Серез, мф. 4328, № 261, 27.4.1905.

¹²² Револуционенъ листъ, София 15 май 1905.

¹²³ Исто, 2 јуни, 1905.

¹²⁴ Исто, 13.

¹²⁵ Спомени на А. Ќосето..., 81.

¹²⁶ М. Макдермот, За свобода и съвршенство..., 171.

¹²⁷ Исто.

¹²⁸ М. Макдермот, За свобода и съвршенство..., 171.

Притоа, Сандански без загуби се извлекол кон Разлошко, а Ќосето кон селото Бождово. При извлекувањето низ еден дол, од четата на Ќосето, загинал четникот Атанас од Енице Вардар.¹²⁹ Покрај тоа, четите имале и тројца ранети, но загубите на османлиска страна биле значително поголеми.¹³⁰ Бесот од неуспехот, Турците го истуриле врз с. Сугарево, кое таа година по вторпат било ограбено, при што неколку селани биле убиени, а мнозина побегнале од селото.¹³¹

На 29 јуни (ст. стил) 1905 година, високо на Пирин, во месноста Белемето, започнал со работа Вонредниот конгрес на Серскиот револуционерен округ.¹³² Во литературата се наведува дека на Конгресот присуствувале меѓу 23 и 35 делегати.¹³³ Меѓутоа, во Резолуцијата од 1 јули (ст. стил) 1905 година од овој Вонреден конгрес, се наведени 23 делегати.¹³⁴ Веројатно разликата во врска со бројот на делегатите произлегува оттаму што во Резолуцијата се наведени само имињата на редовните делегати, кои врз основа на полномоштва застапувале одредени околии од Округот, но во неа не се наведени лицата со статус на гости. Некои од имињата на „гостите“ ги среќаваме во мемоарската литература. Така, на пример, Тодор Поп Антов, како еден од гостите на Конгресот го посочува и Андон Ќосето,¹³⁵ а истото го потврдува и Лазар Томов.¹³⁶ Присуството на овој Конгрес го потврдува и Ќосето.¹³⁷ Меѓутоа, Ќосето во спомените ја промашил содржината на

¹²⁹ Исто.

¹³⁰ Според Макдермот, која се повикува на „Револуционерен лист“ при овој судир од османлиска страна загинале 5-мина офицери, од кои еден бинбашија, како и повеќе од педесетина војници, при што Турците имале и голем број ранети (М. Макдермот, За слобода и сввршенство..., 171). Меѓутоа се чини дека овие бројки се претерано зголемени, пред сè заради пропагандни цели.

¹³¹ М. Макдермот, За слобода и сввршенство..., 171.

¹³² Повеќе за работата на окружниот конгрес на Серскиот окружен конгрес види: М. Макдермот, За слобода и сввршенство..., 180-190; И. Катарциев, Борба до победа..., т.1, 657-662.

¹³³ М. Макдермот, За слобода и сввршенство..., 181, белешка 12.

¹³⁴ Види: Резолуција от Извнреден окържен конгрес на Серски револуционен округ, свикан на Пирин планина на 1-ви јули 1905 г. (Внтрешната македонско-одринска револуционна организација..., том I, част 1..., 488-491).

¹³⁵ Тодор Поп Антов. Спомени. Предговор и редакција д-р Зоран Тодоровски, Скопје 2002, 108.

¹³⁶ И. Катарциев, Борба до победа..., т.1, 658; М. Макдермот, За слобода и сввршенство..., 181, белешка 12.

¹³⁷ Спомени на А. Ќосето..., 83-84.

Конгресот. Според него, на Конгресот се зборувало за односите со Младотурскиот комитет кон што клонеле повеќето делегатите, но дека тој бил против таквиот став. Меѓутоа, според постојната Резолуцијата, како и според сета друга литература, на овој Конгрес не станало збор за такво нешто.

Ќосето од Сандански бил задолжен како интендант на Конгресот да ги обезбеди неопходните артикли како месо, леб и сè што е потребно за исхрана, вклучително и ракија, како за учесниците на Конгресот, така и за четите кои што се грижеле за неговата безбедност.¹³⁸ Потребните артикли Ќосето ги обезбедил за една седмица. Тој собрал по 5–10 овци од село, со што практично формирал стадо овци, а за нивното чување бил задолжен некој четник. Покрај тоа, Ќосето создал неколку складови со леб, а од селото Дебрене обезбедил 2 товари ракија од црнички.¹³⁹ Добрата организација од аспект на снабденоста на Конгресот со неопходните продукти ја констатира и М. Макдермот.¹⁴⁰ Овие навидум несуштински информации, кои се составен дел од секојдневниот живот, колку и да изгледаат маргинални кога станува збор за Конгрес, ако се има предвид дека тој се одржал на 2500 надморска височина и траел околу една седмица, дури тогаш се сфаќа нивното значење, бидејќи без тоа не било возможно неговото одржување.

На Серскиот окружен конгрес биле разгледани многу прашања и биле донесени значајни одлуки од општ организациски карактер, за перспективите на револуционерното движење, но и многу одлуки за подигање на економското, културното, образовното и здравственото ниво на населението.¹⁴¹

Андон Ќосето, кој бил со статус на гостин на Конгресот, вели дека тој ги следел дискусиите на делегатите кои „зборувале литературно“ а тој со својот „прост ум“, колку што можел да разбере сфатил дека тие клонеле кон младотурците. Ние погоре кажавме дека на Конгресот не станало збор за некаква соработка со младотурците, туку се третирале сосема други теми. Независно од тоа, евидентно е дека Ќосето имал проблем да ја разбере дискусијата која што се одвивала на повисоко ниво, па затоа вели де-

¹³⁸ Исто, 83-84.

¹³⁹ Исто, 84.

¹⁴⁰ М. Макдермот, За свобода и съвршенство..., 180-181.

¹⁴¹ Повеќе за тоа види во Резолуцијата од конгресот: Втрешната македоно-одринска револуционна организација..., том I, част 1..., 488-491, како и М. Макдермот, За свобода и съвршенство..., 182-190.

ка делегатите зборуваале многу литературно. Во секој случај, на Ќосето како на гостин му била дадена можност да проговори пред Конгресот. Самиот тој истакнува дека настапил остро, на две, натри, поради што, како што вели, никој од конгресистите не го разбрал па дури добил и критика, поради што се налутил, се повлекол и престанал да ги следи натамошните дискусии.¹⁴²

Ќосето во спомените раскажува дека тој пред Конгресот изјавил дека се откажува од војводскиот трон. Но, бидејќи усната изјава не му била прифатена, тој поднел писмена оставка во која навел дека се откажува од војводството, но ѝ останува верен на Организацијата и во случај на општо востание повторно ќе се активира. Според него, писмената оставка му била прифатена, при што му бил даден рок од 4 месеци да ги предаде складовите што биле под негова контрола, како и списоците за милицијата со којашто бил задолжен. На крајот, Ќосето додава дека место за четири, тој се раздолжил за два месеца, но во Округот се задржал уште извесно време, а некаде по Рилскиот конгрес се повлекол од активното учество во ослободителното движење.¹⁴³

Меѓутоа според другите факти, изгледа повлекувањето на Ќосето дошло подоцна, по сè изгледа во првата половина на 1906 година. Како прво ќе наведеме дека оваа изјава на Ќосето е во противречност со неколку други искази од неговите спомени. Така, на пример, Ќосето раскажува дека за време на гроздоберот во 1905 година, во согласност со економската политика на Организацијата за заштита на македонското население од прекумерната експлоатација, но и за да ги натераат чорбаџиите да ги исплатат обврските кон Организацијата, по консултација со Сандански, заеднички презеле една вооружена демонстрација на сила против група гроздоберачи (Турци и Цигани), кои се појавиле како неложална конкуренција во Мелничко. Со ова протерување на гроздоберачите од другите региони, тие ги принудиле мелничките чорбаџии да ги исплатат наложените обврски.¹⁴⁴ Оттука, едноставно, е невозможно ако Ќосето во почетокот на јули поднел оставка и се откажал од војводскиот пост, при што се подготвувал за раздолжување, со својата чета да можел да дејствува во време на гроздоберот. Од друга страна, Ќосето вели дека за време на Рил-

¹⁴² Спомени на А. Ќосето..., 84.

¹⁴³ Исто.

¹⁴⁴ Исто, 82-83.

скиот конгрес (октомври 1905 година),¹⁴⁵ се нашол во Рилскиот манастир. Тој не само што наведува неколку имиња од учесниците на Конгресот, туку додава дека тогаш со револверот стрелал риби, кои потоа ги јаделе заедно со П. Тошев.¹⁴⁶ Според тоа, повторно е невозможно човек што дал оставка да се најде на таков круцијален собир. Според нас, присуството на Ќосето во Рилскиот манастир за време на одржувањето на Општиот конгрес, веројатно било во функција на обезбедувањето на Конгресот.

Од друга страна, во Резолуцијата од Конгресот, во која меѓу другото се спомнати разни кадровски прашања, не се споменува оставка на Ќосето и одлука за негово раздолжување и предавање на материјалите од складовите.¹⁴⁷ Во случајот, ако имало нешто такво, тоа не би останало незабележано. На крајот, во прилог на нашата теза дека повлекувањето на Ќосето дошло подоцна, оди фактот што во турските документи за вооружените судири на четите со османлиските војски е регистрирано дека на 2 февруари 1906 година, Ќосето со својата чета се судрил со војските кај врвот Пелад на Пирин. Притоа, конкретно е забележано дека од страна на четата загинале двајца (Илија Милош од с. Шаман и Стојче Стојан од с. Горна Сушица), а од турска страна загинале двајца војници, додека уште двајца биле ранети.¹⁴⁸

Врз основа на горниве аргументи, сметаме дека повлекувањето на Ќосето од револуционерното движење се случило во првата половина на 1906 година. Откако се повлекол, Ќосето извесно време престојувал во Рилскиот манастир, а потоа заминал во с. Рила, каде што преживувал од помошта на пријателите. Во меѓувреме, се врткал околу дедо Иљо Крчовалијата,¹⁴⁹ кој на Серскиот окружен конгрес бил избран за помошник на пунктот во с. Рила и Дупница.¹⁵⁰ Набрзо потоа, помеѓу Ќосето и дедо Иљо дошло до заладување на односите, бидејќи вториов бил засегнат од забелешките на првиот.

¹⁴⁵ Во врска со Рилскиот конгрес повеќе види: В. Ѓорѓиев, Подземната република..., 409-432.

¹⁴⁶ Спомени на А. Ќосето..., 85.

¹⁴⁷ Види: Втрешната македоно-одринска револуционна организација..., том I, част 1..., 488-491.

¹⁴⁸ Турски документи за оружените борби во Македонија 1903-1906, превод, редакција и коментар Драги Ѓорѓиев, Скопје 2007, 235.

¹⁴⁹ Исто.

¹⁵⁰ Втрешната македоно-одринска револуционна организација..., том I, част 1..., 490.

Во меѓувреме, Ќосето се запознал и се оженил со една вдовица од с. Кочериново. Таа имала пристоен имот, куќа, пари, ниви и стока. Затоа Ќосето вели „добро се средив“.¹⁵¹ Оттогаш тој почнал да се занимава со земјоделство, при што пазарил чирак да му ги ора нивите, изнајмил овчар, имал сопствен коњ и ловџиска пушка. Иако официјално се дистанцирал од Движењето, Ќосето сепак одржувал врски со Ј. Сандански и со неговите приврзаници. Последната средба со нив ја имал во Дупница, непосредно пред ликвидацијата на Борис Сарафов и Иван Гарванов.¹⁵²

7. Постигнатото единство во Организацијата на Рилскиот конгрес било привидно и со краток век. Веднаш по Конгресот, издиференцираните групации тргнале по старо, секој по свое,¹⁵³ кроејќи планови да се наметнат на претстојниот Општ конгрес. Се разбира, во такви околности Општиот интерес и стратешката цел останале во втор план. Оттука, точно една година по одржувањето на Рилскиот конгрес, „Револуционерен лист“ констатира: „денешната состојба во Организацијата не е многу поинаква од онаа од пред Општиот конгрес“.¹⁵⁴ По загинувањето на Даме Груев (23.12.1906), конзервативните и опортунистичките сили своето дејствување го усогласиле со бугарските фактори, а од друга страна, според важечкиот Правилник, повеќето од нив немале право да бидат избрани за делегати. Оттука, откако согледале дека не ќе можат да се наметнат како мнозинство, тие свесно го провалиле одржувањето на Општиот конгрес, а притоа за тоа ги обвиниле приврзаниците на Сандански.¹⁵⁵

Веднаш потоа опортунистите се собрале во Ќустендилско и се конституирале во „советодавно собрание“, при што во своето „Изложение“,¹⁵⁶ ги прогласиле за „непрактични и неприменливи“ нормативните акти на Организацијата од Рилскиот конгрес. Така, една групација на нелегитимен начин и формално ги отфрлила Уставот и Правилникот на ВМОРО, кои и без тоа не ги почитувала. На крајот избрале свои задгранични претставници, и

¹⁵¹ Спомени на А. Ќосето..., 85.

¹⁵² Исто, 85-86.

¹⁵³ Види: В. Ѓорѓиев, Подземната република..., 445-448, 452-460.

¹⁵⁴ Втрешното състояние въ Организацијата (II). Револуционенъ листь, № 6, 14.10.1906, 2.

¹⁵⁵ Повеќе за тоа види: Ванчо Ѓорѓиев, Петар Поп Арсов. Прилог кон проучувањето на македонското националноослободително движење, Скопје 1997, 114-117; Владо Поповски, Христо Матов, Скопје 2015, 130-131.

¹⁵⁶ Љ. Лапе, Одбрани текстови... II дел, 645-647.

тоа: Иван Гарванов, Христо Матов и Борис Сарафов, кои требало да ги застапуваат Солунскиот, Битолскиот и Скопскиот револуционерен округ.¹⁵⁷ Споменатава тројка, која околу себе приврзала дел од конзервативните и умерените сили, како и остатоците од врховистите, постепено, но сигурно, го турнала Македонското ослободително движење „во skutот на бугарската државна политика“, а ВМОРО ја претворила во „алатка на бугарската влада“.¹⁵⁸

Наспроти нив, серчани, струмичани и другите поборници кои во преден план ја имале независноста на Македонското ослободително движење од надворешните влијанија, а особено од бугарската политика, во февруари 1907 година одржале советување во Дупничко.¹⁵⁹ Таму се расправало за можните мерки за елиминирање на надворешните влијанија во Македонското ослободително движење, особено против врховистите и другите пропаганди, но сепак не било утврдено ништо конкретно.

Во овој период, опортунистите „македонското прашање го гледале исклучиво како бугарско“, поради што биле подготвени „директиви за работа, парична помош и друго да примаат од Софија.“¹⁶⁰ Наспроти нив, Сандански и неговите приврзаници останале доследни борци за „независноста на Македонија“.¹⁶¹ Како и да е, провалувањето на Вториот општ конгрес, како и постапките и одлуките на двете спротивставени групации, го означуваат почетокот на крајот на единството и монолитноста во Револуционерната организација. При таква констелација, времето на компромиси и на заемни отстапки во името на единството било минато. Сега дијалогот бил отворен низ нишанот на оружјето, а силата на аргументите минала во прстите на побрзите со чкрапалата на револверите.

Таквите иницијативи потекнале од Б. Сарафов, меѓутоа и другите не останале мирни. Б. Сарафов, уште кога започнале превирањата во Македонското ослободително движење, почнал да поттикнува одредени војводи „да се удри со куршум по сите душмани“. Како такви ги посочува: Петар Поп Арсов, Александар Станоев, Стефан Димитров, а особено Јане Сандански и Христо

¹⁵⁷ Х. Силяновъ, Освободителните борби на Македония, т. II..., 487.

¹⁵⁸ В. Поповски, Христо Матов..., 133.

¹⁵⁹ В. Ѓорѓиев, Петар Поп Арсов..., 117-118.

¹⁶⁰ ДАРМ, ф. МИП, ПП, мф. 778, пов. бр. 233, Софија, 29.5.1905.

¹⁶¹ Исто, пов. бр. 434, Софија, 31.10.1908.

Чернопеев.¹⁶² На 26.1.1907 година, веднаш по провалувањето на Општиот конгрес, Мише Развигоров го нападнал пунктовиот началник во Ќустендил, Петар Ангелов, кој бил приврзаник на Сандански.¹⁶³ Во мај приврзаниците на Сарафов и Гарванов, во содејство со бугарската полиција во Ќустендилско го разоружиле Крсто Б'лгаријата и го спровеле во Софија.¹⁶⁴ Таквите провокации биле прифатени од страна на Сандански, но неговата стратегија била насочена кон ликвидирање на инспираторите на провокациите и на судирите.¹⁶⁵ Во меѓувреме, Б. Сарафов и И. Гарванов, преку Михаил Даев, подготвувале ликвидација на Сандански,¹⁶⁶ бидејќи само така можеле да ја преземат контролата врз Серскиот округ. Меѓутоа, серчани го откриле заговорот, притоа без да објават го ликвидирале Даев, а потоа преминале во офанзива кон Софија против инспираторите на заговорот.

За таа цел, во почетокот на ноември 1907 година, Сандански се нашол во Софија,¹⁶⁷ каде што имал неколку советувања со своите истомисленици, при што главно се разговарало за односот кон Сарафов и неговите приврзаници.¹⁶⁸ На советувањата учествувале: Сандански, Петар Поп Арсов, Ѓорче Петров, Димитар Стефанов, Пере Тошев, Христо Чернопеев, Димо Хаџи Димов, Иван Харизанов и други.¹⁶⁹ Според Кемилев, еден од учесниците на советувањата, Сандански, меѓу другото, тогаш истакнал дека „треба да се работи за пробудување на сознанието кај масите, де-

¹⁶² Глигор Тодоровски, Неколку нови документи од активноста на Внатрешната организација по Илинденското востание, ГИНИ, XV/3 Скопје 1971, 218.

¹⁶³ ДАРМ, ф. МИП, ПП, мф. 778, пов. бр. 70, 5.2. 1907, како и пов. бр. 233, 29.5.1907.

¹⁶⁴ Исто, пов. бр. 233; А. Мартулков, Моето учество..., 155.

¹⁶⁵ Во едно писмо од 26.5.1907, од П. Христов до Петар Ацев се зборува дека Сандански и Чернопеев јавно биле поттикнувани од Поп Арсов, а потајно од Пере Тошев и Ѓ. Петров да донесат решение за ликвидација на Сарафов и Гарванов (В. Ѓорѓиев, Петар Поп Арсов..., 122).

¹⁶⁶ М. Пандевски, ВМРО и неоврховизмот..., 253-254; Х. Силяновъ, Освободителните борби на Македонија, т. II..., 492-493.

¹⁶⁷ Андон Ќосето раскажува дека непосредно пред ликвидацијата на Сарафов и Гарванов, Сандански заедно со А. Бујнов, Тодор Паница, Георги Маџаров и Петар Говедарчето поминале низ с. Кочериново и се сретнале со него, по што заедно заминале за Дупница, каде ги пречекал Иван Чапришиков. Другиот ден, Сандански со другарите заминал за Софија, а Ќосето се вратил во Кочериново (Спомени на А. Ќосето..., 85-86).

¹⁶⁸ ДАРМ, ф. МИП, ПП, мф. 777, пов. бр. 442, 9.11.1907.

¹⁶⁹ Х. Силяновъ, Освободителните борби на Македонија, т. II..., 497-498.

ка тие се самостоен народ, дека имаат право на слободен живот и дека за извојување на својата слобода треба да се борат без да се потпираат на туѓа помош, зашто тие кои би дошле да ги ослободуваат, всушност ќе дојдат да ги поробат“.¹⁷⁰ Поаѓајќи од тоа гледиште, Сандански истакнал дека „сите што агитираат било во Македонија, било надвор од неа, на базата: ослободување и обединување на Бугарите, од ВМОРО треба да бидат пресретнати непријателски, така како што се пресретнуваат од Организацијата српските и грчките агитации и чети“.¹⁷¹ На предлозите од некои за помирување, Сандански бил категоричен: „Сатар! Ќе си ги одмериме силите, убеден сум дека ќе ги смачкаме, зашто сме во право“.¹⁷² Набрзо потоа, Сандански си заминал од Софија.

Во меѓувреме, Тодор Паница претходно смислено влегол во комуникација со Б. Сарафов и И. Гарванов, глумејќи отцепник од Сандански, им ветувал дека тој ќе го ликвидира Јане. На последната средба на 28.11.1907 година во домот на Сарафови, при заминување, Т. Паница со по еден истрел од револвер ги ликвидирал Борис Сарафов и Иван Гарванов. Оваа судбина случајно ја избегнал Х. Матов, кој поради неодложни обврски не дошол на средбата.¹⁷³ Паница исчезнал без трага во ноќта, а Ј. Сандански ја напуштил Бугарија веднаш по советувањата, пред ликвидацијата.

Двојното убиство во Софија предизвикало огромна тревога и ги кренало на нога полициските, па и воените потенцијали на Бугарија. Притоа започнала вистинска хајка и приведување на сите што имале какви било односи со Сандански, а границата кон османлиска Македонија била максимално обезбедена за да се спречи бегането на убиецот. Според некои информации, тогаш биле приведени и притворени околу 500–600 лица.¹⁷⁴ Апсурдноста одела дотаму што биле приведувани лица, кои по сосема банални потреби имале контакт со Сандански, или со неговите блиски. Така на пример, еден стражар бил приведен само затоа што присуствувал на погребот на Иван Сандански (татко му на Јане), еден фотограф бил приведен затоа што го фотографирал Сандански и неколку денови пред убиството бил на лов со некој четник,

¹⁷⁰ Исто, 498.

¹⁷¹ Исто.

¹⁷² Исто.

¹⁷³ Исто, 500; Румен Пасков, Борис Сарафов 1872-1907. Биографија, София 1996, 266-267.

¹⁷⁴ М. Макдермот, За свобода и съвршенство..., 251; Р. Пасков, Борис Сарафов..., 274.

еден актер од Народниот театар бил приведен затоа што се обидел од театарот да земе една перика и вештачка брада, кои според властите, можеби сакал да му ги даде на Паница.¹⁷⁵

Први на удар биле блиските соработници на Сандански, кои минувале како интелектуални водачи, и познатите војводи. По таа основа, меѓу првите приведени се нашле: Петар Поп Арсов, Пере Тошев, Ѓорче Петров, Димитар Стефанов, Христо Чернопеев, Иван и Лазар Харизанови, Антон Страшимиров (кому му бил одземен пратеничкиот мандат), Стојан Стојнов, Никола Малешевски, Крсто Б'лгаријата, Ал. Радославов и други.¹⁷⁶ Интересно е да се одбележи дека Петар Поп Арсов и Димитар Стефанов, кои биле сметани за интелектуални водачи, биле прогласени за носители на анархистични идеи, а следствено на тоа и за „опасни за државниот поредок“.¹⁷⁷ Но, поради отсуство на какви било докази за директна вмешаност во двојното убиството, со исклучок на Чернопеев, до крајот на февруари 1907 повеќето од нив биле ослободени.¹⁷⁸

По повод двојното убиство во хајката по приврзаниците и соработниците на Сандански, бил уапсен и Андон Ќосето. Бидејќи властите немале аргументи за вмешаноста во убиството, според тоа што пренеле весниците во Бугарија, Андон Ќосето и Христо Чернопеев биле обвинети за убиство на врховистички четници во Македонија,¹⁷⁹ поради што тие биле задржани подолго. Меѓутоа, набрзо Чернопеев бил ослободен. Така од сите приведени и притворени во врска со двојното убиство, Андон Ќосето останал најдолго во затвор.

Ќосето вели дека во затворот го третираше како „санданист и разбојник“. На тоа тој одговарал дека не бил ниту „санданист“, ниту „сарафист“, ниту пак „делчевист“, туку човек на Организацијата и дека не им служел на личности, туку на Македонија.¹⁸⁰ Откако бил ослободен од обвинението во врска со двојното убиство, Ќосето бил обвинет за ликвидацијата на едно семејство од с. Врпача. Во случајот, станува збор за семејство на првенецот дедо Спасе, кој и покрај забраната од Организацијата за мажење на

¹⁷⁵ М. Макдермот, За слобода и совршенство..., 252.

¹⁷⁶ Исто, 250–251; Р. Пасков, Борис Сарафов..., 270; Михајло Миноски, Пере Тошев, Скопје 2013, 212.

¹⁷⁷ ДАРМ, ф. МИП, ПП, мф. 777, пов. бр. 493, 20.12.1907.

¹⁷⁸ В. Ѓорѓиев, Петар Поп Арсов..., 124.

¹⁷⁹ М. Макдермот, За слобода и совршенство..., 254–255.

¹⁸⁰ Спомени на А. Ќосето..., 86.

христијанските девојки со Турци, својата ќерка ја дал за еден падар – Турчин. Оттука, по налог на Организацијата, Ќосето со својата чета сред село ги ликвидирал дедо Спасе, неговата жена, ќерката, како и зетот – падар.¹⁸¹

Интересно е да се одбележи дека Христо Чернопеев по излегувањето од притвор, излегол со отворено писмо до редакцијата на весникот „Илинден“ во кое покрај другото, пишува дека во случајот против Ќосето лажно сведочел Петко Пенчев,¹⁸² инаку поранешен приврзаник на серчани, кој во меѓувреме поминал на спротивната страна.

Андон Ќосето в затвор останал 11 месеци. Притоа, 6 месеци поминал во централниот затвор во Софија, три месеци во Ќустендил, а другото време во Дупница.¹⁸³ Ќосето в затвор бил држен под строг надзор, при што не му биле дозволени посети и средби со никој, па дури бил лишен и од секаква пошта. Во тоа време Ќосето практично бил оставен сам на себе, поради што жена му била принудена да распродаде дел од имотот за да ги покрие трошоците до неговото ослободување. Ќосето в затвор ја дочекал Младотурската револуција и прогласувањето на Османлиската Империја за уставна парламентарна монархија. Токму тоа, како и соработката на Сандански со младотурците го извлекло Ќосето на слобода. Конкретно, по Хуриетот, Ќосето преку Никола Малешевски стапил во контакт со Сандански. Јане издејствувал од младотурците потврда дека Ќосето не бил „разбојник“ туку „револуционер“. Врз основа на овој документ, Ќосето, кој веројатно бил обвинет според „Законот за разбојништво“, бил ослободен од обвинението и пуштен на слобода.¹⁸⁴

При читањето на пресудата, во салата дошле повеќе граѓани, другари и пријатели на Ќосето. Откако тој бил ослободен, тие на раце го однеле до првиот хотел, каде што во чест на неговото ослободување биле одржани говори. Другиот ден, Ќосето си заминал за Кочериново, каде што се оддал на земјоделска дејност на имотот од жена му. Бугарските власти уште цела година потоа го следеле, за да утврдат со кого и каде се движи.¹⁸⁵

¹⁸¹ Исто.

¹⁸² Втрешната македоно-одринска револуционна организација..., том I, част 2, 877.

¹⁸³ Спомени на А. Ќосето..., 86.

¹⁸⁴ Исто.

¹⁸⁵ Исто.

АНДОН КОСЕТО ВО БАЛКАНСКИТЕ ВОЈНИ

1. Младотурската револуција претставува последно превртување на османлискиот песочен часовник во османлиска Македонија, кој по пет векови очигледно бил изабен од забот на времето и испразнет. Додека младотурците се занесувале со идејата за креирање „отоманска нација“ за спас на Империјата, соседните балкански земји – претенденти на османлиското наследство на Балканот, го создале „Балканскиот сојуз“.¹ Со создавањето на Сојузот, кој бил насочен кон поделба на османлиското наследство во чиј центар била Македонија, – Србија, Грција и Бугарија, кои во претходниот период врз основа на некакви „историски права“ настојувале да докажат дека македонската земја и нејзиниот народ, или поголемиот дел од нив, им припаѓале ним, сами ја демантирале тезата што дотогаш ја граделе.

По формалното предавање на еден ултиматум за реформи во корист на христијанското население во европскиот дел од Империјата,² и прекинувањето на дипломатските односи помеѓу сојузниците и Османлиската Империја,³ на 18 октомври 1912 година почнала Првата балканска војна. По еден месец, на територијата на Македонија од Османлиите останале само културно–историските споменици, празните касарни и долгите колони бегалци. Божемите ослободители станале нови господари.

Во пресрет на Првата балканска војна, Србија, Грција и Бугарија, покрај тоа што го мобилизирале сиот активен и резервен воен потенцијал, повеле кампања за мобилизирање доброволци како од своите земји, така и меѓу своите приврзаници и

¹ Повеќе за создавањето на Балканскиот сојуз види: В. Гешов, Балканскиот сојуз, Спомени и документи, София 1919, 73-89; С. Скоко, Други балкански рат 1913, т.1, Београд 1968, 365-399; Петар Стојанов, Македонија во време на Балканските и Првата светска војна 1912-1918, Скопје 1969, 24-36; Исмет Кочан Битка за Македонија. Турската историографија за Балканските војни 1912-1913 со посебен осврт за Македонија, Скопје, 2010, 65-69; Βασίλης Αναστασόπουλος, Α' Βαλκανικός πόλεμος (1912-1913), Αθήνα 2012, 25-29.

² Љ. Лапе, Одбрани текстови..., II дел, 745-755; И. Кочан, Битка за Македонија..., 80-81.

³ Петар Стојанов, Македонија во политиката на големите сили во време на Балканските војни 1912-1912, Скопје 1979, 144; И. Кочан, Битка за Македонија..., 81-82.

симпатизери во Османлиската Империја. Во тој поглед Бугарија имала огромна предност, како поради бројната македонска емиграција, така и поради врските и влијанието што ги остварила во последните години пред војната со значаен дел од раководните структури на ВМРО.

Во таа смисла, Бугарија започнала да го култивира теренот со обновената ВМРО на Тодор Александров уште додека била во преговори со Србија за разграничување во Македонија, практично два месеца пред да биде постигнат официјалниот договор. Во таа смисла на 17 јануари 1912 година, делегација на ВМРО во состав: Тодор Александров, Христо Матов, Пеју Јаворов, Петар Дрвингов и Александар Протогеров имала средба со бугарскиот премиер И. Е. Гешов, генерал М. Савов и други лица од владиниот кабинет.⁴ Притоа, Димитар Ризов ги информирал присутните за дипломатските преговори на Бугарија со соседите за склучување сојуз против Турција, но пред раководителите на ВМРО прикрил дека Бугарија била подготвена на отстапки кон Србија за сметка на Македонија. Тие ниту подоцна не биле запознаени со тајниот анекс кон договорот со Србија во кој е предвидена поделбата на Македонија, туку за тоа дознале од Србите.⁵

На 17 септември 1912 година, со указ на царот Фердинанд, во Бугарија е објавена општа мобилизација. Следниот ден, началникот на штабот на бугарската армија, генерал-мајор Иван Фичев, им наложил на потполковник Александар Протогеров и мајор Петар Дрвингов да пристапат кон формирање и праќање мали партизански одреди во заднината на османлиската армија. Овие одреди требало да бидат составени од поранешни војводи на Македонското револуционерно движење, бивши револуционери, комити и доброволци.⁶ Врз таа основа, во предвечерјето на војната на територијата на Бугарија биле формирани околу 70 чети, а заедно со оние што во тој момент дејствувале во Македонија и Одринско нивната бројка достигала околу 110 чети, со околу 3000 борци.⁷ Четите кои требало да навлезат од Бугарија на османлиска територија пред почетокот на војната, во соработка

⁴ Милкана Бошкова, Јаворов и Македонија, София 2014, 229.

⁵ Исто, 229-230.

⁶ Полковникъ П. Дървингов, История на Македо-одринското опълчение, томъ втори, София 1919, 1.

⁷ Националноослободителното движење на македонските и тракийските българи 1878-1944, т.3, София 1997, 277.

со тамошните чети, требало да дејствуваат во тилот на противникот, да собираат информации за движењето на војските,⁸ да го спречат мобилизирањето христијани во османлиската армија, и да го поттикнат населението да не им дава храна и добиток на турските војски.⁹ Едноставно, со своите активности, партизанските одреди требало да го олеснат пробивот на бугарските регуларни воени единици. Набрзо потоа, со посебна наредба од 25 септември 1912 година, под покровителство на бугарската армија, било формирано Македоно–одринското ополчение (Македоно–одрински доброволечки одреди). За началник на Ополчението бил именуван генерал Никола Генов, за негов помошник потполковник А. Протогеров, а за началник на штабот, мајор Петар Дрвингов.¹⁰ Според постојните информации, во Ополчението биле ангажирани 14 670 лица, при што најголемиот дел од нив биле по потекло од Македонија. За разлика од партизанските одреди, кои дејствувале во заднината на непријателот и врз „независна“ основа, доброволците биле под директна контрола на бугарската армија и место во Македонија, тие биле ангажирани на фронтот во Тракија.

Меѓу првите партизански одреди кои што биле пратени во источните предели на Македонија, се вбројуваат четите на: Христо Чернопеев, Георги Занков, Пеју Јаворов, Михаил Чаков, Коста Бојациев, Димитар Љапов Гурин, Стефан Чавдаров, Асен Х. Василев, Танчо Х. Стојчев и други.¹¹ Интересно е да се одбележи дека во списоците на партизанските одреди, односно на водачите на партизанските четите кои се приложени на крајот од евиденцијата на Македоно–одринското ополчение, името на Андон Ќосето не фигурира.¹² Од друга страна, Христо Чернопеев, како еден од главните предводници на партизанските одреди во источните предели на Македонија, бележи дека Ќосето со својата чета им се придружил пред објавувањето на војната.¹³ Тоа нè наведува на помислата дека во екот на предвоената еуфорија, Ќосето сам ја организирал четата, а потоа се придружил кон партизанските од-

⁸ М. Бошкова, Јаворов и Македонија..., 235.

⁹ Исто, 243.

¹⁰ Македоно–одринското ополчение 1912–1913..., 7.

¹¹ М. Бошкова, Јаворов и Македонија..., 243; Христо Чернопеев. Дневници, спомени и документи од Балканските војни 1212/13 (предговор, избор и редакција: Никола Жежев и Мирјана Нинчовска), Скопје 2013, 14.

¹² Види: Македоно–одринското ополчение 1912–1913..., 892–894.

¹³ Х. Чернопеев. Дневници, спомени и документи..., 14.

реди што ги предводел Х. Чернопеев. Со приклучувањето на Ќосето, одредот на Чернопеев нараснал на 140 лица.¹⁴

Ќосето, како и мнозина други македонски војводи кои дотогаш војувале за автономија на Македонија, немале никаква претстава за тајните анекси и заткулисните игри на дипломатијата, за плановите за поделба на Македонија, па затоа со елан тргнале во пресметка со петвековниот господар.

На 5/18 октомври 1912 година, кога партизанските одреди под команда на Чернопеев ги слушнале топовските истрели од бугарската армија, сфатиле дека војната е објавена и веднаш тргнале во напад на Банско каде што имало околу 300 турски војници.¹⁵ Приквечерта Турците се повлекле, оставајќи зад себе дваесетина мртви, а четите го освоиле градот. Значи, Банско паднало уште првиот ден од војната. За воспоставување ред и мир, четите организирале некаква привремена власт, стражи околу градот, и формирале комисија за реквизиција.¹⁶ Следниот ден во Банско влегле одредите на Пеју Јаворов и на Иван (Јонко) Вапцаров. Вечерта Јаворов одржал реч од владичкиот трон во црквата „Свети Тројца“.¹⁷

Турците кои се повлекле од Банско, воопшто не се обиделе да се вратат и да ги протераат партизанските одреди, туку побегнале кон Мехомија (Разлог), каде што почнале да ги зацврстуваат тамошните позиции за одбрана. Турците за одбрана на Мехомија се подготвувале три дена. Ним на помош им дошле побегнатите единици од околните предели и неколку одреди башибозук. Сè на сè, нивните сили околу Мехомија достигале околу 1000 души.¹⁸

Во меѓувреме, Х. Чернопеев во Банско под своја команда веќе имал 220 души и разработил план за напад на Мехомија. За таа цел извршил прегрупирање на силите, кои ги поделил во 5 одреди со конкретни задачи. Притоа, првиот одред броел 70 души, при што за негов началник бил наименуван Јонко Вапцаров, а за водачи на двата вода: Занков и Колчагов. За началник на вториот одред, кој исто така броел 70 души, бил назначен Асен Х. Василев, а за војводи биле наименувани Андон Ќосето и Таско Столков. Двата одреда од 70 души требало да атакуваат во цента-

¹⁴ Исто.

¹⁵ Исто, 15.

¹⁶ Исто, 16.

¹⁷ Исто; М. Бошкова, Јаворов и Македонија..., 246-247.

¹⁸ Х. Чернопеев. Дневници, спомени и документи..., 86-87.

рот на турската одбрана. Третиот одред од 30 души, под команда на М. Чаков, бил задолжен да ги атакува турските ровови на левото крило. Четвртиот одред од 30 души, под команда на Ласката Топалов, требало да атакува на десното крило, додека петтиот одред од 30 души на чело со Чавдаров, требало да го обезбедува патот кон Неврокоп.¹⁹ Споменативе одреди на 22 и 23 октомври влегле во отворен судир со турската одбрана пред Мехомија. На 24 октомври на помош стасале Чепинскиот полк и одредот на Јаворов, по што гратчето било освоено.²⁰

По овој успех, здружените партизански одреди најпрвин тргнале на Неврокоп, а по неговиот пад кон Драма, потоа за да се упатат кон Кавала. За учеството на Косето при походот на овие градови немаме конкретни сведоштва, но судејќи според патот на одредите со кои тргнал, како и според неговиот подоцнежан ангажман, тој веројатно учествувал при освојувањето на овие градови.

За неполн месец од започнувањето на војната, османлиските војски наполно биле разнебитени, а територијата на Македонија била окупирана од бугарските, грчките и српските војски според принципот: кој до каде стасал и кој колку заграбил. Поразената Империја, откако ги загубила териториите на Балканот, кон крајот на 1912 година на Лондонската конференција излегла со предлог Македонија да се организира како вазално кнежество под суверенитет на Султанот, на чело со кнез-протестант од неутрална држава.²¹ Очигледно, Империјата лицитирала со она што веќе не ѝ припаѓало. Но, ниеден од сојузниците не сакал да слушне за автономна Македонија. Впрочем, тие во војната влегле за нејзината територија. Додека траела Лондонската конференција, на површина избиле сите несогласувања околу поделбата на пленот. Така, уште додека течела Конференцијата довчерашните сојузници дошле во конфликт околу распределбата на пленот и по тајно почнале да се подготвуваат за меѓусебна пресметка и за нова распределба на освоените територии.

Во меѓувреме, во декември 1912 година,²² бугарските власти, сметајќи дека партизанските одреди си ја одиграле улогата, донеле одлука за нивно расформирање и приклучување кон постојните воени формации. На 21 јануари 1913 година, генерал

¹⁹ Исто, 17.

²⁰ М. Бошкова, Яворов и Македонија..., 248

²¹ Историја на македонскиот народ, т.4, Скопје 2000, 40.

²² М. Бошкова, Яворов и Македонија..., 238.

Михаил Савов издал наредба распуштените партизански одреди да се слеат со Македоно–одринските доброволечки дружини, кои во тоа време биле во гратчето Малгара во Источна Тракија (сега во Турција). Врз основа на оваа заповед, до средината на февруари 1913 година таму пристигнале над 3500 четници и војводи од разни предели на Македонија и Одринско.

Според еден документ од личната архива на Коста Митев Саракостов, на 2/15 март 1913 година во с. Кешан во близина на Малгара под раководство на Александар Протогеров бил одржан состанок со мнозина македонски војводи и дејци на ВМРО, речиси од сите поранешни фракции.²³ Меѓу нив се нашле: Христо Чернопеев, Јане Сандански, Михаил Герциков, Јонко Вапцаров, Стефан Чавдаров, Васил Чекаларов, Христо (Ичко) Димитров Ѓупчето, Георги Скрижовски, Стојан Филипов, Стојан Малчанков, Александар Бујнов, Чудомир Кантарџиев, Тодор Паница, Георги Радев, Таската Серски, Дончо Златков, Славчо Абазов, Ѓакон Евстатиј, Андон Ќосето и многу други.²⁴ Следниот ден, на 3/16 март, таму биле формирани три нови доброволечки дружини и тоа: Тринаесеттата кукушка дружина, Четиринаесеттата воденската дружина и Петнаесеттата штипска дружина.

Според постојната евиденција, Андон Ќосето се нашол во Кукушката дружина, чиј командант бил капетан Тодор Пенев. Притоа, Ќосето бил распореден во четата на Стефан Чавдаров.²⁵ Во графата за Ќосето е заведено дека бил на 50–годишна возраст, дека бил писмен, а по занимање земјоделец. Според тоа, Андон Ќосето во овој период, како и другите доброволци, бил ангажиран во обновеното турско–бугарско боиште во Тракија. Напредувањето на македонските доброволци и на бугарските војски во Тракија, како и заземањето на Јанина од Грците и Скадар од Црногорците, ги принудиле Турците во средината на април да ја прекинат војната и да се вратат на преговарачката маса. Набрзо потоа, на 30 мај, бил потпишан Лондонскиот мировен договор.²⁶

Само еден месец потоа, т.е. на 29 јуни 1913 година, поради незадоволството од распределбата на пленот, дотогашните балканските сојузници започнале меѓусебна војна. Војната ја започ-

²³ Втрешната македоно–одринска револуционна организација..., том I, част 2, 1049.

²⁴ Исто.

²⁵ Македоно–одринското опъчение 1912–1913..., 405.

²⁶ И. Кочан, Битка за Македонија..., 103–104.

нала Бугарија против Србија и Грција, но набрзо против неа во војна влегле Турција и Романија. Дејствувањето на Андон Косето во Втората балканска војна е во склоп на активностите на Тринаесеттата кукушка дружина. Бугарија, која била нападната од сите страни, за кусо време била принудена да побара примирје и да ги прифати условите на победниците. Втората балканска војна завршила со Букурешкиот мировен договор од 10 август 1913 година. Територијата на Македонија и овој пат била прекроена по мера на победниците.

ПУСТИТЕ МЕЧТИ НА КОСЕТО

1. Неполна година по Балканските војни, во јули 1914 година, започнала Првата светска војна. До вклучувањето на Бугарија во војната (октомври 1915 година), Македонија станала монета за поткусурување меѓу Централните сили и Антантата. Земјите од двата сојуза, имајќи го предвид незадоволството на Бугарија од добиениот дел во Балканските војни, почнале да ѝ ветуваат делови од Македонија под српска и грчка власт за да ја придобијат на своја страна.¹ Реваншистички настроената Бугарија, очекувајќи подобра понуда, извесно време тактизирала со двете страни. Конечно, во септември 1915 година, помеѓу Бугарија и Германија била потпишана спогодба, според која вторава на првата ѝ гарантирала анексија на цела српска Македонија, на делови од југоисточна Србија, како и на дел од Македонија под грчка власт, доколку Грција застане на страна на Антантата, против Централните сили.² При такви околности, во октомври 1915 година, Бугарија влегла во војна против Србија. До крајот на 1915 година, Бугарија ги окупираше српските територии во Македонија, а во почетокот на 1916 година окупираше и дел од југоисточна Македонија под грчка власт. Со влегувањето на Бугарија во Првата светска војна и создавањето на Македонскиот фронт, Македонија станала арена на големи воени судири меѓу Антантата и Централните сили, во чии што ровови меѓусебно се истребувале и самите Македонци, кои биле мобилизирани од едната, или од другата страна на фронтот.

По пробивот на Македонскиот фронт, на 29 септември 1918 година, во Солун бил потпишан договор за примирје помеѓу Бугарија и Антантата. Според договорот, Бугарија требало да ги напушти окупираните територии во Србија и Грција, да изврши демобилизација на армијата, да прифати делумна окупација, како и да ја отвори својата територија за слободен премин на сили-

¹ П. Стојанов, Македонија во времето на Балканските и првата светска војна..., 273-291.

² Б. Кесяков, Принос към дипломатическата история на България 1878-1925, София 1925, 73-74.

те на Антантата.³ На тој начин, Бугарија излегла од војната како поразена страна, што повлекувало губење територии. Првата светска војна завршила со Париската мировна конференција на која воопшто не биле земени предвид барањата на македонските организации и асоцијации за конституирање на Македонија како самостоен политички субјект, па макар и како протекторат.⁴ На Конференцијата со мали корекции (припојувањето на Струмичко кон Кралството на Србите, Хрватите и Словенците), била потврдена поделбата на Македонија од Букурешкиот договор. Тоа предизвикало огромно разочарување кај сите преживевани борци од времето на Илинденската епоха, но и нови заплети во Македонското револуционерно движење.

2. Во изворите и литературата нема информации за каква било активност на Андон Ќосето од завршувањето на Балканските војни па до крајот на Првата светска војна. Најверојатно, возраста си го направила своето, а Ќосето, како и многумина, останал збунет и разочаран од судбината што ги стасала неговата земја и народ.

Од спомените на А. Ќосето, евидентно е дека по Првата светска војна тој живеел во Горна Џумаја. Кога се преселил таму од Кочериново и што работел, нема информации. Б. Мирчев, кој во 1931 година ги запишал спомените на Ќосето, во предговорот кон нив бележи дека тој заземал ниска административна служба.⁵

По Првата светска војна, главната улога на сцената во Македонското револуционерно движење ја зазеле Т. Александров, А. Протогеров, Ванчо Михајлов, Петар Шанданов и други. Тие, во прво време, тргнале во бескомпромисна борба против лево ориентираните сили во Македонското револуционерно движење и против федералистите, а на крајот влегле во меѓусебно истребување.

Андон Ќосето си споменува дека во 1922 година, Иван Каџов (пријател на Ванчо Михајлов, кој тогаш бил секретар на Т. Александров) дошол кај него и го задолжил да одведе една личност во с. Струма.⁶ Всушност, Ќосето во улога на пајтонџија во с. Струма кај Тодор Александров требало да го однесе некогашниот врховист Љубомир Стоенчев, со кого што своєвременно се прого-

³ Љ. Лапе, Одбрани текстови..., II дел, 857-858.

⁴ Повеќе за тоа види: Историја на македонскиот народ, т.4 ..., 113-122; В. Ѓорѓиев, Анастас Лозанчев..., 221-229.

⁵ Спомени на А. Ќосето..., 12.

⁶ Исто, 53.

нувале.⁷ По еден месец, веројатно во слична улога, Ќосето повторно се сретнал со Т. Александров во с. Струма. Интересно е што Ќосето, овој пат, од позиција на ветеран, му сугерирал на Т. Александров да не биде наивен и доверлив кон сите, како што тоа своевременио го правел Делчев, зашто некој можел да го изненади.⁸ Во секој случај, Ќосето кај Александров бил како пајтонџија.

По потпишувањето на Мајскиот манифест,⁹ кој бил постигнат под покровителство на Коминтерната,¹⁰ и кој претставува обид за обединување на разединетите фракции во Македонското револуционерно движење, на 31 август 1924 година, по сугестии на бугарските власти, а во договор со Ванчо Михајлов, бил ликвидиран Тодор Александров.¹¹ Оттогаш, раководството во ВМРО го презел Ванчо Михајлов. Тој во координација со бугарските власти, убиството на Т. Александров ѝ го препишале на левицата од Македонското ослободително движење, при што тоа го искористил за дефинитивна пресметка со нејзините водачи. Врз таа основа, почнувајќи од Горноџумајскиот масакр (12.9.1924) па до крајот на 1925 година, биле ликвидирани околу 300 истакнати активисти од левицата.¹²

Ванчо Михајлов, откако го приграбил раководство на ВМРО во свои раце, набрзо дошол во конфликт со вториот член од ЦК – Александар Протогеров и неговите приврзаници. Нетрпението особено дошло до израз во предвечерјето на VII Конгрес на ВМРО, кога А. Протогеров отворено истапил против методите на В. Михајлов.¹³ Во екот на овие меѓусебни обвинувања, на 7 јули 1928 година, по наредба на Ванчо Михајлов, бил ликвидиран Александар Протогеров.¹⁴ Со тоа, расколот во ВМРО влегол во нов заплет, со што било доведено под прашање одржувањето на Сед-

⁷ Исто.

⁸ Исто, 53-54.

⁹ Види: Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава, т.1, Скопје 1981, 88-94.

¹⁰ Повеќе за тоа види: Жила Ленина, Виенска „Стапица“. Историја на преговорите помеѓу СССР и ВМРО на Тодор Александров, Скопје 2014.

¹¹ Повеќе за тоа види: Кирил Пърличев, Убийството на Тодор Александров, (исследвание и документи), София 2002; Зоран Тодоровски, Тодор Александров, Скопје 2013, 278-292.

¹² Историја на македонскиот народ, т.4..., 338-339.

¹³ Повеќе за тоа види: Костадин Палешутски, Македонското освободително движење 1924-1934, София 1998, 122-148.

¹⁴ Исто, 140.

миот конгрес. Оттука, од разни страни потекнале иницијативи за помирување.

Ликвидацијата на Протогеров со образложението дека тоа било сторено поради негова вмешаност во заговорот против Т. Александров, наполно ја довело во заблуда македонската емиграција во Бугарија. Оттука, Националниот комитет на македонските братства се нашол во ситуација да размислува како ќе биде протолкувано учеството на погребот на Протогеров.¹⁵ Набрзо потоа, Националниот комитет и Илинденската организација се обиделе да заземат неутрална позиција помеѓу ванчомихајловистите и протогеровистите, па дури повеле иницијатива за помирување помеѓу двата табора.¹⁶ Само пет дена по убиството на А. Протогеров, бил одржан Седмиот конгрес на ВМРО, кој минал под доминација на В. Михајлов. Веднаш по Конгресот, борбата помеѓу михајловистите и протогеровистите се заострила.

При такви околности, по иницијатива на Илинденци, на 1 септември 1928 година, кај Кирил Прличев (протогеровист) допатувале Аргир Манасиев, Гоце Меѓуречки, Георги Талев, Илија Докторов и Андон Ќосето.¹⁷ Притоа, А. Манасиев објаснил дека дошле во помирителна мисија. К. Прличев, откако им се благодарил за благородната намера, им укажал дека тие не биле запознаени со суштината на споровите зашто биле еднострано информирани, а тоа не било во прилог на мисијата со која се нафатиле. Притоа, Прличев не ги обвинил помирителите за првиот престап на михајловистите т.е. за убиството на Протогеров, бидејќи тоа не зависело од нив, поради што не можеле да го предодвратат, но затоа ги прекорил дека можеле да влијаат за да го попречат вториот престап – т.е. одржувањето на Седмиот конгрес, или, како што вели Прличев, „приватниот конгрес“ на Михајлов.¹⁸ Оваа неуспешна мисија завршила со уште една средба на И. Докторов со Георги Баждаров. Учеството на А. Ќосето во оваа група која била засегната од братоубиствата во Македонското ослободително движење треба да се гледа од аспект на ветеран, зашто реално тој не бил фактор што можел да влијае на настаните.

3. Во 1933 година се навршувале 40 години од основањето на МРО и 30 години од Илинденското востание. По тој повод,

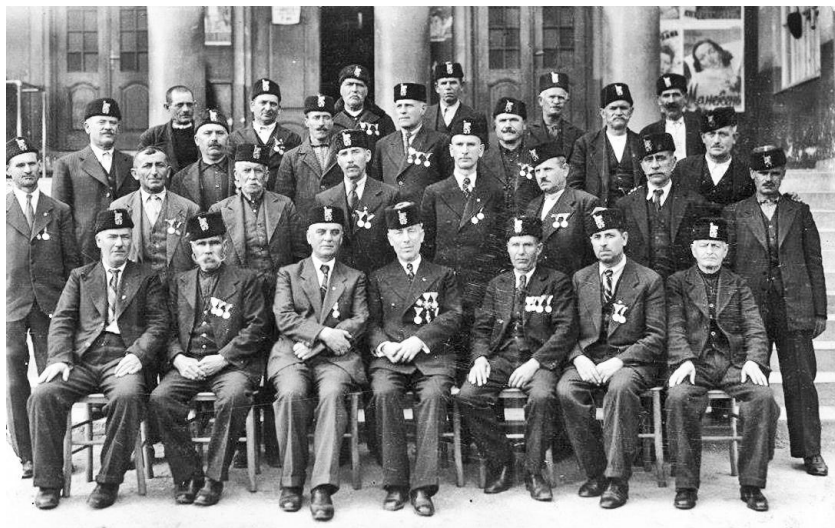
¹⁵ Исто, 141-142.

¹⁶ Исто, 142-148.

¹⁷ 36 години във ВМРО..., 210.

¹⁸ Исто.

под покровителство на Националниот комитет на македонските братства, биле организирани низа свечености за одбележување на двојниот јубилеј. Тогаш по иницијатива на Горноџумајското благотворително братство, во Горна Џумаја бил подигнат споменик на „Незнајниот македонски четник“.¹⁹ Споменикот го изработиле скулпторите Пандо Киселинчев и Кирил Шиваров.²⁰

Андон Косето (седи прв од десно) со група Илинденци

Свеченото откривање на споменикот било проектирано за Илинден, на 2 Август 1933 година. По повод откривањето на споменикот, Горноџумајското братство поканило претставници од Националниот комитет, од Илинденската организација, како и од сите македонски братства на територијата на Царството и од Петричкиот округ,²¹ кој практично претставувал административна единица на делот од Македонија кој по Првата светска војна се нашол во рамките на Бугарија.

Свеченостите по повод откривањето на споменикот на „Незнајниот македонски четник“ започнале вечерта на 1 август, спроти Илинден. Следното утро, на 2 Август 1933 година, на плоштадот

¹⁹ Илинденските тържества въ Горна Джумая, Ил. Илинденъ, г.V/9-10 (49-50), София 1933, 2-4.

²⁰ Исто, 4. Во статијата погрешно е наведено презимето на вториот скулптор, наместо Шиваров, стои Шавар, но истата грешка е коригирана на крајот од бројот во рубриката „Печатни грешки“, (Исто, 6).

²¹ Исто, 2.

во Горна Џумаја, пред официјалното откривање на споменикот, панихида во чест на паднатите Илинденци и борци за слободата на Македонија отслужил неврокопскиот митрополит Макариј.

Ќосето од претходната
фотографија

По панихидата, владиката одржал реч во која го потенцирал значењето на Илинденското востание, истакнувајќи дека во него зеле учество „30 000 Македонци“. Покрај тоа, владиката нагласил дека ВМРО 40 години се борела (од основањето во 1893 до 1933 година) за остварување на својот идеал „Слободна и Независна Македонија“.²² По него, збор зел Георги Кондов – претседател на Националниот комитет на македонските братства. Тој, по завршувањето на говорот, официјално го открил величествениот споменик.

По откривањето на споменикот, зборувал Виктор Бојчев – претседател на Општограѓанскиот комитет, а по него претседателот на Илинденската организација – Кирил Христов. Последниов во својот говор, меѓу другото, истакнал: „Белки Бог, со својата голема милост во најскоро време ќе не удостои со уште поголем споменик да ја украсиме престолнината на Слободна, Обединета и Независна Македонија“.²³ Дури потоа започнало полагањето венци. Првиот венец го положил претседателот на Националниот комитет – Г. Кондов, по него Кирил Христов од името на Илинденската Организација, Виктор Бојчев од името на Општограѓанскиот комитет, градоначалникот на Горна Џумаја – Панајот Тасев, од името на резервните офицери – Пејчо Пејчев, потоа Стефана Христова од името на Македонскиот женски сојуз, Димитар Михалов од името на Македонскиот младински сојуз. Пред споменикот, венци положиле и претставниците на македонските друштва од другите градови, како и претставници на разни здруженија.

Од името на Горноџумајските Илинденци, венец пред споменикот положил ветеранот – Андон Ќосето.

При полагањето на венецот, Ќосето ја изнел следнава реч:
„Браќа и сестри!

²² Исто.

²³ Исто, 3.

Како скроман борец на Внатрешната македоно-одринска револуционерна организација, бев сведок и учесник во она велико дело што го изврши Македонецот пред триесет години, на Илинден 1903.

Сега сум сведок на оваа свеченост на која се овековечи споменот на македонскиот четник и им оддавам почит на живите борци.

Имам уште една— трета желба, а таа е—да доживеам да го видам развиено знамето на Слободна и Независна Македонија над сините води во Солун, и да екне македонска песна.

Само тогаш, сметам, дека мојот земски живот ќе биде завршен, а мојот дух ќе се успокои за да заминам кај моите другари кои ги склопија очите уште пред триесет години од куршумите на непријателите.

Го полагам венецот и извикувам: Нека им биде вечна славата!²⁴

Овој говор на Ќосето, следниот ден (3 август 1933), е објавен во в. „Македонија“, кој излегува како Орган на македонската емиграција во Бугарија,²⁵ а потоа во „Илустрација Илинден“, која излегувала како илустрирано списание на Илинденската организација.²⁶

4. Точно две децении по завршувањето на Првата светска војна, светот бил зафатен од нова светска војна, која однела повеќе жртви од сите дотогашни војни заедно. По брзиот пробив на

Споменик на незнајниот македонски четник

²⁴ Исто, 4.

²⁵ Македония, Органъ на македонската емиграция въ България, год. VII, брой 2034, София 3.8.1933, 3.

²⁶ Илинденските тържества въ Горна Джумая..., 4.

Речта на Авдон Ќосето

Брати и сестри!

Како скромна рапник на Вжтрешната Македono-одринска револуционна организација, бѣхъ свидетелъ и участникъ въ онова велико дѣло, което извърши македонска преди 30 години, на вѣрхъ Илинденъ 1903 година.

Свидетелъ съмъ сега на това тържество, на което се утѣковѣчава паметта на македонския четникъ и отдава почитъ на живиѣ борци.

Имамъ още едно трето желание, а то е: макаръ и доста остарѣлъ да доживѣя и видя развито надъ снатиѣ морски води въ Солигъ знамето на свободна и независима Македония и екине македонската пѣсень.

Само тогава сѣгаамъ, че земиятъ ми живогъ ще бжде приключенъ и духътъ имъ би се успокоилъ, за да отида при другаритъ си, които скло-

германската воена машинерија на Балканот во почетокот на април 1941 година, и уште побрзата капитулација и окупација на кралствата Југославија и Грција, фашистичка Бугарија, со дозвола на Германија, го окупира-ла делот од Македонија под југословенска (српска) власт (без Струга, Дебар, Кичево и Тетово), како и териториите на југоисточна Македонија под грчка власт.²⁷ Ситуацијата во висок степен наликувала на онаа во Првата светска војна, со таа разлика што, овој пат на територијата на некогашната османлиска Македонија не бил создаден фронт од особено воено-стратегиско значење.

Како резултат на антифашистичката и народноослободителната војна на македонскиот народ, на 2 август 1944 година, точно на Илинден, во манастирот „Св. Отец Прохор Пчињски“ било одржано Првото заседание на Антифашистичкото собрание на народното ослободување на Македонија. Тогаш делот од Македонија од Кралството Југославија бил прогласен за конститутивна држава на новата југословенска федерација. Така, на еден дел од територијата на некогашна османлиска Македонија, која била поделена со Балканските војни, реалноста се променила. Во меѓувреме, фашистичка Бугарија капитулирала и застанала на страната на антифашистичките земји. Новите власти во Бугарија требало да се соочат со новата реалност – македонска држава во составот на Ју-

едъ паметника

лиха очи още предъ 30 години отъ куршума на врага.

Поставямъ вѣнецъ и извиквамъ: Нека бжде вѣчна славата имъ!

Факсимил од говорот на Ќосето објавен во в. Македонија

²⁷ Историја на македонскиот народ, т.5, Скопје 2003, 51-56, 423-424.

гословенската федерација. Во новонастанатите политички околности, Отечественофронтовска Бугарија, не само што го поздравила и го поддржала создавањето на македонската држава во Југословенската федерација, туку го променила и ставот кон населението во Пиринскиот дел од Македонија. Се разбира, во тоа има висока доза на политички прагматизам за полесно извлекување на Бугарија од ситуацијата, бидејќи претходно се нашла на страната на фашистичките сили.

Почнувајќи од есента на 1944 година, уште додека траела војната, била интензивирана комуникацијата и соработката помеѓу Комунистичката партија на Југославија и Бугарската работничка партија (комунисти), при што активно биле вклучено раководството на Комунистичката партија на Македонија и штотуку формираната македонска држава. Тогаш, покрај другото, било отворено прашањето за обединување на Пиринска Македонија со Народна Република Македонија во рамките на Југословенската федерација. Во таа смисла, во почетокот на ноември 1944 година, на Првата легална конференција на БРП(к) за Горноџумајскиот округ, била донесена Резолуција во која не само што е поздравено создавањето на македонската држава, туку се зборува за „присоединувањето на Горноџумајската област кон македонската држава“. Притоа, во Резолуцијата е нагласено дека „практичното извршување на приклучувањето треба да стане по пат на пријателски договор меѓу Македонската федерална влада, респективно Врховната влада на Титова федеративна Југославија, и ОФ влада на Бугарија“.²⁸ За евентуална реализацијата на оваа идеја, која била исфрлена кон крајот на војната, не само што биле потребни погодни (мировременски) услови, туку требало да се води сериозна сметка за општата меѓународна констелација.

Георги Димитров, на 25 декември 1945 година, македонското прашање го внел и во бугарското Народно собрание. Тогаш Г. Димитров во својот говор рекол: „Македонската слобода се роди во борбата против фашизмот. Македонската држава се создаде врз урнатините на великобугарскиот и великосрпскиот шовинизам. Македонскиот народ го извојува своето право на самоопределување како резултат на победата на демократијата во Југославија“. Во продолжение Димитров додал: „Отечествениот фронт смета дека треба да направи сè што е неопходно Македонија еднаш засекогаш да престане да биде јаболко на раздорите на

²⁸ Документи за борбата на македонскиот народ..., т. 2, 660-662.

Балканот, да стане обединувачка алка меѓу Бугарите и Србите, меѓу нова Бугарија и нова Југославија“.²⁹

Ѓ. Димитров, во контекст на македонското прашање, бил уште поконкретен во говорот од 9 август 1946 година, за време на одржувањето на X проширен пленум на ЦК БРП (к). Тогаш истакнал дека НР Македонија треба да биде јадро за обединување на „другите делови на македонскиот народ, посебно на Македонците од сегашниот Пирински крај“. Според него, обединувањето требало да се постигне преку договор меѓу Југославија и Бугарија, со кој, меѓу другото, требало да биде регулирано и враќањето на некои западни бугарски покраини, кои своевременно ѝ припаднале на Југославија. Во овој говор Димитров отишол до таму што истакнал дека не било „правилно да се употребуваат фразите 'Вардарска Македонија', 'Пиринска Македонија' и 'Егејска Македонија'“. Не постојат три Македонии. Постои само една Македонија и таа со својот основен дел е претставена во создадената Македонска Народна Република во границите на ФНРЈ“.³⁰ Покрај тоа, Г. Димитров додал дека не било доволно само да се признае дека Македонците не биле ниту Бугари, ниту Срби, туку посебен народ, но дека требало конкретно да се работи за реално остварување на националните права на Македонците во Пиринскиот крај. Во таа смисла, X проширен пленум на ЦК БРП (к) донел посебна Резолуција за македонското прашање.³¹

Во прилог на манифестираната волја за соработка по претходна спогодба, во 1946 година, од Домот на Илинденската организација во Софија се преземени моштите на апостолот на македонската револуционерна борба – Гоце Делчев и се пренесени во Скопје – престолнината на НР Македонија. Во декември 1946 година, со посебен Проглас на Горноџумајскиот областен комитет на Отечествениот фронт, на македонското население од Пиринскиот крај му е дозволено да се декларира како Македонци при претстојниот попис на населението во Бугарија.³² Веќе во февруари 1947 година, областната конференција на БРП(к) во Горна Џумаја донела Резолуција со која се обврзала дека треба да се работи за културно зближување на Македонците од Пиринскиот крај со НР Македонија, да помогне во отворањето македон-

²⁹ Исто, 672- 673.

³⁰ Исто, 673-674.

³¹ Исто, 675-676.

³² Исто, 681-682.

ска книжарница во Г. Џумаја, да побара од владата на Отечествониот фронт изучување на македонската историја, отворање обласен државен театар на македонски јазик, да се работи за зацврстување на македонското чувство, како и да продолжи борбата против бугарскиот шовинизам и слично.³³

Практичната реализација на овие идеи започнала по потпишувањето на Бледската спогодба помеѓу Јосип Броз Тито и Георги Димитров,³⁴ во која, меѓу другото, било опфатено и прашањето за обединување на Пиринска Македонија со НР Македонија во рамките на Југословенската федерација и за создавање на една Јужнословенска федерација во која би влегла и Бугарија.

Оттука, во есента на 1947 година, во Пиринскиот крај започнало конкретното остварување на културната автономија на Македонците. Врз основа на посебен закон, кој бил донесен во август 1947 година во бугарското Народно собрание, во Пиринскиот крај започнало изучување на предметите: македонски јазик и македонска национална историја. За таа цел, врз основа на посебна спогодба меѓу владите на НР Македонија и НР Бугарија, во Пиринскиот крај заминале 93 наставници од НРМ.³⁵ Во ноември 1947 година, со изведување на драмата „Печалбари“ во Горна Џумаја бил отворен Македонски народен театар.³⁶ Непосредно пред тоа, во Горна Џумаја била отворена книжарница „Македонска книга“, а такви биле отворени и во Петрич, Неврокоп и на други места.³⁷ Едновременно таму почнале да се дистрибуираат весниците „Нова Македонија“ во тираж од 2000 примероци, потоа „Млад борец“ во тираж од 2500, литературното списание „Нов ден“ во тираж од 500 примероци и „Пионерски весник“ во тираж од дури 7200 примероци.³⁸ Од друга страна, НР Македонија организираше курсеви за македонски јазик за 135 учители од Пиринскиот крај, а 148 младинци оттаму се запишале во средните училишта и факултетите во НР Македонија.³⁹

Центар на настаните во врска со културната автономија на Македонците во Пиринскиот крај бил градот Горна Џумаја, каде

³³ Исто, 683-684.

³⁴ Повеќе за Бледската спогодба види: Slobodan Nešović, Bledski sporazum Tito Dimitrov, Zagreb 1979.

³⁵ Димитар Митрев, Пиринска Македонија, Скопје 1986, 266.

³⁶ Исто, 261.

³⁷ Исто, 264.

³⁸ Исто, 266.

³⁹ Исто, 269.

што во тоа време живеел Ќосето. Како го доживеал Андон Ќосето идиличниот период од идејата за обединување на Пиринскиот дел на Македонија со НР Македонија, ќе видиме малку понатаму.

Андон Ќосето

Културната автономија на Македонците во Пиринскиот дел не била лесно прифатлива политика за мнозина од претходните структури, интелектуалци, па и граѓани на Бугарија, па и за дел од македонствувачките средини, кои под влијание на минатото, македонското прашање го сметале како бугарско, а Македонците како македонски Бугари. Тие повеле кампања против културната автономија. Под такво влијание биле и дел од раководните структури на БРП(к), кои на суптилен начин тивко ја опструирале автономијата.⁴⁰ Во таков амбиент, на 23–24 мај 1948 година, во Скопје бил одржан Вториот конгрес

на Народниот фронт на Македонија, на кој со реферат настапил и претседателот на НР Македонија – Лазар Колишевски.⁴¹

Во својот опширен говор, Колишевски, меѓу другото, се осврнал и на состојбите во Пиринска Македонија.⁴² Притоа истакнал дека Бледската спогодба била од огромно значење за македонскиот народ како во НР Македонија, така и во Пиринска Македонија. Колишевски ги нагласил придобивките за македонскиот народ од културната автономија и успехите што биле постигнати на тој план. Врз основа на тоа, Колишевски истакнал: „Сите овие успеси што се постигнати во Пиринска Македонија на изградбата и развивањето на националната култура, како и на изучувањето на литературниот македонски јазик, сами за себе говорат колку е огромна жедноста на нашиот народ во Пиринска Македонија за што пократко време да го совлада својот литературен

⁴⁰ Исто, 272-276.

⁴¹ Види: Лазар Колишевски, Аспекти на македонското прашање, Скопје 1979, 341-358.

⁴² Исто, 346-348.

јазик, да ја зацврсти и развие националната култура. Тоа исто така говори и за големата љубов на нашиот народ во Пиринска Македонија спрема Народна Република Македонија, тоа говори за желбата за уште поцврсто развивање на врските со НР Македонија и за што побрзо решавање на обединувањето на македонскиот народ од Пиринска Македонија и НР Македонија“.⁴³ Колишевски додал дека сето тоа било постигнато благодарение на Отечествениот фронт, кој под раководство на Г. Димитров, им „излезе во пресрет на оправданите стремежи на македонскиот народ“.⁴⁴ Меѓутоа, Колишевски не пропуштил да ги нагласи пречките што се правеле од одделни активисти на Отечествениот фронт при реализирањето на културната автономија на Македонците во Пиринскиот крај.

Делот од говорот на Колишевски кој се однесува на обединувањето на Пиринска Македонија со НР Македонија предизвикал позитивни емоции и чувства кај мнозина Македонци во Пиринскиот крај и воопшто во Бугарија, вклучително и кај Андон Ќосето. Оттука, речиси еден месец по говорот на Колишевски на 9.6.1948 година, Андон Ќосето пратил поздравна телеграма до Колишевски. Во неа Ќосето вели: „Јас како воен другар на Гоце Делчев и Јане Сандански го поздравувам Вашиот историски говор на Вториот конгрес на Народниот фронт, во кој ние гледаме надеж дека скоро ќе се исполнат идеалите на нашиот македонски народ, да живее, еднаш засекогаш, под еден покрив“.⁴⁵

Тоа е искрена исповед на еден борец од Илинденската епоха, кој како и многумина во новонастанатата ситуација со восхит ја прифатил културната автономија во Пиринскиот крај и идејата за негово обединување со НР Македонија. Меѓутоа, набрзо ситуацијата радикално се променила.

Дваесеттина дена подоцна, уследила познатата Резолуција на Информбирото, со која е осудено раководството на Комунистичката партија на Југославија за наводно отстапување од марксистичко-ленинистичките принципи, но всушност причината за тоа лежи во одбивањето на КПЈ и на Тито да се потчинат на советскиот диктат и волјата на Сталин. Оттогаш започнала изолацијата на Југославија од другите социјалистички земји – членки

⁴³ Исто, 347-348.

⁴⁴ Исто, 348.

⁴⁵ Архив на Македонската академија на науките и уметностите, фонд: Лазар Колишевски, кутија 32, папка 5, архивска единица 26.

на Информбирото, вклучително и Бугарија. Тоа веднаш се одразило на југословенско-бугарските односи и културната автономија на Македонците во Пиринскиот крај.

МИНИСТАРСТВО ПОШТА

ПРИСПЕЛИ ТЕЛЕГРАМ

До Председателот на
Влада на Н. Р. Македонија

НАЗИВ ПОЛАЗНЕ ПОШТЕ — ТЕЛЕГРАФА	Број теле- грама	Врста	Број речи	Време предаје			Службени подаци	Време пријема			Приим
				Дан	Час	Мин.		Дан	Час	Мин.	
Горна Цукаја	484 а	55	9 1/2	40	Ср.		9 14	42			

Из кметот Јосиф Вуѓар на Таде
Делов и Јане Сандански поздравува
Всичка историски товор на висери
којрес на Н. Р. којшто се изврдува
наредж че се се се истовисно скоро
идеалите на кметот Македонски
народ да живее среќен и без бити
иод среќен иокров

Обр. 2008

Авдот Ѓосево

Факсимил од телеграмата на Косето до Л. Колишевски

Веднаш по донесувањето на резолуцијата на Информби-
рото, на 12 – 13 јули 1948 година бил одржан XVI пленум на ЦК
БРП(к), на кој меѓу другото станало збор за културната автоно-
мија во Пиринска Македонија и за прашањето за нејзиното обе-
динување со НР Македонија. Ставовите на БРП(к) од XVI пленум
во врска со македонското прашање се срочени во 7 точки во по-
себна Резолуција со наслов „За положбата во Пиринскиот крај“.

Во првата точка од Резолуцијата, БРП(к) ја осудува анти-
марксистичката и теснонационалистичката политика на југосло-
венското и македонското раководство, кои наводно поттикнувале
непријателство кон бугарскиот народ и ја вртеле водата во воде-
ницата на империјалистите. Со оглед на новонастанатата полож-
ба во односите со Југославија, БРП(к) нагласува дека федерација-
та на јужните Словени и евентуалното присоединување на Пи-
ринскиот крај со НР Македонија се возможни само доколку Југо-
славија остане доследна на социјалистичкиот и демократскиот
меѓународен фронт. Во третата точка, БРП(к) изјавува дека во

иднина нема да допушта нарушување на суверенитетот на бугарската држава во Пиринскиот крај и најавува прекин на „неконтролираното“ преминување на границата од НР Македонија и обратно. Притоа се нагласува дека треба да се стави крај на непријателската агитација од разните емисари (учители и книжари) и да се прекине практиката на „принудно“ изучување на официјалниот македонски јазик од чиновниците, како и „принудната“ претплата на населението од Пиринскиот крај на македонски весници. Во четвртата точка БРП(к) изјавува дека ќе продолжи да ја поддржува политиката на културна автономија за населението од Пиринскиот крај, изучувањето на Македонското ослободително движење и популаризирањето на неговите дејци, потоа создавањето на самостојни македонски културни институции, но во исто време го укинува задолжителното изучување на предметот македонски јазик и тој станува факултативен, при што наставата треба да ја изведуваат месни македонски учители. Покрај тоа, во истата точка е наведено дека постојните училишта и другите општествени и јавни институции, организации и друштва треба да се наменуваат според имињата на прогресивни македонски револуционери.

Во петтата точка, БРП(к) изјавува дека ќе се залага за подобрување на материјалната, културната и здравствената положба на населението од Пиринскиот крај. Во шестата точка се вели дека му се остави на населението од Пиринскиот крај само и слободно да ја определува својата националност. Додека во последната, седма точка, БРП(к) изјавува дека ќе ја засили борбата против ванчомихајловистите и бугарските шовинисти кои биле агенти на англо-американскиот шовинизам и настојувале да ја искористат положбата во функција на империјалистичките планови „по македонското прашање“.⁴⁶

Македонскиот општественик Димитар Митрев, еден од приврзаниците на културната автономија, кој во 1947 година ја напуштил Бугарија и се преселил во НР Македонија, решенијата во Резолуцијата од XVI пленум на БРП(к) ги оценува како „тежок удар не само за пиринските Македонци, но и за македонската емиграција во Бугарија. Се рушеа придобиените услови и можности. Фразите за слободно национално определување не ветуваа ништо“.⁴⁷ Бугарскиот историчар Стојан Германов, кој потекнува

⁴⁶ Д. Митрев, Пиринска Македонија..., 280-281.

⁴⁷ Исто, 282.

од Пиринскиот крај, решенијата во Резолуцијата од XVI пленум во врска со македонското прашање ги оценува како половични, противречни, кои оставиле можност за продолжување на стариот курс за „македонизација“ под некаква доброволна форма и жали што БРП(к) и нејзиното раководство ја пропуштиле оваа ретка шанса за да се „отскубат“ од маѓепсаниот круг на македонското прашање.⁴⁸ Како и да е, останува фактот дека со Резолуцијата од XVI пленум на ЦК БРП(к), биле создадени претпоставки за постепено, но сигурно елиминирање на културната автономија на Македонците во Пиринскиот крај.

Веднаш по XVI пленум, на чело на областното раководство на БРП(к) во Горна Џумаја бил наменуван Владимир Поптомов, еден од најголемите противници на културната автономија и обединувањето на Пиринска Македонија со НР Македонија. Неговиот концепт во однос на терминот Македонец и македонската свест се гледа од говорот што тој го одржал на областната конференција во Г. Џумаја, веднаш по донесувањето на Резолуцијата на БРП(к). Поптомов, меѓу другото, тогаш истакнал: „До-сега поимот Македонец и македонска свест беа обрнати со главата надолу од страна на скопските тесногради националисти, сега треба да ги исправиме со главата нагоре, и да стојат така како што сакаат здравите револуционерни традиции на нашиот народ. Со оваа наша конференција, ние му нанесуваме удар на сфаќањето Македонец и македонска свест како што тоа го сфаќа Колишевски. Бидејќи тоа сфаќање сака да нè направи жртви на англо-американските империјалисти, ние решително изјавуваме дека сме против Колишевската македонска свест. Сакаме да создадеме друга, македонска свест“.⁴⁹

Изнесеново не бара посебен коментар. Интересно е што В. Поптомов, следната 1949 година станал министер за внатрешни работи на Бугарија, а набрзо потоа и потпретседател на Министерскиот совет (влада) на Бугарија. Со оглед на заострените југословенско-бугарски односи, кои биле проследени дури и со меѓугранични инциденти, а сето тоа како последица на Резолуцијата на Информбирото, јасно е со какви методи се послужил Поптомов и воопшто БРП(к) за исправање на „превртеното“ македонско прашање и на Македонците со главата нагоре. Во текот на

⁴⁸ Стојан Германов, Македонскиот въпрос 1944-1989. Възникване, еволуция, съвременност, София 2012, 119.

⁴⁹ Д. Митрев, Пиринска Македонија..., 285-286.

оваа операција за „исправање на превртеното“, на притисок биле изложени и дел од преживеаните македонски дејци, или членови на нивните семејства, за да може операцијата да добие на значење. Во таа смисла, не останал настрана ниту Андон Ќосето. Несомнено, телеграмата што ја пратил Ќосето до Лазар Колишевски на 9.6.1948 и во која тој изразува воодушевување од идејата за обединување на Пиринскиот крај со Н.Р. Македонија, за време на Информбирото не останала тајна за бугарските власти.

Ограничувањата на културната автономија и притисокот од бугарските власти врз нејзините поддржувачи биле причина за реакција од страна на југословенските власти. Во таа смисла, кон крајот на 1951 година југословенската влада испратила Меморандум до Организацијата на обединетите нации, во која укажала на прогонот и теророт од страна на бугарските власти врз „југословенското малцинство“. Поради тоа, група поранешни македонски револуционери и членови на нивните семејства кои останале на територијата на Бугарија, истапиле со специјална декларација против „југословенските претензии“. Декларацијата е потпишана од Ѓорѓи Поп Христов, Андон Ќосето, Димитар Занешев, Лазар Томов, Александра Хаџи Димова (сопругата на Димо Хаџи Димов) и Олга Чекаларова (сопругата на Васил Чекаларов).⁵⁰ Со оглед на времето кога е пратена Декларацијата, а имајќи ги предвид методите кои се практикувале во тоа исто време, не останува друго, освен сомнежот дека споменатава декларација е во режија на официјалните власти.

При такви околности, желбата на Ќосето да го види „македонскиот народ под еден покрив“ останала само пуста мечта. Набрзо потоа, на 10 септември 1953 година, Андон Ќосето починал во Благоевград.

⁵⁰ С. Германов, Македонскиот въпрос..., 134.

ИНДЕКС

- Абазов Славчо 222
Аврамов Атанас 68
Аврет Хисар 35
Автономија, весник 87
Азот, област 190
Алабакот Наумов Иван 191, 192
Албанија 36
Албанци 31, 36
Александар од Србија 57
Александриска болница 87
Александров Тодор 218, 226, 227
Али Ботуш, планина 13, 80, 81
Али ефенди 155
Али Чауш 33, 34
Аматово, село 188
Американци 123
Амфитеатров В.А 36
Ангелов Иван 74
Ангелов Петар 213
Ангелов Поп Димитар 75
Ангелов Тимо 167
Андонов Х. Борис 150
Антанта 225, 226
Антифашистичко собрание на народното ослободување на Македонија 232
Апелационен суд во Солун 68, 105
Апостолов Јован 80
Апостолов Михаил Попето, види Попето
Арамиска пештера 106
Аргиров Илија, види Крчовалијата
Арнаути 107
Арнаути 53, 107
Арс од с. Вељуса 64
Арсов Ташко 173, 174
Асан Парталко 25
Асан Пеливан 81
Асенов Крсто 108, 114, 117-125, 156, 162
Атанасов Божик 75
Атанасов Ламбо 180
Атанасов Сотир 199
Атанас од Ениџе Вардар 207
Атанас од Станимашко 80
Атанас, полицаец 75
Ахил, псевдоним за Гоце Делчев 114
Ацев Мирче 104
Ацев Петар 171, 172, 213
Аџи ефенди 25
Аџиларски Васил 191
Аџолов Тано 81, 82
Баба Јана од Копривен 164
Бабаковиќ Никола 57
Бабата Атанас 88, 89, 140-142, 170, 191, 192, 193, 194
Бабуна, река 170
Бадилен, село 136
Баждаров Георги 77, 79, 80, 228
Бајалци, село 105, 106, 180
Бакалов Стојчо 114, 151, 200
Балкан, 31, 37, 40, 217, 221, 232, 234
Балкански војни 27, 29, 30, 188, 217, 225, 226
Балкански Полуостров 145
Балкански сојуз 217
Бандцови, семејство 71
Баница, село во Струмичко 63

- Банско 51, 117, 118, 123-125, 203, 220
 Банско, село во Струмичко 63, 154
 Бањица, село 23
 Бараков Константин 161
 Барбарево, село во Струмичко 136, 148, 149, 151, 153, 155
 Баровица, село 68
 Батанџиев Христо 39
 Башино Село 170
 Бегинин Гоно 84-88, 94, 96, 104, 107
 Бегниште, село 180
 Безгаштево, село 154
 Бејас Куле 30
 Беласица, планина 13, 95, 109, 112, 130, 148
 Белград 36
 Белемето, месност 207
 Белешков Иван 167
 Белотино, село 155
 Берковци, село 167
 Берлински договор 40
 Берлинско конгрес 69
 Берово 62, 84
 Беќир, чифликсајбија 25
 Бешировци, семејство 71
 Биковски Д. Иван 64
 Билиоти Алфред 127, 152
 Бирислав, село 68, 180
 Бистрица, село 51
 Битола 58, 69, 70, 82
 Битолска епархија 70
 Битолски вилает 70
 Битолски револуционерен ок-руг 171, 182, 185
 Битолско 57, 150,
 Битраков Иван 128
 Биширов Христо 71
 Благоевград 18, 28, 241
 Б'лгаријата Крсто 86, 88, 107, 108, 109, 140, 141, 191, 213, 215
 Б'лгарија, весник 92, 93
 Бледска спогодба 235, 236
 Бобешево, село 164
 Богданци, село 35, 55, 180
 Бождово, село 207
 Божин, железар 59, 63
 Бозуков Антон 83, 88, 94, 95
 Бојаџиев Коста 219
 Бојчев Виктор 230
 Бојчев Ичко 186
 Бориево, село 127, 152, 153, 154, 155, 156
 Босилово, село 68, 155
 Бошњаци 154
 Браќа Миладиновци, хотел 84
 Броз-Тито Јосип 233, 235, 237
 Бугари 24, 31, 36, 70, 89, 194, 214 234, 236
 Бугарија, 18-19, 46, 65, 69-70, 82-86, 88, 90, 92-95, 107-109, 112, 114-115, 117, 119, 122, 128, 130-131, 133, 135-147, 155-157, 161, 163-165, 167-168, 171, 173-175, 179, 181, 184-185, 193-195, 199, 201-202, 204-205, 214-215, 217-218, 223, 225-226, 228-229, 231-241
 Бугарин 41, 89
 Бугарска егзархија 24, 31, 41, 57, 70, 71, 148, 205
 Бугарска работничка партија (комунисти) / БРП(к) 233, 234, 236, 238-240
 Бугарско тајно револуционерно братство 56- 61, 91, 94
 Бугарско трговско агентство во Солун 71, 147
 Бугарско трговско агентство во Серез 76, 197, 203, 205, 206
 Бударлија бег 95
 Будинарци, село 65, 132, 133
 Бујнов Александар 198, 213, 222
 Буковец, село 62
 Букурешки мировен договор 226, 233
 Бургас 196

- Баландово 97, 101, 186
 Баландовска афера 100, 101
 Баландовско 107, 174, 180
 Вапцаров Јонко Иван 220, 222
 Варварица, село 68, 154
 Вардар, река 106, 146, 147, 150, 170, 174
 Вардарска капија 75
 Вардарска Македонија 234
 Вардарска црква 52
 Вардарски, псевдоним на Петар Поп Арсов 39
 Варна 158
 Варналиев Георги 128, 129
 Василев д-р 164-166
 Василев Исаија 80
 Василево, село 64, 66
 Василев Ристоман 187
 Василев Х. Асен 219, 220
 Васил од Варварица 68
 Васил од Долно Липовик 68
 Вацов Тенчо 180
 Велес 14, 23, 25, 28, 30-35, 51, 60, 150, 173, 174, 180
 Велешанец 85
 Велешка епархија 24
 Велешка каза 24
 Велешка околија 191
 Велешко 14, 15, 140, 170, 172, 190-192
 Велика Албанија 36
 Велко од Ново Село 129, 163
 Вељуса, село 64, 155
 Вести, весник 93
 Вечерна пошта, весник 205
 Виница 62
 Виничко 48
 Вирово, псевдоним за Струмица 156
 Висока порта 69, 70, 124
 Влав 71, 74, 95
 Владимирово, село 65, 84, 132, 135, 141, 164
 Власи 31, 69
 Влахи, село 122, 123, 204, 205
 ВМРО 27, 218, 222, 227, 228, 230
 Внатрешна македоно-одринска револуционерна организација/ВМОРО 9, 27, 105, 153, 155, 201, 205, 206, 211, 212, 214, 231
 Воденско 128, 150, 179, 182, 183, 185
 Водоча, село 63, 155
 Војданов Смиле 173, 174
 Врапча, село 215
 Врански Таската, види: Серски Таската
 Враца 167
 Времен комитет 189
 Врховен македонски комитет /ВМК 45, 46, 57, 58, 94, 95, 113-116, 120, 130-132, 136, 138, 140, 142, 144, 146, 158, 159, 199
 Врховистичка востаничка провокација 115, 138, 144, 151, 159, 160
 Врховна влада на Титова федеративна Југославија 233
 Втора балканска војна 27, 223
 Втор конгрес на народен фронт на Македонија 237
 Втор општ конгрес на ВМОРО 212
 Габрене, село 109
 Галик, село 35
 Ганов Христо 57-60
 Гарваница, месност 154
 Гарванов Иван 56- 58, 60, 61, 71, 92, 160, 211-214
 Гарциоло 124
 Гевгелија 20, 55, 71, 72, 74, 97, 105, 106, 186, 187
 Гевгелиски регион 69, 186
 Гевгелиско 68, 96, 97, 100, 101, 104, 107-109, 131, 140, 147, 151, 174, 179-184, 186
 Гевгеличани 151
 Генев Никола 219

- Георги, војвода 174
 Георгиев Марин 167
 Георгиев Мито 80, 81
 Георгиев Стојан 63, 64
 Георгиев Христо 187
 Германија 42, 232
 Германов Стојан, 239
 Герциков Михаил 106-108, 116, 130, 222
 Гешов Евстратиев Иван 218
 Главчев Димо 71
 Главчеви, семејство 71
 Говедарчето Петар 213
 Голак, врв 162
 Голешево, село 82
 Голозинско поле 24
 Голозинци, село 23-25
 Гоно, свештеник во Гевгелија 71
 Гопчевиќ Спиридон 24
 Гореме, село 108
 Горна Сушица 210
 Горна Џумаја 18, 108, 117, 118, 120, 180, 226, 229, 230, 234, 235, 240
 Горни Порој, село 95
 Горно Броди, село 76-80, 96
 Горно Липовиќ, село 129
 Горно Оризари, село 23
 Горноџумајска област 233
 Горноџумајски комитет 113
 Горноџумајски масакр 227
 Горноџумајски областен комитет 234
 Горноџумајски округ 233
 Горноџумајско 13, 51, 108, 109, 119, 128, 130, 140-142, 144, 146, 147, 151, 164, 200
 Горноџумајско благотворително братство 229
 Готен, врв 163
 Гоцев лист, весник 63
 Градашорци, село 125, 127
 Градско, село 34
 Грамадна, село 111
 Григоров Јане 123
 Григоров Филип 63, 64, 66
 Грк 36, 41, 52, 74
 Грнчаров Иван 124
 Груев Даме 14, 16, 39, 42, 49, 51-54, 60, 61, 72, 75, 80, 82, 181, 182, 183, 192, 195
 Грци 31, 36, 70, 188, 222
 Грција 217, 223, 225, 232
 Грчиште, село 34, 98
 Гули Питу 165, 167
 Гуменце 73
 Гуменциско 182
 Гурин-Лапов Димитар 219
 Дабиле, село 64, 68, 129, 155
 Давидов Тома 150
 Даев Михаил 213
 Данев Стојан 159
 Даскалов Добри 167
 Дебар 232
 Дебарска епархија 70
 Дебрене, село 208
 Дедеагач 70
 Дедо Атанас, види Нивички
 Дедо Димо 111, 112
 Дедо Дончо 110
 Дедо Иљо, види: Крчовалијата Иљо
 Дедо Ицо 56
 Дедо Јован 197
 Дедо Спасе 132, 163
 Дедо Спасе од с. Врапча 215
 Дедо Стоилко 83, 153, 154
 Делев Лазар 74
 Делииванов Туше 138
 Делчев Гоце 14-16, 19, 42, 46-49, 51, 58, 62-68, 75, 77, 78, 83-92, 94-96, 101, 108, 109, 113, 114, 116, 117, 127-141, 143, 146, 147, 150, 151, 157, 158, 161, 227, 234, 237
 Демирхисарско 77, 82, 101, 109, 203
 Ден, весник 205
 Дервиш бег 63

- X проширен пленум на ЦК на
 БРП(к) 234
 Деспотов Лазар 121
 Дечев Димитар 161
 Дечев Никола 101, 107, 140-142,
 167
 Дешов Стојан 180
 Дилбер Илија 125
 Димитар, кмет во Стари Град 173
 Димитров Андон 39
 Димитров Апостол 190
 Димитров Блаже 151
 Димитров Георги 233-235, 237
 Димитров Мирче 73
 Димитров Стефан 191, 212
 Димитров Христо Ичко 222
 Димов Вчо 180
 Динков 75
 Директива за идната дејност на
 Организацијата 178, 184, 195
 Дисан, село 100
 Длабочица, село 109
 Добрашинци, село 65
 Добрејци, село 65
 Добри Лаки, село 153, 154
 Дојран 60, 82, 106
 Дојранско 95, 96, 100, 101, 105,
 109, 180, 184
 Докторов Илија 52, 55, 72, 73,
 108, 110, 111, 228
 Докурчев Андреј 29, 111, 121, 122
 125, 129, 133, 134, 138, 165,
 173, 193, 200
 Долна Бистрица, село 90
 Долни села 23
 Долно Липовиќ, село 68
 Долно Оризари, село 170
 Дом на Илинденска организа-
 ција во Софија 234
 Донка 174
 Драгобраште, село 131
 Драма 221
 Драмско 13
 Дрвингов Петар 218, 219
 Дрвош, село 152, 155
 Дрен, село 109, 188
 Дреново, село 157, 158
 Државен архив на Република
 Македонија 28
 Дудуларе, село 56
 Дудуларски Митре 61
 Дупница 88, 115, 117, 120, 122, 164,
 166, 179, 180, 195, 197, 210,
 211, 213, 216
 Дупничко 212
 Дурачка река 170
 Ѓавато, село 34, 35
 Ѓакон Евсатиј 182, 222
 Ѓеговски маала 150
 Ѓупчето-Димитров Христо (Ич-
 ко) 222
 Евреи 36, 37
 Егејска Македонија 234
 Еднокуќево, село 154
 Езерце, село 123
 Екуменска Патријаршија, види
 Цариградска патријаршија
 Еленица, планина 129
 Елешница, село
 Еловец, село 23
 Енешево, село 81
 Ениџе Вардар 150, 207
 Ениџевардарски регион 69
 Ениџевардарско 13, 67, 68, 97,
 100, 105, 140, 150, 151, 181, 182
 183
 Ештреф капетан 110-112
 Железаров Јано 80, 82
 Железаров Мицо 81, 82
 Женско, види: Аврет Хисар
 Жилев Јован 79
 Загоричани, село 144
 Задгранично претставништво на
 ТМОРО/ЗП на ТМОРО, 45,
 113, 132, 138, 150, 156, 160, 167,
 168, 178, 179, 185, 188, 195, 199

- Закон за разбојништво 216
 Занешев Димитар 241
 Занков Георги 219, 220
 Заров Крсто 88, 89, 94, 95
 Зарово, село 75
 Зафирчани, семејство 71
 Захов Дино 110
 Златков Дончо 48, 114, 119, 120, 126, 135, 138, 141-143, 145, 148, 149, 200, 222
 Зографов Никола 85, 86, 88
- Сумрев Иванов Илија 100
- Иванов Васил 64
 Иванов Георги 132, 135, 158
 Иванов Григор 108, 109
 Иванов Лука 168, 179, 180, 182-185, 194
 Иванов Пенчо 186
 Иванов П., 93
 Иванов Спиро 97
 Извор, село 172, 173
 Илиев Александар 120, 132
 Илиев Дишков Андон 73
 Илиев Христо 80, 83, 172
 Илиџа, месност 23
 Илинден, весник 216
 Илинденска организација 228, 229-231, 234
 Илинденско востание 19, 29, 172, 177, 178, 181, 183, 190, 228, 230
 Илустрација Илинден, списание 231
 Информбиро 237, 238, 240, 241
 Ињевалијата Стојан 163, 164
 Исмаил ефенди 25
 Истанбул 23, 58, 102, 124, 165
 Истевник, село 164
 Источна криза 31
 Источна Румелија 69
 Источна Тракија 222
 Италија 42
 Ихчев од Богданци 55
- Јаворов Пеју 131, 133, 136, 138, 162, 2180-220
 Јанева Марија 26, 32
 Јанев Андон, учител од Смоквица 98
 Јаневи, семејство 26
 Јанев Јордан 26
 Јанев Лазо, татко на Ќосето 26, 30
 Јанев Никола 26, 32, 60
 Јанева Стојанка 26
 Јанева Тодорка 26
 Јанина 222
 Јанков Анастас 130, 144, 145-148, 150, 197
 Јанков Леонид 188
 Јовановиќ Јово 168
 Јорганџиев Николов Дељо 98
 Јосиф I, егзарх 58
 Југозападна Македонија 128, 146
 Југоисточна Македонија 225, 232
 Југоисточна Србија 225
 Југославија 232, 233, 234, 237, 238
 Југословенска федерација 233, 235
 Јужна Македонија 130
 Јужни Словени 238
 Јужнословенска федерација 235
 Јуруков Васил 64
 Јуруков Петар 140-143, 175
 Јусеин бег 63
 Јуч Бунар 86
- Кавадарци 34
 Кавала 221
 Казаново, село 112
 Калиново, село 110, 112, 115
 Калчев Дељо 181
 Канелов Петар 75
 Кантарџиев Чудомир 222
 Капетанчето Христо 186

- Карабиберов, врховистички вој-
вода 162
 Кара Васил 96, 111, 120, 125
 Караѓозлија, месност 65, 132,
163
 Карајованов Трајко 188
 Карајовов Тома 58
 Каракачани 90
 Каракљашов Д. Туше 180
 Караманов Атанас 68
 Каранџулов Г. 158
 Каранџулов Јордан 158
 Карасулијата Иван 49, 56, 67, 68
96, 97, 100, 101, 106-109, 132
 Караџов Иван 226
 Карбино, село 65
 Карланово, село 206
 Каршијак, област 136, 145, 154
 Касапли, месност 164
 Кас Мејмедин 110, 111
 Католичка болница - Софија 167
 Кафеџијата Иван 56
 Кашина, село 201, 203-206
 Келеманов Спиро 51
 Кемилев 213
 Кешан, село 222
 Киселинчев Пандо 229
 Китанов Александар 142
 Китанов Петре 120, 164
 Китин Георги 111
 Кичево 232
 Клеменш 165
 Клепа, месност 172, 173
 Клисура, село 188
 Кличијан 88
 Клофач Вацлав 165, 166
 Клуковец, село 24
 Кнежево, село 169
 К'нчов Васил 24, 31, 58
 Ковачево, село 203
 Ковачев Славчо 192
 Кожле, село 170
 Кожуф, планина 13, 20, 34, 68,
102, 103, 106-108, 110, 180,
184, 186
 Кожуфаров д-р 167
 Којник маало 30, 33
 Колишевски Лазар
 Коломбо, хотел 57, 58, 68
 Колчагов 220
 Коминтерна 227
 Комисиев, капетан 83
 Комунистичка партија на Југо-
славија/КПЈ 233, 237
 Комунистичка партија на Маке-
донија 233
 Кондов Георги 230
 Кондов Коста 131-136, 165, 167
 Конзулов Атанас 180
 Кониковски Павле 150
 Конско, село 68, 104, 107, 182
 Кончелијата Петре 64
 Копран Чауш Даскалот 197
 Копривен, село 164
 Косово 70
 Коста Ковачот 79
 Костурино, село 108, 128, 129,
174, 187, 200
 Костурско 130, 144, 147
 Кочани 127
 Кочанско 140, 161
 Кочериново, село 202, 211, 213,
216, 226
 Кралство на Србите, Хрватите и
Словенците 226
 Кратовско 170, 192, 195
 Кресненско востание, види: Ма-
кедонско востание
 Крецово, село 73, 109, 110
 Криволак, село 34
 Крондирски Дино 111, 112
 Крондирци, село 109
 Крчовалијата Иљо 77, 78, 91, 94,
96, 204, 210
 Крчово, село 91
 Крупник, село 121
 Круша Планина 81
 Крушево 71, 74, 173
 Крушевска република 173
 Крушовалијата Наќе 94

Кузманов, капетан 170
 Куклиш, село 129, 155
 Кукуш 53, 71, 72, 80, 81, 106, 128
 Кукушиње, село 192
 Кукушка дружина 27, 222, 223
 Кукушко 73, 78, 80- 82, 85, 95,
 96, 101, 109, 128, 181
 Кумановско 194
 Купа, село 180
 Куслев Христо 13, 93, 108
 Кутловица 167
 Кутрулчето Христо 131-133, 137,
 138, 140-143, 154, 164
 Куцовласи 36

Лагадина 75
 Лазаров Доне Андон 64, 181
 Лазаров Антон 166
 Лазаров Иван 141
 Лазаров Крсто 19
 Лазаров Христо 90
 Лерински Апостол 142
 Леринско 147, 182
 Лешко, село 108, 121, 142, 164
 Ливади, село 68, 103
 Лисиче, село 23, 26
 Лозанчев Анастас 19, 160, 195
 Лом 167
 Лондон 55, 74
 Лондонска конференција 221
 Лондонски мировен договор 222
 Лугунци, село 68, 194
 Луковица, село 162
 Луково, село 162
 Лџане 83

Љумница, село 68

Магарево, село 57
 Мазнејков Димитар 68
 Мазнејков Коста 132, 133, 140-
 143, 150, 154, 165, 167
 Мазовер Марк, автор 41
 Мајски манифест 227
 Маказлиев Илија 163

Макариј, митрополит невркоп-
 ски 230
 Македонец 9, 41, 46, 47, 89, 231,
 240
 Македонија 9, 12, 15, 16, 19, 24,
 25, 27, 28, 31, 36, 37, 39-43,
 45-47, 50, 55, 56, 59, 69-71,
 74, 82, 85, 87-90, 98, 99, 108,
 109, 113-117, 126, 128-130, 132
 -134, 138-140, 144-147, 158,
 159, 161, 165-169, 171, 178, 179,
 181, 190, 191, 194, 196, 199,
 201, 204-206, 212, 214, 215,
 217-223, 225, 226, 229-241
 Македонија, весник 231, 232
 Македонија во пламени, книга
 19
 Македоно-Одринско ополчение
 219, 222
 Македонска книга, книжарница
 235
 Македонска Револуционерна Ор-
 ганизација 7, 12, 14-16, 17, 20,
 21, 29, 37, 39-47, 51, 56, 83
 Македонска федерална влада
 233
 Македонски женски сојуз 230
 Македонски младински сојуз
 230
 Македонски национален коми-
 тет во Софија 18
 Македонски таен револуционе-
 рен комитет 86
 Македонски фронт 225
 Македонско востание 77
 Македонци 36, 37, 47, 70, 89, 90,
 201, 225, 230, 234-240
 Малгара 222
 Малешевија, област 16, 48, 62
 Малешевска чета 48
 Малешевски Никола 85, 88, 164
 215, 216
 Малешевски планини 13, 62-64,
 67, 143, 145, 148

- Малешевско 84, 85, 109, 125,
 130, 132, 133, 137, 140-143,
 145, 147, 148, 150, 156, 161,
 162, 164, 174, 180
 Малешевци 143
 Малчанков Стојан 222
 Манасиев Аргир 19, 49, 72, 92,
 97, 101, 106-109, 139-141, 185,
 228
 Мангов Константин 180
 Мандалов Стефан 120, 125
 Манов, учител 92
 Манолев Иван 129, 136
 Манџуков Петар 86-90
 Маргарит Апостол 36
 Марија Лујза 87
 Маринов Александар 64
 Маринов Илија 150-151
 Мариовско 13, 172
 Марица, река 84
 Марко, псевдоним на Ѓорче
 Петров 114
 Маркова скала, месност 170
 Мартулков Алексо 191
 Матков Нако 73
 Матов Христо 58, 92, 105, 159,
 167, 177-180, 184-186, 195,
 196, 198, 212, 214, 218
 Мафи беј 63
 Мачево, село 164
 Мачуково, село 106, 180
 Маџаров Георги 213
 Машкото Кољо 94
 Меѓурек, село 81
 Меѓуречки Гоце 228
 Меѓуречки Мито 80-82
 Мелник 197, 206
 Мелнички округ 200
 Мелничко 91, 92, 197, 198, 200-
 203, 206, 209
 Мелов Трајко 180
 Мемоар на Внатрешната Орга-
 низација 105, 153, 155
 Меморандум до ООН 241
 Мерџанов Славе 86, 88, 89
 Мехомија 220, 221
 Мешков Арсо 30, 32, 33
 Милев Петар 197
 Милосрдие, друштво 57
 Милош Илија 210
 Милчев Давитко 200
 Министерски совет на Бугарија
 240
 Миравци, село 34, 98-100.
 Мирасчиев Д. 195
 Мирџштегски реформи 177
 Мирчев Бојан, запишувач на спо-
 мени 15, 18-20, 28, 29, 63,
 103, 226
 Мирчев Димитар 58
 Мис Елен Стон 7, 16, 117-120,
 122-129, 146
 Мито од Кукуш, види Меѓуреч-
 ки Мито
 Митрашински планини 62, 66,
 125
 Митрашинци, село 132, 133, 162
 Митре, брат на поп Стамат 61
 Митрев Димитар, автор 239
 Митре од Дудуларе, види: Дуду-
 ларски Митре
 Митров Петре 180
 Михајлов Ванчо 226-228
 Михајлов Милан 106
 Михајлов Сава 102, 114, 117, 120,
 123-125, 161
 Михајловски Стојан 114
 Михалов Димитар 230
 Михов Васко 167
 Мицев Стојан 68
 Мицев Ташко 109-111
 Миџков Ташко 97
 Мишев Димитар, автор 24, 31
 Млад Борец, весник 235
 Младотурска револуција 216, 217
 Младотурски комитет 208
 Младотурци 208, 216, 217
 Моин, село 106, 180
 Мокриево, село 148
 Молеров Кочо 197

- Моноспитово, село 149, 155, 157
 Моноспитовско блато 152
 Мрзен, село 174
 Мурарци, село 95, 109, 112
 Муртино, село 155, 157
 Мурџев Атанас 51-53, 75
 Муслимани 31, 36, 37, 126
 Мустафа ефенди 127
 Мустракот Кочо 48, 80, 88, 89, 94, 95

 Назл'м бег 19, 49, 63-65, 67, 68, 77, 125
 Народна правда, весник 87
 Народна Република Македонија 233-240
 Настев Христо 179
 Наумов Атанас 85, 91-94
 Наумова Уранија 93
 Национален комитет на македонските братства 228-230
 Невенин Сандо 95, 100
 Неврокоп 206, 221, 235
 Неврокопско 199, 203
 Неготино 34
 Незнаен македонски четник, споменик 229, 231
 Нивичино, село 64-68, 125-130, 136, 141-143, 154, 155, 163, 174, 180
 Нивички Цонев Атанас/бај Атанас 28, 63, 64, 66, 125, 127, 130, 131, 136, 143, 144, 147, 149, 154, 163, 174
 Нијази беј 63
 Ников Атанас 76, 92, 93
 Ников Христо 92, 93
 Николаев Иван 130
 Николич, село 95
 Николов Борис, автор 27
 Нисо, четник 133, 143
 Ниџе 180
 Нова Македонија, весник 235
 Нов век, весник 87
 Нов ден, списание 235

 Новев Анастас 193
 Нов одсив, весник 87
 Ново село 129, 149, 152-155, 157, 163
 Новоселски Крсто 129, 153, 163

 Огражден, планина 13, 108, 125, 136, 143, 145, 148-151, 153, 154
 Одринец 46, 47
 Одрински вилает 23
 Одрински револуционерен округ 46
 Одринско 40, 45, 46, 218, 222
 Окачинци 172
 Окружно на Серскиот округ 200
 Општограѓански комитет 230
 Ораовец, село 174
 Ореовец, село 170, 172
 Оризаров Петков Стефан 99-100
 Оризарци, село 97
 Османие, види: Пехчево
 Османлии 37, 206, 217
 Османлиска Империја 31, 37, 40, 42, 199, 216-218, 221
 Османлиска Македонија 19, 25, 36, 37, 39, 42, 69, 98, 114, 140, 214, 217, 232
 Осоговски Планини 170
 Отечественофронтовска влада на Бугарија 233
 Отечествен фронт 233-235, 237
 Отиштино, село 23
 Охридско 173
 Ошин, село 68, 103
 Оштава, село 123

 Падарски реформи, види: Февруарски реформи
 Падеш, село 146, 200
 Пајак Планина 68, 103, 180
 Паланечко 170
 Панајотов, поручник 161
 Паница Екатерина 19
 Паница Тодор 198, 213-215, 222

- Панчев Васил 52
Папа Андонов Хаџи Димитар 77
Папа Василев Петар, види: Шишко Петар
Париска мировна конференција 226
Партениев, потпоручник 200
Пасков Христо 19
Пашалијата И. 151
Пејков Коста 135
Пејчев Пејчо 230
Пејчиновски Илија 57-61, 63
Пелад, врв 210
Пеливанот Васил 136, 140-142, 146, 200
Пелтекот Гоше 200
Пенов Тодор 222
Пенчев Петко 206, 216
Петканчин Константин 124
Петков Апостол 13, 49, 67-69, 96, 97, 101, 132, 139-141, 150, 182-185, 194
Петнаесетта Штипска дружина 222
Петрич 127, 151, 235
Петрички округ 229
Петричко 108, 109, 130, 141, 142, 147, 161
Петров Ѓорче 16, 19, 42, 46, 47, 87, 94, 113, 114, 116, 147, 167-172, 183, 213, 215
Петров Миљо 180
Петрово 100, 182
Петров Тодор, автор 50
Пехчево 127, 137
Печалбари, драма 235
Пешков Георги 171
Пешков Никола 171
Пијанечко 131, 137, 180
Пионерски весник, весник 235
Пиперево, село 63, 155
Пиперката Јордан 13, 104
Пиргите, кварт 53
Пирин Планина 13, 83, 90, 118, 197, 207, 210
Пиринска Македонија 233-238, 240
Пирински крај 234, 235, 237, 238-241
Пиротска, улица 86, 87
Пит Вилијам 124
Плачковица, планина 62, 143, 145, 150
Пловдив 83, 84, 125
Подрум Кале 138
Покровник, село 119
Поп Ангелов Димитар 75
Поп Анто Тодор 207
Поп Арсов Петар 39, 183, 212, 213, 215
Поп Дељо 98
Попев Григор 19
Попето Апостолов Михаил 16, 49, 50, 56, 64, 65, 78-80, 88, 92, 94, 96-102, 106-109
Поп Коцев Христо 183
Поп Кочов Михаил 98
Попов Васил 140
Попов Георги 167, 172, 173
Попов Иван 132
Поп Стамат Танчев 52, 61, 74
Поп Стојанов Андон 167
Попстојкови, семејство 71
Поптомов Владимир 240
Поп Трендафилов Никола 98-100
Поп Христов Ѓорѓи 241
Попчево, село 154-156, 187
Поројлијата Алекса 95, 114, 128, 148
Поројско 85, 95, 101, 112, 128, 140, 148
Поцков Христо 110, 112
Правилник за четите 47
Правилник на ВМОРО 211
Правилник на МРО 42-44
Правилник на ТМОРО 44-46, 113
Право, весник 145, 162

Прва легална конференција на
БРП(к) за Горноцумајски
округ 233

Прва светска војна 225, 226,
229, 231, 232

Прво заседание на АСНОМ 232

Превалец, село 23

Превод, село 191

Пржевалски, кореспондент 165

Прилеп 75, 102, 171

Прилепски окружен конгрес
182, 183

Прилепско 16, 19, 106, 170-172,
182

Прличев Кирил 167, 184, 228

Проглас на Горноцумајски об-
ластен комитет на ОФ 234

Проданови, семејство 71

Проект-правилници од При-
лепски окружен конгрес 183

Протогеров Александар 218,
219, 222, 226-228

Протокол од Струмички окру-
жен конгрес 181

Пушкаров Никола 170, 180

Радев Георги 80, 94, 222

Радналијата Иван 104, 108, 182

Радња, село 188

Радовиш 127, 166

Радовишко 68, 105, 109, 140, 141
154, 161, 162

Радославов Ал. 215

Развигоров Мише 191-194, 213

Раздол, село 125

Разловци, село 136-139, 162

Разлог 75, 118, 220

Разлошко 83, 207

Рајхсрат 165

Раковец, село 23

Ралев Дино 81, 82

Рамиз беј 73

Раштани, село 23

Революционерен лист, весник
197, 206, 207, 211

Резолуција за македонското пра-
шање на ЦК на БРП(к) 234,
239, 240

Резолуција „За положбата во Пи-
ринскиот крај“ 238

Резолуција на Информбиро 237,
238, 240

Резолуција на Прва легална кон-
ференција на БРП(к) за Гор-
ноцумајски округ 233

Резолуција на Рилски конгрес
210

Реонска река 65

Република Македонија 19

Ресава, село 167

Ресен 167

Ресенско 57

Реформи, весник 93, 94, 106,
205, 206

Реџо Јован 64, 66

Р’ждев Иван 66

Ризински Атанас 64

Ризов Димитар 218

Ризов Р. 116

Рила, село 89, 90, 210

Рилски конгрес 178, 209-211

Рилски манастир 210

Рич, село 145

Робово, село 155, 157, 164

Родина, списание 19

Романија 223

Руен, врв 170

Руменов Владимир д-р 116

Русија 115, 131, 136, 147

Русиново, село 62, 65, 127

Русински Петров Никола 49,
63-67, 78-80, 82, 84

Саблер, село 48, 62, 67

Саблерска бомболеарница 48,
75

Савата Јован, види: Савов Иван

Савов Иван 140

Савов Михаил 218, 222

САД 42, 118, 124, 129

- Сажденик, село 161, 165
 Самарџиев Петар 167, 175
 Самарџи Петре 68
 Самоков 118
 Сандански Иван 214
 Сандански Јане 114-125, 127,
 197-209, 211-216, 222, 237
 Санде Касап 68
 Сандо, четник 85
 Санстефанска Бугарија 201
 Саракинов Христо 128
 Саракостов Митев Коста 222
 Сарафизам 189
 Сарафисти 191, 197, 198, 215
 Сарафов Борис 16, 113, 114, 161,
 162, 164, 185, 186, 189-192,
 194-199, 211-214
 Саса, село 161
 Сачево, село 155
 Света Гора, псевдоним за Солун
 156
 Св. Георги, манастир кај с.
 Енешево 81
 Свети Кирил и Методиј, егзар-
 хиска гимназија во Солун 57
 70
 Светиниколско 170
 Св. Отец Прохор Пчињски, ма-
 настир 232
 Св. Спас, црква во Голозинци 23
 Св. Тројца, црква во Банско 220
 Североисточна Бугарија 167, 168
 Североисточна Македонија 114,
 115, 138, 140, 144
 Седми конгрес на ВМРО 227,
 228
 Сејрејков Атанас 64
 Секирник, село 154
 Секулички Марко 170, 179, 193,
 195
 Селиште, село 119, 120
 Сенокос, село 169
 Серафимов Илија 151
 Серафимов Младен 151
 Серез 69, 70, 75, 76, 85, 92-94,
 197, 203, 205, 206
 Серменин, село 68, 106, 182
 Серменинска планина 182
 Серменински Тодор 182, 184,
 186, 194
 Серски окружен комитет 76, 91,
 93
 Серски окружен конгрес 207,
 208, 210
 Серски револуционерен округ
 15, 46, 114, 197-200, 206, 207,
 213
 Серски Таската 197, 204, 205,
 222
 Серско 77, 79-82, 85, 88, 90-92,
 94, 96, 101, 124, 161, 187, 200,
 203, 206
 Серчани 177, 199-201, 206, 212,
 213, 216
 Сехово, село 55, 72, 73
 Силјанов Христо, автор 27, 57,
 199, 203
 Синаесиј, егзархиски митропо-
 лит во Скопје 86
 Синве Александар, автор 31
 Скадар 222
 Скопје 11, 31, 58, 68-70, 84, 86,
 87, 105, 187, 234, 236
 Скопски окружен конгрес 191,
 192
 Скопски окружен комитет 192,
 194
 Скопски револуционерен округ
 46, 191, 212
 Скопско 170, 190, 191
 Скрижово, село 75
 Скрижовски Георги 197, 198,
 204, 222
 Славкови, браќа 33
 Сливник, село 23
 Словено-Македонци 36
 Словенци 226
 С'лп, село 174
 Смиљанци, село 162

- Смоквица, село 98, 108, 174, 180
 Смолари, село 148, 149, 151
 Соколов Григор 104, 190
 Соколов Петар 86, 88, 89
 Солун 7, 9, 13, 16, 23, 30, 31, 34-37, 39, 45, 51-61, 63, 64, 67-76, 81, 82, 87, 91, 102, 104, 105, 108, 126-128, 147, 150, 152, 153, 155, 156, 160, 181, 183, 186, 187, 203, 225, 231
 Солунска провала 104-110, 113, 116, 186
 Солунски вилает 16, 23, 49, 70, 96, 105
 Солунски конгрес во 1896 година 46, 72
 Солунски конгрес во 1903 година 157, 160, 178
 Солунски окружен комитет 183
 Солунски револуционерен округ 46, 49, 50, 108, 182, 183, 212
 Солунско 13, 182, 187
 Софија 18, 19, 27, 36, 58, 60, 71, 84-87, 108, 116, 139, 156, 158, 160, 161, 166-169, 177, 179, 181, 185, 196-198, 206, 212-214, 216, 234
 Спанчовалијата Ангел 92
 Спасе, селски раководител во Тросково 120, 121
 Спиров Чукар 94, 95
 Список на македонските доброволци во Балканските војни 27, 28, 30
 Срби 24, 36, 59, 61, 70, 71, 218, 226, 234
 Србија 57, 69, 70, 217, 218, 223, 225
 Србин 71
 Србиново, село 122, 123
 Сребра од Ораовец 174
 Српска пропаганда 57-60, 69-71, 74, 189, 199
 Сталин Јосиф 237
 Стамболовисти 184
 Станимашко 80
 Станишев Христо 58
 Станоев Александар 212
 Стари Град 173
 Степанци, село 171, 173, 174
 Стефанов Димитар 138, 196, 213, 215
 Стефо од Петричко 141
 Стиник, село 136, 151
 Стоенчев Љубомир 205, 226
 Стоилов Константин 57
 Стоилов Таско 202
 Стојаково, село 34, 85, 106, 111
 Стојанов Васил 88
 Стојанов Јордан 135, 142, 201-205
 Стојанов Софрониј 130-136, 138
 Стојан од Вељуса 64
 Стојан Стојче 210
 Стојков Манчо 56, 60, 61
 Стојков, поручник 161
 Стојнов Стојан 215
 Стојчев Боби 190-195
 Стојчев Х. Танчо 219
 Столков Таско 220
 Страшимиров Антон 215
 Стрезов, адвокат 116
 Струга 232
 Струма, река 120, 125
 Струма, село 226, 227
 Струмица 63-65, 67, 68, 97, 106, 125-128, 151, 154, 156, 181, 186, 187
 Струмичани 151, 177, 196, 212
 Струмичка епархија 70
 Струмичка котлина 148, 154
 Струмичка околија 151, 155
 Струмички окружен комитет 63, 127, 129, 151, 187
 Струмички окружен конгрес 177, 181, 183, 184, 195
 Струмички револуционерен округ 46, 145, 199

- Струмичко 49, 62, 63, 68, 77, 85,
96, 101, 105, 107, 108, 116,
117, 119, 120, 128, 137, 140,
141, 143, 145, 147, 148, 150-
152, 155-157, 161, 163, 180,
187, 195, 196, 198, 226
- Струмичко поле 125, 130, 148,
174
- Студен Бунар, месност 35
- Сугарев Ѓорѓи 13
- Сугарево, село 197, 206, 207
- Сулејман бег 117, 119
- Сулејман чауш 150
- Сушица, село 121
- Сушичка планина 119
- Тагеев Борис 165
- Тајна Македоно-Одринска Ре-
волуционерна Организација
/ТМОРО 44-49, 56-59, 61, 71,
74, 85, 91, 93, 94, 97, 98, 101,
105, 113-115, 120, 132, 138-
140, 145-148, 155, 159, 160,
177, 178, 190, 192, 200
- Талев Георги 228
- Танчев Тодор 100
- Таралајков Христо 71
- Тасев Панајот 230
- Татарчев Христо д-р 16, 39, 40,
45, 46, 57-61, 72, 75, 105, 159,
178, 184-186, 195, 196, 198
- Ташко од Магарево 57
- Телетанов Илија 72
- Тегово 232
- Теговчето Тодор 172
- Тешовалијата Атанас 91, 94, 197,
198
- Тиквешко 104, 105, 107, 127, 139-
141, 167, 174, 180, 182, 188
- Тодораци 95
- Тодорак 112
- Тодоров Тенчо 81
- Томов Лазар 207, 241
- Топалов Ласката 221
- Тополка, река 23, 24
- Тотев Григор 52, 112
- Тошев Пере 42, 92, 105, 106, 171,
172, 210, 213, 215
- Трагедиите на Македонија, пам-
флет 55, 74, 98, 99
- Трајков Леонид 180
- Тракија 70, 219, 222
- Тракиско 80
- Тренков Јордан 171, 205
- Тренчев Лазар 68
- Тринаесетта Кукушка дружина
27, 222, 223
- Трифонов Спиро 170
- Тројаци, село 171
- Тросково, село 120, 126
- Тумба, месност 35
- Туран бег 97, 100, 109
- Турново, село 154
- Турци 20, 25, 30, 31, 36, 65, 98,
100, 103, 107, 121, 129, 137,
143, 153, 162-164, 166, 172,
173, 207, 209, 216, 220, 222
- Турција 37, 139, 218, 222, 223
- Турчин 33, 41, 53, 55, 143, 216
- Ќехајов Ташев Јано 55
- Ќехајов Христо Трајко 112
- Ќосе Миро Касап 68
- Ќосето Димитар 120, 121, 125
- Ќурушев Христо 111
- Ќустендил 85, 139, 140, 146, 161,
165-167, 169, 179, 180, 193,
195, 213, 216
- Ќустендилски пункт на ВМОРО
27, 28, 30, 180, 193
- Ќустендилско 48, 62, 67, 108,
139, 140, 169, 180, 211, 213
- Удово, село 73, 187
- Уже Петар 136, 141, 142
- Узунов Христо 13
- Умер ефенди 59, 76
- Устав на ВМОРО 211
- Устав на МРО 39-41, 43
- Устав на ТМОРО 45-47, 58, 94

- Февруарски реформи 159
 Фердинанд, бугарски кнез/цар
 115, 117, 131, 136, 144, 145,
 159, 205, 218
 Филипов Стојан 222
 Фирмилијан 70
 Фичев Иван 218
 ФНРЈ 234
 Франгофаров Андон 74
 Французи 165
 Француска револуција 42
- Хаљо, војвода 130
 Харизанов Иван 213, 215
 Харизанов Лазар 215
 Хаскел д-р 118
 Хаус Хенри 124, 127, 152, 153
 Хаџи Димова Александра 241
 Хаџи Димов Димо 131, 135, 161,
 213, 241
 Хаџиев Стојо 197, 198, 204
 Хаџи Митре, види: Димитров
 Мирче
 Хаџи Мишев Мите 19
 Хаџи Нако, види: Матков Нако
 Хаџи Николов Иван 39, 51, 58,
 105
 Хаџи Танов Димко 180
 Хејлс А.Г. 165
 Хрвати 226
 Христијани 24, 31, 37, 219
 Христова Стефана 230
 Христов Васил 180
 Христов Зафир 180
 Христов Кирил 230
 Христов Марко 29, 172, 193
 Христов Петре 180, 213
 Христов Трајко 84, 112, 142
 Христов Трајчо 140-143, 146
 Христо од Босилово 68
 Христо од Стојаково 111
 Хума, село 20, 68, 103, 182
 Хуриет 216
- Цапари, село 145
 Царев Двор, село 57
 Цариград 14, 45
 Цариградска Патријаршија 35,
 41, 69, 74, 98, 99, 148
 Централен комитет на БРП(к)
 234, 238, 240
 Централен Комитет на МРО
 /ТМОРО/ВМРО 13, 14, 16,
 39, 40, 42-45, 48, 49, 55, 56,
 58, 60, 61, 63, 68, 72, 74, 75,
 80-82, 91, 97, 105, 106, 108,
 113, 128, 131, 132, 137, 141,
 145, 147, 151, 150, 155-160,
 168, 178, 181, 183, 188, 227
 Централни сили 225
 Цигани 20, 31, 36, 103, 209
 Цилка Елена 122, 126
 Цилка Катерина 117, 119, 122-
 124, 126, 127
 Цицо Наумов Христо 71-75
 Цончев Иван 58, 114, 133, 135,
 199
 Црвено Поле, месност 153, 154
 Црвиште, село 122
 Црна Гора 70
 Црна Река, село 68
 Црната брада, струмички кајма-
 кам 155
 Црници, село 172
 Црногорец 57, 168
 Црногорци 222
- Чавдаров Стефан 27, 219, 221,
 222
 Чајциеви, семејство 71
 Чакаров, меанџија 75
 Чаков Михаил 140, 219, 221
 Чанов Гоце 74
 Чапришиков Иван 122, 213
 Чашка, село 23
 Чевеата Никола 120
 Чедото Никола 82, 84
 Чекаларова Олга 241

- Чекаларов Васил 196, 198, 222, 241
Чемков Христо 84
Чепино 83
Чепински полк 221
Черкез бег 62
Чернопеев Христо 101, 105, 106, 114, 117, 119-123, 125, 130, 135, 146, 156, 157, 163, 165-167, 181, 183, 186, 187, 213, 215, 216, 219, 220, 222
Чеси 165
Четиринаесетта Воденска дружина 222
Чехословачка 165
Чифлигарот Атанас 200
Чопката-Градоборлијата Атанас 56, 84, 85, 92, 94, 96, 98, 167
Чорбаџи Стоица 64
Чохаџи Пито 71
Чочев Иванов Васил 64
Чочков Тодор 188
Чочов Васил 48
Чунчев Андон 100
Чучков Ефрем 139, 140, 191
- Џајови, семејство 71
Џангаљозов Дончо 53
Џелезов Алфред 180
Џорлев Ицо 56, 72-74
- Шагманов Димитар 85-88, 92, 94
Шалдев Христо, автор 67
Шаман, село 210
Шанданов Петар 226
Шарен Мост 86
Шекерлиски Трајко 111, 112
XVI пленум на ЦК на БРП(к) 238-240
Шиваров Кирил 229
Широк Дол, село 154
Шишко Петар 77, 79, 80
Шлопница, село 73, 110
Шокрев Михаил 139, 142
- Шоп Јортим 68
Шопов Атанас 57, 153
Штерјов Димитар 151
Штип 51, 68, 75, 100, 127
Штипски реон 192
Штрбави колиби, месност 143, 149
Шугово, село 95
Шукри, чифликсајбија 25
Шулц Хајнрих 188
Шумнатица, месност 142, 143
Шушлевица, месност 65

ПРЕГЛЕД НА КОНСУЛТИРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

ИЗВОРИ:

А) МИКРОФИЛМУВАНИ ФОНДОВИ И ЗБИРКИ ВО ДРЖАВНИОТ АРХИВ
НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА (ДАРМ)

Бугарски генерален конзулат – Серез (мф. 4328)

Бугарски генерален конзулат – Солун (мф. 4274, 4275, 4277, 4279, 4280)

Министарство иностраних послова - ПП (мф. 778)

Политичко одделение (мф. 456)

Foreign office (мф. 31, 331, 333)

Б) АРХИВ НА МАКЕДОНСКАТА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ
(МАНУ)

Фонд: Лазар Колишевски

В) НЕОБЈАВЕНИ АРХИВСКИ МАТЕРИЈАЛИ ВО ЦЕНТРАЛЕН ДЪРЖАВЕН
ИСТОРИЧЕСКИ АРХИВ – СОФИЯ

Фонд: 226

ОБЈАВЕНИ ДОКУМЕНТИ:

Архив Христо Матов. Документален сборник, съставител: Цочо Билярски, София 2004

Британски документи за историјата на Македонија (1900–1904), том VI, Избор и превод Зорица Божиновска, вовед и редакција д-р Александар Трајановски, Скопје, 2012

Вътрешната македоно-одринска револуционна организација (1893–1919 г.), Документи на централните ръководни органи, Том I, част 1-2 (съставителство: Цочо Билярски и Ива Бурилкова), София 2007

Георгиев Величко и Трифонов Стайко, Гръцката и сръбската пропаганди в Македония, краят на XIX и началото на XX век. Нови документи, София 1995

- Георгиев Величко и Трифонов Стайко, История на Българите 1878-1944 в документи, Т. 1, 1878-1912, част втора, София 1996
- Гешов В., Балканският съюз, Спомени и документи, София 1919
- Гоце Делчев. Писма и други материали, издирил и подготвил за печат: Дино Кьосев, София 1967
- Гоце Делчев, Спомени, документи, материали, София 1978
- Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава, т.1, Скопје 1981
- Дракул Симон, Македонија меѓу автономијата и дележот, т.1, Куманово 1995 – т.3, Скопје 1997
- Д-р Христо Татарчев, Спомени, Документи, Материали, съставител: Цочо Билярски, София 1989
- Ѓорѓиев Ванчо, ВМРО 1893–1903 (поглед низ документи), Скопје, 2013
- Иван Гарванов. Спомени, Документи, Материали, София 2005
- Из архива на Гоце Делчев. Задграничното представителство на ВМОРО в София до края на 1902 г., (подготвили за печат: Ива Бурилкова и Цочо Билярски), София 2003
- Извештаи од 1903–1904 година на австриските претставници во Македонија, (превод, редакција и коментар Данчо Зографски), Скопје 1955
- Катарџиев Иван, Документи за дејноста и положбата на револуционерната организација во Велешка околија во 1904–1905 година, ГИНИ, VII/2, Скопје 1963
- Китанов Валентин, Принос към дипломатическата история на България. Григор Начович и българо-турското съглашение от 1904 г., Документален сборник, София 2004
- Лапе Љубен, Документи за положбата во Македонија и во Организацијата во првата половина на 1904 година, ГИНИ, г. V/2, Скопје 1961
- Лапе Љубен, Одбрани текстови за историјата на македонскиот народ II дел, трето дополнето и проширено издание, Скопје 1975
- Македонија и Одринско (1893–1903). Мемоаръ на Вжтрешната организација, София 1904
- Македонија и Одринско. Статистика на населението од 1873 г., София 1995
- Македоно-Одринско опгълчение 1912–1913. Личен състав по документи на Дирекцията на „Централния воен архив“, второ издание, София 2007
- Ecumenical Patriarchate, Official documents concerning the deplorable condition of affairs in Macedonia, Constantinople 1906
- Спространов Ефтим, Дневник, (1901–1907), т.1, София 1994
- Тодоровски Глигор, Неколку нови документи од активността на Внатрешната организација по Илинденското востание, ГИНИ, XV/3 Скопје 1971
- Турски документи за аферата Мис Стон, редакција и вовед д-р Драги Ѓорѓиев, Скопје 2008

- Турски документи за оружените борби во Македонија 1903–1906, превод, редакција и коментар Драги Ѓорѓиев, Скопје 2007
- Четите на Втрешната Македоно-Одринска Револуционна Организација. Дневник и снимки на четите на ВМРО преминали през Кюстендилскиот пункт 1903–1908, София 2003

ЛИТЕРАТУРА:

- Аврамовъ Н. Стефанъ, Револуционните борби въ Азотъ (Велешко) и Поръчието, София 1929
- Александрова Елена, Действията на четата на Петър Юруков в Тиквешко през 1902 година. Военоисторически сборник, София 2009
- Амфитеатров В.А, Земја на раздорот, (избор превод и редакција: Цветан Станоевски), Скопје, Скопје 1990
- Анастасов Юрдан, Яне Сандански, София 1966
- Αναστασόπουλος Βασίλης, Α' Βαλκανικός πόλεμος (1912-1913), Αθήνα 2012
- Андонов Полјански Христо, Гоце Делчев и неговото време, I, Скопје 1972
- Апостолов Миладин, Яне Сандански, (романизирана биографија), София 1967
- Баждаровъ Георги, Горно Броди (Мѣстоположение, борби за българско училище и българска черква, револуционна борба, опожаряване на Горно Броди), София 1929
- Борбата въ Костурско и Охридско (до 1904 год.), По спомени на Иванъ Попов, Смиле Войдановъ, Деянъ Димитровъ и Никола Митревъ (Съобщава Л. Милетичъ), София 1926
- Борбите в Македония и Одринско 1878-1912. Спомени, София 1981
- Борбите в Македония. Спомени на Отец Герасим, Георги Райков, Дельо Марковски, Илия Докторов, Васил Драгомиров, (съставител: Борис Ѓорданов Николов, София 2005
- Бошкова Милкана, Яворов и Македония, София 2014
- Brancoff M. D., La Macédoine et sa Population Chrétienne, Paris 1905
- Вардарски (Петар Поп Арсов), Стамболовштината во Македонија и нејзините претставници. Превод, редакција, коментар и предговор д-р Ванчо Ѓорѓиев, Скопје 2006
- Влахов Туше, Кукуш и неговото историческо минало, София 1969
- Въ Македония и Одринско. Спомени на Михаилъ Герджиковъ, соопшва Л. Милетичъ, София 1928
- Германов Стоян, Македонскиот въпрос 1944–1989. Възникване, еволуција, съвременност, София 2012
- Gořević Spiridon, Makedonien und Alt-Serbien, Wien 1889
- Гоце Делчев во спомени на современите, избор, редакција и коментари: Христо Андонов Полјански, Скопје 1963

- Григоров Христо, Ичко Бойчев – Городжумайският войвода, Живот и револуционно дело, 1882-1960, София 1999
- Движението отсамъ Вардара и борбата съ върховиститѣ. По спомени на Яне Сандански, Чернѣо Пѣевъ, Сава Михайловъ, Хр. Куслевъ, Ив. Анастасовъ Гърчето, Петъръ Хр. Юруковъ и Никола Пушкаровъ, со-общава: Л. Милетичъ, София 1927
- d' Espagnat Pierre – Avant le massagre (Roman de la Macedoine actuelle). Македония, Политическо и научно литературно списание, г. I, кн. II, София 1922
- Димески Димитар, Кашина – Симбол на непомирливата антиврхови-стичка борба на Јане Сандански, Зборник: Јане Сандански 1915-1975, (Материјали од научниот собир одржан на 3 и 4 ноември 1975 година во Струмица по повод од 60 годишнината од убиството на Јане Сандански), Скопје 1976
- Димески Димитар, Македонското националноослободително движење во Битолскиот вилает (1893-1903), второ издание, Скопје 1982
- Димески Димитар, Солунскиот конгрес на МРО (1896), Историја XXI/1-2, Скопје 1986
- Димески Димитар, Македонската револуционерна организација по Ил-инден (во пресрет на окружните конгреси), Годишен зборник на Филозофскиот факултет, кн. 19 (45), Скопје 1992
- Димески Димитар, Солунскиот јануарски конгрес на Македонската ре-волуционерна организација 1903 година, ГИНИ, бр. 2, Скопје 2001
- Димески Димитар, Гоце Делчев, Скопје 1994; Скопје 2003
- Динев Ангел, Илинденската епопеја, т.1-2 (приредил: Владимир Кар-тов), Скопје 1987
- Доклестик Љубиша, Српско-македонските односи во XIX век (до 1897), Скопје 1973
- Ѓорѓиев Ванчо, Петар Поп Арсов. Прилог кон проучувањето на маке-донското националноослободително движење, Скопје 1997
- Ѓорѓиев Ванчо, Аферата Мис Стоп, Историја, г. XXXVIII/1-2, Скопје 2002
- Ѓорѓиев Ванчо, Слобода или смрт. Македонското револуционерно наци-оналноослободително движење во Солунскиот вилает 1893-1903, Скопје 2003
- Ѓорѓиев Ванчо, Солунскиот јануарски конгрес на ТМОРО од 1903 годи-на и прашањето за востание, Историја XL/1-2, Скопје 2004
- Ѓорѓиев Ванчо, Струмичкиот окружен конгрес на ТМОРО од 1904 годи-на, Историја, XLI/1-2, Скопје 2005
- Ѓорѓиев Ванчо, Автономијата – тактика или цел на МРО, ЗБ. 100 години Илинден 1903-2003 (прилози од научниот собир одржан на 6-8 мај) т. 1, МАНУ, Скопје 2005
- Ѓорѓиев Ванчо, Новоселските афери – провали во Струмичко 1901-1902 година, Зборник од научниот симпозиум: Струмица и Струмичко, историја, култура и традиција, Струмица 2008

- Ѓорѓиев Ванчо, Подземната република, Дамјан Груев и македонското револуционерно движење, Скопје 2010
- Ѓорѓиев Ванчо, Солунската провала на ТМОРО во 1901 година (повод: 110 години од настанот), ГИНИ, г.55, бр. 1-2, Скопје 2011
- Ѓорѓиев Ванчо, Апостол Петков. Кралот на блатото, Скопје 2013
- Ѓорѓиев Ванчо, Анастас Лозанчев, Скопје 2014
- Ѓорѓиев Ванчо, Борбата за автономија на Македонија и за создавање на македонска држава 1893-1912, објавено во: Владо Поповски, Ванчо Ѓорѓиев, Зоран Тодоровски, Виолета Ачкоска, Создавањето на современата македонска држава, Скопје 2014
- Ѓорѓиев Ванчо, Врховистичката востаничка провокација во 1902 година. Востанијата во Македонија, Скопје 2016
- Ѓорѓиев Ванчо, Илинденското востание 1903. Востанијата во Македонија, Скопје 2016
- Ѓорче Петров, Спомени. Кореспонденција, (вовед, коментар и редакција: Љубен Лапе), Скопје 1984
- Елдџров Светлозар, Србската вџорџена пропаганда в Македония 1901-1912, София 1993
- Елдџров Светлозар, Македоно-одринска револуционна галерия, ЕООД 2015
- Ethnographie des vilayets d' Andrinopole, de Monastir et de Salonique, Extrait du Courrier d' Orient, Constantinople 1878
- Ζέλλιου-Μαστροκώστα Ερατώ, Άγνωστοι και ελάχιστα γνωστοί αγωνιστές της περιοχής Γευγέλης κατά το Μακεδονικό Αγώνα, Μακεδονικά, Том. 31, Θεσσαλονίκη 1998
- Зографски Данчо, Стопанскиот живот во Велес во XIX и почетокот на XX век, 100 години Велешка гимназија, Титов Велес 1961
- Изџ споменитеџ на Дяконџ Естатий (сообщава Хр. Шалдеџџ), Ил. Илинденџ, г. VII, кн. 4-5 (64-65), София 1935
- Илинденскиџ тџржества џџ Горна Джумая, Ил. Илинденџ, г.V/9-10 (49-50), София 1933
- Илинденско-Преображенското џџстание 1903-1968. Отговорни редактори: Дино Кџосев и Ламби Данаилов, редактори на спомените: Ѓордан Анастасов, Тодор Браянов и Илия Славков, София 1968
- Историја на македонскиот народ, т. 4-5 Скопје 2000; 2003
- Јворов К.П., Гоце Делчев, София 1972
- Јворовџ К.П., Свобода или смџртџ, София 1940
- Календарче Македония, Македонски лџтописџ, София 1923
- Камчевски Петар, Револуционерното движење во Тиквешџята до Балканските џџјни, Кавадарци 1995
- Картов Владо, Гевгелија до Балканските џџјни, Скопје 1966
- Картов Владо, Сава Михајлов – Савата, Скопје 1977
- Катарџиев Иван, Борба до победа, т.1, Скопје 1983
- Кесяков Б., Принос кџм дипломатическата история на Бџлгария 1878-1925, София 1925

- Кџнчовъ Василъ, Македония, Етнография и статистика, София 1900
- Кџнчов Васил, Избрани произведения, том I, Пътуване по долината на Струма, Места и Брегалница, Битолско, Преспа и Охридско, София 1970
- Кџнчов Васил, Избрани произведения, том II, Град Скопие, сегашното и недавното минало на град Велес, Македония етнография и статистика, София 1970
- Колишевски Лазар, Аспекти на македонското прашање, Скопје 1979
- Кондов Н. Коста, Спомени 1874-1929
- Кочан Исмет, Битка за Македонија. Турската историографија за Балканските војни 1912-1913 со посебен осврт за Македонија, Скопје 2010
- Ленина Жила, Виенска „Стапица“. Историја на преговорите помеѓу СС-СР и ВМРО на Тодор Александров, Скопје 2014
- Мазовер Марк, Солун. Град на духови: Христијани, Муслимани и Евреи 1430–1950, Скопје 2008
- Макдермот Мерсија, За свобода и съвршенство. Биография на Яне Сандански, София 1987
- Македония в пламъци. Андон Кџосето, Анастас Лозанчев, Григор Попев, Аргир Манасиев, Христо Пасков, Мите Хаджимишев, Кръсто Лазаров, Екатерина Паница. Освободителните борби на българите от Македония в спомен на дейци на Вътрешната македоно-одринска революционна организация, записал: Боян Мирчев (съставителство: Ива Бурилкова и Цочо Билярски), София 2003
- Манджуков Петър, Предвесници на бурята. Спомени, София 2013
- Мартулков Алексо, Моето учество во революционерните борби на Македонија, Скопје 1954
- Мѣрки за засилване на революционната организация. Из записките на Ив. Х. Николовъ, Ил. Илинденъ, 2 (72), София 1936
- Миноски Михајло, Пере Тошев, Скопје 2013
- Миноски Михајло, Ѓорче Петров, Скопје 2014
- Митрев Димитар, Пиринска Македонија, Скопје 1986
- Националноосвободителното движение на македонските и тракийските българи 1878-1944, т.3, София 1997
- Nečas Ctibor, Václav Klofač a makedonská otázka. Makedosko-česka naučná konferencija, Skopje, Univerzitet Sv. Kiril i Metodij – Filološki fakultet „Blaže Koneski“ 1998
- Nešović Slobodan, Bledski sporazum Tito Dimitrov, Zagreb 1979
- Никола Петров Русински – Спомени, Предговор редакција и коментар проф. д-р Даринка Петреска – Пачемска и проф. д-р Војо Кушевски, Скопје 1997
- Николов Ѓ. Борис, Вътрешната Македоно-Одринска Революционна Организация. Войводи и ръководители (1893-1934), София 2001
- Н.К., Въ Македония съ Гоце. Дѣлчевъ. Из спомениѣ на Филипъ Григоровъ, Ил. Илинденъ, V, 9-10 49-50 София 1933

- Основоване на четническият институтъ. Изпращане на списъци въ Егзархията. Конгресътъ презъ 1899 год. (Из запискитъ на Ив. Х. Николовъ), Ил. Илинденъ, София 1936, 6 (76)
- От София до Костур. Полковник Анастас Янков, майор Димитър Думбалков, поручик Борис Сарафов, инж. Христо Станишев, Георги Белев, Коста Шахов, Спомени, съставителство Ива Бурилкова и Цочо Билярски, София 2003
- Палешутски Костадин, Македонското освободително движение 1924–1934, София 1998
- Пандев Константин, Националноосвободителното движение в Македония и Одринско 1878–1903, София 1979
- Пандевска Марија, Струмички революционерен округ (1893–1903), Скопје 2002
- Пандевски Манол, Положбата на Македонија во Османлиската Империја кон крајот на XIX и почетокот на XX век, ГИНИ, XX/1, Скопје 1976
- Пандевски Манол, Илинденското востание, Скопје 1978
- Пандевски Манол, Внатрешната македонска революционерна организација и неоврховизмот (1904–1908), Скопје 1983
- Пандевски Манол и Стоев Трнката Георги, Струмица и Струмичко низ историјата, Струмица 1969
- Пасков Румен, Борис Сарафов 1872–1907. Биографија, София 1996
- Петровъ Н., Другарски споменъ за Михаилъ Апостоловъ (Попето), Ил. Илинденъ, г. V/ 6 (46), София 1933
- Петров Тодор, Нелегалната армия на ВМОРО в Македония и Одринско 1899–1908, София 2002
- Полковникъ П. Дървингов, История на Македо-одринското опълчение, томъ втори, София 1919
- Поповски Владо, Христо Матов, Скопје 2015
- По спомени на Ан. Яневъ, Какъ изпълнихме присъждата надъ попъ Стефана, написалъ: П. Чернопѣвъ, Ил. Илинденъ, г. I, кн. 6, София 1927
- Пречки и опасности. Из запискитъ на Ив. Х. Николовъ, Ил. Илинденъ, 2 (28), София 1937
- Пърличев Кирил, Убийството на Тодор Александров, (иследвание и документи), София 2002
- Революционерните борби во Тиквешката. Спомени и материјали, книга 1, избор и редакција: Цочо Билјарски, Ива Бурилкова, д-р Зоран Тодоровски и Петре Камчевски, Скопје 2001
- Р. Р., Страници из миналото. Мъката на Гоце, Македонско дело, 2/10, В 1927, брой 41
- Силянов Христо, Освободителните борби на Македония (фототипно издание), том 1, София 1983
- Силяновъ Христо, Освободителнитъ борби на Македония, томъ втори, София 1943
- Скоко С., Други балкански рат 1913, т.1, Београд 1968

- Славов Слави, Сарафизмът като течение във Вътрешната македоно-одринска революционна организация, Исторически преглед, година LVIII/1-2, София 2012
- Соколовски Методија, Градот Велес во периодот од околу 1460-1544, Гласник на Институтот за национална историја (ГИНИ), III/2, Скопје 1959
- Спомени: И.Х. Николов, Д. Груев, Б. Сарафов, Ј. Сандански, М. Герџиков, д-р Х. Татарчев, (редакција и предговор: Иван Катарџиев), Скопје 1995
- Спомени на Андон Ќосето (кон изданието: Ванчо Ѓорѓиев, превод: Јонка Георгиева), Скопје 2014
- Спомени на Дамянъ Груевъ, Борисъ Сарафовъ и Иванъ Гарвановъ, соопшвава: Л. Милетичъ, София 1927
- Стојанов Петар, Македонија во време на Балканските и Првата светска војна 1912-1918, Скопје 1969
- Стојанов Петар, Македонија во политиката на големите сили во време на Балканските војни 1912-1912, Скопје 1979
- Synvet A., Les Grecs de l' Empire ottoman: Etude statistique et ethnographique, Constantinople 1878
- Татарчев Христо, Вътрешната македоно-одринска революционна организация като митологична и реална същност, (съставители: Цочо Билярски, Валентин Китанов), София 1995
- Ташко Арсов, Записки, редакција, коментари и предговор Христо Андонов Полјански, Скопје 1983
- Тодоровски Зоран, Тодор Александров, Скопје 2013
- Тодор Поп Антов. Спомени. Предговор и редакција д-р Зоран Тодоровски, Скопје 2002
- Томовъ Лазаръ, Спомени за революционната дейност в Серския окръг, София 1952
- Tragedies of Macedonia: A record of greek victims of bulgarina outrages in Macedonia, between 1897 and february 1903, Лондон 1903
- Трайчевъ Георги, Спомени отъ моето 40-годишно учителство, София 1930
- 36 години във ВМРО. Спомени на Кирил Пърличев, съставител и редактор: Кирил Пърличев, София 1999
- Trifunovski F. Jovan, Oblast Babune i Topolke, Zbornik za narodni život i običaje, knj. 47, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1977
- Хаџи Димов Димо, Одбрани дела, книга прва, предговор и редакција: Манол Пандевски, Скопје 1984
- Христо Матов, Мълчаливецът от Струга (Очерк за живота и делото на македонския революционер Христо Матов), София 1993
- Христо Чернопеев. Дневници, спомени и документи од Балканските војни 1212/13 (предговор, избор и редакција: Никола Жежев и Мирјана Нинчовска), Скопје 2013

- Џамбазовски Климент, Културно-општествените врски на Македонците со Србија во текот на XIX век, Скопје 1960
- Шалдевъ Христо, Изъ революционитѣ борби въ Паякъ планина, Ил.Илинденъ г. IV/4(34), София 1931
- Шерман Лаура Бет, Пожари в планината. Македонското революционно движение и отвличането на Мис Стоун, София 1992

ВЕСНИЦИ:

- Македония, Органъ на македонската емиграция въ България (София)
- Národní politika (Praha)
- Право (София)
- Революционненъ листъ (София)